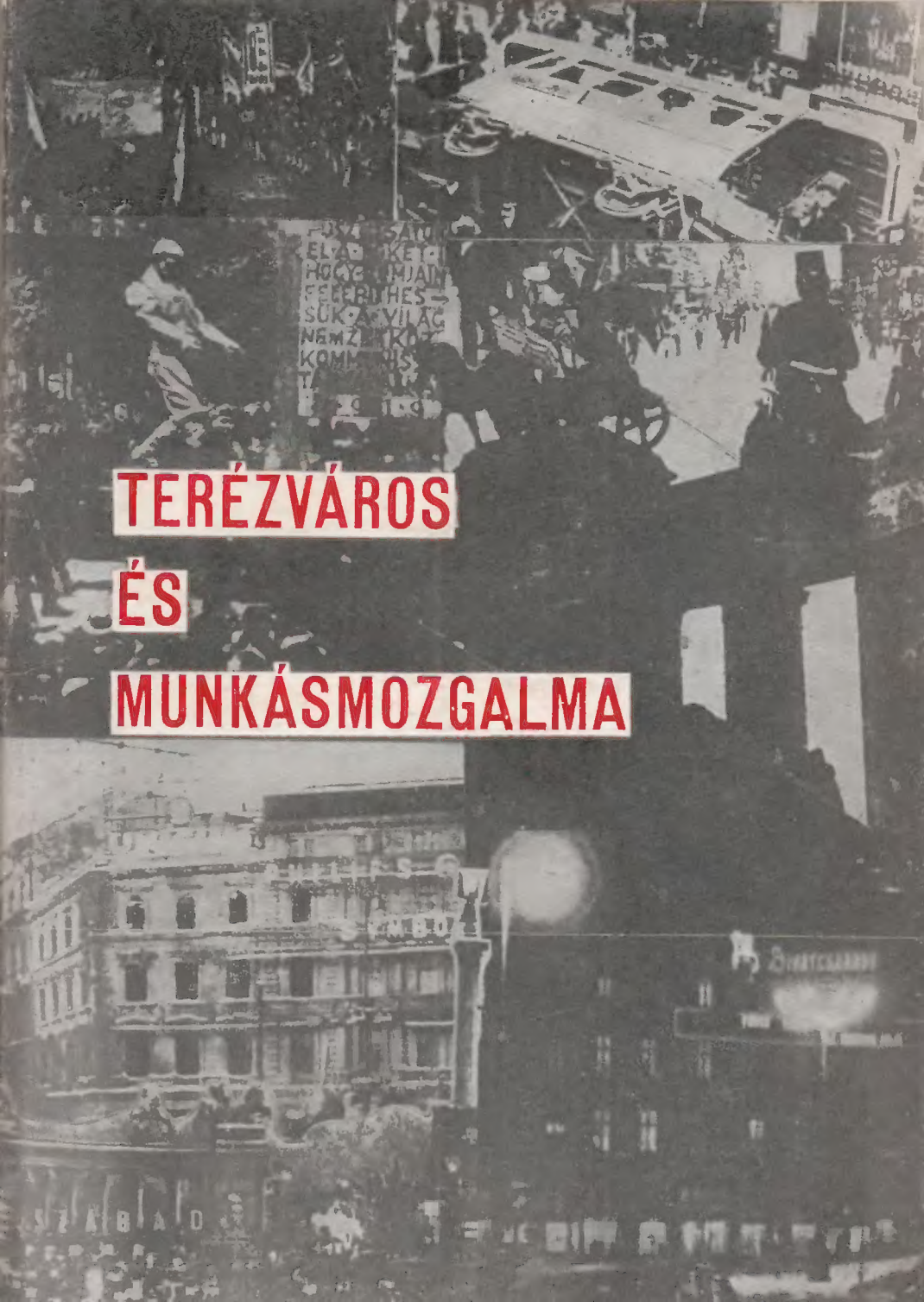

TERÉZVÁROS

ÉS

MUNKÁSMOZGALMA

A TERÉZVÁROS MUNKÁSMOZGALMA

BUDAPEST 1970

A T E R E Z V A R O S

M U N K A S M O Z G A L M A

A Terézváros munkásmozgalma

1867–1945

BEVEZETŐT ÍRTA:

KÁDÁR JÁNOS

ÍRTÁK:

Gallai Lajos, Jakab András, Kovács Józsefné, Pápai Antal, Dr. Pásztor József, Sági István, Szabolcsi József, Szinai Miklós, Dr. Tolnai György,
Végh Oszkár

SZERKESZTETTE:

Szinai Miklós

A KÖTETET LEKTORÁLTA:

Pintér István

A kötéster, tipográfia és képszerkesztés Vértés Jenő munkája

Egy monográfia bevezetője arra hivatott, hogy áttekintse a mű által átfogott korszakot, kiemelje annak egyes eseményeit, felhívja a figyelmet némely megállapításokra, mérlegelje, minősítse azokat, szükség esetén vitatkozzon velük. Ez a kötet a budapesti kommunista és munkásmozgalom egy részében, a VI. kerületi szervezeteiben végzett forradalmi tevékenységnek állít emléket. Az ismertetett korszak pártunk, a magyar munkásosztály, népünk harcának olyan fontos éveit öleli át, amelyeknek értékelését a történészek már jórészt elvégezték, s amelyekről még sok mű forog majd közkézen. A kötetben publikált írások, adatok is hozzájárulnak e korszak jobb megismeréséhez. Ez felment talán a szokásos bevezető általános kötelezettségei alól. A lehetőséggel élve, inkább elmondom néhány konkrét vonatkozásában, hogy engem milyen kapcsolatok fűztek a VI. kerületben dolgozó, harcoló kommunistákhoz, haladó gondolkodású emberekhez, elvtársaimhoz, barátaimhoz.

A felszabadulás előtt mintegy öt éven át vettem részt közvetlenül a Budapest VI. kerületi munkásmozgalmi szervezetek tevékenységében. Jelenlegi munkakörülményeim sajnos nem teszi lehetővé számomra, hogy részleteiben felidézzem ezeknek az éveknek az eseményeit, élményeit, tapasztalatait. Ezt őszintén sajnálom, mert az akkori, ottani munka — mai szemmel nézve is — jelentős volt nemcsak kerületi, hanem budapesti vonatkozásban is.

Az illegalitásban dolgozó Kommunisták Magyarországi Pártjának és a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetségének tevékenységét a harmincas évek közepén gyökeresen át-

szervezték a Kommunista Internacionálé 1935-ben megtartott VII. Kongresszusa határozatainak szellemében. Mint ismeretes, ez a kongresszus valamennyi kommunista párt fő feladatául a Németországban uralomra jutott fasiszmus elleni harcot, e harc érdekében a munkásegység megteremtését, s erre támaszkodva egy széles körű, minden haladó erőt tömörítő egységfront kialakítását tűzte ki. Nálunk, Magyarországon ennek az irányvonalnak a megvalósítása a kommunista szervezetek újjáalakításával, a kommunisták legális munkájának kiterjesztésével járt együtt, s később a munkásegység, az antifasiszta egységfront tényleges kibontakozását és megerősödését eredményezte. Ez fejeződött ki a Népszava 1941. évi emlékezetes karácsonyi számában, az 1942. március 15-i Petőfi-téri háborúellenes tüntetésben és más ismert antifasiszta akciókban is.

Azokban az években a hazánkban kibontakozó és fellendülő antifasiszta harc egyik osztaga és támasza volt az a baloldali erő is, amely a Szociáldemokrata Párt budapesti, VI. kerületi szervezetének keretében tömörült, s amelynek tényleges vezetője a Kommunista Párt ott működő alapszervezete volt. Én kommunista voltam már 1931 óta és mint ilyen, 1937 előtt éveken át illegális munkát végeztem, gyakorlatilag legális szervezetben nem végeztem mozgalmi munkát. A kommunista erők általános átcsoportosításának idején, pontosan 1937 nyarán, az azóta elhunyt Rudas Ervin elvtárs a Kommunista Párt nevében felhívott, hogy iratkozzam be a Szociáldemokrata Pártba s ott folytassam mozgalmi munkámat. Így kerültem 1937 szeptember elsején — lakóhelyem szerint — az SZDP VI. kerületi szervezetének tagjai közé

Az ottani illegális kommunista alapszervezet titkára Goldmann György elvtárs volt. Én is az ő irányítása alatt végeztem munkámat a kerületben 1942 májusáig, amikor is pártutasításra elmentem hazulról, megszakítottam a legális munkát és teljes illegalitásba vonultam. Bár 1941 nyarán bevontak a Kommunista Párt Budapesti Területi Bizottságának tagjai közé s ezt követően szükségszerűen csökkentenem kellett a kerületben végzett munkámat, az ott eltöltött majdnem öt esztendő során sok jó elvtársat megismertem, kommunistákat, kommunista-szimpatizánsokat, becsületes, baloldali szociáldemokratákat és fontos tapasztalatokat szereztem a szervező-, a tömegpropaganda és agitációs munkában.

A kerületi mozgalmi munka során ismertem meg Ságvári Endre és Orbán László elvtársakat, akik mint kommunisták, az

Országos Ifjúsági Bizottságban tevékenykedtek, továbbá Schiffer Pált, aki Szakasits Árpád képviselőjében a szociáldemokrata pártközpont részéről támogatta munkánkat. Ugyancsak jó ismeretségbe kerültünk és jól együttműködtünk Gallai Lajos és Tolnai György elvtársakkal, akik akkor a kerületi szociáldemokrata párt-szervezet politikai, illetve adminisztratív titkárai voltak. Hosszan lehetne sorolni a jó elvtársakat az akkor ott dolgozók közül, kezdve azokkal, akik már régebben, vagy azokban az években lettek kommunisták, folytatva azokkal, akikkel éppen az akkori közös munka és harc forrasztott bennünket össze. A nevek felsorolása helyett inkább azt említem meg — nagy meglepéssel —, hogy a megismert elvtársak közül, akik élnek, szinte kivétel nélkül helytálltak a nehéz időkben s ma is aktívan dolgoznak a pártban céljaink valóraváltásáért. Közülük sokan magas funkcióban, kerületi titkárként, országos fontosságú üzemek igazgatóiként és hasonló posztokon végzik ezt. Ebben a tényben egyik bizonyítékát látom annak, hogy a VI. kerületben akkor végzett mozgalmi munka helyes elvek alapján, jó szellemben folyt és törvényszerűen nevelt új és állhatatos harcosokat a munkásosztály ügyének, a kommunista eszmének.

A kerületben végzett személyes munkámról annyit, hogy 1937 szeptemberét követően az emberek, a körülmények, a feladatok megismerésének arányában fokozatosan aktivizálódtam. Idővel tizes bizalmi, majd körzeti titkár, a kerületi Végrehajtó Bizottság tagja és az ifjúsági csoport összekötője lettem. Közvetlen munkámat, a körzeti munkát és a fiatalokkal való foglalkozást szerettem és szívesen végeztem. Körzetem munkásjellegű volt (ma közigazgatásilag a XIII. kerülethez tartozik), de oda tartozott az akkori Zsidókórház is, sok haladó gondolkodású orvossal és ápolóval, akik között erőteljes szervezőmunkát végeztünk. Már említettem, hogy a kerületben folyó munka hatása túlterjedt a közigazgatási határokon. Mi kommunisták szorgalmaztuk és a szociáldemokrata elvtársak támogattak minket abban, hogy a VI. kerület orvosegészségügyi, valamint művész csoportját összbudapesti jellegűvé fejlesszük. Ugyancsak a VI. kerületben működött, de az egész mozgalomban szerepet játszott az akkor országos hírű Szalmás-kórus is.

Az akkori VI. kerületi mozgalmi munkáról megemlékezve sok fontos dologról lehetne és kellene még szólni. Beszélni lehetne a hamisítatlan marxizmust oktató szemináriumokról, különböző akciókról, a mozgalmi célokat szolgáló római-parti telep

életéről, én azonban befejezem. Remélem, mások visszaemlékezései a képet teljesebbé teszik, és pótolják az általam mulasztottakat is.

Még a visszaemlékezésekről néhány szót. A VI. kerület vétéranjainak — ha néha találkozunk — azt szoktam mondani, hogy mi kommunisták nem merenghetünk az emlékeken; mozgalmunkban a múlt a jelenhez kapcsolódik. Minden emlékünknél, s egykori munkánk, akkor és annyiban bír valódi értékkel, ha nyoma és folytatása fellelhető azok munkájában, életében és tevékenységében, akik ma dolgoznak a VI. kerületi pártszervezetekben. A ma ott dolgozó elvtársaknak viszont érdemes megismerkedniük az elődök munkájával, mert a régi tapasztalatok egy része ma is segítheti a munkát. Ami engem illet, örülök, hogy részt vehettem akkor a VI. kerület mozgalmi munkájában, egyrészt, mert jó ügyet szolgáltunk, az eljövendő szabadságért harcoltunk, másrészt, mert a jó kollektíva erősítette kommunista meggyőződésemet és a munka sok tapasztalata új ismereteket adott s azok segítettek engem is, mint mindannyiunkat, a későbbi harcokban.

Budapest, 1969. november 19-én.

Károlyi János

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOM KEZDETEI

1867—1900

1. Munkásszervezetek a VI. kerületben 1867—1890

Az 1867 februárjában a Habsburg császári hatalom, valamint a magyar nagybirtokos arisztokrácia és középbirtokos nemesség között létrejött kiegyezés befejezte azt a folyamatot, amellyel a magyar uralkodó osztály beépült a monarchia vezetésébe és ezzel feladta függetlenségi szándékát, elárulva az önálló magyar állam létrehozásának gondolatát.

A kiegyezés szerint a Habsburg önkényuralom magyarországi szerve, a helytartótanács megszűnt, helyét a gróf Andrássy Gyula vezette magyar kormány vette át. Az új kormány nem rendelkezett önálló hadügy-, külügy- és pénzügyminisztériummal, ezek ún. közös kormányzati szervként Bécsben székeltek. Kialakult tehát egy olyan dualista államforma, amely az osztrák és magyar uralkodó osztályok szövetsége mellett is Ausztriának biztosította a vezető szerepet.

A kiegyezést követően meggyorsult az ipari fejlődés, új üzemek, gyárak, ipartelepek létesültek, amelyek szükségessé tették a képzettebb — és a mozgalmi élet kifejlesztésére alkalmas — munkásréteg kialakulását. A munkáscentrumok létrejötte lehetőséget teremtett a tőke elleni szervezkedésre. A korabeli statisztikus szerint a főváros foglalkozással bíró lakosságának háromnegyed része, több, mint 80 000 ember tartozott a munkásosztályhoz.¹

Az ifjú, de annál mohóbb magyar kapitalizmus teremtette nyomorról a szegényebb osztályok „életviszonya”-iról a mai nemzedék már nehezen alkothat magának fogalmat. „Férfi és nő, fiú és leány — írja a már idézett statisztikus — húszával, harminccával — egy nedves, mindig sötét pincelyukban zsúfolva, beteg

és egészséges közös zsupágyon heverve, mely télen fagyos — me-rev, nyáron bűzös, ilyen ezrek és ezrek lakviszonya . . . Sajnos, hogy a mily mérvben Pest inkább és inkább nagyvárosi jelleget ölt, ezen bajok is annál határozottabban lépnek előtérbe.”² Ezekből a „bajokból”, a kapitalizmus nyomorából csak a munkásmozgalom tudott kivezető utat mutatni.

A magyar munkásmozgalom szervezeti élete a szakegyletekben bontakozik ki. A tudatos szociáldemokrata szervezkedés is elsősorban a szakegyletekre támaszkodott, vagy egyenesen azokból nőtt ki. Kifejezetten terézvárosi, területi alapon szervezett munkásorganizációval a munkásmozgalom első két évtizedében nem találkozunk. A magyar városi, önkormányzati demokrácia fejletlensége, a községi és országos választásoknál a munkáosztály teljes jogfosztottsága, a titkos választójog hiánya következtében kerületi munkásszervezetek hosszú ideig nem épültek ki, de a főváros területén, főleg az egyes munkáslakta kerületekben természetesen működtek országos jelentőségű vagy egy-egy szakmát képviselő munkásszervezetek.

A Terézváros a kiegyezés idején — és az azt követő évtizedekben — túlnyomórészt külvárosi jellegű volt, kiterjedt a mai Angyalföld jelentős részére és Zugló egy kisebb területére is. Az üzemeknek, gyáraknak egész sora működött a kerületben és a főváros munkásainak „négy tizedrésze” itt lakott.³ Ez magyarázza, hogy az első jelentős modern magyar munkásszervezet, az Általános Munkássegylet története kezdettől fogva több szállal kapcsolódik a hajdani Terézvároshoz.

A szervezkedő pesti munkások első tanácskozásai a legtöbb esetben a Terézváros egyik vendéglőjében, pontosabban az Ó-utca és az akkor ún. Országút sarkán (később Váci út, majd Vilmos császár út és ma Bajcsy Zsilinszky út sarkán) levő Dionysius-hoz címzett vendéglőben voltak.⁴

Ugyancsak közel volt ehhez a Farkas Károly gépész (aki az Internacionálé Főtanácsának megbízottjaként 1868-tól tevékenykedett Magyarországon) által szorgalmazott, majd megvalósított Beteg és Rokkant Pénztár Egylet helyisége is, pontosan az akkor megjelent felhívás szerint a „Terézváros, István tér 4. sz. házban.”⁵

Egyébként a Terézvárosban lakott Farkas Károly is az Alsó-rákospatak u. 9. sz. alatt. (Ez az utca kb. a mai Csengery u., a Hunyadi térhez egészen közel eső részének felel meg.)⁶ Ebben a

lakásban szerkesztette az első magyarországi munkáslapot az Arbeiter Wochen Chronikot, ami később magyar nyelven is megjelent Munkás Heti Krónika címmel. Ugyancsak itt lakott a Terézvárosban a Szerecsen u. 24 sz. alatt az egyesület egyik legagilisabb tagja, elnöke, Essel András szabósegéd.

Az Általános Munkásegylet szerény körülmények között tevékenykedett és főként a köréje gyűlt szocialista gondolkodású és érzelmű munkásokat igyekezett együtt tartani. A munkásmozgalom e korai szakaszában is élt már a munkások között a nemzetközi szolidaritás tudata. Bizonyítja ezt egy rendőrségi jelentés 1870. szeptember 25-éről, amely arról számol be, hogy a magyar munkások között egy német és francia munkásokhoz szóló felhívást terjesztenek. A jelentés szerint az egyesület egyik vezetője ezeket a nyomtatványokat szeptember 18-án bevitte a Munkásképző Egyesület helyiségeibe (István tér 4.), majd egy gyűlés végeztével a Dionysius-hoz címzett vendéglőben, az Általános Munkás Egyesület helyiségében ((Ó u. 4.) kiosztották azokat.⁷

A munkásegyletek első éveiben gyakran a vezetők sem tudták — vagy nem akarták tudni —, hogy milyen eszközökkel lépjenek fel a dolgozók érdekeiért, ill. előfordult, hogy a munkások haladóbb álláspontot képviseltek, mint a vezetők. 1869 szeptemberében a nyomdászok önképző egyesületének tagsága akciót akart indítani a Posner Nyomdában (ma Közlekedési Nyomda) uralkodó „fegyházszerű” munkarend ellen. Böhm Béla, az önképző egyesület elnöke ellenezte a fellépést, mert szerinte „ez nem tartozik az önképző egyesület hatáskörébe”. Az egyesület rendkívüli közgyűlése bizalmatlanságot szavazott az elnökkel szemben és Böhm kénytelen volt lemondani. A nyomdászok, miután megszabadultak alkalmatlannak bizonyult vezetőjüktől, egységes fellépéssel kiharcolták követeléseik teljesítését.

A párizsi kommün eseményeit, híreit 1871. április, május hónapjaiban a pesti munkásság növekvő érdeklődéssel figyelte. A párizsi eseményekből bátorságot és erőt merített és csakhamar megnőtt a sztrájkok száma. Beszüntették a munkát a sörfőzők, a pékek, a vasutasok, a szabók és a kárpitosok. Az egykori híradások szerint főként a Terézvárosban igyekeztek tüntetni a dolgozók. A rendőrség komoly veszélyt látott a megmozdulásokban és cselekedett: letartóztatta a sztrájkvezetőket, akiknek szabadon bocsátása érdekében Irányi Dániel interpellált a képviselőházban, természetesen minden eredmény nélkül.

1871. június 11-én az István tér 4. sz. alatti vendéglőben nép-

gyűlést hívott össze az Általános Munkásegylet, és itt a pesti, budai és óbudai egyleti tagok előtt gyászünnepély formájában megemlékeztek a párisi kommün mártírjairól. Utána gyászfátyollal bevont kalappal, zárt sorokban kivonultak a Városligetbe. Hosszú, beláthatatlan sorokban a Terézváros utcáin vonultak fel a munkások és talán ez időtől kezdve tekintette a proletariátus magáénak a Városligetet. A tüntetés után rendben visszavonultak az Általános Munkásegylet elé, ahol a fővárosi munkásság gyásza jeléül kitűzték a fekete zászlót.⁸

Június 12-én az összes munkásvezetőt — köztük Farkas Károlyt és Essel Andrást is letartóztatták és december 20-ig vizsgálati fogságban tartották. Ekkor legtöbbjük szabadlábra került, csak a fővádlottakat tartották vissza, de ezeket is kénytelenek voltak a hűtlenség vádjá alól felmenteni. Csupán Politzerre szabtak ki még hathavi börtönbüntetést.⁹

A magyar újságírók egy része nem értett egyet az ítélettel. A Gyorsposta című függetlenségi lap 1871. július 30-án ezt írta: „A Párisi Kommün leverése óta teljes két hónap múlt el és Franciaországban még nem szűnt meg a kormány terrorizmusa a legyőzött ellenféllel szemben. A vandálok nem gyilkolhatták meg nagyobb kéjjel a római birodalom lakóit, aminővel most az uralkodó párt pusztítja a Kommün párthíveit... A mi kormányunk sem maradt ki az általános hajtóvadászatból, ezt bizonyítja azon hallatlan önkényes eljárás, amelyet a pesti főkapitányság a belügyminisztérium jóváhagyásával néhány tüntető munkás ellen követ... Az 1789-i francia forradalom felszabadította a polgári osztályt és megteremtette az alkotmányos államot — az 1871-i Párisi Kommün ellenben a többség szabadságáért és a munkásosztály felszabadításáért harcolt. Lehet, hogy a vértanúk száma ismét ezekkel fog szaporodni, — de az eszme annál erőteljesebben, annál ragyogóbban fog kikelni az üldöztetések alól. És akkor a hajtóvadászat nem az üldözött vad, hanem az elbizakodó vadászok kárára fog végződni.”

A bátor újságíró Borostyáni Nándor volt, aki 1871—72 években a Jókai szerkesztette Hon című lap tudósítójaként Párizsban élt.

Az Általános Munkásegylet 1873. március 23-án tartott nagygyűlésén elhatározta, hogy a munkáspártot újjászervezi. A határozat 1. pontja szerint az új munkáspárt célja a munkások szervezése és ezek szellemi és anyagi érdekeinek óvása és előmozdítása volt. A belügyminisztérium április 25-i kelettel a márciusi

alakulást engedélyezte és az erre vonatkozó határozatot Farkas Károly címére VI. Rákospatak u. 9. sz. alá küldte.¹⁰

Farkas Károlynak és társainak nagy segítséget jelentett, hogy Frankel Leó, Marx és Engels követője, a párizsi kommün egyik vezetője hazaérkezett és azonnal belépett a Magyar Heti Krónika és az Arbeiter Wochen Chronik Rákospatak u. 9. sz. alatti szerkesztőségébe, hogy teljes erővel részt vegyen a magyar munkásmozgalom irányításában. Akkoriban a budapesti mozgalomban heves viszályok dúltak, amelyek már-már szakadással fenyegettek.¹¹

Évekig tartó huza-vona és frakcióharcok után 1880. májusában sikerült egységbe tömöríteni a Magyarországi Munkáspártot, valamint a Nemválasztók Pártját és megalakult a Magyarországi Általános Munkáspárt, miután a kormány képviselője a szociáldemokrata jelzöt nem volt hajlandó engedélyezni az „általános” helyett. A párt vezetőjévé Ihrlinger Antal nyomdászt választották. Az alakuló kongresszust a Terézvárosban, a mai Marx-téren a Schuster-féle vendéglőben tartották.¹²

A Magyarországi Általános Munkáspárt a megalakulása után az állandó hatósági zaklatások miatt csak rövid ideig fejthetett ki erőteljesebb tevékenységet. Frankel Leót csakhamar bíróság elé állították, és minden alap nélkül másfél évi börtönre ítélték. Szabadulása után Bécsbe, majd Franciaországba ment és Engels közvetlen munkatársa lett.

Az 1880-as éveket számos sikeres sztrájk jellemezte, de a szervezett harc továbbfejlesztését a párton belüli káros viszályok, frakciózások, a lassalleanizmus terjedése nagyon megnehezítette. A sztrájkok — melyek nagy része Budapesten zajlott le — azonban jelezték, hogy a pártvezetés még nem kapitulált teljesen az uralkodó osztálynak.

A sztrájkanyag, munkásgyűlések a Terézvárosban, az állatkerti vendéglőben, a Nagymező utcai Munkácsy kert előtt vagy a Király u. (ma Majakovszkij u.) végén levő polgári lövöldében voltak.¹³

A munkásvédelmi törvényes intézkedések érdekében 1885. február 26-án hozott párthatározatot Busbach Péter VI. kerületi országgyűlési képviselő terjesztette a képviselőház elé, de minden eredmény nélkül.¹⁴

1887. április 10 és 11-én tartotta meg a Magyarországi Általános Munkáspárt III. kongresszusát a lövölde nagytermében. A kongresszus elnöke Dr. Csillag Zsigmond, alelnökei Farkas Ká-

roly, Ihrlinger Antal voltak. Napirenden volt az általános választójog: a munkadói felelősséggel egybekötött gyári törvényhozás sürgetése; a munkás betegsegélyező pénztárak ügye; a 12 éven aluli gyermekek foglalkoztatásának eltiltása; a vasárnapi munkaszünet biztosítása stb.

A kongresszuson első ízben vettek részt gyárak, üzemek küldöttei, köztük a VI. ker. Váci úti Schlich-gyár munkásainak képviselői.¹⁵

A kongresszus utáni években az Ihrlinger-vezetés megalkuvó politikája zsákutcába vezette volna a magyar munkásmozgalmat, de a párt hazai ellenzékének, valamint az osztrák párt baloldali vezetőinek összefogása gátat vetett a jobboldali elhajlásnak. A párt helyes politikai irányvonalának meghatározására 1889. szeptember 15-én Pozsonyban tanácskozásra ültek össze a magyar és az osztrák párt vezetői. E tanácskozáson született döntés alapján Ihrlinger Antal 1889. októberében megvált a vezetéstől és helyébe Engelmann Pál, pesti bádógosmunkást választották, aki elsősorban a szakmai szervezkedés erőteljesebb fejlesztését, valamint a rokonszalmák egyleteinek egyesítését és országos szakszervezetekbe való tömörítését szorgalmazta.¹⁶

2. *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása után a Terézvárosban létesült az első kerületi szervezet 1890—1900*

1890. március 2-i számában a Népszava jelenti, hogy a munkáspárt és számos szakegylet képviselői tárgyalást folytatnak a május elsejére tervezett munkásünnepélyről. Hogy ez az ünnepély sikerüljön — írja a Népszava — az csak a fővárosi munkásoktól függ. „Alapos kilátás van arra, hogy az egész világ munkásai, a munka megrövidítésének hangsúlyozása céljából nemzetközi munkásünnepéppé fogják tenni május első napját. A tüntetés nem kíván sztrájk lenni, de Magyarország munkásosztálya élénken részt fog venni a tüntetésben és méltónak mutatja magát majd arra, hogy a nemzetközi szolidaritásban ő is helyet foglalhasson.” Majd a Népszava 1890. április 27-i száma május elsején du. 3 órára meghívja a munkásokat az Aréna előtti (Városliget) térre.

Már a május elsejét megelőző estén gyári munkások lampionos menetben a Városliget fenyveseibe vonultak, ahol éjjelig tar-

tó népgyűlést rendeztek, amelyen mintegy négyezer munkás vett részt. Másnap — május 1-én — délután az Aréna előtti téren zajlott le a nagygyűlés. A szónokok főként a nyolcórai munkanapért és a nemzetközi proletár szolidaritásért folytatandó harcra buzdították a munkásokat. Ekkor olvasták fel a szentpétervári munkások meleghangú üdvözetét is. Ezen a felvonuláson kb. 60—70 ezer munkás vett részt.

Az egykori városligeti színkörrel szemben levő oldalon fehér lepellel borított nagy tribün állt, a lepel közepén vörös pajzsban két kézre fogott pörölyt, a munkásság jelvényét és alatta Budapest címerét láthatták a tüntetők. Számos helyen piros betűk hirdették a hármás nyolcas jelszavát: 8 óra munka, 8 óra alvás, 8 óra szórakozás.

A felvonuló üzemek, gyárak, vállalatok, szakegyletek az utcára vitték munkájuk jelvényeit és méltóságteljesen, lassan vonultak a Kálvin tértől az Andrássy úton át (a mai Népköztársaság útja) a Liget felé. Útközben csatlakoztak a felvonuláshoz a terézvárosi szakmák dolgozói, köztük a Váci úti vasasok, az Osztrák-Magyar Államvasutak (1892-től MÁV Nyugati pu.) műhelyének közel félezer munkása és többszáz kerületi nyomdász.¹⁷

Imponáló volt a munkásság első felvonulása és méltóságteljes, öntudatos dolgozókhoz méltóan fegyelmezett. Minden provokálást visszautasítva, lelkesedéssel és a győzelemben vetett hittel ülte meg a budapesti munkásság az első alkalommal a szocializmus nagy ünnepét. Izzott, kavargott az utca, a Terézváros és az egész főváros.

Érdemes elolvasni miként kesereg az akkori kormányhoz közel álló Pesti Hírlap: „Látva mint hajtja össze a munkásokat a közös nemzetközi erő egy hatalmas tüntetésre, látva mint tör magának utat a zászlókról letiltott vörös szín a jelzőtáblák keretein, a mellre tűzött és a kalpagokon hordott jelvényekben, hallva a tengernyi munkásnép előtt elmondott szocialisztikus beszédeket, az éljenzést, a Marseillaise felharsonását, és olvasva az elfogadott határozatot, — azt ugyan senki sem mondhatja többé józan fővel, hogy Magyarországon nincs munkáskérdés és hogy a magyar munkások közt nincs elterjedve a szocializmus. Magyarországon van szocializmus és ami van, az gyors tempóban fejlődik.”

A május 1-i munkásmegmozdulás jelentős azért is, mert megvetette a pártmozgalom tevékenységének az alapját, előtérbe helyezve a küzdelmet a politikai jogokért.

1890 május elseje csakhamar meghozta első gyümölcsét. A munkásság körében mind határozottabban és gyakrabban — mint pl. június 22-én a polgári lövöldében megtartott munkásgyűlésen — fogalmazódott meg az a kívánság, hogy szociáldemokrata pártgyűlést kell egybehívni.¹⁸

E követelésekre reagált a Népszava, amikor 1890. október 19-én bejelentette, hogy a Magyarországi Szociáldemokratikus Munkáspárt december 7-én és 8-án (a polgári lövöldében) zászlót bont. A gyűlésre meghívták Engels Frigyeset is, akit egyúttal 70. születésnapja alkalmából szívélyesen üdvözölt a magyar szocialista sajtó.

A Népszava Engelsnek a meghívásra adott válaszát ill. ennek magyar fordítását közölte, amely szerint idejövetele az adott körülmények közt lehetetlen, azonban ezúttal is felhívta a magyar munkásság figyelmét az osztályharcra és a nemzetközi munkáspárt jelentőségére.

A december 7—8-án lezajlott gyűlés legfontosabb megnyilvánulása a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakítása és a párt elvi nyilatkozata volt.

A nyilatkozat világosan meghatározta a párt legfőbb törekvéseit, elsősorban azt, hogy az összes népeket nemzetiségi és nemi különbség nélkül a gazdasági függés bilincseitől meg kell szabadítani és meg kell döntení a munkások politikai jognélküliségét, ki kell emelni minden munkást a szellemi elsatnyulásból. A termelési módot a társas munkával kell helyettesíteni, hogy a munkás részére a munka teljes bére biztosítva legyen. Hivatkozott arra, hogy a technikai fejlődés, a termelési erők óriási növekedése feleslegessé teszik a tulajdon tőkés alakját és megteremti a közös tulajdonhoz szükséges szellemi és anyagi előfeltételeket.

Az alakuló kongresszus lényeges határozata volt a szakegyletek egyesítésére hozott döntés, amely kimondta az országos szakszervezeti szövetségek létesítését, valamint a segédmunkások és nőmunkások szervezésének szükségességét is.

Ezekben az években az ipari fellendülés során létesülnek a nagy gyártelepek — így a VI. kerület Váci úti üzemek is —, amelyek magukkal hozzák a munkásság létszámbeli növekedését és megkönnyítik szervezésüket. A nyugati pályaudvar műhelyeiben dolgozó munkások — akik ekkor már szervezett erőt képeztek — kiemelkedő szerepet tölthettek be az angyalfüldi vasasok szervezésében a vas- és fémmunkás szakegylet megalakításában és további munkájában is. A mozgalom egyik vezetője Klausz Antal

lakatos, a nyugati főműhely bizalmija, akinek az 1894. májusban megtartott első magyarországi vas- és fémmunkás értekezlet létrehozásában is kiemelkedő szerepe volt. Ugyancsak a Nyugati pályaudvaron dolgozott Hacker Mihály kovács, aki vezetőségi tagja volt a budapesti Vas- és Fémmunkások Önképző és Segélyegyletének és 1893-tól az SZDP újpesti szervezetének vezetőségi tagja.¹⁹

Az 1893. januárban összehívott második pártkongresszus határozta meg a kerületi szervezetek létrehozását és annak formáit:

„A bizalmi férfiak a helyi szervezkedett elvtársak által választatnak. Számuk a helyi viszonyok szerint változik. A bizalmi férfiak együttesen képezik a kerületi organizációt, melynek kiterjedtsége ismét a helyi viszonyoktól tétetik függővé s az országos értekezlet által határoztatik meg.

A kerületi orientáció területén előforduló speciális esetekben a kerületi értekezlet dönt, ám az országos értekezletnek joga van az ily határozatokat megváltoztatni.”²⁰

A határozat nyomán Budapesten 1893 februárjában a Terézvárosban alakultak meg az SZDP első helyi csoportjai, az első kerületi szervezet. A kerületi SZDP vezetés első akciója volt a május 1 megünneplésének előkészítése, amelynek megbeszélésére a szakmák képviselői a Váci úti Huber vendéglőben gyűltek össze. E tanácskozás eredményeként a munkásosztály ünnepén 20—25 ezer terézvárosi vett részt a fővárosi dolgozók felvonulásában.²¹

Az említett Huber vendéglőben működött a Magyarországi Vasöntők Szakegylete is, és itt tartották 1894 pünkösdjén a vasasok első kongresszusát, amely leszögezte: „... a szakegyesületek olyan szervezetek, amelyek legalkalmasabbak arra, hogy az indifferens munkásokban érdeklődést keltsenek a politikai mozgalmak iránt és így a szakegyesületek a pártnak is erős és cselekvőképés alapját alkotják.”²²

Miután mind a szakegyletek, mind az SZDP helyi csoportjai a munkásokat egyre nagyobb sikerrel kezdték harcos osztállyá alakítani, a szakmák egyre szervezettebben nyúltak a sztrájk fegyveréhez.

Jelentős és drámai megmozdulás volt a nyomdászok 1895 novemberi sztrájkja, amelynek másnapján a rendőrség betiltott mindenféle gyűlést és összejövetelt. A sztrájk halottjának, Nohál Lajos nyomdásznak temetésén 2400 sztrájkoló vonult végig néma tüntetésben az Andrássy úton. A hatóság megtorlásként néhány nap alatt 600 sztrájkolót ítél el 2 napi elzárásra. A nyomdászok

szervezettségükkel mindig jelentős erőt képviseltek, és munkabeszüntetéseikkel számos esetben okoztak zavart nemcsak a munkaadók, hanem a kormánysszervek körében is. Ezekben az évtizedekben a fővárosi nyomdászok kb. egyharmada VI. kerületi nyomdákban dolgozott, tehát szerepük, befolyásuk számottevő volt a Terézváros munkásmozgalmában.²³

A munkásság fokozódó szervezettségével szemben egyre erősödött a kizsákmányoló osztály diktatúrája. A Bánffy kormány 1896—97-es terrorhadjárata során 217 szocialista munkás lakásán tartottak házkutatást, 176 munkásgyűlést tiltottak be és számtalan esetben folyamodtak a kitoloncolás, kiutasítás eszközéhez. A MÁV Nyugati pu. műhelyének munkásai a kereskedelmi miniszterhez írt nyílt levélben tiltakoztak e lehetetlen állapotok miatt: „... valóságos rémuralom üti fel a fejét, minden ok nélkül elbocsátanak 5—10 éve ott dolgozó és ez idő alatt még megróvásban sem, annál kevésbé büntetésben részesült munkásokat...” A tiltakozás eredménytelen; a vasút vezetői az igazságos vizsgálat helyett 71 szervezett munkást bocsátottak el a Nyugati pályaudvarról.²⁴

A kőművesek dacolva a hatósági terrorral, 1897 szeptember 22-én beszüntették a munkát és sztrájktagyjukat a VI. kerületi Városligetben levő „Trieszti nő” vendéglőben ütötték fel, ahol 12 ezer kőműves előtt Bokányi Dezső beszélt és ismertette azokat a követeléseket, melyeket benyújtanak a munkaadóknak. A sztrájkot a rendőrség néhány nap alatt brutálisan leverte, de már szeptember 26-án az ácsok mondták ki sztrájkjukat nyilvános gyűlésen a VI. kerületi Király u. 89-ben levő vendéglőben.

A Terézváros másik nevezetes sztrájktagyjája, sok sikeres harc színhelye volt: a „Zöld Vadász” vendéglő.²⁵

Ezekben az években az SZDP fő követelése: az általános és titkos választójog. Ez központi kérdése volt mind a politikai, mind a gazdasági megmozdulásoknak. Ennek érdekében az SZDP VI. kerületi szervezete is több alkalommal rendezett tüntető sétákat vagy csatlakozott a felsőbb pártszervezetnek a Terézvárosban zajló tüntetéséhez, mint pl. az 1899. február 19-én a Teréz körúton, Andrásy úton és az Aréna úton mintegy 3500 dolgozó részvételével lebonyolított tüntetéshez; vagy az 1899. szeptember 24-i és 27-i Andrásy úti, Nagymező utcai és Teréz körúti tüntető sétákhoz, melyek során a tüntetők és rendőrök összecsaptak egymással. E tüntetés folyamán a rendőrség 146 főt letartóztatott, köztük Weltner Jakabot, az SZDP főtitkárát is.²⁶

II.

A TERÉZVÁROS SZOCIALISTÁI A SZÁZADFORDULÓTÓL A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGIG 1900—1919

1. *A századeleji nagy munkásmegmozdulások.
A terézvárosi szociáldemokrata pártszervezet
tevékenységének fellendülése 1900—1914*

A századfordulón a kapitalizmus hazánkban is új szakaszba lépett. A tőkés monopóliumok Magyarországon is egyre jobban terjedtek, s a századforduló után vezető szerepre tettek szert a gazdasági életben. A fellendülés fő jellemvonása a gyáripár gyors fejlődése. A termelés koncentrációja és volumene elmaradt ugyan a fejlett országokétól, de így is számottevő. Ennek a fejlődésnek következtében jelentősen növekszik az ipari munkásság súlya. Az ipari termelés és az ipari munkásság közel egyharmada Budapesten és környékén összpontosul. Ebből következik a fővárosi (és környéki) proletariátus igen nagy szerepe a hazai munkásmozgalomban.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) 1899. április 2-án és 3-án tárgyaló kongresszusa abban határozta meg célját, hogy harcoljon a kapitalisztikus osztályuralom politikája ellen, küzdjön az általános választójogért, terjessze a marxista elveket, segítse elő a munkásosztály szervezkedését, és erősítse a pártsajtót. Az MSZDP vezetőségének 1900. évi jelentése keserűen jegyzi meg: „Nagy volt a feladat, nehéz volt a kötelesség teljesítése. Egyik oldalon szembe találtuk magunkat a „törvény, jog és igazság” jelszavai mögé rejtő Széll-kabinet erőszakos és farizeus politikájával, a másik oldalon ott volt az ijesztő mérvű munkanélküliség, amely megbénította elvtársainknak anyagi áldozatkészségét. Annál is inkább érzékenyen érintett bennünket ez utóbbi, mert a magyarországi szociáldemokráciának — miután a képviselő testületből ki van zárva — egyéb harci fegyvere nincs, mint a tüntetés, röpirat, sajtó, s ezek pedig csakis az elvtársak erős anyagi támogatása mellett használhatók fel a kellő mérték-

ben. Két tűz között voltunk: üldöztetés és anyagi hiány. Mindazonáltal nem riadtunk vissza. Ott voltunk mindenütt, szembeálltunk az elnyomókkal. Mint politikai párt vezetősége nem hagytunk egyetlen egy politikai lehetőséget kiaknázatlanul, amit lehetett, felhasználtunk pártunk erősítésének érdekében.”¹

A magyarországi munkásmozgalomban a századforduló után fordulat következett be. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt legtöbb akkori vezetője a német munkásmozgalom hatása alatt mindinkább a parlamenti demokrácia irányába fordult, nagymértékben leszűkítve a politikai küzdelmet az általános, titkos választójogért folyó harcra. Az MSZDP vezetői kevés figyelmet fordítottak a marxizmus elméleti kérdéseire — magát a marxi főművet, A tőkét is csak 1920-ban, a bécsi emigrációban élők fordították le magyar nyelvre, holott az első világháború előtt alig volt már európai szociáldemokrata párt, amely ne fordította volna le nemzeti nyelvére a marxizmus alapvető munkáját.

Választójog, továbbá a szervezkedés és a sajtó — ezek a gondok hatották át az alsó mozgalmi szervezetek, a szakegyletek, pártszervezetek összejöveteleit az 1900-as években. 1900. január 7-én a VI. Felsőerdősor u. 25. sz. (ma Szinyei Merse Pál u. 13. sz.) alatti vendéglőteremben általános munkásgyűlést tartottak a következő napirenddel: a magyar iparpártolás és a munkásvédelem; a munkásegyletek hivatása. Ugyanezen a helyen olvasótermet is nyitottak, ahol minden vasárnap délután tudományos előadást tartottak. A VI. kerületi fiókegylet vezetősége arra kérte tagjait, hogy jelenjenek meg egyleti tagságra való tekintet nélkül. Azt is kérte, hogy mindenki hasson oda, hogy azokat, akik még távol állnak a szervezett munkásoktól, ugyancsak megnyerjék.²

1900. április 15-én és 16-án (a húsvéti ünnepek alatt) a VI. kerületben, a városligeti Hermina út 27. sz. vendéglő nagytermében tartották meg az MSZDP VII. kongresszusát. Erre az alkalomra feldíszítették a termet. Az elnöki emelvény mellett jobbról és balról Lassalle Ferdinánd és Marx Károly szobrai álltak, a falakat vörös drapériák díszítették. A pártvezetőség nevében Bokányi Dezső köszöntötte a küldötteket. Ezen a kongresszuson a választójog, a szervezkedés, a sajtó gondjain kívül szó volt a pártprogramról, a politikai és gazdasági harcról is.³

A napirenden levő politikai és szervezkedési gondon túl, lelkesedéssel készültek a szervezett munkások március 15-e és május elseje megünneplésére. Március 15-én a polgárság, 18-án pedig

a szociáldemokraták ünnepelték az 1848-as márciusi forradalmi idők évfordulóját. Ezen a napon a szervezett munkások, „a jogfosztott munkásnép”, tüntető felvonulást szervezett Petőfi Sándor szobrához. Este 7 órakor pedig a Városligetben (a Király utcai fasorral szemben, a villamosmegálló közelében a „Fővárosi sör-csarnok” összes helyiségeiben) Petőfi estélyt rendezett az MSZDP vezetősége. Itt Bokányi Dezső, Klárik Ferenc és mások rövid beszédet is tartottak.⁴

Május elseje sikerének érdekében az MSZDP akkor még csak hetenként háromszor megjelenő központi lapja, a Népszava áprilisi első számaitól kezdve megindította az agitációt. A pártvezetőség felkérte a szervezeteket, hogy tartsanak gyűléseket, amelyeken május elseje jelentőségét tárgyalják. Május elsején pedig díszes, vörös nyomású számmal köszöntötték a tizedik munkás-ünnepet.⁵ A munkások már nemcsak a Városligetben éjszakázva várták a nagy nap felvirradását, hanem fel is vonultak.⁶

A tanoncok lapja (melynek első száma még „Előre”, a másodiktól kezdve pedig „Munkás Ifjúság” címen jelent meg 1899 nyarán a VI. kerületben, a Figyelő u. 4. sz. házban) 1900. november 18-ára gyűlést hirdetett; „a szervezkedés célja és a munkás-ifjúság sajtója” c. napirenddel. A gyűlésen megjelenő 500 tanonc hangulatára jellemző a korabeli „Munkás Ifjúság” tudósítása: „Ha csüggedtünk néha, úgy reményt és biztatást öntött belénk az 1900. november 18-án tartott gyűlésünk. Ezen a tanoncok bizonyították, hogy tudnak lelkesedni igaz ügyükért, csak fel kell őket rázni a tespedésből.”⁷ Az egyesületbe szervezkedő tanoncok első toborzó röpcéduláját 1901-ben adták ki. Minden valószínűség szerint ez volt az első röpirat a magyar ifjómunkás-mozgalom történetében.⁸

1902-ben tízezer volt a szervezett munkások száma, amely azonban a következő két év alatt megötszöröződött. Új vezetőgárda termelődött ki. A Népszava szerkesztője egy berlini marxista iskolát járt műszerész: Garami Ernő, a párttitkár egy árva-házban nevelkedett asztaloslegény: Weltner Jakab volt.⁹

Az V. és VI. kerületi munkások munkásképző egylete 1902. január 14-én helyiséget változtatott. Átköltözött a VI. Külső Váci úti régi vám mellé, ahol szerdánként és vasárnaponként összejöveteleket, felolvasásokat, helyesírási tanfolyamot, „Kedélyes estély”-eket is tartottak. Csak azoknak volt joguk szavazni itt, a rendes évi közgyűlésen, akik tagsági könyvükkel igazolták, hogy nincsenek három havi hátralékban.¹⁰ Nincs adatunk az egy-

let folyamatos működéséről. A következő években krónikánk továbbra is csak a VI. kerületi munkások, illetőleg a Terézváros területén működő munkásszervezetek tevékenységét regisztrálhatja.

A mintaasztalosok szakegylete a VI. Bajnok és Szondy utca sarkán levő vendéglőben: a kazánkovácsok, hidászok szakegylete pedig a VI. Külső Váci út 172. sz. alatt tartotta gyűléseit, ahol előadásokat is hallhattak a munkások a szervezkedés céljáról és hasznáról.¹¹ A vas- és rézesztergályos szakszervezet központi helyisége 1902. április 1-én a VI. Nagymező utca és Lovag utca sarkán levő vendéglőbe költözött. A villanyszerelők pedig a VI. Gyár (Jókai) utca és Szondy utca sarkán tartották értekezleteiket, az ottani vendéglőben. Minden szombaton és szerdán este 7—9 óra között folyt az új tagok felvétele.¹²

1902. április 27-én a VI. kerületi munkások a VI. Huba utca 20. sz. helyiségünkben, illetve annak udvarán népgyűlést tartottak május elseje előkészítésére. A beszédekben az általános választójogról is sok szó volt.¹³ Május elsején ugyanitt találkoztak a VI. kerületi munkások, ahonnan zárt rendben vonultak ki a gyülekező helyre. 15—20 ezerre volt becsülhető az a tömeg, amely betöltötte az útvonalat a Kerepesi úttól az Andrássy útig. Több mint negyven szakma munkásai voltak együtt. A menet élén tíz munkáskerékpáros haladt, őket követték a többi munkások, szakmák szerint. Felvonultak az V—VI. kerületi kárpitosok, paszományosok, kalaposok, kádárok, vas- és ércesztergályosok, cipészek, kovácsok, cipőfelsőrész-készítők, s végül a kesztyűsök. Tábláikra a következő jelszavakat írták: „Világ munkásai egyesüljetek!” — „Jogot a népnek, hogy hazája legyen” — „Ide a választási joggal!” A VI. kerületi Hermina kertben volt az ünnepély. Az általános Munkás Dalárda műsora után Bokányi Dezső méltatta a nap jelentőségét. A beszédet újabb műsor követte. A munkások éjfélig maradtak együtt. A fővárosban általános volt a munkabeszüntetés, a napilapok nem jelentek meg, a felsőiparos-iskolában is szünetelt az előadás.¹⁴

A lendületes agitáció a szervezkedés érdekében egyik jellegzetes vonása a századforduló munkásmozgalmának. Ezek az évek azok, amelyekben a szociáldemokrata párt tömegpárttá fejlődött. A szónokok minden aktuális eseményt felhasználtak annak érdekében, hogy felkeltsék a munkások politikai aktivitását, és erősítsék osztályöntudatát. Politikájukban mindinkább előtérbe került (és ugyanakkor más fontosabb osztálykérdéseket háttérbe

szorított) az általános választójog ügye. A párt legnépszerűbb vezetői, Bokányi Dezső és Garbai Sándor nem képviselték ezt a jobboldali tendenciájú politikát, habár nem harcoltak eléggé ellene.

1902. augusztus 3-án hatalmas népgyűlést tartottak a VI. kerületi munkások a Huba utca 20-ban. Ekkor a választójogról, a gazdasági és politikai helyzetről és az egyesületek céljáról volt szó. A népgyűlés után tömegesen jelentkeztek a munkások az egyesületbe.¹⁵ Szeptember 14-én ugyanitt megint gyűlést tartottak, amelyen három-négy ezren vettek részt. A gyűlés előadója Garbai Sándor volt, aki a munkásgyermekek iskoláztatásáról és a munkásnép adójáról beszélt. „Beszédében vázolta az iskolázás hátrányait és kimutatta, hogy a hatalmon levők a tudományt lefoglalták a saját osztályuk számára. Kifejtette az MSZDP követelését az iskolázás ügyében, majd rátért az adókra és bebizonyította, hogy minden adót a munkásosztály fizet, csak nem ő szolgáltatja be.” Klárik Ferenc a gazdasági és politikai szervezkedés szükségét hangsúlyozta. Beszélt a magyarországi viszonyokról, élesen bírálta a politikai viszonyokat. Felhívta a munkásokat a szervezkedésre, arra, hogy iratkozzanak be az egyesületekbe. Az egykori sajtó szerint szavainak meg is lettek az eredményei, mert a gyűlés végeztével szép számmal iratkoztak be a munkások a VI. kerületi egyesületbe.¹⁶

1902. október 27-én alakult meg a VI. kerületi Munkásdalárda, amely ettől kezdve műsort adott a kerületi összejöveteleken.¹⁷

A március 15-i és a május elsejei ünnepségeken kívül a szervezett munkások minden évben Mindszentek napján kimentek a Kerepesi temetőbe, s ott felkeresték a munkásmozgalom halottainak sírjait. 1902. november 1-én a VI. kerületi munkások testületileg vettek részt a Kerepesi temetői kivonuláson.¹⁸

1903. április 12—14-én tartották a MSZDP X. kongresszusát. A résztvevők döntő többségét még mindig a szakmai egyesületek delegálták. A kongresszus elfogadta a szociáldemokrata párt programját. A program követelései között ekkor már az általános és titkos választójog állt az első helyen. Ezt követték a gazdasági követelések. Az 1903-as kongresszus kiemelkedő esemény volt a munkásmozgalom fejlődésben. Elősegítette a szakszervezeti mozgalom továbbfejlődését, a demokratikus szabadságjogokért, az általános választójogért vívott harcot. Mindez — természetesen — vonatkozik a VI. kerületi munkásmozgalomra is: a Terézvárosi

szervezetek is a választójogra és a gazdasági követelésekre összpontosítják a figyelmet.¹⁹

1904. április 3—5-én tartották az MSZDP XI. kongresszusát. Ekkor mondták ki a Népszava napilappá alakítását is; így a következő évben — a dualizmus politikai válsága idején — a nagy erőpróbát, korszerű napisajtóval vívhatta már a munkásmozgalom. 1904. elején az MSZDP kétszáz gyűlést hirdetett Tisza István kormánya ellen.

Az év nagy eseménye, s egyben a VI. kerületé is — a nagy vasutas-sztrájk volt. Februárban több ezer vasutas jelent meg a MÁV-vezetőség épületei előtt, hogy szabad szervezkedést és jobb létfeltételeket követeljenek. A kormány március 30-án betiltotta a vasutasok szervezkedésére történő országos gyűjtést.²⁰

Ludvigh elnök-igazgató pedig nem engedélyezte a vasutasok gyűléseit; a vasutasmozgalomban fő szerepet játszó vezetőket — közöttük Faludit az akkor még a VI. kerülethez tartozó angyalföldi pályafőnököt is — felfüggesztették. Erre április 19-én a pályaudvarokon — a Nyugati pályaudvaron is — beszüntették a munkát. A vonatok nem mentek ki és nem jöttek be a pályaudvarra.

A sztrájk letörése céljából a kormány mozgósította a rendőrséget és a katonaságot, amely a főváros összes pályaudvarait megszállta. Intézkedtek, hogy vasúti ezredek érkezzenek a fővárosba, s így a legfőbb vonalakon a forgalom megindulhasson. Tisza István a parlamentben nyilatkozott a vasutassztrájkról, azt mondta: „Ha kell, szuronnyal is helyreállítjuk a rendet.” Április 22-én királyi távirattal mozgósítási parancsot adtak ki és katonai szolgálatba hívták a vasutasokat: „Parancsolom, hogy a közös hadseregnek (haditengerészetnek) a magyar állam területén levő vasutasszolgálatban álló magyar honos tartalékos havidíjasai és legénysége, valamint a honvédségnek ugyanilyen tartalékos és póttartalékos havidíjasai és legénysége a közös hadsereg, ill. a honvédség részleges kiegészítésére behívassanak és szolgálattételre a magyar királyi államvasutakhoz beosztassanak.” — Ötnapi lélegzetfójtó izgalom után — április 26-án véget ért a vasutassztrájk. Kora reggel a vasutasok nagy tömege gyűlt egybe a VI. kerületi demokrata körben és annak környékén, a Gyár utcában. Ekkor még bíztak a munkások, kitartásra buzdították egymást, hevesen meg is fenyegették a sztrájktörőket. 10 óra tájban azonban a vasutasok 13-as bizottsága, hivatkozva a kormány ellenük alkalmazott kényszereszközeire, másrészt az

ellenzék ígéreteire, felhívta a vasutasokat, hogy álljanak munkába. A kormány a vasutasmozgalom tizenhárom vezetőjét letartóztatta. Május 3-án megkezdődött a letartóztatott vasutasok pere, amelyben Landler Jenő — a magyarországi munkásmozgalom későbbi nagy alakja — mint a védelem vezetője harcolt a reakció ellen. A vasutassztrájkban 30 ezren vettek részt. Olyan megmozdulás volt ez, amelyhez hasonló korábban még nem volt a magyar munkásmozgalomban.²¹

A munkásmozgalom 1904. évi fellendülését — a vasutassztrájkon túl az úgynevezett bizalmi férfiak tevékenységi körének kiszélesedése bizonyítja. A Budapest-Nyugati Főműhelyben a bizalmi férfiak eleinte csak egyes kérelmek tolmácsolóiként szerepeltek a betegpénztári választásoknál, a nyugbérpénztári gyűléseken. A szervezkedés előrehaladásának eredményeként „beleavatkoznak most már egyes munkatársaik kereseti viszonyaiba, panaszokat tesznek egyik-másik erélyesebb művezető ellen, megtámadják őket a lapban és ily módon a többi művezetőt is terrorizálják, mert nem lehet közömbös rájuk nézve, hogy mit írnak nyilvános újságban róluk...” „Ők a Magyar Vasutas lap legerősebb támaszai is, nemcsak tartalmára, hanem terjesztésére nézve is, mert egyrészt előfizetőket, másrészt adományokat gyűjtenek a lap fenntartására.”²²

1904. október 19-e is nevezetes dátum, különösen a magyar ifjúmunkás-mozgalom történetében. Ekkor jelent meg a VI. kerületben a Szerecsen (ma: Paulay Ede utca) 33. sz. házban „Az Ifjúmunkás” című lap első száma. Az újság nehéz körülmények között született. A tanoncok maroknyi csoportja hetekig kuporgatta garasait, hogy a lap előállítási költségeit fedezni lehessen. Húsz korona verődött így össze, az ifjúmunkások ezt fizették előlegként egy Miksa utcai nyomdásznak, aki hosszas rábeszélésre hajlandó volt „Az Ifjúmunkás” 1000 példányának kinyomtatását elvállalni.²³

1905. és 1907. között lezajlott orosz polgári demokratikus forradalom komoly hatással volt a magyar munkásmozgalomra is. A budapesti szocialista diákok már február 25-én kiáltványban üdvözölték az orosz forradalmat.

Április 1-én a Népszava napilappá alakul, április 23-án volt a szociáldemokrata munkáskör első kongresszusa.

1905. május elsején újra jelentős tömegmegmozdulás volt Budapesten, melyhez ez alkalommal tömegesen csatlakozott a fiatalok, az ifjúmunkások és a diákok is. Reggel az Újvásár (ma

Engels) téren gyülekeztek a szocialista diákok. Az Oktogon (a mai November 7.-e) téren már 150—200-ra szaporodott a számuk. Az Andrásy úton vonultak a Városligetbe. A felvonuló diákok ajkán csendült fel először az Internacionálé dallama a magyarországi május elsejei felvonuláson.²⁴

A nagy vasutassztrájk mellett számos jel mutatta tehát a munkásmozgalom fellendülését. Az orosz forradalom hírei is bátorították a magyar munkástömegeket. Az 1905. januári választásokon több mint 30 éves kormányzás után megbukott a kormányon levő Szabadelvű Párt. A koalícióban tömörülő ellenzéki pártok nagy választási győzelmet arattak. Ferenc József azonban nem a koalíciót bízta meg a kormányalakítással, hanem egy tábornokot nevezett ki magyar miniszterelnöknek. Kormányzati válság bontakozott ki Magyarországon. Ebben a helyzetben az MSZMP 1905. szeptember 10-én rendkívüli kongresszust hívott össze, melynek tárgya az általános titkos választójogért folytatott küzdelem volt. A rendkívüli kongresszus szeptember 15-ére általános sztrájkot és tömegfelvonulást hirdetett a parlament elé, hogy a koalíciós pártok képviselőinek petíciót nyújtsanak át, követelve az országgyűléstől az általános, titkos választójog törvénybe iktatását.²⁵

1905. szeptember 15-én a „vörös pénteken” százezres tömeg tüntetett a választójogért. Először a VI. kerületben a Hunyadi téren gyülekező csoport vonult fel a parlament elé. A menet élén a nyomdászok dalárdája haladt. Másfél órával az első csoport odaérkezése után még mindig özönlött a nép. A tömeg nagyságát alig lehetett megbecsülni; lehetett ott mintegy 120—150 ezer ember. Az egész fővárosban szünetelt a munka. Zárva volt az üzletek nagy része, s az utcákat piros jelvényes munkások töltötték meg. A villamosközlekedés is majdnem teljesen szünetelt, a gázgyárak, az összes malmok, a gépgyárak nagy része beszüntette a munkát, megálltak az építkezések és majdnem kivétel nélkül a nyomdák. Az általános sztrájkot először alkalmazta sikerrel a magyar munkásosztály. A parlamentet teljesen körülvette a hatalmas, tüntető munkástömeg. Vezetőik küldöttségét azonban a parlament elnöke semmitmondó ígéretekkel bocsátotta el. A szociáldemokrata párt vezetői kijövet elhitették a munkásokkal, hogy győzelmet arattak. A tömeg, amely meghátrálásra kényszeríthette vagy elsöpörhette volna az osztályparlamentet, békésen elvonult.

A szociáldemokrata párt vezetői szembefordulva a reakciós

koalícióval, a nem kevésbé reakciós Habsburgok képviselőivel kezdtek paktálni abban a reményben, hogy a királytól megkapják az általános titkos választójogot. Bécs pedig felhasználva a magyar urak ijedelmét a megmozduló magyar munkástömegektől, néhány hónap múlva megegyezett a koalícióval és a választójog lekerült a napirendről.²⁶ A szociáldemokrata vezetők 1905-ben elmulasztottak egy nagy lehetőséget, mikor a munkásosztály — a magyar történelemben először — mint önálló politikai erő befolyásolhatta volna az események menetét.

A szeptember 15-i választójogi tömegtüntetésben sok ifjúmunkás is részt vett. A szervezkedésük olyan gyorsütemű volt, hogy 1905 végén már fel lehetett vetni az országos szövetség létrehozásának tervét. Szervező bizottság is létesült, s ez 1905 őszén kidolgozta az ifjúmunkás szövetség alapszabály-tervezetét, amelyet 1905. december 17-én hagyott jóvá a budapesti ifjúmunkások nagygyűlése. 1905. decemberében meg is alakult az Ifjúmunkások Országos Szövetsége (IOSZ). 1906 második felében a 24 esztendőes Alpári Gyula, később a párt baloldali ellenzékének egyik vezetője állt az ifjúmunkás mozgalom élére.²⁷

Novemberben a városligeti Iparcsarnokban nagy nyomdászgyűlésre került sor, amelyen 5000 nyomdai munkás jelent meg. Peidl Gyula, a nyomdászok egyik vezetője óriási zaj közben próbálta magyarázni az elért kisebb vívmányok jelentőségét. A munkanélküliek viharosan követelték a 8 órás munkaidőt, és úgy megzavarták Peidl beszédét, hogy a „munkásvezér” kénytelen volt elhagyni a szónoki emelvényt és az elnök feloszlatta a gyűlést.²⁸

December 4-én a nyomdászok politikai sztrájkot hirdettek, mert a koalíciós lapok gyalázták az általános, titkos választójog érdekében indított mozgalmat. Legelsőnek a VI. kerületben, az Aradi utca 8. számú házban működő Glóbus Nyomda munkásai szüntették be a munkát. Ebben a nyomdában akkor 10 napilap készült.²⁹

1907. március 31-én és április 1-én tartották meg az első országos ifjúmunkás-értekezletet a társadalomtudományok szabad iskolájában a VI. kerületben, az Eötvös u. 3-ban. A határozati javaslatot Alpári Gyula nyújtotta be. Az értekezlet az ifjúmunkás-mozgalom egyik legfőbb feladatának a militarizmus elleni küzdelmet tekintette.³⁰ Az ifjúmunkás-szövetség alapszabályát 1907 elején nyújtották be a belügyminiszterhez. Azzal az indoklással kapták vissza, hogy a kormány a benyújtókban nem talált garan-

ciát, hogy az alapszabályokban körülírt előírásoknak megfelelhessenek.³¹

1907. szeptember 26-án az Alpári Gyula vezetése alatt álló ifjúmunkások a főváros utcáin antimilitarista röplapot osztogattak a bevonuló újoncoknak. A felhívás arra szólította fel őket, hogy ne a külső országok katonái ellen fordítsák fegyverüket, mert azok a katonák is proletárok, hanem a saját uralkodó osztályuk ellen. Az MSZDP mind inkább jobboldalivá váló vezetői elítélték ezt az antimilitarista politikát. „Nem tekinthetjük ezt egyébnek, gyerekes forradalmasdinál, amely a proletariátus harcának csak árthat” — írja a Népszava 1907. szeptember 26-i számában.³²

Több mint egy év telt el a koalíciós kormány és Bécs ki egyezése óta és választójog helyett csak üldözést kaptak a munkástömegek. Világossá vált a párttagság előtt, hogy vezetőik 1905-ben választott politikája nem vezetett eredményre. A párton belül kialakuló hangulat nyomására a pártvezetőség 1907 októberére újból általános sztrájkjal összekapcsolt nagy tüntetést hirdetett — ismét az általános választójog kiharcolása érdekében.

1907. október 10-én, a „vörös csütörtökön” az országban hivatalos adatok szerint is, több mint 180 ezer munkás szüntette be a munkát. (A valóságban a sztrájkolók száma ennél sokkal több volt.) A főváros munkásai 8 gyülekezőhelyen találkoztak. Reggel 7 órától 9 óráig nyüzsgő táborhoz hasonlított az egész főváros. Az utcákon szakadatlan, tömör sorokban vonultak fel a munkások tíezzeinek csapatai. Több mint három óra hosszat tartott a felvonulás az akkor VI. kerülethez tartozó Aréna előtti térhez. Eredetileg négy gyűlést terveztek itt, a tüntetés hatalmas méretei miatt azonban 11 órától délután $\frac{1}{2}$ 3-ig állandó gyűléseket kellett tartani.³³

A munkásság választójogi követelését tartalmazó emlékiratot Garbai Sándor építőmunkás, pártvezetőségi tag vezetésével küldöttség vitte fel a parlamentbe és átadta Justh Gyulának, a képviselőház elnökének.

A főváros munkásságához hasonlóan, a vidéki városokban is tüntettek a választójogért. (Az MSZDP 1908. április 19—23-án megtartott XV. pártgyűlésének jegyzőkönyve 188 helységet sorol fel, ahol általános, titkos választójogért tüntettek.) Az október 10.-i munkabeszüntetésről közreadott hivatalos statisztikai kimutatás is kénytelen volt beismerni, hogy 184 921 munkás szün-

tette be a munkát ezen a napon.³⁴ (500 nyomdai munkás is tüntetett, a lapok nem jelentek meg. A VI. kerületben működő Glóbus Nyomda 10 lapja ismét nem jelent meg ezen a napon.)³⁵

Ehhez fogható munkásmegmozdulás Magyarországon addig még nem zajlott le. Ez a demonstráció megmutatta a szocialista mozgalom tömegbefolyását, a munkástömegek harci készségét és a szakszervezetek mozgósító erejét,³⁶ egyben mind nyilvánvalóbbá tette, milyen hiba, hogy az izmosodó, ereje tudatára ébredő magyar munkásosztály energiáit a szociáldemokrata pártvezetés kizárólag a választójogért folyó küzdelemben — még-hozzá eredménytelen küzdelemben — használja fel. A kormány részéről fokozódó üldözés és az orosz forradalom vereségének hatása mellett, elsősorban ezekben a körülményekben kell keresni a magyar munkásmozgalomban 1907 után bekövetkezett visszaesés okait. A munkástömegekben érlelődött a felismerés, hogy az osztályharcnak nem a döntő frontján küzdenek.

A következő évben november 22-én a VI. kerületben az Anker köz 2. sz. házban jött létre az első világháború előtti legnagyobb magyarországi főiskolai diákszervezet: a Galilei-kör. Ez a szervezet a radikális, polgári értelmiség tudományos és politikai csoportosulásának megfelelője volt az egyetemi ifjúság körében. A kör 256 alapító tagja többnyire orvostanhallgatókból, jogászokból és bölcsészekből verbuválódott. Világnézetük nem volt egységes, voltak közöttük polgári radikálisok, liberálisok, szociáldemokraták és anarcho-szindikalisták. Az egyesület taglétszáma az első világháború kitörésekor mintegy 1200 főre emelkedett.³⁷ Az MSZDP központi vezetősége részéről Kunfi Zsigmond tartotta a kapcsolatot a szabadgondolkodó diákokkal. Rendszeresen látogatta a VI. kerületben az Anker-köz 2-ben működő Galilei kör otthonát és igen sok előadást tartott a fiatalok számára. A kör egyik irányítója az MSZDP ellenzékének vezetője, Szabó Ervin volt. A Galilei-kör és az ifjúmunkások szervezete között már az első világháború előtti években kialakult bizonyos mérvű együttműködés. A munkásfiatalok — ha nem is nagy számban — részt vettek a kör előadásain, szemináriumain, munkásmatinéin. A galileisták közös kirándulásokat rendeztek az ifjúmunkásokkal és azok szervezeti helyiségében ismeretterjesztő előadásokat tartottak. Találkoztak egymással a sztrájktanyákon is és együtt edződtek az utcai harcok tüzeiben.³⁸

1908. december utolsó napján a budapesti munkásság politikai tömegsztrájkjal tüntetett a szervezkedési szabadság védel-

mében. A kormány ugyanis decemberben betiltotta a vas- és fémmunkások szakszervezetének működését és az asztalosok szakosztályát. A vasutasok gyülekezési és egyesülési jogát is felfüggesztették. Ezekre az intézkedésekre a fővárosi és környéki munkásság politikai tömegsztrájkkkal válaszolt. Ebben a megmozdulásban december 31-én több mint 60 ezren vettek részt, köztük 22 ezer vasmunkás. A fővárosi nyomdákban ezen a napon teljes volt a munkaszünet, s így a fővárosi lapok újránál számai nem is jelentek meg.³⁹

A vasasok és az asztalosok szakszervezeteit sújtó kormányintézkedések részei voltak az uralmon levő ún. koalíciós kormány évek óta folytatott politikai hadjáratának az egész szakszervezeti mozgalom ellen. A szakszervezetek korlátozásának idején a gyenge területi pártszervezetek is kereteket biztosítottak a munkások további szervezkedésére. (Sztrájkanyag helyéül szolgáltak stb.) A szakszervezetek ellen irányuló kormánypolitika — feltételezhetően — így segített a munkásmozgalmon belül leküzdeni a szakszervezeti vezetők eddigi ellenállását a kerületi pártszervezetek megerősítésére irányuló törekvésekkel szemben. Elsősorban ezzel a körülménnyel van összefüggésben, hogy 1909-ben találkozunk a fővárosi kerületi pártszervezetek szervezésének első komolyabb jeleivel.

1909. május 16-án tartották a szociáldemokrata párt budapesti kerületi szervezetei első értekezletüket. „... a mi egész hatalmas nagy szakszervezeti munkánk — mondta ezen az értekezleten a szakszervezeti mozgalom egyik vezetője, Peidl Gyula —, amit 15—20 esztendő alatt végeztünk, tulajdonképpen a vízbeesett; mert tessék összehasonlítani a munkabéremeléseket százaléokban, amelyeket elértünk 10—15 esztendő alatt az élelmiszerek meg lakásárak emelkedésével, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy tulajdonképpen a megélhetés javítása vagy könnyítése terén a mi egész, nagy és sok áldozatokkal folytatott szakszervezeti munkánk nem ér semmit.

A szakszervezeteknek nem az a feladata, hogy az élelmiszerezsorások ellen küzdjön, hanem, hogy a munkabért a lehetőségig emelje, a munkaidőt redukálja. Kell egy másik szervnek lenni, és éppen a pártszervezetek lesznek azok, amelyek ezen kérdéssel foglalkoznak a megélhetés javításának könnyítése érdekében.”⁴⁰

Valóban már a következő évben mozgalmat indítottak a fővárosi kerületi pártszervezetek a budapesti lakásuzsora és élel-

miszeruzsora ellen. Az osztályharc különböző területén szerzett tapasztalatok szorították a szakszervezeteket a pártszervezetek támogatására. Az ún. szabad szervezetek, amelyeket az egyes szakszervezetek keretein belül többek között azért hoztak létre, hogy a szociáldemokrata pártnak a tagok arányában anyagi hozzájárulást fizessenek, mind kevésbé látták el eddigi feladataikat; elmaradtak a befizetésekkel, háttérbe szorították az agitációs munkát, a Népszava, a rölpapok, a pártfüzetek terjesztését, a politikai előadások rendezését. Garami Ernő már ezen az értekezleten javasolta, hogy ezeket a funkciókat a szabad szervezetektől vegyék át a kerületi pártszervezetek. A választójogért folyó harc is napirendre tűzte a politikai területi szervezetek kiépítését: a választási agitációhoz a pártnak területi alapszervezetekre volt szüksége. A magyar proletáriátusnak nemcsak az országgyűlési választásoknál, de a községi képviselő testületi választásoknál sem volt szavazati joga. Éppen a kerületi pártszervezeteknek a fővárosi lakásuzsora és élelmiszer drágulás ellen indított első harcainak tapasztalatai alapján indult meg a küzdelem a munkásképviselet kiharcolásáért a fővárosi önkormányzati testületben, ami viszont újabb lendületet adott a kerületi pártszervezetek fejlődésének. A fővárosi pártszervezetek 1912 évi értekezletén már megszületett a szociáldemokrata párt első községi követeléseket tartalmazó programja.⁴¹ A kerületi pártszervezetek kezdeti tapasztalatai segítették a munkásmozgalmat, hogy a dolgozóknak ne csak üzemi érdekvédelmét, de otthoni gondjait is vállalja. A fővárosi területi pártszervezetek megerősödése tagadhatatlanul hozzájárult az osztályharc egész politikai színvonalának emeléséhez.

A szociáldemokrata párt egyik első jelentős baloldali ellenzéki mozgalmának kifejlődése is szoros kapcsolatban van a kerületi pártszervezetek első lépéseivel. Alpári Gyula a KMP és a Tanácsköztársaság későbbi egyik jelentős vezetője által vezetett ellenzéki mozgalom, a pártszervezetek megerősítéséért indított küzdelemből nőtt ki. Ő magyarázza meg egyik ellenzéki pamfletjében mi az oka annak, hogy a kerületi pártszervezetek ilyen későn, több mint 20 évvel a szociáldemokrata párt megalakulása után fejlődtek ki. A magyar munkásmozgalmában a pártvezetők legnagyobb része betegsegélypénztári tisztviselő vagy a betegpénztárak igazgatóságának tagja volt. „Így az a helyzet — írta Alpári —, hogy egyik pártvezető a másiknak feljebbvalója, ellenőrzője és egyúttal alárendeltje. Egyik függ a másiktól. És ki-

től függ mindannyi? A magyar királyi kormánytól, amely fölöttes hatósága a betegpénztáraknak.

De mi tette lehetővé ezen erkölcstelen viszony létrejöttét?

A magyarországi szociáldemokrata párt sajátos szervezeti formája. Nálunk a gazdasági szakszervezetekre van ráépítve a párt, saját szervezetei nincsenek. A szakszervezetek csupán mellékesen foglalkozhatnak a politikai mozgalom ügyeivel. Működésük legfeljebb bizonyos politikai akciók előkészítésére, pártadó beszédésére szorítkozik. A politikai vezetők politikai ellenőrzésére, a pártmozgalom irányítására a szakszervezeti tagoknak még alkalom sem nyílik. A politikai mozgalom vezetői tehát teljesen ki vannak vonva a munkásság ellenőrzése alól.”⁴²

A kerületi pártszervezetek politikailag fejlettebb és függetlenebb fórumai a munkásmozgalomnak, mint a korabeli szakszervezetek. A kerületi pártszervezeti mozgalom ilyen jellege teszi érthetővé, hogy már kezdetén Alpári Gyulán kívül, olyan nevekkel találkozunk szervezői között, mint Szántó Béla, Kellner Sándor, akik később a Tanácsköztársaság idején, majd a KMP forradalmi tevékenységében jelentős szerepet játszottak.

Az első világháború előtt még nagy kiterjedésű munkáslakta területekkel rendelkező Terézváros kezdettől fogva vezető helyet foglal el a fővárosi kerületi pártszervezetek között.

1910-ben a főváros tíz kerületének mindegyikében — kivéve a belvárosi IV. kerületet — működött már pártszervezet. Az összes fővárosi kerületben azonban ekkor még csak 1566 rendszeres tagdíjat fizető párttagot regisztráltak. Ebből 620-an voltak VI. kerületiek.⁴³

A kerületi pártszervezet rendszeres működésének idejéből ez az első megbízható adatunk a párttagság létszámáról.

1911-ben a háborús készülődés kapcsán a politikai küzdelem előterében a véderőtörvény körüli harc került. A Népszava 1911. május 24-i vezércikkében kifejtette, hogy a véderőjavaslat életbe léptetése Magyarországnak 142,6 millió koronájába fog kerülni. „Ennyi pénzből — írja a vezércikk — fel lehetne építeni az összes hiányzó iskolákat, árvaházakat, szegényházakat, aggok menhelyeit, vagy ennyi pénzzel meg lehetne alapítani az ország munkásainak rokkantsági és nyugdíjbiztosítását. Ilyen célokra azonban pénz nincs!”⁴⁴

1911 júniusában és júliusában a munkások számos tüntetésen, népgyűlésen tiltakoztak a véderőjavaslat ellen. Ez időben — mint a II. Internacionálé pártjainak többsége — az MSZDP

még a korábbi háborúellenes határozatokhoz tartotta magát. Ezért ezt az évet Budapest munkásságának nagy háborúellenes népgyűlése zárta le. Az 1910—12-es évek közötti háborús készülődések gyorsulása, valamint a háborús veszély elleni harc nagy szerepet játszik abban, hogy a politikai küzdelem ismét éleződik.⁴⁵

Az 1912. évi politikai tömegsztrájkokat és tüntetéseket a március 4-i megmozdulás vezette be. A Galilei-kör szabadgondolkodó diákjai tüntetésen való részvételre hívták fel a fiatalságot. A résztvevő diákok a VI. kerületben az Anker-köz 2. sz. háznál, a Galilei körnél gyülekeztek. Ezrek vettek részt a munkásságnak és a radikális polgárságnak e március 4-iki kormányellenes tüntetésén, mely azonban végsősoron az általános, egyenlő és titkos választójog követelésébe torkollott. A VI. kerületi ifjúmunkások is külön csoportban vonultak fel, kezükben az Ifjúmunkást lobogtatták. A tüntetők az Andrássy úton haladtak végig. A milleneumi oszlop előtt a (Hősök terén) nagygyűlés volt, ahol egy galileista is beszélt a munkásság és a diákság viszonyáról.⁴⁶

1912. május 23-án zajlott le az első világháborút megelőző évek legjelentősebb magyarországi munkásmozgalmi tömegsztrájkja és nagy kormányellenes tüntetése. A „vérvörös csütörtök”-öt a munkások a szociáldemokrata vezetők politikája ellenére a parlamenti demokráciáért való tüntetésből a reakciós kormány elleni forradalmi harccá változtatták.

Az újpesti és a Váci úti gyárak előtt már reggel 8 órától kezdve nagy tömegekben gyülekeztek a munkások és lassanként impozáns tömegekbe egyesülve, megindultak a Váci úton a parlament elé. Mintegy 4 ezer ember közeledett itt a város felé. A VI. kerületben, a Ferdinánd hid (a mai Élmunkás híd) tájékán azonban a rendőrség megállásra hívta fel a menetet. A tüntető tömegek nem álltak meg, amire a rendőrök kardot rántottak. A tömeg közáporral felelt a támadásra. Ökölnyi kövek, téglák és vasdarabok hullottak záporként a rendőrökre. Azok belerontottak a tömegbe, de a nép nem tágitott. Egy kődobás fejbetalálta Naszódy rendőrkapitányt, aki súlyosan megsebesült. A rendőrök képtelenek voltak a rend helyreállítására.

Ekkor a 44-es gyalogezred egy századát vezényelték ki a tömeg ellen. A katonák rajvonásban elfoglalták az utcát egész szélességben és szuronyt szegezve rohamot intéztek a tömeg ellen. A széles utca véres csataterré változott. A járdán és az úttesten

sebesültek heverték. Közöttük egy halott is, Holub Kristóf 42 éves munkás. Rövid időn belül az egész városban elterjedt a hír a harcról és arról, hogy halottja is van a tüntetésnek.⁴⁷

A felháborodás és az ellenállás óráról órára növekedett.

A tüntetők egy része a Ferdinánd hídon át a Podmaniczky (ma: Rudas László) utca felé vonult. Fél tizenegykor a Podmaniczky-Felsőerdősor (ma: Rudas László és Szi-nyei Merse) utcák sarkán a munkások barrikádot emeltek. Felborítottak egy villamos kocsit, leöntötték petróleummal és felgyújtották azt.⁴⁸ A Nagymező utcában egy villamost és két téglával rakott lovaskocsit borítottak fel és készítettek belőlük utcai torlaszt. A Nagymező utcai rendőr-attaknak volt a következménye a második haláleset. Somló József 12 éves tanoncot, rendőrgolyó érte és véresen terült el az utca kövezetén.

A Báthory utcai összecsapásnál egy rendőrgyűrűbe szorított, megkardlapozott munkás revolvert rántott, lőtt és az egyik lovasrendőr holtan bukott le a lováról. A szétvert tüntető tömeg csoportokba verődve, kerülő utakon igyekezett a parlament felé.⁴⁹ A tömeg az Országház téren is összeütközött a rendőrséggel és a katonasággal.

A tüntetések egész csütörtökön át tartottak. A VI. kerület külső körzetében, a mai Angyalföldön a munkások megtámadták a rendőrségi őrszobákat, fegyvereket szereztek és a kivonult katonaság sortűzére a barrikádok mögül lövésekkel válaszoltak.⁵⁰

Súlyos összetűzésre került sor a mai Rudas László—Munkácsy Mihály utcák sarkán is. Itt a tüntetők egy kövezőmunkásbódét romboltak szét, torlaszt építettek belőle és a kivonuló rendőrséget közáporral és lövésekkel fogadták. A rendőrök a tömegre lőttek és Rosta Gyula 13 éves fiút halálra sebesítették. Összesen 5 munkás és egy rendőr vesztette életét a tüntetés során, a sebesültek száma több százra volt tehető.⁵¹

A kormánypárti politikusok a munkásmegmozdulástól megrettenve a szakszervezetek felosztatását, a szociáldemokrata vezetők letartóztatását és statárium kihirdetését követelték.

A szociáldemokrata pártvezetőség maga is megijedt az általa nem szándékosan felidézett forradalmi hullámtól: még május 23-án délután (miközben a tüntetések és harcok városszerte folytak, és egyre növekedtek) az akció beszüntetését határozta el. Új felhívást bocsátott ki, amelyben megállapította, hogy a főváros munkássága „nagyszerű forradalmi cselekedettel egyelőre megtett mindent, amit a proletárbecsület és a demokrácia nagy

ügye megkövetel." Ezért azzal fordult a munkásokhoz, hogy „e nagy és diadalmas csütörtök után fejezzék be harcuknak ezt a fejezetét, fegyelmezetten és egységesen, mint ahogyan kezdték és péntek reggel menjenek vissza mindannyian a munkába.”

A tüntetések azonban május 24-én is tovább tartottak. Ebben szerepet játszott az a körülmény is, hogy a munkáltatók bezáratták a gyárak kapuit a munkába visszatérők előtt. Az így ki-rekesztett munkások számos helyen — főleg a VI. kerülethez tartozó Angyalföldön — tüntettek a bezárt gyárak előtt, a Váci úton újból barrikádokat emeltek, villamosokat borítottak fel.⁵²

A munkások május 24-i, pénteki harca eredményes volt. A munkáltatók meghátráltak, a kizárt munkásokat visszavették.

A „vérvörös csütörtök” 1918-ig a magyar munkásság legnagyobb, leghősiesebb megmozdulása volt. Megmutatta az uralkodó osztályoknak a munkásosztály erejét, harci elszántságát, de ugyanakkor élesen rávilágított az MSZDP vezetőségének opportunistai politikai magatartására. A megmozdulás ereje bebizonyította, hogy az MSZDP jobboldali vezetőit terheli a felelősség azért, hogy 1912. május 23-át nem követte a magyar munkásmozgalom nagyarányú forradalmi fellendülése.⁵³ A világháborút közvetlenül megelőző években az MSZDP jobboldali vezetői nem fordultak többé a magyar munkásosztály tömegerejéhez.

A munkásmozgalom 1911. és 1912. évi fellendülése, a „vérvörös csütörtök” is hozzájárult ahhoz, hogy a fővárosi kerületi pártszervezetek ezekben az években gyorsan megerősödjének. Taglétszámuk 1912-ben már 4203,⁵⁴ 1913-ban pedig 13 143 főre emelkedett.⁵⁵

Ebből a számból a VI. kerületi pártszervezet 1580 tagot mondhatott magáénak. A terézvárosi pártszervezet működéséről ebből az évből rendelkezünk a legrészletesebb adatokkal.

A terézvárosi pártszervezet 1913. június 1-én a Szondy u. 82. szám alatti vendéglőjében tartotta vezetőségválasztó értekezletét. Irsai Béla titkári beszámolója igen tevékeny pártéletről adott számot. A párttagság hat csoportban működött, és tevékenységüket 80 utcai és 100 házi bizalmi férfiú fogta össze. A pártszervezet 1913-ban 29 népgyűlést, 633 értekezletet, 12 előadást és 10 „népszava-napot” szervezett. Rendeztek ezenkívül 6 mulatságot is. Az agitátorok az év folyamán 148 500 röplapot osztottak szét a kerület dolgozói között.⁵⁶

A kerületi pártértekezleten megválasztották a szervezet új végrehajtó bizottságát: Brestyánszky Jánost, Köves Jánost, Lob-

stein Sándort, Markstein Jánost, Radó Gyulát, Szakasits Árpádot és Szikra Gyulát.⁵⁷ Szakasits Árpád, a Magyar Népköztársaság későbbi elnöke tehát a VI. kerületi pártszervezetben kapcsolódott be a pártmozgalomba, mint fiatal vezetőségi tag.

Az MSZDP 1913. január 23-án rendkívüli pártgyűlést tartott. Foglalkozott az általános sztrájk kérdésével is, és a tömegsztrájk megtartása ellen foglalt állást. A kongresszus tárgyalta a háborúellenes harc kérdését is. Határozata hangsúlyozta a „Militarizmus és a nacionalizmus ellen való szakadatlan agitáció fontosságát.” A párt további akcióiban a választójogi küzdelem foglalta el a fő helyet. (Nagyobb választójogi tömegmegmozdulásokat azonban most már nem szerveztek.) Az antimilitarista akció szervezése akkor szorult háttérbe, amikor a legnagyobb elszánt-sággal kellett volna a világháború kirobbanása ellen küzdeni.⁵⁸ Hasonló a helyzet a főváros kerületi pártszervezeteiben is. Bármennyire is szüksége volt a pártvezetőségnek a kerületi aktivistákra, nem támogatta a kerületi mozgalmat. Az 1913-as évi fővárosi pártértekezleten Buchinger Manó titkári beszámolójában még mindig arról beszélt, hogy „szakmai szabad szervezeteinkben... olyan helyzet állott elő..., hogy az aprómunkát kellő alapossággal elvégezni nem képesek és ezért van szükség a kerületi pártszervezetekre.” „És beszédében elismerte, hogy a pártszervezetek nélkül a párt megmaradni nem tud.”⁵⁹ Ugyanezen az értekezleten az egyik kerületi küldött őszintén megmondta: „a pártvezetőség mint mostoha gyerekekkel bánik a pártszervezetekkel.”⁶⁰ A politikai passzivitás növekedésében közrejátszott a kivételes törvény, és az országot előntő sovíniszta hullám is. A katonai bevonulások is nagymértékben csökkentették a szervezetek aktív és harcos létszámát.

A munkásmozgalom erőit átmenetileg sikerült az uralkodó osztályoknak visszaszorítani. De az ország problémáiból semmit sem oldottak meg. A nagybirtok hazájából milliók vándoroltak a tengerentúlra, a munkásokat a magyar nagytőke mellett az osztrák fináncoligarchia is kizsákmányolta, a lakosság mintegy felét kitevő nemzetiségek elnyomását nem enyhítették. 1914 elején abban az országban, ahol a lakosság 50%-a bírt csak szavazati joggal, látszólag békebeli nyugalom van.

*„Csönd van, mintha nem is rezzenénk
S rohanunk a forradalomba.”*

(Ady Endre: Rohanunk a forradalomba)

2. Világháború és forradalom. A KMP VI. kerületi szervezeteinek megalakulása 1914—1919

1914 nyarán az első imperialista világháború kitörése nagy próbatétel elé állította a szociáldemokrata pártokat, a nemzetközi munkásmozgalmat. Az MSZDP a Szerbiának küldött 1914. július 23-i ultimátum kapcsán még nyilvánosan állást foglalt a háború ellen. A monarchia hadüzenete után való napon azonban már arra szólította fel a szervezett munkásokat, hogy viseljék el a megpróbáltatásokat, s a fő tennivalójuk az legyen, hogy fenntartsák szervezeteiket a háború utáni időkre.

A kezdeti sovíniszta mámort, a háborús lelkesedést lassan lehűtötték a kezdődő háborús nélkülözések, a hosszú veszteséglisták, a nagy véráldozat. Az elkeseredést fokozták az ellátási nehézségek, a drágulás, a spekuláció, a háborús veszteségek által közvetlenül érintett családok és rokkantak helyzetének egyre súlyosabbá válása. A gyárakat katonai parancsnokságok alá helyezték, a munkaidőt meghosszabbították, a mozgósított férfiak pótlására nagyszámú női munkaerőt vettek fel alacsonyabb munkabérrrel, s egyre gyakrabban alkalmaztak gyermekeket is a munkában.

A háború elleni szervezett szocialista megmozdulások azonban az első években még kisméretűek. A munkásmozgalom aktivistáinak többségét bevonultatták, közülük már a háború első évében sokan elesetek vagy fogságba kerültek. Az itthon maradt bizalmiak és más aktivisták tevékenységét pedig egyrészt a háborús katonai intézkedések, másrészt a pártvezetőség politikája bénította meg.⁶¹

A VI. kerületi pártszervezet háború alatti tevékenységéről nem rendelkezünk adatokkal. A Terézváros területén működő szervezetek közt, a Galilei-kör is hosszú ideig passzivitásba sülylyedt. Taglétszáma 1916-ra a katonai bevonulások miatt a háború előttinek a felére csökkent. A háborús papírrendelet miatt 1918 májusáig a „Szabad Gondolat” című folyóiratukat sem tudták megjelentetni. A kör továbbra is megtartotta üléseit központjában, az Anker-köz 2-ben, amelyeken háborúellenes szellem uralkodott, de sem a vezetők, sem a tagok többsége nem jutottak tovább a burzsoá pacifizmus vállalásánál.⁶²

Az 1916. év második felétől, még inkább 1917 elejétől — a háború, az elnyomás és a súlyos terhek miatt — egyre inkább

szaporodnak a munkásmegmozdulások. A villamos vasutak mérnökei és tisztviselői körében intenzívebbé vált a szervezkedés. A Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége foglalkozni kezdett a gyárak, az üzemek tisztviselőinek, mérnökeinek szervezésével és ezekből külön szakosztály fejlődött ki. A VI. kerületben működő szövetség az 1917. májusi közgyűlésén már kimondta, hogy a szakosztály Ipari és Közlekedési Tisztviselők Országos Szövetsége (IKTOSZ) néven önálló szakszervezetté alakul. A mérnökök szocialista szervezkedésének eredményeként december 30-án megalakult az IKTOSZ mérnőkszakosztálya. Elnökévé: Sajó Lászlót, egyik titkárává: Kelen Józsefet választották.⁶³

Magyarország munkássága a háború kitörése óta először 1917. május 1-én tartott általános munkaszünetet. A kormány ezt előzetesen tudomásul vette, bízva abban, hogy az MSZDP vezetősége mérsékelt keretek között tudja tartani a megmozdulást; éppen ezért felvonulást nem is engedélyezett. A szakszervezeti és vendéglői helyiségekben és másutt megtartott munkásgyűléseken a munkások kiálltak a béke mellett, és az imperialista kormány ellen. A Nagy Amadeusz vendéglő udvarán több mint hatezer fővárosi vasutas hallgatta lelkesedéssel Landler Jenő május 1-i ünnepi beszédét. A cenzúra azonban még a beszéd kivonatos ismertetését is törölte a Népszavából. Május 2-án (az MSZDP felhívására) a fővárosi üzemek egyórás politikai sztrájkot rendeztek a választójogért.⁶⁴

1917. május-júniusában sorozatos ifjúmunkás bérsztrájkok és háborúellenes tüntetések voltak a fővárosban. Ezeket az ifjúmunkás mozgalmakat azonban az augusztus 19—20-án megtartott szakszervezeti kongresszuson elítélték a szakszervezeti vezetők.

Októberben a Galilei-kör tagjaiból és baloldali munkásokból antimilitarista csoport alakult és Szabó Ervin támogatásával illegális szervezetet létesített. Vezetői közé tartozott az orosz front-ról sebesülten visszatért Sugár Tivadar orvostanhallgató, Mosolygó Antal repülőgépgyári bizalmi, Duczynska Ilona bölcsészhallgató. Illegális röpirataikban küzdöttek az imperialista háború ellen.⁶⁵

Ugyanebben az időben a telefonközpontokban — a Teréz-központban is — a kezelőnők bizalmiakat választottak és bérmozgalmat kezdeményeztek. A 14 pontból álló memorandum legfontosabb követelései: 1. A női munka egyenjogúsítása. 2. Három év után véglegesítsék és nevezzék ki a kezelőnőket. 3. Engedé-

lyezzék a szakszervezetbe tömörülést. A vezérigazgató nem fogadta a kezelőnök memorandumot vívő küldöttségét. A 60 tagú bizalmitestület kimondta a sztrájkot. A budapesti Teréz és József telefonközpontok kezelőnöi Rományi Margit, Menringer Rezsőné terézközponti dolgozók vezetésével október 28-án 10 órakor felálltak a kapcsolóasztaloktól. Percek alatt megbénult a fővárosban a telefon-összeköttetés. Rendőrség szállta meg a telefonközpontokat. A telefonkezelőnök kétórás sztrájkja — amelytől „az egész hivatalos apparátus jobban megijedt, mint a lemerbergi csata után” — részleges győzelemmel ért véget.

Előrehaladt a szervezkedés a Központi Távirván, Budapest. 62. (Nyugati pályaudvari), a 70. és 72. számú postahivatalokban is. A kormány gátat akart vetni a postások szocialista szervezkedésének, ezért 1918. februárjában büntetésből bevonultatta vagy vidékre helyeztette a mozgalom vezetőit. A megtorló rendszabályok azonban nem hozták meg a várt eredményt és a szervezkedés tovább folyt.⁶⁶

1917. november 7-én győzött a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. November 25-én a budapesti munkásság hatalmas tüntetése zajlott le a VI. kerületben. A kivételes törvények tiltó rendelkezései ellenére a főváros és a környék munkássága egész szélességében elárasztotta az Andrássy utat. A rend fenntartására kivezényelt rendőrség nem tudta a tömeget a járdára szorítani. Százezernél több munkás vonult a Városligetbe, az Iparcsarnok felé. Éltették a békét, az orosz forradalmat, tiltakoztak a háború ellen. Bokányi Dezső volt a gyűlés szónoka.⁶⁷

December 14-én valamennyi budapesti és környéki vasúti műhelyben és pályaudvaron beszüntették a munkát. A 15 ezernyi vasutas felvonult a VI. kerületben, az Andrássy úton levő MÁV vezérigazgatóság épülete elé és bérkövetelésért tüntetett.⁶⁸

1918. január 1-én éjjel a galileisták elkészítették a „Katonatestvéreink!” c. antimilitarista röpiratot. A röpiratok terjesztését Sugár Tivadar 23 éves orvostanhallgató és Duczynska Ilona 21 éves bölcsészhallgató, Kelen József, Csillag László és Helfgott. Ármin és több más galileista végezte.

Január 5-én a budapesti I. honvéd huszárezred pót századának parancsnoka azt jelentette feletteseinek, hogy több huszártól kb. 300 db háborúellenes röplapot koboztak el, amelyeket — a jelentés szerint — ismeretlen tettesek észrevétlen módon a lak-tanya kerítésének rácsán keresztül az udvarba dobtak. A két héti tartó rendőri nyomozás befejeztével 15 embert tartóztattak le,

s szállították be a hadosztálybíróság fogházába a Galilei-kör tagjai közül. Ennek eredményeként január 12-én a belügyminiszter feloszlatta a Galilei-kört, „mivel működése a hadiérdeket veszélyezteti és a fennálló társadalmi rend felforgatására irányul.” Lefoglalták a könyveket, az irattárt és a pénzkészletet, a helyiséget pedig lepecsételték.⁶⁹

1918 elején megkezdődtek a munkások tömegakciói is a háború ellen.

Január 13-án a munkásság hat békegyűlést rendezett Budapesten az akkor VI. kerülethez tartozó Váci úton. Munkások és értelmiségiek határozatban üdvözölték az orosz munkásokat és követelték a munkástanács megalakítását.

Január 18-án általános politikai sztrájkok kezdődtek a háborús kormányzat ellen, a békéért. A fővárosban politikai tömegsztrájk bontakozott ki, amelynek során több százezer munkás küzdött a békéért, a háborús szenvedés és nyomor megszüntetéséért. E tüntetéssorozat közben január 20-án a városligeti Iparcsarnoknál nagygyűlést rendeztek, amelyen elsősorban baloldali szocialisták beszéltek. Itt ismét százezres tömeg tüntetett az orosz forradalom és a béke mellett. Beszédet tartottak: Garbai Sándor, Bokányi Dezső, Preusz Mór, Landler Jenő, Nyisztor György, Pogány József és Zádor Pál.⁷⁰

Az MSZDP vezetősége 1918. januárjában elhatározta, hogy „Az Ifjómunkás” c. folyóiratot havonta kétszer jelenteti meg. 1918. februárjában pedig a szakszervezeti választmány döntése szerint létrehozták az Ifjómunkások Országos Bizottságát. A bizottságot a párt és a szakszervezet küldöttségeiből állították össze, az ifjómunkások közül csak három tagja lehetett.⁷¹

1918. március 7-én a 8 órás munkanap bevezetéséért küzdő 60 ezer budapesti vasmunkást kizárták a munkából.

Moszkvában, a Dresden Szállóban 1918. március 24-én megalakult az Orosz Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja. Az itt készült jegyzőkönyv többek között kimondja: „Az egész világ proletáriátusának csak egy célja lehet most: rögtöni szociális forradalom propagálása és előkészítése. Ennek tudatában megalakítottuk (habár most még számra kicsi, de annál forradalmibb) magyar csoportot az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártban.” Kun Béla ezen az értekezleten kifejtette a magyarországi kommunista párt alapításáról alkotott nézetét: „Fel kell, hogy merüljön ... közöttünk ... a kommunista pártalapítás

kérdése. Semmiféle forradalmi rajongás nem vezet engem itt. Nem hiszem azt, hogy holnap már kezünkben lesz a hatalom, de hiszem, hogy a magyarországi proletáriátus el fogja foglalni a hatalmat. S erre nekünk elő kell készülnünk. Ennél fogva kötelességünk, hogy megalkossuk a Kommunisták Magyarországi Pártját.”⁷²

1918. április 3-án Moszkvában megjelent a „Szociális Forradalom” című lap, az OK(b)P magyar csoportjának lapja.

A munkásmozgalom fellendülését újra a választójogi harc irányába terelte a szociáldemokrata pártvezetőség.

Április 14-én, majd 22-én ismét választójogi gyűlés és háborúellenes tüntetés volt a városligeti Iparcsarnok előtt. Május 1-én hatalmas tüntetést rendeztek a munkások, amely méreteiben felülmúlt minden korábbi május elsejei munkabeszüntetést. Ezen a napon ismét tüntetéstől volt hangos a VI. kerület. A munkások az Andrássy úton vonultak fel a május elsejei ünnepségek hagyományos színhelyére, a Városligetbe.⁷³

Június 20-án tömegsztrájk robbant ki a fővárosban. A MÁV-Gépgyárban kezdődött, ahol a rendőrség sortűzet nyitott a követeléseikért fellépő munkásokra. Négy munkást megöltek, több mint 20-at megsebesítettek. A vérengzés hírére a főváros egész munkássága beszüntette a munkát. A sztrájk kiterjedt a vasutakra, a villamosokra, a nyomdákra is. Leállt a közlekedés, az újságok nem jelentek meg. Több mint félmillió munkás hagyta abba a munkát. A sztrájk, amely 8, helyenként 10 napig is tartott, megbénította a haditermelést, a csapat- és hadianyagszállítást, megrázkódtatta az egész kormányzati rendszert. A júniusi általános politikai sztrájk a monarchia bukásának előhírnöke volt.⁷⁴

A sztrájk idején alakultak az első munkástanácsok.

Ez év szeptember 30-án meghalt Szabó Ervin, a kiváló forradalmár, a marxista gondolat nagy magyar úttörője. Tanítványai ellen ugyanezen a napon hoztak ítéletet a „Galilei perben”. A katonai bíróság két galileista vádlottat ítélt el. Duczynska Ilnát két és félévi, Sugár Tivadart három és félévi mellékbüntetésekkel is súlyosbított börtönbüntetésre ítélte.⁷⁵

1918. október közepén az év elején felosztatott Galilei kör vezetői levélben kérték a belügyminisztertől munkájuk folytatásának engedélyezését. Október utolsó szombat estéjén mintegy kétezer főnyi tömeg gyűlt össze a VI. kerületben, az Anker-köz 2-ben. Felnyomultak a Galilei kör helyiségeibe, letörték az aj-

tókról a rendőrségi pecsétet és birtokukba vették a 10 hónappal korábban lezárt szobákat.⁷⁶

Ekkor már rohamosan követték egymást a forradalmi események. Október 23-án megbukott a Wekerle-kormány, 25-én megalakult a Magyar Nemzeti Tanács és a Budapesti Katonatanács. 28-án megalakult a Csehszlovák Köztársaság. 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács kimondta Szlovákia egyesülését Csehországgal. Ezen a napon megdőlt az osztrák császárság is.

*

1918. október 31-én éjfél után fél három órakor a főposta épülete és a Mária Teréziai (Horváth Mihály) téri telefonközpont után a VI. kerületi Nagymező utcai távbeszélőközpont is a felkelő katonaság kezébe került és csupán az „Astoriának” kapcsolott, ahol a Nemzeti Tanács ülésezett. Hajnalkor megjelent a Nemzeti Tanácsnál Budapest rettegett térparancsnoka és megadta magát.⁷⁷ A rendőrök már előző nap eltűntek az utcákról. A katonák csatlakoztak a tüntető munkásokhoz. A tömegek a pesti utcát hatalmukba vették. 1918. október 31-én Budapesten is győzött a polgári demokratikus forradalom.

November 1-én a budapesti munkások gyűléseken követelték a köztársaság kikiáltását. 2-án megalakult a Budapesti Munkástanács.

1918. november 16-ára a Nemzeti Tanács nagygyűlést hirdetett a parlament előtti térre. Mialatt a tömegek az Országház téren gyülekeztek, a parlament kupolacsarnokában folyt a Nemzeti Tanács ülése, amelyen kimondták Magyarország önállóságát, függetlenségét, s a köztársasági államformát.

Még az ülés nem ért véget, mikor megnyílt a parlament főbejáratának rácsos kapuja, s kilépett rajta több miniszterrel együtt Bokányi Dezső. „A feszült várakozás egyszerre orkánszerű zúgásban robban ki a tömegből. Mindenki a lépcső felé tolongott, egy pillanat alatt széles emberáradat özönlötte el azt. Amikor pedig Bokányi bejelentette a köztársaság létrejöttét, százezer éljen szakította félbe beszédét.”

Közben az országház előtt ünneplő tömeg felett néhány repülőgép jelent meg és piros röplapokat szórt a tömeg közé. „A forradalmi szocialisták” aláírású röpirat tudatta, hogy Lenin 800 szavas táviratot intézett a magyar néphez, amelyet eddig a kormány elhallgatott. A röpirat követelte a kormánytól a teljes szöveg nyilvánosságra hozatalát. Ez a távirat november 10-e körül

érkezett meg szikratávíron Csepelre. Az egyik itt dolgozó szocialista azonban átadta a táviratot Korvin Ottónak. Ennek alapján fogalmazták meg és sokszorosították a repülőgépről leszórt röpiratot. A repülő a Mátyásfüldi Repülőgépgyárban dolgozó Mosolygó Antal felhívására szórták a röplapot november 16-án a tömegek közé.⁷⁸

November 17-én a forradalmi szocialisták összegyűltek az Anker-közben, a Galilei-körben, hogy megalapítsák a Szabó Ervin-kört, amelynek az lett volna a hivatása, hogy egybefűzze a baloldali ellenzéki csoportokat. Estefelé azonban beállított Seidler Ernő, aki egyébként unokaöccse volt Szabó Ervinnek, és azt mondta: semmiféle körre nincs szükség, mert megérkezett Oroszországból Kun Béla, aki meg fogja alapítani a kommunista pártot. Kun Béla mint egy Vörös kereszt-delegáció vezetője érkezett dr. Sebestyén Emil orvos álnéven Magyarországra más elvtársakkal együtt azzal a céllal, hogy megalakítsák a Kommunisták Magyarországi Pártját (KMP).

Az MSZDP vezetői sem korábban, sem az orosz forradalom óta nem ismerték fel a népünk előtt álló feladatokat. Az MSZDP vezetősége még mindig a távoli jövő feladatának vélte a szocialista forradalom kivívását. A polgári demokratikus forradalmat pedig elsősorban a polgárság ügyének tekintette, amelyet a proletáriátusnak nem vezetnie, hanem segítenie kell. Ennek megfelelően az MSZDP-vezetők nem készítették fel a forradalomra a magyar proletáriátust, fékeztek a forradalmi harcot. Ezért vált szükségessé hazánkban új, forradalmi munkáspárt életrehívása.

A következetes osztályharc zászlaját magasra emelték a Szabó Ervin vezette régi baloldali ellenzék kiváló harcosai, az új szociáldemokrata ellenzék képviselői, a budapesti üzemek forradalmi érzelmű bizalmiai, de mindenekelőtt azok a volt hadifoglyok, akik a bolsevikok hatására kommunistává váltak.

1918. november 24-én vasárnap délután a Városmajor u. 42-ben gyűltek össze a kommunisták, hogy megalakítsák a KMP-t. Mintegy 35—40-en lehettek.⁷⁹

Úgy határoztak, hogy mielőbb nagyobb gyűlésen kell nyilvánosságra hozni a KMP megalakulását.

Erre rövid időn belül sor került a Visegrádi u. 15. sz. ház félemeleti helyiségében (ahol ma a KMP emlékmúzeuma van). Itt a megalakítást kimondó értekezlet résztvevőin kívül, mintegy 50 gyári bizalmi is jelen volt. A három szobából álló volt képkiallítási terem zsúfolva volt lármás, vitatkozó emberekkel.

Nagyüzemek bizalmiai, Oroszországból hazatért hadifoglyok és a Korvin Ottó vezette forradalmi szocialisták adták egymásnak a kilincset.

A KMP megalakulását követő napokban a Lékai János vezette ifjúmunkás-csoportból is létrejött egy kicsiny, de lelkes kommunista gárda. Tagjai — munkásfiatalok és diákok — beléptek a KMP-be, de pártmunkájukat továbbra is a szociáldemokrata ifjúsági mozgalomban végezték. A szociáldemokraták a kommunista fiatalok elszigetelésére törekedtek.⁸⁰

Az Ifjúmunkások Országos Szövetsége (IOSZ) 1918 november 30-án tartotta alakuló nagygyűlését Budapesten, a régi képviselőház nagytermében. A központi vezetőség 31 tagjának mintegy kétharmad része a KMP tagja volt, vagy a kommunistákkal szimpatizált. A szövetség titkára Lékai János lett. Az első legális magyar ifjúmunkás szövetség ilyenképpen szociáldemokrata szervezeti keretek között, de a kommunista többségű vezetéssel kezdte meg működését.⁸¹

1918. december 30-án az IOSZ központi vezetősége ülést tartott a Társadalmi Múzeum épületének nagytermében a VI. kerületben, az Eötvös u. 3-ban. Ezen az ülésen határozatot fogadtak el, amely elítéli az MSZDP opportunistá politikáját, és kinyilvánította a szervezeti függetlenségét a szociáldemokrata párttal.⁸²

Ettől kezdve a szövetség további tevékenységében a KMP politikáját követte. Ezzel megszületett a kommunista ifjúsági mozgalom.

A KISZ megalakulásának 50. évfordulóján emléktáblával jelölte meg ezt az épületet a KISZ Központi Bizottsága. A szocialista ifjúsági szövetség forradalmi hagyományainak továbbfejlesztője: a magyar kommunista ifjúsági mozgalom, tehát a VI. kerületben született meg.

Az MSZDP pedig saját híveire támaszkodva új ifjúsági szervezetet alakított Szocialista Ifjúmunkások Országos Szövetsége (SZIOSZ) elnevezéssel. Az új szervezet átvette „Az Ifjúmunkás” című lapot, szerkesztésével Révész Mihályt, majd Szakasits Antalt bízták meg.⁸³

A kommunista IOSZ hivatalos lapja „Az Ifjú Proletár” lett, amely szintén a VI. kerületben az Eötvös u. 3. számú házban jelent meg kezdetben 500 példányban. Ennek első számában jelent meg a felhívás a január 13-i felvonulásra, amikor is az ifjúmunkások felvonultak a népjóléti miniszter elé, hogy súlyos sérelmeik azonnali orvoslását követeljék.

A helytörténeti kutatások megközelítő pontossággal rekonstruálták a VI. kerületi KMP pártszervezetek létrejöttének helyét, idejét és körülményeit.

A KMP Emlékmúzeuma a Visegrádi utca 15. sz. házban egyedülálló írásos dokumentumot őriz. Egy füzetből kitépett lapon a VI. kerület első kommunistáinak üzenetét olvashatjuk: „Értesítjük a Központi Bizottságot, hogy a VI. kerület I. csoport a Népszállóban folyó hó 27-én körülbelül 150 ember részvételével sikerült pártnapot tartott, amelyen az ideiglenes vezetőséget megválasztották, tehát kérjük a fent nevezett bizottságot velünk az összeköttetést fenntartani Kiss Ferenc elvtárs által. Tisztelettel a VI. kerület I. csoportjának ideiglenes vezetősége.”

A hazai munkásmozgalom történetében mindeztideig ez az egyetlen írásos emlék a KMP egy helyi szervezetének megalakulásáról. A megalapítás jubileumán Budapest Fővárosi Tanácsa emléktáblával jelölte meg ennek a nevezetes eseménynek a színhelyét, az egykori angyalföldi Népszállót, (ma XIII. ker. Dózsa György út 150. számú épület).

A kerület első kommunista csoportjának megalakulását követte 1918. december 31-én a kerületi pártszervezet megalakulása, ezután jött létre a kerület 3. és 4. kommunista csoportja. A kerületi pártszervezet megalakulásáról a Vörös Újság 1919. január 4-i számában a következőket olvashatjuk: „A VI. közigazgatási kerületben lakó kommunista elvtársak 1918. december 31-én nagyértekezletet tartottak, amelyen megalakították a pártszervezetet. Elnök: Szilágyi Dezső, Titkár: Szabó Károly, Jegyző: Kiss Lajos, Pénztáros: Bárd Ferenc.”

A VI. kerületi KMP szervezet 2. csoportjának megalakulási idejét és körülményeit jelenleg még nem ismerjük.

A KPM VI. kerületi 3. csoportjának megalakulásáról a Vörös Újság 1919. január 23-i száma így emlékszik: „A VI. kerület 3. csoportja megalakult. A csoport vezetőségét a következőképpen választották meg. Elnök: Schurek János, Titkár: Tóth István. A csoport helyisége Kartács u. 5. szám alatt van.” Ez is a mai XIII. kerületben található.

Volt a KMP VI. kerületi szervezetének 4. csoportja is, amelynek hatásköre Angyalföld területére terjedt ki.⁸⁴

„1919. január utolsó hetében az V–VI. kerületek pártszervezeteiben tömörült elvtársaknak a Népszálló Nagytermében tartottak gyűlést, amelyen Kiss Lajos elvtárs elnökölt. A nemzetközi forradalomról Bettelheim elvtárs tartott előadást, utána Somló

„elvtárs felhívta elvtársainkat, hogy lépjenek azonnal akcióba és teremtsék meg a Váci út és az Angyalföld új lakásforradalmát.”⁸⁵

A lakásforradalom vagy ahogyan mások nevezték „házbojkott” során a proletár körzetek lakói tiltakoztak az igen magas lakbérek és a házak elhanyagoltsága miatt. Az agitátorok az udvaron nagy zajt csapva, felhívták magukra a lakók figyelmét, majd elmondták beszédüket. Most az ilyen agitáció azzal is bővült, hogy beszámoltak a kerületben megalakult KMP-ről. Az agitáció gyakran azzal végződött, hogy a lakók kisajátították a házat. Utána kitették a kapura az előre elkészített kis táblát: „A mai naptól ez a ház magántulajdonból köztulajdonba ment át.”⁸⁶

A Vörös Újság számaiból sikerült megállapítani a VI. kerületi KMP szervezetek első összejöveteleinek helyét is. E szerint a legelső pártösszejöveteleket az Aréna út 151. számú Népszállóban, ma: XIII. kerületi Dózsa György út 150., a Váci út 31-ben, a Palota utcai Steiner vendéglőben és a Kartács u. 5. számú házban tartották. A később megalakult pártszervezetek tagjai pedig a Csengery utca 52. számú vendéglőben, a Bajza—Podmaniczky (Rudas László) sarki vendéglőben és a Gyár (Jókai) utca 4-ben jöttek össze.

A VI. kerületi KMP szervezetének vezetőségében tevékenykedett a párt alapító tagjai közül: Mikula József, Szántó Béla, Szilágyi Dezső, Vágó Béla, Sipos Erzsébet, Biermann István, Somló Dezső, Csillag Rózsi, Szántó Gizella, Schurek János.⁸⁷

A kezdeti időszak vezetői közül kiemelkedik Kiss Lajos nyomdász a Váci úti munkásság egyik vezetője. Ő volt a VI. kerületi KMP szervezet 1. csoportjának jegyzője. (Később a direktórium és az áprilisi választási bizottság tagja lesz. A Tanácsköztársaság leverése után a Szovjetunióba emigrált, ahol az 1930-as években két kötetes könyve jelent meg „Vörös város” címmel.)

1919. január 13-án, fagyos hétfő reggelen, az elcsigázott, rongyos ruhájú tanoncok türelmet vesztett serege lepte el a Budapesti utcákat. Ekkor mintegy 10 000 ezer tanonc gyülekezett a VI. kerületben, a Hunyadi téren. Több százan nem is juthattak el a gyülekező helyre, mert a rendőrség elfogta és néhány óráig fogdába tartotta őket. A fiatalok négyes sorokba zárkozva munkásdalokat énekelve meneteltek. Kifeszített vörös zászlót vittek a sor elején ezzel a felirattal: „Mi már nem leszünk kizsákmányolt proletárok!” Jelszavas táblák is tarkították a sorokat: „Követel-

jük az 1884-i gyalázatos tanonctörvény eltörlését!”, „Követeljük a nappali tanoncoktatást.”

Az Andrásy úton, a Fürdő utcán (József A. utca), és a Lánchídon át a Kereskedelmi Minisztérium Lánchíd utcai palotája elé vonultak. A tüntetések utolsó felvonásaként az ifjómunkások „Az Ifjú Proletár” VI. kerületi, Eötvös u. 3. szám alatti szerkesztősége elé vonultak, ahol Lékai János mondott gyűjtő hangú beszédet.

Az 1919. január 13-i tanoncsztrájk és -tüntetés a forradalmi munkástömegek harcának egyik fontos állomása volt. A Vörös Újság 1919. január 15-i számában (a „Forradalmi Ifjómunkások” című cikkében) joggal nevezte a tüntetőket „az eljövendő szociális küzdelmek reményteljes harcosainak”. akik „az ifjómunkások forradalmi erejének és fegyelmezett harci elszántságának legfényesebb biztosítékát szolgáltatták.”⁸⁸

Január 18-án kb. 20 szociáldemokrata ifjómunkás vasdorongokkal és revolverkkel felfegyverkezve megjelent a VI. kerület Eötvös u. 3-ban, a Társadalmi Múzeum helyiségében, ahol a kommunista IOSZ központi titkársága működött. A kapus állítása szerint Lékai Jánost akarták megtámadni. Miután azonban az esti órákban a titkárságon senkit sem találtak, szétvagdalták a Társadalmi Múzeum néhány szemléltető képét és betörték néhány ablakot.⁸⁹

Egy héttel később, január 27-én búcsúztatták a nagy forradalmár költőt: Ady Endrét, aki meghitt barátsággal ragaszkodott a galileistákhoz, aki a Galilei-kör fennállásának 5. évfordulóján rendezett ünnepségeken ezekkel a szavakkal búcsúzott galileista barátaitól: „Ifjú szívetek öreg testvére, most fiatalon dobog, s azt akarja, hogy ne szakadjon el soha tőletek, a fiatalságtól, az igazságtól, a forradalomtól.”⁹⁰

Február 3-án a rendőrség — a papírrendelet áthágásának ürügyén, egyidőben a Vörös Újság elleni támadással megrohanta az UNIO nyomdát, ahol „Az Ifjú proletár” című lapot nyomtatták; ennek 5. számát, továbbá az Ifjómunkás Könyvtár készülő első kötetének kéziratát elkobozták. A felelős szerkesztő ellen bírósági eljárást indítottak és nem engedélyezték a lap további megjelenését.⁹¹ Február 10-én az Anker-köz 2-ben működő Galilei-kör tiltakozott az ellen, hogy a demokrácia alapján álló kormány lefoglalja az egyetlen magyar bolsevik újságot, s így a háborúra uszító és ellenforradalmat szító szennylapok egyeduralmát védi a „sajtószabadság”.

A budapesti munkások február 11-i gyűléseiken elhatározták,

ták, hogy fegyverrel is készek harcolni az ellenforradalmi szervezkedés ellen.⁹²

Erről írta a Vörös Újság a „Hogyan kell kivégezni az ellenforradalmat?” című cikkében: „Pártunk budapesti és környékbeli szervezetei kedden este gyűlésekre hívták össze a főváros munkásságát. A munkások mindenütt tömegesen jelentek meg. Az a lelkes hangulat, mely a gyűléseken megnyilvánult bizonyossága annak, hogy a munkásság éber figyelemmel kíséri az ellenforradalom banditáinak fészkelődését. Bármilyen erős oltalomban részesíti is a népkormány az ellenforradalmárokat, a forradalmi lelkületű munkásság készen áll arra, hogy leszámoljon a demokrácia korszakában dédelgetett ellenforradalmi gyűlevész csapatokkal.”⁹³

Február 21-én a rendőrség letartóztatta a KMP vezetőit. Így akarták eltorlaszolni a forradalmi fejlődés útját. A rikkan-csok telekiáltozták a fővárost: „Széthullott a kommunista párt”. „Kun Bélát a feldühödött rendőrök agyonverték.” — Kun Béla nem halt bele az ütlegekbe, de a hatvan kommunista vezető között őt is súlyosan megkínozták a börtönben. Szamuely Tibornak sikerült elmenekülnie és az Ericson gyárban berendezett hadigondozó kórház főorvosi szobájában szervezte tovább illegálitásban a pártot és szerkesztette a betiltás ellenére megjelenő Vörös Újságot.

A KMP letartóztatott vezetői között ott volt: Vágó Béla, Somló Dezső, Biermann István és Szilágyi Dezső is, akik a VI. kerületben fejtették ki munkásmozgalmi tevékenységüket. Napokkal később Váry Albert főügyész letartóztatási parancsot adott ki újabb 19 kommunista vezető ellen. Ezek között volt a KMP VI. kerületi 3. csoportjának elnöke: Schurek János is.⁹⁴

A KMP vezetőivel együtt kerültek a „demokrácia börtönébe” az IOSZ vezetői, és „Az Ifjú Proletár” munkatársai is, akik szintén a VI. kerületben végezték mozgalmi tevékenységüket.⁹⁵

Az antant békekonferenciáján az 1919. február 26-i párizsi ülésen elhatározták, hogy a magyar—román fegyverszüneti vonal mentén semleges zónát létesítenek. Fontosabb pontjait a szövetséges csapatokkal kívánták megszállni.⁹⁶

Márc. 9-én a fővárosi munkások egy városligeti nagygyűlésen követelték a letartóztatott kommunisták szabadon bocsátását, a főiskolai hallgatók pedig ugyanezen a napon felvonuláson tüntettek a burzsoá kormány politikája ellen. Március 18-án a csepeli munkások követelték a kommunisták szabadon bocsátását.

A munkásság hangulatát jellemzően tükrözi Kassák Lajos lapjának, a Ma című folyóiratnak 1919. március 20-i számában közölt — Kassák vers egy részlete:

„Félre a predikátorok aranyszájával, s a
humanisták rózsaszínű tenyerével,
A lázadás vastrombitáin most halleluja, ...

Mielőtt azonban a „lázadás vastrombitái” megszólaltak volna, a kormánynak Párizs adta meg a kegyelemdöfést. Március 19-én elkészült az antant jegyzéke a magyar kormányhoz, s másnap 20-án Vix alezredes át is adta azt a magyar kormánynak.

Vix 1919. november végén érkezett a fővárosba és a VI. kerületben, a mai Népköztársaság útja 114-ben ütötte fel rezidenciáját, ahol Weiss Manfrédnak (a csepeli iparművek tulajdonosának) vendége volt. Vix alezredes 1919. március 20-án délelőtt jelent meg Károlyi Mihálynál az antant misszió több angol, amerikai, francia és olasz tisztjének kíséretében.

Vix átnyújtotta a magyarországi antant csapatok parancsnokának jegyzékét, amely az ország körül húzott újabb demarkációs vonalakat tartalmazta. Kijelentette, hogy amennyiben másnap este 6 óráig nem kap feltétlenül igenlő választ, a szövetséges missziók elhagyják Budapestet.

Károlyi Mihály azonnal közölte Vix alezredessel, hogy a jegyzék részéről teljesíthetetlen. Hasonlóan nyilatkozott a jelenlévő Berinkey miniszterelnök és Böhm Vilmos hadügyminiszter is. A jegyzék jelentőségét Böhm mérte fel a legteljesebben. Közölte az alezredessel, hogy a jegyzék egy nap alatt a kommunisták táborába viszi a munkások százezreit.

A jegyzék elfogadása, vagy el nem fogadása egyformán olyan erőt kívánt, amilyenel a kormány nem rendelkezett. A kormány 1919. március 20-án lemondott. A következő nap új dicsőséges fejezetet nyitott Magyarország történetében.

A csepeli munkások Pestre készültek kiszabadítani a börtönből a forradalom vezéreit. A szociáldemokrata vezetők ebben a helyzetben a börtönben felkeresték Kun Bélát és itt megegyeztek a két párt egyesüléséről, a proletárdiktatúra létrehozásáról. A Budapesti Munkástanács és a Katonatanács még aznap kitörő lelkesedéssel elfogadta a megegyezést. 1919. március 21-én győzött az első magyar proletárforradalom, kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot.

III.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG A TERÉZVÁROSBAN

1919

1. *A Magyarországi Szocialista Párt és a munkáshatalom kerületi szerveinek kialakulása*

A monarchia szétváló országai között Magyarország dolgozói a munkásosztállyal élükön, vitték legtovább a forradalom zászlaját és valósították meg legkövetkezetesebben történelmi feladatukat. A Magyar Tanácsköztársaság a Nagy Október folytatójaként a Szovjetunió után másodiknak valósította meg a munkáshatalmat, s ezzel nemcsak létével bizonyította be a lenini forradalmi elvek nemzetközi érvényét, hanem hamarosan azzal is, hogy az imperializmus elleni önvédelmi harca során továbbplántálta azokat, elősegítve a Szlovák Tanácsköztársaság megalkakulását.

Ebben a korszakban, amikor a magyar munkásmozgalom, a munkásosztály forradalmi pártja először vált kormányzati tényezővé — sőt a kormányzat egyedüli tényezőjévé — a rá váró feladatok mellett, a világháború legsúlyosabb örökségét s ugyanakkor az intervenciós, ellenforradalmi háború erőfeszítéseit együtt kellett vállalnia, s pedig nemcsak országos (a politikában mégis csak járatosabb) vezetőinek, hanem helyi szerveinek, minden aktívájának, sőt minden egyes közkatonájának is. Egyszerre kellett megtanulniok feladataikat — amelyekkel soha azelőtt nem találkoztak dolgozók a magyar történelemben — és ugyanakkor mindjárt vizsgáznuiuk is e feladatok megvalósításával. Hogyan volt képes a magyar proletariátus e történelmi feladatoknak helyi körülmények között megfelelni?

A magyar főváros VI. kerületének történetét vizsgálva, a Tanácsköztársaság 133 napja nyilván hasonlóképpen alkalmas lesz arra, hogy mintegy nagyító alá vegye ezt a korszakot és hőségét, a történelmet alkotó proletárt, s általában a szocializmus

építését végző városi dolgozót. Figyelembe kell venni, hogy a VI. kerület nemcsak a belső — elsősorban értelmiségi-kispolgári — területeket ölelte fel, hanem az Angyalföld erősen munkáslakta városrészének többségét, s ezenkívül a Zugló egy részét is. A kerület tehát sokoldalú volt, s egyben lakosságát tekintve, a főváros harmadik legnépesebb kerülete. Mindez aláhúzza a kerület jelentőségét Budapest keretében, amely — mint Magyarország legiparosodottabb, s a magyar munkásosztály nagyobb részét képviselő nagyvárosa — a Tanácsköztársaság fő erőközpontja, bázisa volt.

A Tanácsköztársaság születésnapjának, 1919. március 21-nek két döntő eseménye volt, amely mint az egész későbbi fejlődés kiindulópontja, meghatározta a helyi szervek e téren követendő feladatait is. Ezek; a két munkáspárt — a Kommunisták Magyarországi Pártja és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt — egyesülése, és a Tanácsköztársaságnak — a proletárdiktatúra államának — kikiáltása. A két esemény közti összefüggés nyilvánvaló. A proletariátus diktatúrája csak marxista-leninista forradalmi párt vezetésével alakulhat és szilárdulhat meg, teljesítheti szocializmust építő feladatait. A kommunista párt, — amelynek magvát a Szovjetunióból hazatérő volt hadifoglyok alkották, akik a gyakorlatban ismerték meg Lenin pártjának munkáját és eredményeit, maguk is részt véve abban; továbbá olyan baloldali szocialisták, akiket a világháborúban kiéleződött osztályharc edzett forradalmárokká — néhány hónapos múltja ellenére is ilyen párttá fejlődött. A szociáldemokrata párt azonban különösen a századforduló óta mindinkább jobboldali vezetői politikáját folytatta, habár munkástömegei gyakran szembefordultak e politikával és váltak baloldali, osztályharcos küzdelmek részeseivé. A világháború imperialista érdekeket szolgáló vérözoene és nyomorúsága rohamosan érlelte a szociáldemokrata tömegek között a baloldali fordulatot. „A Szociáldemokrata Párt tagságának döntő többsége már március 21-e előtt magáévá tette a KPM fő politikai céljait és a kommunistákkal együtt a tanácsok hatalmáért küzdött. . . . A döntést a pártban túlsúlyra jutott balszárny képviselői sürgették.¹ Amikor a Károlyi—Berinkey polgári demokratikus kormányzat, csalódva az antant-politikában, amely iránt eredetileg reményeket táplált, a Vix-jegyzék hatására lemondásra határozta magát, a vele koalíciót alkotó szociáldemokratáknak sürgősen dönteniök kellett a kommunista párttal való egyesülés és közös kormányalakítás, vagy a távozás

között. A baloldali vezetők után (akik őszintén kívánták az egyesülést) a centrista vezetők is az egyesülés mellett döntöttek; s így a jobboldaliak egy része is ezt az utat választotta. Később — az intervenció sikerei alkalmával — bebizonyosodott, hogy ez a lépésük nem volt őszinte.

Ilyen — egyáltalán nem egységes — politikát képviselt az a szociáldemokrata pártküldöttség, amely március 21-én a toloncházban az elfogott Kun Bélával és kommunista vezetőtársaival a marxista-leninista ideológia alapján történő pártegyesülésről tárgyalt és abban megegyezett. A forradalmi, de ingadozó, jobboldali elemekkel terhelt egyesült pártot — amely ideiglenesen a Magyarországi Szocialista Párt nevét vette fel — e problémái a Tanácsköztársaság egész történetén végigkísérték; a forradalmi fellendülés időszakában ezek a problémák azonban még kevésbé mutatkoztak meg. Mindenesetre a pártegyesülésre vonatkozó megállapodás után a Budapesti Munkástanács ugyanaznapi esti ülésén Garbai Sándor már betérjeszthette egyhangúlag el is fogadott határozati javaslatát a döntő politikai fordulatról; ezt 22-én a népbiztosok tanácsa a „Mindenkire!” című ötnyelvű kiáltványban így szövegezte meg: „Jelentjük a világ munkásainak, hogy Magyarországon a szociáldemokrata párt és a kommunista párt szocialista párttá egyesült és az egész munkásság, katonaság és parasztság nevében megteremtette a proletárdiktatúrát, amely egyetlen csepp vér kiontása nélkül átvette az államhatalmat.”²

Budapest, amely világvárosi méreteivel, elővárosaival és ipari településeivel együtt az ország lakosságának már akkor is jelentékeny részét, megközelítőleg egyötödét képviselte, — különleges szerepet kapott ebben az átalakulásban. A Budapesti Munkástanács volt az a vezető szerv, amelynek a két párt vezetői bejelentették az egyesülésre való elhatározásukat, s amely ezt az egyesülést határozatként kimondta, egyidejűleg kikiáltva a tanácshatalmat és kinevezte ennek irányítására a forradalmi kormányzótanácsot is. Ugyanez a központi munkástanács — már mint helyi szerv — Budapest területén az új államhatalom vezető testületévé lett. A főváros közigazgatásának élére mindjárt a forradalmi átalakulás másnapján háromtagú direktóriumot nevezett ki a kormányzótanács — Dienes László, Preusz Mór és Vincze Sándor személyében — és hasonló módon a munkások bevonásával alakították át a városházi adminisztrációt is. „Budapest proletariátusa átvette a főváros vezetését” — írta a Vörös

Újság³ erről — „az összes ügyek vezetésének élére egy-egy fizikai és egy-egy szellemi (munkás) elvtárs kerül és az előljáróságok vezetését is proletár elvtársak veszik át...”

Hasonlóképpen közvetlenül a fordulat után, március 26-án tárgyalták meg a budapesti kommunista és szociáldemokrata pártszervezetek végrehajtó bizottságai együttes ülésükön a fővárosi pártszervezetek egyesülését a Szocialista Pártban. Jellemzően a — szakszervezetekkel szorosan összenőtt — szociáldemokrata pártmozgalomra, az ülésen a szakmai szervező bizottságok is részt vettek. Kun Béla és Kunfi Zsigmond bevezető beszédei után az értekezlet kimondta, hogy pártjaik összes szervezeteit felosztatják és a fővárosi pártszervezetekben is létrehozzák az egyesülést.⁴ Ebben a vonatkozásban itt szerepel először a Terézváros a Tanácsköztársaság történetében, mert ezt az értekezletet a VI. kerületben, Rózsa utca 65. sz. alatt tartották.

A helyi kibontakozás a pártegyesülés terén gyorsan követte a fővárosi határozat megszületését. A VI. kerületben — viszonylag későn — március 29-én alakult meg a Szocialista Párt kerületi szervezete, s választották meg ennek vezetését. Erről az eseményről az alábbi közleményben tájékoztat a Vörös Újság: „A VI. kerületi volt pártszervezetek (szocialista és kommunista pártok) együttes értekezletén kimondották a pártszervezetek egybeolvadását és megalakították a kerületi direktóriumot. A direktórium tagjainak névsora: Geréb Imre, Kollin Zsigmond, dr. Tarchy Leó, Kertész Jenő, Nagy Béla, Valentin Árpád,, Virág Lajos, Alsner Lajos, Szabó Károly, Szilágyi Dezső, Szijjártó Lajos, Kiss Nándor, Gallai József, Leél Leó, Szűcs László, Weiler Artúr. Az egyesült pártok a legteljesebb egyetértésben állapodtak meg az együttműködés programjában, hogy a proletariátus győzelmes harcát fokozottabban támogathassák.”⁵ Csaknem szóról szóra azonos a másik pártlapban, a Népszavában megjelent közlemény is; azonban a megválasztott vezetésnél külön sorolja fel a volt szociáldemokratákat és a volt kommunistákat, (amit a Vörös Újság az egyesülés demonstrálására kihagyott a nyilván közös szövegből), s egyes felsorolt neveknél is eltérések vannak.⁶ Ugyanezen a napon népgyűlést rendezett a pártszervezet az — ekkor a kerülethez tartozó, ma angyalföldi — ún. Tripoliszban, amelyen az előadók „mintegy ezer főnyi hallgatóság előtt... ismertették a mai helyzetet és a proletariátus egyesítésének szükségességét”.⁷

A párt megalakulásától kezdve általában hetenként tartot-

tak — mindig szerdán — pártnapokat, aktuális témákkal, az alapszervezeti helyiségekben. A Vörös Újság erre vonatkozó első közleményében — amelyben kerületenként felsorolja a párthelyiségeket és az előadó neveit — rámutat a pártszervezetet kötelező munkával kapcsolatos lenini pártnormákra is: „Szerdán este minden szervezett munkásnak kötelessége, hogy a lakóhelyéhez legközelebb eső pártszervezetbe menjen és résztvegyen annak munkájában. Ugyanakkor lehet beiratkozni és pártadót befizetni.”⁸

Március 27-én — az első közös pártnapon — nyolc alapszervezeti helyiséget sorol fel a két pártlap a VI. kerületben; ebből négy a mai területén van. (Gyár utca a mai Jókai utca 4., Izabella utcai iskola, Teréz krt. 7., mai Lenin krt., Bajza utcai iskola) és további négy a mai XIII. kerület területén (Gömb utca 25., Főti út 27., Váci út 100. és Tomori utcai iskola). Később — amikor a pártszervezetek száma megnövekszik, a zuglói — mai XIV. kerületi — területen is létrejön majd alapszervezet.

Az első pártnapok tárgya a pártegyesülés; meg kell ennek a fontos lépésnek a jelentőségét magyarázni mindkét volt munkáspárt tagjai számára. Ezért — mint a Vörös Újság írta — „a jelzett helyeken a volt kommunista párt és a volt szociáldemokrata párt egy-egy küldötte fog megjelenni és az elvtársakkal a helyzetet ismertetni.”⁹ E kerületi pártnapokon — a VI. kerületben is — a dolgozók magukévá tették a két munkáspárt egyesülése, s a proletárdiktatúra ügyét. A tömegek a háborús nyomort és a tőkés elnyomást meggyűlölve, lelkesedéssel fogadták a Tanácsköztársaságot; mint a pártnapokról szóló beszámoló írta, „a főváros proletariátusa . . . egységesen állást foglalt a proletárdiktatúra mellett a pártszervezetek gyűlésein . . .”¹⁰

Az első pártnap után a VI. kerületi pártszervezet gyorsan megkezdte a hétköznapi munkáját. A heti pártnapok többségére maga küldte aktivái közül az előadókat; már március 20-án agitátor-képző iskolát nyitott (Szabó Károly és Gallai József vezetésével). Sorba választották meg a körzeti pártszervezetek vezetőségeit és nyitották meg az új körzeti helyiségeket. Jellemző e gyors növekedésre, hogy az országos párttitkárság az újságokon keresztül kérte ekkor, hogy az újonnan alakuló pártszervezetek címét és telefonszámát közöljék vele.

Hasonlóan fontos pártmunka volt a kerületi államhatalmi szervek beindítása, megerősítése és ellenőrzése. Időközben a VI. kerületi előljáróság élére kinevezték Brunner Józsefet, a központi lakáshivatal későbbi vezetőjét, az első munkást a Terézváros

élén.¹¹ A megszűnt régi Demokrata Kör Teréz körút 7. alatti helyiségét a kerületi munkástanács foglalta el, itt tartotta üléseit. Mivel a lakóházakat — sok egyéb mellett — államosították és megkezdődött a lakások szétosztása is, a kerületi tanácsok és előljáróságok számára rengeteg munkával járt ennek előkészítése.

Március 31-én az összes kerületi tanácsok és pártszervezetek küldötteinek bevonásával tanácskozások kezdődtek az Újváros-házán, amelyen többek között a lakásügyek intézéséről is szó volt. A VI. kerület küldötte, Szabó Károly javasolta, hogy a lakásügyeket a kerületekben intézzék; ehelyett a felső szervek úgy döntöttek, hogy a kerületek egy-egy küldötte bevonásával központilag döntenek a lakások szétosztásáról. Hasonlóan már a mindennapok államigazgatási tevékenysége várt a pártszervezetekre, amikor kézbevétték a házbizottságoknak, s azok felelőseinek, a házbizalmiknak („bizalmi férfiaknak”) az irányítását. Ez volt az a testület, amely közvetlen kapcsolatot jelentett a kerületi közigazgatási szervek és a lakosság legszélesebb tömegei között; s a Tanácsköztársaságban a házbizalmiaknak mind jelentősebb szerep jutott. A pártszervezetek már márciusban is összehívták a körzetükben tartozó bizalmi férfiakat (Gyár u. 4., Bajza u. 31.), hogy megbeszéljék velük a közvetlen feladatokat.

Március 23-án két nappal a Tanácsköztársaság létrejötte után — jelentkezett az első jelentős esemény az intervenció frontján: a csehszlovák burzsoá hadsereg elfoglalta Komárom vasútállomását, s ezzel megszakította a Budapest—bécsi vasútvonalat. Megkezdődtek a harcok a demarkációs vonalon. A VI. kerületi párt- és állami szervek számára természetesen ez is új feladatokat teremtett. Megkezdődött a toborzás a Vörös Hadseregbe. Hirdetmények tudatták, hogy a VI. kerületi katonáknak a 32-esek laktanyájában kell jelentkezniük — s a pártszervezeteknek közvetlenül, vagy közvetve (a bizalmi férfiakon keresztül) elő kellett segíteniük a toborzást. Március 29-én az első fővárosi toborzó-ünnepély — az Operában — ugyancsak a VI. kerületben zajlik le. Hasonlóképpen a kerületi államhatalmi szervek feladata a statárium alapján elrendelt fegyverbeszolgáltatások előkészítése és propagandája is, amelynek lebonyolítása április 2-án és 3-án történik.

Íme: a Tanácsköztársaság első tíz napjának feladatai a VI. kerületi párt- és állami szervek legfőbb feladatainak tükrében. S pedig olyan feladatokéban, amelyeket a fiatal szervezetek jól ol-

dottak meg. A kezdeti eredmények azonban csupán a zálogai azoknak, amelyek a Tanácsköztársaság további napjaiban még megvalósításra várnak.

Meg kell jegyezni itt is, hogy a VI. kerület munkásmozgalmi tevékenysége jóval kiterjedtebb, mint a már ismertetett helyi párt- és (a proletárállamban ezzel kezdetben összefonódó) állami szervek munkálkodásai. Egész sor más mozgalmi szervezet is működött a VI. kerület területén; s bár ezek földrajzi elhelyezkedése véletlen a kerület szempontjából, de semmi esetre sem mellőzhető. A Terézvárosban volt egy ideig a KIMSZ központja (Eötvös u. 3., Teréz krt. 7.); itt működött átmenetileg a Szakszervezeti Tanács (Király — ma Majakovszkij u., majd Teréz krt. 22.), továbbá tizenkét szakszervezet, illetve szakosztály központja.

A VI. kerületben Rózsa u. 61. alatt volt a Szocialista Párt nemzetközi szekciójának székháza, a Marx—Lenin-ház, ahol 14 külföldi kommunista pártsekcio működött. A kerületben volt a Galilei-kör (Anker köz 2.), a Munkás Testedző Egyesület (Jókai u. 4.) és az Alkoholelles Tanács (Teréz krt. 2.) központja. Ugyancsak a kerületben talált elhelyezést az államosított, szocialista gazdaság több áru- és anyagelosztó hivatala, továbbá az Országos Vallásügyi Likvidáló Hivatal is.

Végül — ahogy eddig is — földrajzi, tehát véletlen kapcsolat a VI. kerület és a munkásmozgalom között, hogy itt húzódik a főváros legszebb főútvonala, az Andrássy út, mai nevén Népköztársaság útja, a munkásmozgalom ünnepi felvonulásainak fő útvonala. Ennek fontosságát jelen korszakunkban az 1919. május 1-i felvonulásnak a Tanácsköztársaság történetében betöltött jelentősége húzza alá.

2. A tanácsválasztások során először kaptak szavazati jogot a terézvárosi dolgozók tömegei

A magyarországi proletárforradalom egy paraszti többségű országban győzött, de főereje az ipari proletáriátus volt; ezért kezdődött a története Budapesten. S a folytatást is a proletárok diktálták.

Néhány nap alatt — március 22-től április 2-ig — megjelentek a termelőeszközöket (gyárakat, nagybirtokot, stb.) szociali-

záló rendeletek, amelyek az ország társadalmát szocialista rendre alakítják át, habár a gyakorlati megvalósítás még hátra volt, annak minden nehézségével és akadályával együtt. Mi sem jellemzőbb e korszak munkásosztályának s a vele szövetséges parasztságnak és haladó értelmiségének az imperialista háborút maga mögött érző és a szocializmus alkotó erejében bizakodó hatalmas optimizmusára, mint az, hogy a gazdaság egészét átalakító rendelkezésekkel egyidejűleg — ugyancsak mindjárt az első tíz napban — az ország szociális és kulturális forradalmának megvalósításához szükséges legfontosabb rendeleteket is megalkották és kibocsátották. Elválasztották az államot az egyháztól, államosították az iskolákat, a színházakat, a filmszínházakat, a filmgyárakat, a sajtót, a könyvkiadást, a könyvtárakat és levéltárakat, a múzeumokat. A leghaladóbb és legjelentősebb alkotókból álló direktóriumok irányítása — és az általuk is elfogadott pártirányítás — alá helyezték az írókat, újságírókat, zeneszerzőket, képzőművészeket, színészeket stb.

Ugyanakkor forradalmi átalakításon ment keresztül a szociálpolitika is. A lakóházak államosítása, a proletárházak lakbérének leszállítása, a munkásbiztosítás kiépítése, a kórházak államosítása, ingyenessé tétele, a zálogházak tárgyainak ingyenes visszaadása, a magánkertek, a Margitsziget ingyenes megnyitása, s különösen a gyermekvédelem kibontakoztatása (ingyenes heti fürdetés, fogkezelés, tüdőbetegek ingyenes szanatóriumi kezelése, játékterek létesítése, napközik létesítése, ingyenes ebéddel ellátása stb.) jelzik ennek az útnak egy-egy állomását. Eltörölték a címeket és rangokat, törvényesítették a házasságon kívül született gyermekeket, kimondták a munkához való jogot, de egyszerűen a munkakötelezettséget is, népi ülnökökkel egészítették ki a bíróságokat és — a forradalom védelmében — forradalmi törvényszékeket állítottak fel. Még jogalkotás szempontjából is szinte szédítő ez a hatalmas tevékenység — mintegy vulkánikus kitörése a jobb jövőt a szocializmusban remélő néptömegek alkotó zsenijének —, de szinte megrendítő nagyságot mutat akkor, ha e rendeletek tartalmát, forradalmi értelmét nézzük. S még akkor is az, ha ma már ennek a fellángoló optimizmusnak megvalósítási nehézségeit realisabb szemmel nézve úgy érezzük, hogy mindennek a nagyszerű programnak lassúbb, de megalapozottabb kibontakozása több eredményt kínálhatott volna. E hatalmas feladatok végrehajtása nagyrészt a helyi szervekre, Budapesten a kerületi tanácsokra várt.

Ez az oka, hogy április 2-án, a Magyar Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmányának megjelenésekor nemcsak a proletárhatalom célját fogalmazták meg („A kapitalista termelési és társadalmi rend megszüntetése s a szocialista termelési és társadalmi rendszer megteremtése”), s nemcsak a proletárdiktatúra eszközét („A legfőbb hatalmat a munkások, katonák és földművesek tanácsainak országos gyűlése gyakorolja . . .”),¹² hanem egyben kitűzték a tanácsválasztások idejét is. A határidő igen rövid: a helyi tanácsokat — amelyek küldötteiből majd lépcsőzetesen épülnek fel a felsőbb tanácsok — április 6—8 között kellett megválasztani, Budapesten április 7-én.

A tanácsválasztások kiírása csattanós válasz volt a határokon túli és — inneni reakciónak, amely a Magyar Tanácsköztársaságot — „törvénytelennek”, a néptől idegen államhatalomnak hirdette: válasz volt mindenkinek, aki a proletárdiktatúrát a nép elleni diktatúrának próbálta beállítani, elferdítve annak csupán a kizsákmányolók elleni diktatúra — jellegét. A tanácsválasztások — éspedig gyors lebonyolításuknak megfelelően, frappáns gyorsasággal — bebizonyították, hogy mindennek az ellenkezője igaz. Az ideiglenes alkotmány szerint a Tanácsköztársaság „csak a dolgozó népnek adja meg a választójogot”¹³ — vagyis választó minden 18. éven felüli állampolgár, aki szakszervezeti- vagy pártkönyvvvel stb. igazolja dolgozó voltát; szavaztak tehát az addig szavazati jog nélküli nők és a 18—24 év közötti fiatalok is. A proletárdiktatúrának valódi proletárdemokrácia, s általában a dolgozók számára való demokratikus jellegét éppen az mutatja, hogy amíg például a VI. kerületben a kapitalista rendszerben, 1912-ben, a községi választók száma 8331, országgyűlési választóké pedig 17 027 fő volt (ami a kerület lakosságának akkor 5,3, illetve 10,9⁰/₀-a volt),¹⁴ addig a tanácsválasztásokon a VI. kerületben 96 616 volt a szavazók száma,¹⁵ ami az összlakosságnak 61,5⁰/₀-át képviselte. Vagyis a tanácsrendszer legalább is meghatározta a választójogosultak számát, ami a formális burzsoá demokráciával szemben mindenki előtt bebizonyította a legszélesebb dolgozó tömegek számára valóban demokratikus voltát.

A VI. kerületben — mint egész Budapesten — április 7-én (hétfőn), a választás napján teljes munkaszünet volt. A kerület választási irodája a Teréz krt. 7. alatt, a kerületi munkástanács helyiségében rendezkedett be. Szavazatszedő bizottságok 12 helyen működtek. A kerületben egész napon nyugodtan folyt a szavazás. A leszavazott 96 616 választóval a VI. kerület a második

volt a főváros legnépesebb kerülete, a VII. kerület után, ahol százezer feletti volt a leszavazottak száma. Ahogy a forradalmi munkásmozgalom története az egész akkori meg nem szállott országra vonatkozólag megállapította, mi helyi vonatkozásban elmondhatjuk, hogy a tanácsválasztás a VI. kerület dolgozó népének demonstrációja volt a munkáshatalom és a Magyarországi Szocialista Párt mellett.¹⁶ A kerületben a hivatalos jelölőlistát fogadták el, ahogy a VIII. kerület kivételével mindenütt másutt is. Ez utóbbi esete jellemző volt mind a dolgozó tömegek hangulatára, mind pedig a tanácsválasztások tisztaságára. A VIII. kerület hivatalos jelölőlistájára került Buchinger Manó, akiről kiderült, hogy nem csatlakozott a Szocialista Párthoz, s a második Internacionálé alapján maradt; a dolgozó tömegek jelentékeny része ezért ellene szavazott, amikor azonban a következő héten Buchinger neve nélkül megismételték a választást, az itt is teljes sikerrel zárult.¹⁷

Az április 7-én megválasztott VI. kerületi munkás- és katonatanács listáját két nappal a választások után tették közre. A megválasztottak többsége a kerületben lakó egyszerű dolgozó volt, de szép számmal választottak meg a terézvárosi listán a tanácspolitikában ismert, sőt kiemelkedő politikust is. Április 9-én először gyűltek össze a VI. kerületi munkás és katonatanács tagjai a Teréz krt. 7. alatti helyiségben, ahol bemutatták a megválasztásukat igazoló irataikat és megalakították a tanácsot. Elnöke Nagy Béla, társelnöke Kovács Balázs, titkára Szabó Károly, jegyzője Goldschmidt Sári, pénztárosa pedig Szijjártó Lajos lett. Egy kivételével a kerületi pártvégrehajtó bizottságnak is tagjai; s mint látni fogjuk, a munkástanács és a pártszervezet közti kapcsolat nemcsak a VI. kerületben, hanem általában mindenütt igen szoros volt.

A VI. kerületi tanács második — következő napi — ülésén választotta meg húsztágú intézőbizottságát, amelynek az elnökség is tagja lett. Ugyanakkor választották meg azt a 89 tagot is, akit a VI. kerületi munkás- és katonatanács a budapesti központi tanács tagjaként delegált. (A VI. kerületnél többet a fővárosban csak a VII. kerület delegált.) A központi tanácsba beküldött a VI. kerületi tanács tagok sorában szerepeltek a többek között: Alpári Gyula, Czóbel Ernő, Fiedler Rezső, Götz Irén, Gallai József, Szabados Sándor, Hamburger Jenő, Hevesi Gyula, Horváth Katica, Leel Leó, Lékai János, Goldschmidt Sári, Haubrich József, Révai József, Szikra Gyula, Rónai Zoltán, Kabók Lajos stb.

Tehát hét népbiztos és a Tanácsköztársaság politikájának vezetésében résztvevő sok jelentős beosztású más politikus éppen a VI. kerületi munkás- és katonatanács listájáról került a központi tanácsba. A 89-es bizottságban azonban olyan tagok is szerepeltek, mint a szociáldemokrata centrumhoz tartozó Rónai Zoltán — akire majd július utolsó napján az a szerep vár, hogy javaslatot nyújtson be a tanácskormány lemondásáról —, mint a szakszervezeti vezető Kabók Lajos, mint a budapesti katonai parancsnok Haubrich József, aki majd a Peidl-kormány hadügyminisztere lesz, stb. Egyébként a VI. kerületi listán választották be a tanácsba Peyer Károlyt is, akinek a Horthy-ellenforradalomban lesz jobboldali szociáldemokrata vezetőként súlyos szerepe, de jobboldali politikájának kezdetei már a Tanácsköztársaság idejére estek. Viszont a VI. kerület dolgozói választották be a központi tanácsba a megalkuvás nélküli forradalmárt, Alpári Gyulát, akit a hitler-fasiszták a második világháború utolsó szakaszában gyilkoltak meg Thälmannal együtt, és más következetes kommunista vezetőket is — akik a későbbiek során is fontos szerepet játszottak a nemzetközi és a magyar forradalmi munkásmozgalomban, így Czóbel Ernőt, Fiedler Rezsőt, Szabados Sándort, Hamburger Jenőt, Hevesi Gyulát, Révai Józsefet stb.¹⁸ A megválasztottak és delegáltak e politikai sokszínűsége — mint a többi kerületekben is — a Magyarországi Szocialista Párt keletkezésének ismert következetlenségeiből fakadtak. Az ezen eszmei ellentmondásokat képviselő tanácstagok politikai ellentétei azonban — mint látni fogjuk — kevésbé nyilvánultak meg magában a VI. kerületben, mint az országos és a fővárosi politikai életben, ahol a legjelentősebb politikusok szerepeltek. A VI. kerületben a 89 fővárosi tanácsba delegált tag közül főleg azok tevékenykedtek — például Gallai József, Horváth Katica, Leel Leó, Goldschmidt Sári —, akiknek a nevével a kerületi munkában sokszor találkozunk.

Április 11-én az összes kerületi delegáltak együttes ülést tartottak az újbúvárosházán — összesen 500-an, amely számról kapta a Budapesti Munkás- és Katonatanács az 500-as bizottság nevet — és 15-én választották meg tagjaik közül a fővárosi 80-as intézőbizottságot. A VI. kerületi munkás- és katonatanács azonban már április 10-étől rendszeresen végezte a kerület helyi vezetését és a helyi lakosság gazdasági, anyagi ellátását.

A tanácspolitika széles körű és sokoldalú kialakításához a szükséges politikai tömegbázist a Szocialista Párt tevékenysége biztosította. Ez magyarázza azt a szoros kapcsolatot — így pél-

dául a kerületi pártszervezet és a tanács vezetőségeiben résztvevők gyakran jelentkező személyi azonosságát is —, amelyet a VI. kerületben már láttunk. Ez mindenekelőtt a pártszervezet tömegkapcsolatainak gyors kiterjedésével járt. Április közepén már 6 pártkörzet (csoport) működött, de a legtöbbnek 2—4 helyisége volt (legtöbbször a helyi iskolák torna- és egyéb termei, vagy hivatalok, szakszervezetek erre kijelölt helyiségei), ahol a pártnapokat tartották. Így a VI. kerületi 1. csoport helyisége Gyár (a mai Jókai) utca 4. volt; a 2. körzeté Teréz krt. 7., Aradi utca 61., Vörösmarty utcai iskola, Aradi és Csengeri utca sarkán levő iskola, Izabella utca 61. volt; a csoport titkársága Rózsa utca 67. alatt működött; a 3. csoport a Gömb utca 25., a Szent László út 26., Váci út 27. és a Tomori utcai iskolában; az 5. csoport a Váci út 21. és a Fóti út 27. alatt tartotta összejöveteleit és pártnapjait. Április közepén már működött a 6. csoport is, tulajdonképpen a 3. körzet külső — városligeti — csoportjaként az Erzsébet királyné út 44 sz. alatt. Így tehát az akkori VI. kerület minden területén helyi csoportok alakultak ki, s pedig a mai terület mellett az Angyalföldnek és a Zuglónak még idetartozó területén is. Minden csoport a kerületi központ (Teréz krt. 7.) által előírt politikai tevékenység mellett végezte a maga sajátos munkáját. Így például agitátor-iskolákat szerveztek, vigalmi bizottságokat működtettek, nőgyűléseket tartottak stb. Fontosabb politikai eseményekkor népgyűléseket is rendeztek, ez utóbbit azonban már a kerületi központtal együttműködve (ahonnan az előadókat is kiküldték). Néha — nagy fontosságú döntések előtt — a kerületi vezetőség üléseire meghívták a munkás- és katonatanács olyan tagjait is, akik nem voltak pártvezetőségi tagok, hogy közös határozatot hozzanak. Ez történt például április 26-án, az első román intervenció támadás kritikus szakaszában. Erről egyébként másutt lesz szó. A pártszervezetek és a tanács külön-külön és együttesen is foglalkoztak a tanácsrendszer legfontosabb tömegkapcsolatát biztosító házbizalmirendszerrel; a házbizalmiakat gyakran az egyes csoportvezetőségek hívták össze és instruálták az aktuális kérdések terén. Így például április 19-én minden házbizalminak a saját pártcsoportuk helyiségében tartották a bizalmi értekezleteket és ugyanott osztották ki a bizalmi-igazolványokat is.¹⁹ Máskor külön-külön hívták össze a házbizalmiakat az egyes csoportok, így a 2-es, 3-as és 4-es csoportok.²⁰

Am a házbizalmiak közvetlenül a tanácsoktól függtek, s pedig nem csupán azért, mert munkájuk nagyrészt a tanács gaz-

dasági-társadalmi feladataihoz kapcsolódott, hanem mert a bizalmiválasztásokat is a tanács rendeli el és hajtja végre. Így például, mivel az április első napjaiban tartott választásokon a bizalmitesterületbe nagy számban furakodott be a burzsoázia, a VI. kerületi tanács határozatot hozott, hogy „a megejtett összes házbizalmi választásokat érvénytelennek jelenti ki. E hó 18-ig minden ház lakói tartoznak új bizalmi választani és a választási jegyzéket a VI. kerületi pártszervezet csoportjánál leadni.”²¹ Nyilvánvaló tehát a házbizalmi-rendszer tanácshoz tartozandósága, de egyben az is, hogy a párttal is szoros kapcsolatban áll. Végző soron ez is a tanács és a párt szoros kapcsolatára utal.

Az ideiglenes alkotmány 53. §-a így írja elő — többek között — a helyi tanácsok feladatait: „A tanácsok a lakosság élelmezési, egészségügyi, gazdasági, művelődési stb. szükségleteinek kielégítését szolgáló közüzemeket és intézményeket tartanak fenn...”²²

E feladatok nagyrésztében a tanács közvetlen segítsége a házbizalmirendszer, amely mindenekelőtt a viszonylag kevés áru elosztásában — az élelmiszerjegyek, a vásárlási utalványok igényjogosultságának megállapításában — nyújt támogatást a hatóságnak. A bizalmi férfiú állapítja meg, hogy egy-egy lakásban hány liszt-, zsír-, hús- stb. jegyet kell adni; ő igényli és ő osztja ki e jegyeket. Hasonlóképpen az április elején leltározott üzletek — ruhaneműekből, cipőkből, lakberendezési cikkekből álló készleteiből való vásárlást is csupán a házbizalmi által aláírt utalvánnyal lehet lebonyolítani. A bútorokat részletre kaphatták a munkások és az igényeket a tanács továbbítja az azt lebonyolító központi lakásbizottsághoz; az igényjogosultságot azonban itt is a bizalmi férfiú láttamozása igazolja. Nem utolsósorban az is a házbizalmi feladata, hogy az államosított házak házbérét — a házfelügyelővel együtt — felvegye és az arra kijelölt állami bankba befizesse. A VI. kerületben ilyen bank volt a MOKTÁR (Andrássy út 83.) és a Hitelbank (Andrássy út 23.) fiókja. Végül, de nem utoljára, a bizalmi férfiú igazolta a kerületi műszaki hivatalnál a házban, lakásban szükséges javításokat és ő volt köteles ellenőrizni, hogy a kiküldött kisiparos a munkát jól végezte-e el.

A kerületi munkás- és katonatanács egyik legfontosabb tevékenysége a súlyos lakásnyomorban szenvedő lakosság — és különösen a leromlott állagú proletárházakban összezsúfolódott munkáslakosság — számára lakást biztosítani a felszabadult, vagy lefoglalt lakásokból. Ezt a feladatot korábban a központi lakáshivatal végezte, de már április 16-án a kerületi lakásbizottságok

hatáskörébe tették át ezt a feladatot. A lakásigénylők között az elsőbbséget a vörös katonáknak biztosították — hasonlóképpen a bútorigényeknél is —, ami a román intervenciós támadás idejében különösen indokolt intézkedés volt, de — mint a későbbiek megmutatták — egyben rengeteg visszaélés forrása lett. Az önkényes beköltözőket — így az Andrássy úti Wodianer palotába engedély nélküli beköltözőket is — kitelepítették és a VI. kerületi lakásbizottság e rengeteg bajt okozó önhatalmú beköltözések megakadályozására büntetést szabott ki. Az ellenőrzést — természetesen — a lakásügyekben is a házbizalmiaknak kellett végezniük.²³ A VI. kerületi tanács műszaki hivatala a lakosság közszolgáltatásának megjavítása érdekében április 19-én összeíratta a kerület összes nyilvános fürdőt, magánkórházait és szanatóriumait, a géperőre berendezett mosodákat és a közös konyhákat.

A kormányzótanács LIV. rendelete alapján a kerületi tanácsok kebelében április elején művelődési osztályok alakultak, amelyeket — szülők és nevelők részvételével alakított — iskolabizottságok egészítettek ki. Április 10-én befejeződött a háborús télre elrendelt szénszünet, rendelet jelent meg a tanítás újrakezdéséről. Nem tanítottak azonban a kórházakká átalakított iskolákban (pl. az Izabella utca 65 alatt), és sok gyermek nem tudott tanulni cipő- és ruhahiány miatt sem. Gondoskodott a tanács a gyermekek heti fürdetéséről, a Köröndnek gyermekjátszótérre való átalakításáról, az ipari tanulók védelméről stb.

A tanács ellenőrizte a kereskedelmi árakat és gondoskodott az árdrágitók és az árurejtegetők (pl. a Kazár utcai ócskaruhaszerekesek) perbefogásáról, megbüntetéséről.²⁴ Ha mindehhez hozzátesszük, hogy ugyancsak a tanács szervei folytak bele a szociális termelés népbiztonsága helyi feladatainak teljesítésébe — a kisiparosoknak nyújtott áru- és bérhiteleknek a realizálásába, a kerületi birtokrendező és termelést rendező bizottságnak a helyi mezőgazdaságot előmozdító tevékenységébe²⁵ —, nyilvánvaló, hogy a VI. kerületi munkás- és katonatanács, továbbá az azt minden vonatkozásban támogató kerületi pártszervezet hatalmas munkát végzett a Tanácsköztársaság helyi feladatainak átvállalásával, s ezzel annak érdekében is, hogy a proletárállam szerkezete a meglevő nehézségek ellenére is minél kevesebb akadályoztatással, a dolgozó néptömegek számára minél több anyagi-társadalmi előny nyújtásával működhessen.

Miközben azonban a proletárhatalom államának építése a VI. kerületben ilyen eredmények mellett folyt, mind súlyosabb nyo-

más nehezedett az államra az antant és a kisantant intervenciós támadásai következtében. Az antant vezetői azt remélték, hogy a területileg érdekelt országok támadása megsemmisítheti a magyarországi szovjetállamot. Április 16-án a román királyi hadsereg átlépte a demarkációs vonalat, s az ellenük felsorakoztatott székely hadosztály főtisztjei 26-án letették a fegyvert, megnyitva az ellenség előtt a frontot. 30-án a románok a Tiszánál álltak, Szolnoknál már át is keltek rajta. Ugyanakkor a csehszlovák burzsoá hadsereg 23-án kezdett támadása során megszállta Győrt. Délről francia-szerb támadás fenyegetett. „Veszélyben a forradalom!” — bocsátotta ki kiáltványát a Szocialista Párt, kormány és a budapesti munkás- és katonatanács.²⁶ — „Cselekedni!”

Nem lehet azt mondani, hogy már e fenyegető végveszély előtt is nem cselekedett volna a honvédelem terén a Tanácsköztársaság, hiszen a márciusi csehszlovák intervenciós támadás és annak április eleji kivédése óta az ellenséges rohamok ellen állandóan szervezte a Vörös Hadsereget. Márciusban már állt az 1. nemzetközi ezred, főleg a volt fogoly orosz katonákból. Április elején pedig megkezdődött a nagyméretű toborzás a Vörös Hadseregbe. 6-án óriási arányú toborzó gyűlést szerveztek a Millenniumi Emlékmű előtt, s az erre való felvonulás a Lánchídtól az Andrássy úton végig tartott. A toborzó ünnepségen a legismertebb színészek és színésznők léptek fel a siker érdekében. A Körröndön Bajor Gizi szavalt, Pajor Rudolf (a központi párttitkárság, s egyben a VI. kerületi munkástanács tagja) tartott beszédet. A Millenniumi Emlékműnél Beregi Oszkár, Góth Sándor, Paulay Erzsi szerepelt Pogány József hadügyi népbiztos szónoklata előtt.²⁷

A román támadás után azonban még inkább fokozódott a Vörös Hadsereg megerősítésére tett sokoldalú erőfeszítés. Az április 20-iki központi felhívás után meggyorsultak az erőfeszítések egész Budapesten, a VI. kerületben is. A terézvárosi munkás- és katonatanács 20-án, vasárnap koradélután 11 helyen rendezett tömeggyűlést a toborzás érdekében; a kerületi pártszervezet és a tanács egész vezetősége ott szerepel a szónokok között.²⁸ A kerületi munkás- és katonatanács gondoskodott a megfelelő toborzóirodák megnyitásáról is; április 14-én még csak egy sorozóiroda működött a VI. kerületben (Izabella u. 61.), 19-én azonban már öt (Teréz krt. 7., Gyár u. 4., Bajza u. 31., Eötvös u. 3., Lendvay u. 10.) és 20-án már tíz toborzóiroda fogadta az új vöröskatonákat (az alábbi helyiségek mellett még Váci út 21., Gömb u. 25., Fóti út 27.,

Váci út 97. és Szent László u. 27.). Nem meglepetés — az előbbieket ismeretében —, hogy a tanács által megnyitott toborzóirodák nagy többsége éppen a párthelyiségekben talált otthont. Ugyancsak 20-án közölték, hogy a VI. kerületi tanács tagjainak fele — a felsőbb szervek hasonló határozatának megfelelően — kimegy a frontra.²⁹ Gondoskodás történt arról, hogy a jelentkezett, de még kiképzetlen katonák megkezdjék kiképzésüket (április 29-én a Trockij-laktanyában). Már a hónap elején megkezdődött a lakosságnál levő katonai ruházati és felszerelési tárgyak begyűjtése az Aradi u. 23 sz. alá, a volt kerületi előljáróság épületébe. A bevonulók egészségügyi ellátása érdekében felszólították a kerületben lakó ápolónőket, hogy sürgősen jelentkezzenek a tanács Teréz krt. 7 sz. helyiségében.

Igen nagy a jelentősége a VI. kerületnek a toborzás lebonyolításában amiatt, hogy területén nagyszámú szakszervezet működik; hiszen a szakszervezetek a tanács mellett a fő szervezetei a munkásság katonai lajstromozásának, hadra való mozgósításának. Így például a Bőrmunkások Szövetsége szűcsszakosztálya (Bajza utca 22) a „szak társak köteleességévé teszi, hogy a hét folyamán a szervezet helyiségében kiszálló sorozóbizottság előtt megjelenjék és alkalmasság esetén a Vörös Hadseregben felállítandó szűcs-századnál szolgálatra jelentkezzenek. Azokat, akik ezen határozat alól magukat bármilyen címen el- vagy kivonni akarnák, a szakosztály minden időre kizárja kebeléből.”³⁰ A kereskedelmi ügynökök és utazók szakszervezetének (Gyár u. 4) határozata: „akik csak fegyvert tudnak fogni, belépnek a Vörös Hadseregbe”.³¹ Az IKTOSZ (Csengery u. 68) helyiségébe hívta össze a tagjait, s innen együttesen vonultak fel a Múzeum-kerti toborzó nagygyűlésre. A kerület többi szakszervezetei is hasonlóképpen vettek részt a toborzásban.

Az ugyancsak a VI. kerület területén működő Nemzetközi Szocialista Föderáció székházában (Rózsa utca 61) tizennégy nemzet budapesti kommunista pártsekcioja működött, s bár ezek elsőrendű feladataként a saját hazájuk proletáriátusának győzelemre segítése szerepelt, ezt adott esetben a Magyar Tanácsköztársaságnak a proletárinternacionalizmus jegyében való támogatása révén kívánták megközelíteni. Ezért szerepelt e szekciók mindegyikének programjában tagjaiknak a Vörös Hadseregbe történő mozgósítása, a magyarországi nemzetközi ezredek létrehozása és feltöltése. Így az orosz, ukrán, a szlovák, a cseh, majd a közös csehszlovák, a lengyel, a délszláv pártsekcio tagjai — s

ezek között is legnagyobb számmal a volt orosz-ukrán hadifoglyok, akiket Csicserin szovjet külügyi népbiztos hívott fel a Tanácsköztársaság fegyveres megvédésére — alkották az 1. nemzetközi ezredet; a főleg német és osztrák forradalmárok a 2. nemzetközi ezredet és a főleg székely katonák — akiknek több egysége Karikás Frigyes politikai biztossal tisztjeik árulása után is részt vettek a Tanácsköztársaság védelmében — alkották a 3. nemzetközi ezredet. A budapesti román pártfrakció is sok dolgozóját mozgósította a Vörös Hadseregbe. Április 27-én a román párt-szekció nemzetközi tiltakozó nagygyűlést rendezett az Országház téren, tiltakozván a román királyi hadsereg intervenciója ellen és felszólították a román katonákat: ne harcoljanak a magyar munkátestvérek ellen.

A budapesti katonai erőfeszítéseknek eredményeként április 23-án — egy héttel a román intervenció megindulása után — jelentős katonai egységek szemlájére került sor az Andrássy úton — ugyancsak a VI. kerület helyi eseményeként. A főváros megszervezett gyári munkásszázalójainak 15 000 katonája vonult fel a forradalmi kormányzótanács tagjai előtt. „Nem ragyogó egyenruhás és a burzsoá korszakbeli felvonulások egyéb cífrasága jellemezte ezt a felvonulást — írta a Népszava —, munkaruhában, vállra fektetett fegyverrel, a derékon bőrszíjjal, rajta patrontáska, úgy meneteltek. Mégis nagyszerű volt a menetelésük, mert a legszebb dísz ékesítette: a proletáröntudat és elszántság.”³² A VI. kerület — főleg angyalföldi — gyárainak³³ munkáskatonái a 3. ezred három zászlóalját képezték, egyhatodát adva a 6 gyári ezred 18 zászlóaljában felvonuló fegyveresek tömegének.

Mind a frontra küldött, mind pedig a főváros védelmére szervezett fegyveres erők ellenére azonban a támadásba lendülő állig felfegyverzett intervenció mindinkább előretört — s mint láttuk —, elérte a Tisza-vonalat, elfoglalta Szolnokot. Az életveszélybe került tanács hatalom április 23-án újra statáriumot rendelt el. Felfegyverezték a párt- és tanácsfunkcionáriusokat; a VI. kerületben erre 29-én került sor.³⁴ A külső ellenség támadása mellett fel kellett készülni a forradalom belső ellenségeinek támadására is. Ekkor következett be a Magyarországi Szocialista Párton belül levő szociáldemokrata jobboldal és centrum első megingása. Böhm Vilmos főparancsnoki minőségben elrendelte a katonai ellenállás beszüntetését, Kun Béla azonban — Szántó Béla és Fiedler Rezső hadügyi népbiztosokkal egyetértésben — az ellenállás folytatását rendelte el.³⁵

Az árulás és a kishitűség e fellángolásával szemben a tanács-hatalom forradalmi vezetői — a magyar munkásosztályhoz, a dolgozó magyar néphez fellebbeztek, hogy megmentsek a forradalmat és a szocializmust. És május elsején s másodikán a nép rájuk szavazott, szembefordulva az ellenforradalommal.

3. A kerületi pártszervezetek erőteljes növekedése a májusi fordulat után.

A pártszervezetek kapcsolata a Terézvárosban a tanácsszervekkel és a szakszervezetekkel

Május elsejével köszönt be a magyar Tanácsköztársaság történetének legdicőségesebb szakasza. Az első szabad május — egyben a szabadság melletti döntés májusa is volt. Nem csupán a munkásmozgalom eszmei jelentőségű fordulópontjának megünneplése, hanem az első magyar munkáshatalom melletti politikai kiállás történelmi jelentőségű, de nagyon is gyakorlati tette.

Megint csak véletlenszerűen, de az Andrássy út földrajzi helyzete következtében — ahol a nagy májusi felvonulás lezajlott — a VI. kerület nagy szerepet kapott e fordulatban. Azt mondhatnánk, hogy ezekben a történelmi pillanatokban — amelyeknek azonban olyan nagy hatása volt a magyar és nemzetközi munkásmozgalom következő szakaszának történetére — a magyar munkásmozgalom szíve a Terézvárosban dobogott.

A véletlen e szerepe mellett azonban tény, hogy a Terézváros munkássága és dolgozó népe — együtt az egész ország forradalmi tömegeivel, mintegy összeolvadva velük — maga is a Tanácsköztársaság fennmaradása és az intervenció visszaverése mellett állott, vállalva mindazt a küzdelmet és veszélyt, ami ezzel együttjár.

Az 1919-es évi május 1-i munkásünnepet már április első felében előkészítette egy Szamuely Tibor elnöklete alatt működő bizottság; ez is mutatta, milyen nagy súlyt fektet a tanácskormány erre a tömegdemonstrációra. 550—650 ezer felvonulóra számítottak és nyilván arra a propagandahatásra is, amelyet egy jól rendezett, gyönyörű dekorációkkal, vörös drapériákkal feldíszített utcákon, jókedvű tömegek részvételével folyó tömegfelvonulás képviselhet. Ezért a Lánchídtól (az Alagút bejáratától) a Millenniumi Emlékműig és a budai kerületek felvonulási céljáig, a

Vérmezőig a legjobb nevű szobrászok és festőművészek által készített díszesen kiállított gipsz-szobrokat és építményeket helyeztek el a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom nagy vezetőiről, allegorikus munkás-, paraszt-alakokról stb. Úgy adódott, hogy a díszek, szobrok nagyrésze a mai VI. kerület területére jutott: az Andrássy út elejére (diadalkapu), a November 7 térre, a volt Oktogonra (négy oszlop zászlódísszel), a Köröndre (a négy régi szobrot elrejtő vörös földgömbök), a Millenniumi Emlékműhöz (amelynek királyszobrai vörös drapéria fedte, a középső oszlopnál Marx szobra, előtte a városi és a falusi proletár szimbólikus szobrai, s egy hatalmas „Világ proletárjai egyesüljetek” felirat), a Múcsarnokon Pór Bertalan „A Vörös Hadserg” című hatalmas festménye, az Iparcsarnok előtt Engels és Lenin szobra. A Marx téren (volt Berliini tér) három kalapácsos munkás szobor állott. S bár a főváros más nagy terein is szép dekorációk ékeskedtek, természetesen a felvonulás e főútvonala volt a legszebben felékesítve.

A nagy május igazi díszé azonban a felvonuló dolgozó tömeg volt. „A proletárforradalom májusi ünnepén” — ahogy a Vörös Újság írta — „hatszáz ezer proletár vonult fel”.³⁶ A színes újságriport „A Lövölde és Hunyadi téren” című beszámolóban ismerteti a VI. kerületi dolgozó tömegek felvonulását: „Színes embertömeg nyüzsög, a szélrózsa minden irányából ünneplőruhás, pirosjelvényes munkások és munkásnők igyekeznek a gyülekezőhelyre... A Hunyadi térről kivonult oszlophoz csatlakozott a Magyarországi Szocialisták Nemzetközi Szövetsége valamennyi csoportjával... Különböző nyelvű üdvözlések hangzottak felőlük: „Hoch! Setrasca! Evviva! Nazdar! Vive! Zsivio! A nemzeti-ségek csoportjához csatlakoztak a Lövölde téri ezrek...”³⁷

Megrendítő e lelkes jókedv, az öntudatos optimizmus annak a Budapestnek a dolgozó tömegeiben, amelytől a támadó román csapatok már nem egészen száz kilométernyire állnak! A tömegek bizalommal üdvözik a felvonuló vöröskatona-egységeket és készek maguk is fegyvert fogni vezéreik felhívására, akik „őszintén a nép elé tárták a helyzetet”³⁸

Ez a május elsejei munkástüntetés több volt, mint a Tanácsköztársaság melletti szimpátiatüntetés, ez a harc vállalása volt a szocializmusért!

Ilyen előzmények után ült össze a követendő politika meg tárgyalására május 2-án a tanácskormány, amely ülésen résztvettek a szakszervezetek vezetői is (köztük Peyer Károly). Az

előző nap eseményeiből egészen más következtetést vontak le a kommunisták — köztük a volt baloldali szocialisták is —, mint amilyent a szociáldemokrata centrista és jobboldali vezetők. Az elsők maguk is optimizmust, a tanácsállam megvédésének akaratát, a harcra végsőkéig való felkészülést látták a tömegek állásfoglalásában, az utóbbiak a forradalmi kormányzótanács lemondását, a munkáshatalom feladását követelték. Így sorakozott fel Kun Bélával és a kommunista társaival szemben a jobboldali Weltner Jakab mellett a centrista Kunfi Zsigmond és Böhm Vilmos is. A tanácskormány — a vitát félbeszakítva — ekkor átvonult a budapesti munkástanács ülésére, amelyen résztvettek ez alkalommal a Vörös Hadsereg ezredbizalmiai is — s ez az ülés a harc mellett foglalt állást. Hasonlóan a vasasok bizalmi férfiai is. Ez döntötte el a kormányzótanácsban folyó vitát is; „az egyesült párt politikai irányítása a kommunisták és a küzdelem során kommunistákká vált baloldali szocialisták kezébe került”.³⁹

A tanácskormány ennek alapján elrendelte a mozgósítást, s egyben határozatot hozott arról is, hogy a kormányzótanács és a helyi tanácsok tagjainak fele azonnal a frontra megy. Május elseje és másodika valóban új fejezetet nyitott a Tanácsköztársaság történetében.

Május 3-án megjelent a fővárosi lapokban a „Mozgósítási parancs”, amely a korábbi toborzások helyett elrendeli az általános mozgósítást, s a kiképzett katonáknak frontszolgálatra, a kiképzetleneknek pedig kiképzésre vagy erődítési munkálatokra irányítását. S ami a Tanácsköztársaság élete szempontjából döntő, kimondták, hogy „Budapestet a mai naptól fogva hadművelési területnek nyilvánítjuk”. Elrendelték, hogy a gyári munkásszázlójak 3-án reggel 8-kor a gyárudvaron sorakozva várják a további rendelkezéseket; hogy a frontszolgálatra vállalkozó munkástanácsstagok reggel 8-kor az Újvárosházán gyülekezzenek; hogy az értelmiségi szakszervezetekhez tartozó volt tisztek azonnal jelentkezni kötelesek; hogy a szakszervezetek 3-án 12 órakor a hadügyi népbiztosságon toborzási utasításért tartoznak jelentkezni. Új statáriumot hirdettek: esti 9 órán túl nem szabad az utcán tartózkodni, s ott 3 főnél többen nem gyülekezhetnek. Mind e nagyszámú rendeletet Haubrich József, Budapest újonnan kinevezett katonai parancsnoka írta alá.⁴⁰ A Tanácsköztársaság fővárosa valóban harci lázban égett. Május 3-án és 4-én 44 000-en léptek be a Vörös Hadseregbe⁴¹ a gyári munkás zászlójak 15 000-es létszámán kívül, amely tartalékban maradt.

A VI. kerület nem maradt el a főváros általános forradalmi hangulata mögött. A Budapesti Munkás- és Katonatanács emlékeztetéses ülésén, amely visszaverte a jobboldali szociáldemokraták kapitulációs törekvéseit, két VI. kerületi küldött is felszólalt: Szijjártó Lajos és Lékai János; mindkettő a fegyveres ellenállás mellett.⁴² Május 6-án indult a frontra az ugyancsak VI. kerületi Czóbel Ernő (és a közelebbről meg nem nevezett Schredel) vezetésével az a század, amelynek legénységét az V., VI. és VII. kerületi tanácsok félállománya adta. Ugyanezen napon indult a frontra a VI. kerülethez tartozó Lipták gyári munkássereg is a józsefvárosi pályaudvarról.⁴³ A VI. kerületben sorozóbizottságok működtek a pártszervezetek helyiségeiben, s a besorozottak száma magas volt; a ki nem képzetteket naponta 3 órától a Lehel utcai gyakorlótéren gyakorlatoztatták; a kiképzésen résztvevők ruhakoptatási díjat kaptak.

A szakszervezetek változatlanul résztvettek tagjaik sorozásában, „tekintet nélkül arra, hogy katona volt-e vagy sem”. A VI. kerület ezen a réven is a legjelentékenyebb kerületek közé tartozott. Jellemző volt a bevonulók hangulatára annak a Ledényi Géza nevű 12 éves kisfiúnak az esete, aki a Trockij laktanyába szökött egy menetszázadhoz, s velük kikerült a frontra. Késébeesett szülei („Munkácsi u. 24” — a Népszava híre szerint)⁴⁴ kéri a századot, küldjék gyermeküket haza.

A bevonulással egyidejűleg megjelennek a házak falán azok a toborzó plakátok — Berény Róbert, Uitz Béla, Pór Bertalan, Vértés Marcell, Bíró Mihály és mások művei —, amelyek nemcsak a kor emberét ragadják meg, s nemcsak az ő számukra tolmácsolják a magyar művészek mélységes együttérzését a Tanácsköztársaság ügyével, hanem azóta is nemzetközileg megcsodált értékű magasiskoláját képviselik a politikai plakátművészetnek. Május 8-án ugyanennek a forradalmi szellemnek élő demonstrációjaként munkásezredek vonulnak végig a főváros főútvonalain, így az Andrássy úton is, ahol tisztelegtek a forradalmi kormányzótanács tagjai előtt.

A májusi fordulat lényege azonban nem ez a fővárosi — egyébként örvendetes — kép, hanem a fronton mutatkozó nagy eredmények. Május 3-án visszafoglalta Szolnokot a Vörös Hadseereg. A frontra özőnlő munkáshadsereg nagyszerű harci szellemét az egyébként ezt gyakran kifogásoló Bőhm Vilmos főparancsnok is elismeri: „A gyárak munkásai — nyilatkozta — egymást túllicitálva állítják ki a harcrakész... zászlóaljkat.”⁴⁵ A Szol-

nok felett a Tiszán átkelt vörös csapatok elvágták egymástól a csehszlovák és a román hadsereget, s megbénítva együttműködésüket, a tanácshadsereg újabb nagy eredményeihez — s végső soron a nagy északi hadjáráshoz — is megteremtették az előfeltételeket. E győzelmek hamarosan visszahatottak a főváros életére, nyugalmanak és biztonságerzetének visszaállítására is. Május 26-án meghosszabbították a zárórát, s 9 óra helyett 11-ig lehetett az utcán tartózkodni; a lakásokat pedig éjjelig lehetett kivilágítani. Budapest közbiztonságát a katonaság helyett a vörös őrség biztosította. A vörös őrség budapesti kerületi parancsnoksága június elején a Teréz körút 9 alá költözött.

Május 22-én nagyfontosságú döntést hoztak — amely előrevetette az árnyékát a későbbi elővárosokat és községeket is a fővárosban egyesítő Nagy-Budapest megvalósításának — s pedig annak a kinyilatkoztatását, hogy az élelmezési nehézségekre tekintettel „július 1-től 50 környékbeli község lakosai a budapestivel azonos ellátást kapnak.”⁴⁶ Ez azt jelentette, hogy a háborúban bevezetett és a proletárforradalom után kiterjesztett budapesti jegyrendszert a környező községekben is rendszeresítik. Mint a helyi problémák vizsgálatánál majd látni fogjuk, májustól különösen nehézé válik a főváros élelmezése. Ez egyébként a budapesti munkás- és katonatanács tevékenységének — és vitáinak — ugyanúgy az egyik központi kérdése, ahogy a kerületi tanácsoké is. A központi munkástanács napirendje például május 31-én a következő volt: 1) Élelmezési ügyek, 2) Politikai helyzet és 3) Választások.⁴⁷ A témák súlyáról már a sorrend is sokat vall. Ugyancsak május végén — 29-én — nőgyűléseket tartanak egész Budapest területén (a VI. kerületben a Bajza u. és a Gömb utcai párhelyiségekben), amelyek témája: „a proletárdiktatúráról és az ácsorgásról”.⁴⁸ Az „ácsorgás” — a hosszú ideig tartó sorbanállás az üzletek, s főleg az élelmiszerüzletek előtt — nem csak az asszonyok problémája, de ők ennek a helyzetnek elsőszámú szenvedő alanyai. Ezért fordul elsősorban feljuk magyarázó és kérő szóval a nehézségekkel küzdő munkáshatalom.

Az élelmiszerbegyűjtés — amelyet elsősorban Pest megye és a szegényparasztok által üzemeltetett termelőszövetkezetek (például a Somogy megyeiek) támogattak nagyarányú küldeményekkel, bár a többi megyék, községek is résztvettek a főváros élelmezésében — a nyár folyamán mind elégtelenebbnek mutatkozott. Ezért hozta létre a forradalmi kormányzótanács — a

szovjet hadikommunizmus példájára — június 14-én az Élelmelési Diktatúrát, a mezőgazdasági terményfölösleg igénybevételeinek szervét. Itt csupán e szerv létrehozásának okairól szólnak, következményeiről később lesz szó.

A Magyar Tanácsköztársaság május 1-ével kezdődő és a Szlovák Tanácsköztársaság megalakulásának elősegítésével záruló egyszerű korszakának belső fejlődésére vonatkozó legfontosabb adatait — mint láttuk — a helyi párt- és tanácsi szervek, s ezek intézményeinek élete, alakulása nyújtja. S éppen ez az a korszak, amikor az e tekintetben legjelentősebb politikai események: a pártkongresszus (június 12—13.) és a Tanácsok Országos gyűlése (június 14—23.), továbbá néhány más jelentős belpolitikai esemény, mint az Országos Ifjúsági Kongresszus (június 20—22.), az Országos Nőkongresszus (június 15.) és az Országos Földműveskongresszus (június 1—2.) lezajlanak. A legjelentősebb ezek közül természetesen a pártkongresszus és — szinte folytatásaként — a tanácskongresszus, amelyek nemcsak a vezető erők további politikai szándékait rögzítették, hanem egyben azokat a belső politikai erőviszonyokat is, amelyek a fejlődés során és befejezéseképpen az utolsó döntő órákban meghatározták az első magyar proletárhatalom történetét. Nyilvánvaló, hogy ezek az országos vonatkozású politikai események nagymértékben hatottak a helyi párt- és tanácsi szervekre, s így ezekből kell kiindulnunk, mielőtt ez utóbbiak — s konkrétan a VI. kerületiek — életét és fejlődését vizsgáljuk.

A proletárforradalmi fordulat bevezetőjeként létrejött egységes munkáspárt sok nagyfontosságú kérdést hagyott függőben. Igaz — mint a Vörös Újság a pártkongresszust üdvözlő vezércikkében írta — „a két párt egyesülésének lényege, hogy az egyesülés ‚elvi és elméleti‘ volt, melynek a kommunista-bolsevik párt programja volt az alapja”.⁴⁹ De az is tény, hogy a szociáldemokrata párt egészével — a baloldal mellett az ellenforradalom felé orientálódó jobboldallal és az intervenció sikereinek idején azonnal ingadozó centrummal is — való egyesülés már az első pillanattól kérdésessé tette a leninista politikai platform egységes elfogadásának tartós voltát. Ezt egyébként már az egyesült párt neve is illusztrálta, amennyiben a szociáldemokraták nem fogadták el a kommunista elnevezést és a „Magyarországi Szocialista Párt” név már eleve e felemás álláspontot képviselte. A pártkongresszuson Kunfiék változatlanul fent akarták tartani ezt az elnevezést a III. Internacionálé által javasolt Magyar-

országi Kommunisták Egyesített Pártja névvel szemben. Újra a Vörös Újságot idézzük, amely az említett cikkben megállapította: „Akinek nem volt szava a lényeges alapelvek ellen, de akadékoskodik a párt nevével, az annak a gyanúnak teszi ki magát, hogy az alapelveket is csak fenntartással fogadta el...”⁵⁰ Ez a jogos gyanú minden alkalommal beigazolódott, valahányszor a Tanácsköztársaság sorsa szempontjából válságos körülmények között kellett döntést hozni a jobboldali és centrista szociáldemokraták és a párt forradalmi szárnya közti vitákban. A párt-egyesülés függőben hagyott igen fontos szervezeti kérdéseket is. Így például a kongresszusig nem volt választott központi bizottság és a pártot lényegében a forradalmi kormányzótanács vezette,⁵¹ baloldali többségével ellensúlyozva a párttitkárság jobboldali és centrista többségét. A kongresszuson az is kiderült, hogy ez csak elődázta a harcot a bal- és jobboldal között; a párttitkárság jobboldali többsége biztosította tudniillik a kongresszuson is a jobboldali többséget s így történt, hogy a kongresszuson megválasztott új pártvezetőségbe is jobboldali többség került, mivel Bokányit, Vágót, Pórt és Rudast kibuktatták.⁵² Amikor azonban ennek következtében pártszakadás és ennek során az a veszély fenyegetett, hogy a megválasztott jobboldali többségnek egyedül kell vállalnia a Tanácsköztársaság sorsáért a felelősséget, „közfelkiáltással” megválasztottnak nyilvánították az eredeti jelölőlistát. A kongresszus a párt nevének elfogadásában kompromisszumot kötött; a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja címet választotta. Sikere volt, hogy elfogadta a baloldali pártprogramot; a jobboldali szervezeti szabályzatot pedig (amely felvétel-korlátozást javasolt) az új vezetőség elé utalta megtárgyalásra. Nem oldotta meg viszont a kerületi pártszervezetek elválasztását a szakszervezetektől — vagyis nem oldotta meg a régi szociáldemokrata problémát, amely a jobboldali szakszervezeti vezetők politikai befolyásának egyik fő oka volt. Ugyancsak nem tudták megteremteni az üzemi pártszervezetek formáit sem. Ez magyarázza meg a kerületi pártszervezetek továbbra is döntő szerepét az alsóbb pártéletben.

A párt fejlődése, számszerű növekedése, s ugyanakkor a vezetésére időnként gyakorolt jobboldali befolyás a helyi pártszervezetek életének és tevékenységének az alakulására is rányomták bélyegüket. Mindenekelőtt nyilvánvalóvá vált, hogy a párttagok számszerű növekedése — márciustól júniusig 800 000-ről másfélmillióra emelkedett a párttagok száma⁵³ — a helyi

pártszervek számára is új szervezeti formát igényelnek. Korábban már láttuk a VI. kerületi párthelyiségek számszerű növekedését. A május utáni nagy forradalmi fellendülésben emellett már kialakult az új szervezeti forma is. Május 14-én bejelentette a VI. kerületi 2. csoport, hogy átalakul körzetté — amelynek titkársága új helyiségben, Andrassy út 60-ban működik („Hivatalos órák 8—12 és 4—8 órák között”). A körzet ezentúl központilag fogja össze a csoportokat (ahogy korábban a kerületi központ az összes csoportokat fogta össze).⁵⁴ A következő héten, május 20-án „az új vezetőség választás” céljából mozgósítja a tagságot a „2. körzet”. (1. csoport: Andrassy út 65, 2. csoport: Aradi u. 10, 3. csoport: Vörösmarty u. 49, 4. csoport: Izabella u. 61 sz.)⁵⁵ A többi csoportok fejlődése is hasonló s ezzel megszűnik az alsó pártszervek korábban vegyesen csoportnak vagy körzetnek való nevezése, mivel e fogalmaknak most már határozott rendeltetésük van. Ilyen fejlődés mellett most már a kerületi pártszervezet sem maradhat meg „albérlőként” a Teréz körút 7. sz. alatti tanács-helyiségben és június elején bejelentik, hogy „a VI. kerületi pártszervezetek új központja az Eötvös u. 14. alatt van.”⁵⁶ A kerületben négy pártkörzet alakult ki, egyenként sok csoporttal. Hetenként szerdai napon a csoportokban — mindig az aktuális politikai témával — pártnapot tartottak a tagság részére.

Igen nagy jelentősége van politikai szempontból is a VI. kerületi pártszervezeti központ és a tanács helyisége különköltözésének — s nem véletlen, hogy ez közvetlenül az új központi pártvezetőséget választó pártkongresszus előtt történt. Ahogy tudniillik korábban a központi vezetőség feladatát a kormányzótanács látta el — elmosva a különbséget a párt- és kormánysszervek között — úgy a kerületi tanácsok, s különösen azok intézőbizottságai és a pártszervezeti vezetőségek között is elmosódtak a különbségek, s gyakran az előbbieket hoztak határozatot a pártszervezeteket érintő kérdésekben is.⁵⁷ Jellemző erre a Népszavaközlemény, amely még áprilisban azt közölte, hogy „a kerületi munkás- és katonatanácsok... átvették a pártszervezetek vezetését.”⁵⁸ Ezt a baklövést, amely a leninista pártot, a munkáosztály élcsapatát, egyszerűen alárendeli a tanácsnak, amely végeredményben az összdolgozók tömegszervezete, két nappal később cáfolattal hozza helyre a Népszava: „A Népszava vasárnapi számában a pártszervezetek működésére vonatkozóan félreértésen alapult közlemény jelent meg. A pártszervezetek továbbra is

rendszeresen működnek és a párttitkársággal állnak összeköttetésben”.⁵⁹ Bármennyire is jogos és szükséges azonban e cáfolat, a kerületi tanácsok és pártszervezetek „összenövésai” mégis sok zavart, következetlenséget okoztak. Ilyen volt például a házbizalmiak — e kifejezetten közigazgatási célból választott alsó funkcionáriusoknak — pártaktívák gyanánt való alkalmazása. Így például május 11-én közlik, hogy „a VI. kerületi pártszervezetek bizalmi férfiai . . . összehívták,⁶⁰ vagy még jellegzetesebb e téren a következő heti közlemény: „A VI. kerület 3-as körzetének bizalmiainak mozgalmi tevékenységre mozgósítják.”⁶¹ Figyelembe kell venni ugyanakkor, hogy a bizalmi férfiak kiválasztása — mint az ilyen tömeges akciónál természetes is —, nem volt minden esetben sikeres az osztályharcos politika szempontjából. Ezért írják az újságok május közepén azt, hogy „Megrostálják a házbizalmiakat”,⁶² és a VI. kerületben is nagyon helyesen elrendelik, hogy „a házbizalmiak adják le a jelenlegi és március 21-e előtti foglalkozásukat”.⁶³ A pártszervezetek és a tanácsok vezetésének különválásával az önálló pártpolitika kialakulása, s ennek kapcsán a pártszervezet politikai befolyása a tanácsszervezetre és az egyéb tömegszervezetekre, tehát a VI. kerületben is új lendületet kapott.

Más szempontból figyelmet érdemel az is, milyen „összenövés” mutatkozott a VI. kerületben a szakszervezetekkel. Az ilyen kapcsolatból tudniillik a jobboldali szakszervezeti vezetőknek a kerületi pártpolitikára gyakorolt befolyására lehetne következtetni. A VI. kerületben pedig — ahol, mint láttuk, a Szakszervezeti Tanács mellett 16 szakszervezet vagy szakosztály működött —, az ilyen „összenövésnek” már a helyiségek közös használatát tekintve is sok lehetősége volt. Amikor azonban a pártszervezeti helyiségeket és a szakszervezeti helyiségek címét egybevetjük, megállapíthatjuk, hogy közösen használt helyiség csak kettő volt: a Jókai (Gyár) utca 4 és a Teréz krt. 22 alatti szakszervezeti helyiségek. A párt által állandóan vagy ideiglenesen használt 20 helyiség túlnyomó többségét igénybevett iskolai helyiségek, vendéglő-különtermek stb. képviselik (néhány helyiségről utólag nem tudtuk megállapítani eredeti rendeltetését). Ha csak ez adatokat vesszük figyelembe, úgy tűnik, hogy a szakszervezeteknek kevés befolyásuk volt a VI. kerületi pártmunkára.

A felső vezetésben egyik oldalról a kommunisták és a kommunistákká fejlődött baloldali szociáldemokraták, másik oldalról a centristák és a jobboldali szociáldemokraták között a ta-

nácsköztársasági politika kialakítása során keletkezett összeütközésekhez hasonlókat szintén nem találunk a VI. kerületi pártmozgalomban. A jobboldali politika ellen már az egyesülés időszakában felléptek a VI. kerületben, így a pártszervezet egyik vezetőségi tagja, Leel Leó is, aki áprilisban „Revizionizmus és bolsevizmus” címen tartott a Teréz krt. 7. sz. helyiségben előadást.⁶⁴ Úgy tűnik, hogy a pártszervezetben a lenini politika érvényesült. Igaz, hogy a sajtóban megjelent — s igen szűkszavú — anyagon kívül például a fennmaradt tanácsi jegyzőkönyvekből is csupán három maradt fenn. Kiss György könyve, — amely a kerületi anyagot vizsgálja — sem említi a VI. kerületben ideológiai-politikai vitákat, holott más kerületből (így az I., a IV. Újpest, az V. Belváros, a VII., a VIII. és a IX. kerületből) felsorol ilyen konfliktusokat.⁶⁵ Úgy tűnik tehát, hogy a VI. kerületi tanácsban, pártvezetőségben tevékenykedő jelentősebb politikusok — a kommunista Czóbel, Alpári, Lékai, Szijjártó vagy a centrista Haubrich és Pajor és a jobboldali Peyer stb. politikai összeütközései inkább a magasabb fórumokon folytak le, mint a kerületben.

A pártkongresszusra való felkészülés a VI. kerületi pártszervezet fejlődésében is jelentékeny előrelépést jelentett. Ezt láttuk az előbbieken. De ez más területeken is megmutatkozott. Május 26-án — a kongresszusra való előkészületek és az új kerületi pártvégrehajtóbizottság megválasztása céljából — összehívták a körzetek és csoportok párttitkárait. A május 28-iki pártnap tárgya már a kongresszus fő témája: „Pártprogram és a pártszervezeti szabályzat módosítása” volt. Május 31-én közlik a kerületi pártszervezeti végrehajtóbizottság újonnan megválasztott tagjainak névsorát. Ezek: Kollin Zsigmond (elnök), Földi József (másodelnök), Weisz Mór (jegyző), Virág Lajos (titkár), Tuba Sámuel (pénztárnok), továbbá Vantura Sándor, Angyal Gyula, Nagy Béla, Bartos Dezső, Alpári Gyula, Gáspár József, Vadas Sándorné és Kovács Balázs.⁶⁶ Ha ezt a névsort a március-végi egyesülési vezetőség neveivel egybevetjük, több régi vezetőségi tagnak a hiányát kell megállapítanunk. Mindenekelőtt Szabó Károlyét, a pártszervezet volt titkáráét, Szijjártó Lajosét, Gallai Józsefét, Leel Leót stb., közülük sokan a volt kommunista pártszervezethez tartoztak. Ezek közül többen bevonultak a Vörös Hadseregbe (például Gallai József), mások a budapesti munkás- és katonatanácsban tevékenykednek (például Szijjártó Lajos, Szabó Károly), bár ezek közül is többen a fronton voltak.

Alpári Gyula — a nemzetközi munkásmozgalom későbbi kiemelkedő harcosa és mártírja — magasabb funkciója ellenére is vállalta a VI. kerületi pártvégrehajtóbizottsági munkát. A régi vezetőség tagjai többségének ekkori munkáját, s így kimaradásuk okát nem ismerjük. A pártkongresszus előkészítésének munkájával volt kapcsolatos még a kerületkongresszusi küldötteinek megválasztása (június 7-én). A kongresszus tevékenységét a június 18-iki kerületi pártnap értékelte.⁶⁷

A területi különválással és az új végrehajtóbizottság megválasztásával a korábbinál sokkal egészségesebben alakult a párt-szervezet és a kerületi munkás- és katonatanács viszonya. A megválasztottak nagy többsége tagja a tanácsnak is, s közöttük szerepel a tanács elnöke, Nagy Béla és titkára, Angyal Gyula is. Most már a párthatározatok irányítják a tanácsot, s nem megfordítva; a tanács a maga speciális területén tevékenykedik.

Mégis, ha a Tanácsköztársaság munkásmozgalmában uralkodó légkört akarjuk megismerni, jól tesszük, ha a munkás- és katonatanács üléseiről készített jegyzőkönyvekhez fordulunk, mert ezek tartalmazzák a legrészletesebben — s életközelségben — az akkori világból megmaradt dokumentumok közül a párttagok és a párthoz közelálló dolgozók gondolatait és érzéseit. S habár a VI. kerületi tanács üléseiről csak három — s részletesen csak két — jegyzőkönyv maradt fenn, ezek igen érdekes képet adnak ez általunk keresett területről. A most vizsgált szakaszból a május 23-iki ülés jegyzőkönyve tarthat számot érdeklődésünkre.⁶⁸ Amikor a tanács érdemi munkáját jelentő közigazgatási, közellátási, közszolgáltatási kérdések — s ezeknek is csupán összefoglaló — tárgyát megvizsgáljuk, érintjük politikai érdeklődésünk e területeit is.

E tekintetben élményszerű az a vitázó, éles kritikai hang, amely a tanácsüléseket jellemzi. A születő szocializmus nagy-szerű eszmei világa és a súlyos anyagi nehézségek között vajdó gyakorlati valóság ellentétéből fakadó türelmetlenség szinte minden beszámolóból, hozzászólásból kicsendül. Ez, először is azt mutatja, hogy a Magyar Tanácsköztársaság a vita szabadságát igen komolyan vette és ezzel éltek is funkcionáriusai, párttagjai. Mindezekon kívül a bajok élesszemű megfigyelése és a becsületes segíteniakarás — ezek azok az elemek, amelyek a helyi tanácsszervek — és nyilván hasonlóképpen a pártszervezetek — tevékenységét, tárgyalásait, hangulatát jellemezték.

A VI. kerületi munkás- és katonatanács május 23-iki ülésé-

nek jegyzőkönyve rendkívül élesen veti fel mindjárt Angyal Gyula tanácstitkár beszámolójában a tanács hatalom kérdését — mivel a kerületi tanács kezét a felső határozatok véleményük szerint túlságosan is megkötik — s pedig a helyi elképzeléseknek megfelelő megfogalmazásban: „Habár minden hatalom elvben a katonai- és munkástanácsok kezében van — mondotta (1. old.) — a valóságban ezek a tanácsok gyámság alá vannak helyezve”. Selymes Emil szerint: „a felsőbb fórum egy bizonyos ellenőrzési mániának túltengődésében szenved” (21. old.). Milyen kérdések állnak e súlyos megállapítások mögött? Több reális probléma is: a lakáshivatal központosítása, hogy a kerület alig szólhat bele az elosztásba; az egészségügyi hatóságok tevékenységének túlzott szabályozása; a súlyos élelmezési helyzet, „mégpedig azért, mert a közellátási népbiztosság önmagának tartja fenn a jogot, hogy Budapestet élelemmel ellássa”; az élelem-elosztás szabályozatlansága, pedig már régen létre kellett volna hozni a rajonírozást, hogy mindenki helyben kapja meg a neki járó élelmet; a kerületi tanács iparendedély-kiadási tilalma, holott így a már iparendedélyes iparosok monopóliumot élveznek például a rokkant-iparosokkal szemben; a vörös örök egyes visszaélései; az árdrágítási és áru- (ruha-) rejtegetés miatt elérték alacsony büntetései stb. Jellemző, hogy e helyi követelések nagyrészt a felső hatóságok hamarosan a tanácsok — a többi kerületi tanács is hasonló panaszokkal élt tudnillik — kívánságainak megfelelően teljesítették. (A lakáshivatal kerületi decentralizálása, élelmezési rajonírozás, a dolgozók környékbeli utazási és vásárlási engedélyeinek kiadása; másrészt elnézték a helyi — jogos proletárszempontokat képviselő — szabálytalan intézkedéseket, amilyen a hadirokkantak stb. számára kiadott iparendedélyek, a rászoruló proletárcsaládok számára segélyek, a ruhagyűjtésből visszamaradt női ruhák szétszortása, vagy a várandós anyák számára való soronkívüliségi bizonyítványok kiadása az egészségügyi hatóságok részéről.) Nyilvánvaló, hogy a túlzott központosítás — a bürokratikus túladminisztrálás — elleni harc helyes volt; ezt a felső hatóságok nemcsak azzal ismerték el, hogy a bürokrácia „ellenőrzési túltengődési” hajlamát nem egy területen megnyirbálták a tanácsok előnyére, hanem azzal is, hogy lépést sem tettek a tanácsokban eluralkodó éles vitahang ellen. De az is nyilvánvaló, hogy a központi kormányzat nem adhatja át általában az ügyek intézését a helyi tanácsoknak, hiszen a helyi tanácsok véleményei között túlságosan nagy ellen-

tétek voltak, például aszerint, hogy városiak, vagy falusiak, élelmet igénylők, vagy élelmet szolgáltatók voltak; s ez ellentéteket a kormányzótanácsnak kellett — állami síkon — egységes gyakorlatban feloldani; nem is szólva itt olyan központi tevékenységről, amilyent általában az országos politika, törvényalkotás, hadügy stb. igényel. Ezt a helyi tanácsok — egyik előbb, másik később — is megértették. A városok élelmezését csupán az állam végezhette, s nyilván idővel ezt is jól oldotta volna meg, ha ez az idő rendelkezésére áll; látni fogjuk ezt később az Élelmezési Diktatúrát felváltani készülő Országos Proletár Árucseré sikeréből. A VI. kerületi tanács minden éles központosítás-ellenes felszólalás ellenére is a központi kormányzótanács szerepének jelentőségét nyilván a legkorábban megértő helyi szervek közé tartozott, mert már a május 23-iki jegyzőkönyvben is szerepelnek erre vonatkozó felszólalások. Így például Fleischl Rezső tanácsstag arra figyelmeztet, hogy „a munkástanács vezetősége igen bizalmatlan felfelé,⁶⁹ s ez a bizalmatlanság esetleg az egységet is megbonthatja. Nem helyesli, hogy folyton a népbiztosokat támadják.” (28. lap). A Tanácsköztársaságban használt éles, érdes hang egyébként nem a politikai ellenzékiesség, hanem csupán a nemtetszés hangja — ne feledjük, hogy fiatal forradalmi proletárállamról van szó — s jellemző erre a VI. kerületi tanács titkár válasza az állítólagos lebecsülésük miatt lemondani akaró értelmiségi tanácsstagoknak: „Általában kérjük az elvtársakat, hogy ne sértődjenek meg olyan könnyen” (30. lap.) És — a történelem tanúsítja —, hogy a forradalmi népbiztosok — a forradalom szolgálatában — valóban nem sértődtek meg a nép hangjától.

Egyébként ugyanezt mondhatjuk magukról a tanácsstagokról, akiknek a munkája és tiszte egyáltalán nem volt könnyű a forradalom ez első hónapjaiban. Ezeknek a munkásoknak lehet a szavuk érdes, de az érzelmeik őszinték és tiszták; a néppel és a népért élnek, dolgoznak. „Legfájóbb kérdés az élelmezés kérdése” — hangzik a jegyzőkönyv (5. lap) szerint a titkári beszámoló — „... Az anyák százai sírva jönnek az intézőbizottsághoz, hogy nincs élelmük és sajnos nem tudnak a bajon segíteni. A piacok, üzletek, árusítóbódék üresek...” A tanács volt felelős a közélélmezés mellett a helyi közellátás, a közszolgáltatás, a szociális és közegészségügy, az iskolaügy és általában a kulturális feladatok megoldásáért. S pedig milyen nehéz problémák tömegét jelentette mindegyik külön-külön is! A lakásnyomor, a vö-

rös katonák elsőbbsége a lakáelosztásnál (s ezek közül sokan ülteteltek a kapott lakással), a lerongyolódott proletárházak karbantartása, amikor nem volt pénz, munkaerő és az alkatrészeket a házbizalmiakkal kellett felkutattatni a házak padlásain és pincéiben. A helyi ipar és kisipar működésének biztosítása, a június 15-én kerületenként felállított helyi népgazdasági tanács támogatása, a bútor-, a ruha- és a cipőelosztás igazságos lebonyolítása.

Az élelmiszerprobléma megoldásához segítségként a helyi mezőgazdaságot felkarolták és támogatták; s a VI. kerületnek a Városliget mellett is sok a „zöldterülete”. „A VI. kerület birtokrendező és termelést biztosító bizottsága felhívja, akiknek a VI. kerületben 100 négyszögölnél nagyobb konyhakerti terményekkel beültetett területük van, jelentsék be 48 óra alatt”; a megművelt telkek szélén kötelező napraforgót termelni; a kerületben levő kaszálókat június 24-ig le kell kaszálni; felhívják a VI. kerületi állattulajdonosokat, hogy az állatokat felügyelet nélkül ne legeltessék⁷⁰ (mert a kecskék veszélyeztetik a Hunyadi téri kisgyerekeket), — rengeteg a feladat e vonatkozásban is. A szociális tevékenység terén a szociális segélyek juttatása a végínségbe került családoknak, az iskolai napközik ebéddel stb. ellátása, ifjúmunkásnő otthon fenntartása, proletárgyermekek és ifjúmunkások nyaraltatása („csupán ágyneműt kell vinni”), népkonyha fenntartása a Hunyadi téren, új konyha felállítása a Váci úton, sütemény (kifli, mézeskalács) kiosztás a gyermekeknek (Zugló, Tripolisz). (Minden szülő „hozza el bevásárlási törzslapját”). Stb., stb. Olyan program ez, amely a mai, jóval nagyobb gyakorlatú és anyagi felkészültségű kerületi tanácsok munkájának is becsületére válnék. A VI. kerületi munkás- és katonatanácsnak azonban mindez belefért tevékenysége másfél hónapjába. Elmondható tehát, hogy derekasan kivette részét a tanácsállam helyi feladatainak ellátásában, fenntartásában és a szocializmus építésében.

A június elején megindult északi hadjárat eközben felszabadította a szlovákiai városok egész sorát, 16-án pedig Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot.

A magyar dolgozók — s köztük nem utolsósorban Budapest munkássága és dolgozó tömegei — lelkesedéssel figyelték ezt a fordulatot, amely az elszigetelt, védekezésre kényszerített magyar tanácsállamból győzelmes felszabadító harcot folytató proletárhatalmat hozott létre. A magyar tanácskormány Kassa felsza-

badulási ünnepére Kun Béla vezetésével elküldte képviselőit, s a Budapestről induló különvonaton a fővárosi munkás- és katonatanács küldöttei is velük utaztak. Ugyanakkor Budapest népe is megünnepelte a nagyszerű eseményt. „Fölkérem Budapest lakosságát, hogy Kassa, Selmezbánya, Korpona és Nagysurány bevétele és a Vörös Proletárhadsereg győzelmeinek sorozata alkalmából Budapest házait lobogódíszbe öltöztesse” — jelentette be Haubrich városparancsnok a budapesti ünnepeket.⁷¹ Az Országház téri nagygyűlésen többek között Garbai Sándor és Kun Béla méltatták az esemény jelentőségét. A budapesti párt-szervezetek, üzemek és intézmények dolgozói nagy számban üdvözölték a Vörös Hadsereg győztesen előnyomuló egységeit. A VI. kerületi pártszervezet üdvözlő levelét a Népszava is közölte: „A harctéren levő elvtársak magatartásából lelkesedést és kitartást merítünk a harchoz, amelyet éppen úgy folytatunk a burzsoázia ellen, mint a kishitűek ellen, akik a mai nehéz helyzetben tőkét kovácsolnak és magatartásukkal hátba támadják a küzdő proletárságot... A pártszervezet megbízásából Virág, titkár.”⁷²

A nagy győzelmek és eredmények ezen időszakában valóban készülődött már a külső — imperialista — reakció mellett a belső is, hogy megfojtsa a Magyar Tanácsköztársaságot.

4. A terézvárosi munkások az utolsó pillanatig kitartanak a tanácshatalom mellett

Kettős politikai feladat — a szocializmus belső erősítése és egyidejűleg a külső béke biztosítása — volt a központi kérdése a pártkongresszusnak, de még inkább az ezt követő másik nagyfontosságú politikai tanácskozásnak, a Tanácsok Országos Gyűlésének. A proletariátus vezérkarának többsége elég világosan látta, hogy a győzelmes magyar proletárforradalmat csak az imperializmus túlsúlyban levő erői verhetik le — a forradalom képes a belső reakcióval megbirkózni —, s ezért időt kell nyerni a szocializmus építése számára az imperializmussal való fegyverszünet eszközével is. Ekkorra már sürgetővé vált a válasz a Clémanceau-jegyzékre, amely felajánlotta a román királyi csapatok visszavonását a fegyverszüneti vonalra, ha ugyanezt teszi a Vörös Hadsereg is (amely éppen akkor aratta legjelentősebb

északi sikereit). A Gyűlés egyrészt a tanácsalkotmány elfogadásával kijelölte a szocializmus építésének útját, az állam forradalmi nemzetiségi és nemzetközi politikáját; másrészt döntenie kellett a Clémanceau-jegyzékre adandó válaszra vonatkozóan is — éppen akkor, amikor a Szlovák Tanácsköztársaság üdvözlete megérkezett! A döntés nem volt könnyű. A bekövetkezett eseményeket ma már természetesen ismerjük, s tudjuk, hogy a végül elhatározott visszavonulás hiábavaló volt, mert a román intervenciós hadsereget nem vonták vissza; 1919. júniusának közepén azonban mindez nem volt nyilvánvaló, de látták a túlerejű támadás lehetőségét és ugyanakkor reménykedtek egy magyarországi „breszti békében”. Kun Béla a visszavonulás mellett szólalt fel: mások (Szamuely Tibor, Pogány József) ellene foglaltak állást. Végül is azonban mind a pártvezetőség, mind pedig a tanácskormány — június 28-án — a csapatok visszavonulása mellett döntött és július 1-én már az újságok is írták: „Visszavonjuk csapatainkat!”

Mindez persze „morális zavart keltett” a forradalom táborában, de különösen „erősödött a defetizmus” a jobboldali szakszervezeti vezetők, jobboldali szocialisták táborában — ahogy erről később még szó lesz — s természetesen ez bátorította az ellenforradalom szervezkedését. De mindez nem akasztotta meg az ország szocialista rendjének építését, vagy legalábbis erősítését, sőt az — minden nehézség ellenére is — változatlan lendülettel tovább folyt. Ezt a VI. kerületi mozgalmi és helyi tanácsi események is igazolják.

A pártszervezet munkája változatlanul széleskörűen folyt a nagyszámú körzeti és csoport-helyiségekben. Nemcsak a kerületi pártvezetőség, hanem a körzeti vezetőségek is hoznak politikai határozatokat, gyakran javaslatokat is, amelyeket a lapok közölnek. Így például a VI. kerületi pártszervezet szekszárdi úti körzete Rudolf János elnök és Glász Károly jegyző aláírásával július 7-én a Népszavában közzétette, hogy a körzeti értekezlet a Sopronban ekkor folyó vasutas sztrájkot elítéli és „bizalommal van a Tanácskormány iránt”; ugyanakkor azonban felhívja a kormány figyelmét egyes gazdasági hiányosságokra (váltópénzhiány), amelyek a termelés folyamatosságát zavarják, s a dolgozókat nehézségek elé állítják.⁷³

A párttagok a pártnapokon rendszeresen megkapták a szükséges politikai tájékoztatást: „Forradalom és ellenforradalom” (július 3.), „A bel- és külpolitikai helyzet” (július 9.), „A bel- és

külpolitikai helyzet és az aratás biztosítása” (július 13.), „A közélmezési kérdés és a harctéri helyzet” (július 30.) Július hónapban egyébként a VI. kerületi pártkörzetek sorozatosan indítanak szemináriumokat, agitátoriskolákat, „retorikai tanfolyamokat”: így a Gyár u. 4., a Bajza u. 31., a Váci út 97., az Andrássy út 60., a Lendvay u. 10., a Gömb u. 25., a Szent László út 26. sz. alatti párthelyiségekben, egyszerre tehát hét helyen, amelyből négy a mai kerületre esik. Ugyanakkor a pártszervezeti helyiségekben, vagy azok rendezésében a kerület terein nagy számban tartottak nőgyűléseket, népgyűléseket is, gyakran összehívták a házbizalmiakat, stb. A kerülethez tartozó nemzetiségi pártházban, az úgynevezett Marx—Lenin házban a nemzetiségi pártszervezetek hasonló felvilágosító, mozgósító, s agitációs munkát folytattak a szocialista építés és rend érdekében.

A szocializmus építésének gazdasági, társadalmi és kulturális „aprómunkáját” természetesen változatlanul a helyi tanács, s így a mi területünkön a VI. kerületi tanács végezte. S bár a politikai vezetést a párt — helyi vonatkozásban a pártszervezet — végezte, éppen a párttal való szoros kapcsolat következtében is, a tanácsok jelentékeny mértékben politizáló testületek is voltak; gyakorlati vonatkozásban éppen az ő tevékenységükben valósult meg a Tanácsköztársaság helyi politikája. Egy pillantást kell csupán a VI. kerületi tanács július 14-iki jegyzőkönyvére vetni,⁷⁴ hogy ez bebizonyosodjék. Jellemző erre az a vita, amely a nehézségek miatt lemondani akaró tanácstagokról folyt. Vizsolay János tanácstag erről azt mondta: „Nem lemondani kell, hanem most kell a legacélosabban megállni a helyét a tanácsnak. A munkástanács összes tagjai a központi intézőbizottságot támogatják, de ezt a támogatást munkával is ki kell fejezni.”⁷⁵ Amikor Altmann Lőrinc tanácstag a tanácskormányt okolja azért, hogy „ittthon lézengenek az emberek és nem tudnak nekik foglalkozást adni”, Kubinyi Laura ezt válaszolja: „az intézőbizottság túlságosan szubjektíve fogja fel a helyzetet, amikor minden gyűlésen elkeseredetten panaszkodik a kormányzás miatt. Ha később olvassák ezeknek a gyűléseknek a jegyzőkönyveit, akkor azt lehetik, hogy itt minden rendben ment volna, csak a kormányon múltott, hogy nem úgy ment... Kéri az intézőbizottságot, hogy... értse meg történelmi hivatását.”⁷⁶

Az események — amelyekhez az ilyen viták is hozzájárultak — bebizonyították, hogy a VI. kerületi munkás és katonatanács tisztában van e történelmi hivatásával. Az ideiglenes alkotmány

52. §-a lehetővé tette, hogy az alsó tanácsok „szükség esetén javaslatot tegyenek a felsőbb tanácsnak” a kiadott rendelkezések megjavítására; ezt használta fel a VI. kerületi tanács arra, hogy egy sereg gazdasági és szociális rendelet megváltoztatása javaslatával — a budapesti központi munkás és katonatanács összehívását kérje. Gallai József, aki a VI. kerületi tanács küldötteként a központi munkástanács tagja is volt, a kerületi tanács július 14-iki ülésén — a jegyzőkönyv tanúsága szerint — megalapította, hogy a VI. kerületi tanács ezzel a javaslatával eddig egyedül áll és ezt a javaslatot helyesli, mert „a diktatúrának mindig alulról kell jönnie”.⁷⁷ Íme, ez is politizálás, s valóban jó irányú. (Ugyancsak politikai tevékenység volt, midőn a kerületi tanács végrehajtotta a Vallásügyi Likvidáló Hivatal rendeletét, a kerületi egyházi intézményekre vonatkozólag.)⁷⁸

A kerületi tanács gazdasági tevékenysége elsősorban a lakosság szolgáltatási igényeinek biztosítása volt. A termelést — iparit és mezőgazdaságit egyaránt — a gazdasági népbiztosságok irányították; az ellátást a központi munkástanács szervezte. Végső fokon azonban minden áru — élelmiszer vagy iparcikk — a kerületi tanács révén került a lakossághoz; ezt láttuk a házbizalmik élelmiszerjegy és iparcikkutalvány szétosztó tevékenységénél.

Sokkal súlyosabb nehézségek adódtak az élelmiszerellátás körül. Erről már korábban is volt szó; most azonban — közvetlenül az új aratás előtt — minden eddiginél nehezebbé vált a helyzet, mert a korábbi minimális készletek kifogytak. S hiába az a helyzet, hogy a kerületi tanács „csak” az élelmiszerjegyek szétosztásáért „felelős”, a lakosság jólétéért — s mennyire minimális jólétéért! — a terézvárosi munkástanács tagok magukon érezték a felelősséget. A kormányzótanács által május végén létrehozott élelmezési diktatúra június közepén megszervezte a megyei terményhivatalokat, majd június 23-án elrendelte a gabonafeleslegek igénybevételét és karhatalommal biztosította a betakarított termésből a feleslegek begyűjtését. Láttuk azonban, hogy ennek a hadikommunizmushoz hasonló intézkedésnek a parasztság — s különösen a középparasztság és a kulákság — körében mutatkozó népszerűtlensége mint terelte július közepén az Országos Proletár Árucseré területére az élelmiszerbeszerzést, amely így már nem csökkenő értékű pénzzel, hanem értékes és keresett árukkal fizetett s igen népszerűvé vált. A probléma már „csak” e csereáruk termelése volt — de hát éppen ebből volt

még igen alacsony a termelés. Ezért a kötelező gabonaszolgáltatás maradt a fővonal; s ennek eredménye sem lehetett túlságosan biztató, hiszen a termés a fele sem volt az 1913-as évinek.

Nos, a VI. kerületi tanácsban — ha alacsonyabb színvonalon is — de hasonló gondok szerepeltek a lakosság ellátását illetően, mint a magasabb kormányfórumokon. A július 14-iki tanácsjegyzőkönyv szerint ez a probléma volt az ülés központi kérdése. A kerületnek tíz zöldségelárusító bódéja volt — de hát ez nem volt elég, többet akartak felállítani. Persze a fő kérdés nem a bódé, hanem az áru — ami még kevesebb. Ezért „eldugják az árukat, rosszul mérnek, a maximális árakat túllépik még a szövetkezetekben is”. Egyesek az újonnan bevezetett úgynevezett fehér-pénzben látják a hibát (mert „ebben a parasztok nem bíznak”), mások e pénznek aranyfedezetet akarnának biztosítani; Hinorányi József tanácsstag azonban megállapítja: „Falun ipari cikkekre van szükség és nem pénzre”. (Preisz Aladár tanácsstag is az áru ellenében való felvásárlást tartja jónak.)⁷⁹ S ha Vizsolay János tanácsstag megállapítja, hogy a burzsoák ruháért cserébe kapnak a paraszt-tól élelmiszert⁸⁰ — a gyakorlatban kiderül, hogy a VI. kerületi dolgozóknak nincs elcserélendő ruhájuk, textíliájuk (ahogy sajnos a tanácskormány is kevés termék felett rendelkezett.) Ezért 1919. augusztus elsején megjelenik a VI. kerületi tanács saját „hadikommunista rendelete”, amely kimondja, hogy a tanács „a kerületben levő kereskedelmi kertészeteknek a terményeknek kicsinyben vagy nagyban való árusítását megtiltja.” A termény fölött a tanács rendelkezik. Egyidejűleg a házbizalmiaknak újból össze kell írniok az élelmiszerigénylők számát a lakóházakban.⁸¹ Időközben betiltották a batyúzást is. Így már mindenestre jól érthető miért lehetett Budapest VI. kerületében július közepén „A bel- és külpolitikai helyzet és az aratás biztosítása” címmel olyan nőgyűlést hirdetni, amelyen valóban nagyszámú nőhallgató jelent meg.

Amíg azonban a Tanácsköztársaság helyi szervei — s köztük a VI. kerület pártszervezete és munkástanácsa — és az azokat minden nehézség ellenére is támogató dolgozó tömegek minden lehetőt megtettek a proletárhatalom fenntartására, erősítésére, s helyzetének javítására — addig belső ellenségei sem tétlenkedtek. Az országban és Budapesten március 21 óta sok ellenforradalmi összeesküvést, merényletet, sztrájkot stb. szerveztek és lepleztek le; a legnagyobbakra azonban éppen most, az anyagi és főleg élelmezési nehézségek közepette, a gabonaigénybevétel

miatti paraszti elégedetlenség idején, a Clemanceau-jegyzék átadása után került sor. Június 19-én robbant ki egy nagyszabású — mintegy húsz falúra kiterjedő — földbirtokos- és kulákvezette ellenforradalom Pest megyében, melynek középpontja Kalocsa volt; ezt négy nap alatt a Vörös Hadsereg helyi egységei és a fővárosból küldött erősítések leverték. Június 24-én már Budapesten jelentkezett az ellenforradalom.

Az ellenforradalmi megmozdulás előtt már néhány napja reakciós rémhíreket terjesztettek, antiszemita uszítást folytattak az ellenforradalmárok. Június 24-ére — az ellenforradalmi felkelés reggelére — ezért már statáriumot hirdettek ki: a proletariátus nem fogja eltűnni — írta a statáriális hirdetmény —, „hogy a vallás leple alatt nagyra nőjjön az ellenforradalom”.⁸² Még az előző napon, június 23-án a népgyűlések tömegét tartották Budapesten „A politikai helyzet és a pogrom-agitáció” címmel, amelyen az előadók feltárták az élelmezési nehézségeket, s ezzel együtt azt is, hogy mint kívánják ezt az ellenforradalmárok felhasználni a Tanácsköztársaság elleni akcióhoz. A VI. kerületben 12 helyen, a párthelyiségekben tartották meg e népgyűléseket. Budapest dolgozói nemcsak megjelentek a gyűléseken, s nemcsak szavakban értettek egyet az azokon elhangzottakkal, hanem — ahogy a másnapi események ezt megmutatták — fegyveres harcban is a Tanácsköztársaság mellé álltak. Az ellenforradalmi felkelés nemcsak a munkásokat, hanem a kispolgári rétegeket sem tudta maga mellé felsorakoztatni.

Maga a munkásság azonnal fegyvert ragadott — felsőbb utasítások nélkül is — az ellenforradalmi felkelés leverésére. Ez a spontán megmozdulás fővárosszerte megmutatta az ingadozóknak a munkásosztály eltökéltségét a proletárdiktatúra megvédésére. Jellemző erre az a kép, amelyet Vágó Béla népbiztos rajzolt a — részben a VI. kerülethez tartozó — Váci úti gyárak munkásainak gyors és félreérthetetlen reagálásáról az ellenforradalommal szemben. „Az ellenforradalom kitörésekor a Váci útra siettem — mondotta — nagyon jól tudva, akármilyen meglepetés-szerű események következnek, a szervezett munkásság fegyveres ereje és magatartása dönti el az ügyet. Nem volt riadó, az ellenforradalom olyan időben tört ki, amikor a munkászászlóaljakat nem lehetett értesíteni. A gyárak dolgozói mégis összesereglettek és rövid tanácskozás után fegyvert fogtak. Az összes gyárakban már felfegyverkezve találtam a munkászászlóaljakat... Az Angyalföld és a Tripolisz munkássága százával érkezett katonás

rendben, fegyver nélkül a Láng-gyárban levő főhadiszállásra és felfegyverzésüket kérték. A felfegyverzett munkások azonnal járőröket alakítottak és cirkálni kezdtek... Ezután megteremtették az állandó kapcsolatot a kaszárnyák és a Láng-gyár között.”⁸³

A június 24-i ellenforradalmi felkelés VI. kerületi vonatkozása volt mindenekelőtt a Hungária körúton — amely akkor a kerülethez tartozott — levő Engels laktanyai ellenforradalmi megmozdulás. Ez azonban azonnal végetért, amikor a félrevezetett katonákat felvilágosították, hogy nem vaktöltéssel lőttek — mint gondolták,⁸⁴ hanem ellenforradalmi akciókra használják fel őket. A katonák felvilágosításában részt vett Tar Elemér, a VI. kerületi munkástanács tagja, volt oroszországi hadifogoly és szovjet vöröskatona, aki ezzel a tetteivel — a munkástanács jegyzőkönyve szerint — „az Engels laktanyában negyvennégy (ellen-) forradalmi tisztet toppolt le”,⁸⁵ akiket a felvilágosított vöröskatonák maguk fogtak el. Ezzel ezt az ellenforradalmi gócot már fel is számolták. (Hasonlóan ehhez, az újpesti Mauthner börgyári gócot is a munkások felvilágosítása után, a jobboldali és ellenforradalmivá vált munkástanács elfogása révén, vértelenül számolták fel.)

A Ludovika Akadémia és a József központ körüli harcok azonban nem folytak le vértelenül. Haubricht kezdetben elégtelen katonai intézkedéseit meggyorsította a parancsnokságon megjelent Kun Béla, Szántó Béla és Jancsik Ferenc beavatkozása és a vöröskatonák hamarosan körülfogták az ellenforradalmi erők által elfoglalt épületeket. Ennek ellenére csak a hajnali órákban kezdődött meg a támadás a lövöldöző és a foglyaikat megkötözve az ajtókbá, ablakokba állító ludovikások ellen. E késedelmeskedés, a korábban kiadott tüzelési tilalom és az ellenforradalmárok későbbi visszaemlékezései mindenesetre nagyon is problematikussá tették Haubricht tevékenységének őszinteségét az ellenforradalmárokkal szemben.⁸⁶ A tétlenségre kárhozottatott vörös katonák egyéni akciói (engedély nélküli tüzelés, támadás) végül is nagyban elősegítették annak a katonai helyzetnek a kialakulását, amely lehetővé tette, hogy a hajnali támadás kibontakozása után az ellenforradalmárok Haubricht telefonon tett felszólításának engedve letették a fegyvert.

Ez újra kapcsolatban áll a VI. kerületi munkások tevékenységével. A tanácsköztársasági mozgalmakból már többszörösen ismert Gallai József a Vasas tornászegylet egyik alapító tagjaként ekkor a Vilmos laktanyában az egylet Vasas századában tevé-

kenykedett. A Vasas ezreddel eszázadot is mozgósították a ludovikások ellen. Miközben az ezred főerői rohamoztak — írja le a Magyar Ifjúság⁸⁷ — „Gallaiék vagy tizennégyen oldalról közelítették meg a Ludovikát, átvetik magukat a... kőkerítésen és egy kis »meglepetésben« részesítik a főbejárat felé elkeseredetten tüzelő kadétokat. A támadás kezdete után négy-öt órával a Ludovika falai között győztesen, boldogan nevetnek.” A VI. kerületi munkástanács által az 500-as tanácsba delegált Gallai József, a volt krasznnojarszki hadifogoly és volt szovjetkatona⁸⁸ révén — és nyilván mások révén is — a VI. kerület is képviseltette magát a józsefvárosi ellenforradalom leverésében.

Az összes ellenforradalmi — köztük a legveszedelmesebb június 24-i budapesti felkelések — gyors felszámolása, a munkások, dolgozók tömegeinek aktív részvétele ezekben a forradalom számára győzelmes összeütközésekben, újra aláhúzzák azt a tényt, hogy a Magyar Tanácsköztársaság belülről szilárd volt és minden belső nehézségei mellett is a proletárforradalom erős nemzetközi oszlopa volt.

A román királyi kormány már június végén határozatot hozott arról, hogy nem tárgyal a magyar tanácskormánnyal, s megindítja az újabb intervenciós támadást. Az Antant tehát éppen úgy, mint Breszt után a császári Németország, megszegte a fegyverszünetet; csak hogy a Tisza-vonal és Budapest között olyan kis távolság volt, hogy a Vörös Hadsereg nem talált már olyan közbülső ellenállási pontot, amilyen annak idején Pszkov volt, ahol a szovjet hadsereg megállíthatta a fővárosára támadó intervenciósokat. A jobboldali és az ingadozó centrista szociáldemokraták, továbbá a pártba, az államapparátusba és a hadseregbe furakodott karrierista polgári elemek most már mind nyiltabban az ellenforradalommal való egyezkedés álláspontjára helyezkedtek. A főparancsnoki rangjáról lemondó Bőhm Vilmos ugyancsak Bécsbe utazott — egyelőre mint a Tanácsköztársaság nagykövete —, ahogy a jobboldali szakszervezeti Peyer Károly is, hogy ott tárgyaljanak egy, a tanácskormányt felváltó szakszervezeti-szociáldemokrata kormány létrehozásáról, miután az Antant ennek elismerését és vele szemben a blokád felfüggesztését kilátásba helyezte.

A tanácskormány július 20-án a tiszai román frontszakaszon ellentámadást indított, amely 23-ig előtört Turkevéig és Mezőtúrig; a 24-én nagy erővel megindított román támadást, amelyhez a 26-iki csehszlovák támadás is csatlakozott, azonban már

nem tudta kivédeni. Július 29-én a román csapatok hídfőállást létesítettek a Tisza jobb partján, előkészítve a közvetlen támadást a proletárforradalom szíve, Budapest ellen.

E végveszély idején került sor a nemzetközi munkásmozgalomnak — a III. Internacionálé felhívására rendezett — a szovjet és a magyar munkáshatalmat támogató nemzetközi sztrájkjára. Július 21-én mind a szomszédos, mind a nyugati országok nagyvárosaiban sok helyütt valóban jelentős megmozdulásokra került sor, de céljukat — az intervenció megállítását — nem tudták elérni. Pedig a tanácskormány nagy reménnyel nézett e megmozdulás elé. Budapesten ennek jelentőségét kiemelendő katonai felvonulást és nagyszabású népgyűléseket rendeztek. A VI. kerületben a Hunyadi téren tartották a népgyűlést, amelyen Dovcsák Antal népbiztos beszélt, s amelyen „több ezer ember vett részt”. Ugyancsak ennek a nemzetközi ünnepségnek a jelentőségét kívánta aláhúzni a szocialista festőművész, Biró Mihály is, aki VI. kerületi lakására (Lendvay u. 3. sz.) kérte „a festőművész elvtársak” által rajzolt „ötletes, hatásos propaganda-plakát vázlatokat”.⁸⁹ A július 23-iki pártnap témája is „A július 23-iki világsztrájk jelentősége” volt a tizenkét kerületi párthelyiségben rendezett gyűléseken.

A román előrenyomulás következtében július 31-én megszigorították a statáriumot — 9 órai zárórát rendeltek el — s minden vöröskatonát utasítottak a „pótestüknél” való jelentkezésre. Budapest védelme esetére hírek jelentek meg az újságokban: „Mi történik az esetleges riadókor?” címmel. Ezt a riadót azonban már nem rendelik el. A forradalmi kormányzótanács augusztus 1-én döntő ülésre hívta össze a budapesti központi munkástanácsot és azon Rónai Zoltán bejelentette, hogy a kormányzótanács lemond, átadva helyét a Peidl Gyula vezette szakszervezeti kormánynak. A megdöbönt munkástanácsstagok kérésére felszólalt Kun Béla, a Tanácsköztársaság vezető politikusa sem látta lehetőségét a további ellenállásnak. Beszédében azt emelte ki, hogy a magyar munkásosztályt éppen a most következő keserves évek fogják megerősíteni abban az elhatározásban, hogy új és győztes harcot folytasson a proletárhatalomért.⁹⁰

A Magyar Tanácsköztársaság vereségét a kapitalista környezet gazdasági-katonai túlereje nyilvánvalóan elkerülhetetlenné tette, habár éppen a budapesti munkás- és katonatanács állásfoglalása mutatta, hogy a fővárosban — amely a román előnyomulás következtében a harci események középpontjába került volna —

még jelentős erőtartáléka volt a proletárhatalomnak. Mindenesetre az, hogy a fővárosi kerületek tanácsszervei — s köztük a VI. kerületé is — az utolsó pillanatig végezték munkájukat, aláhúzza a belső front szilárdságát, amely mellett a defetizmus, a jobboldali szociáldemokraták hatása (külső támogatás nélkül) nem volt döntő jelentőségű. Az egyszerű dolgozókat, a munkásokat villámcsapásként érte a vereség.

A terézvárosi munkások helytállása és vívmányai a Tanácsköztársaság idején mintegy összegezése volt a munkásmozgalom megelőző 50 esztendeje küzdelmeinek és tapasztalatainak, egyben erőforrásaivá váltak a forradalmárok újabb nemzedékeinek az elkövetkezendő nehéz osztályharcokban.

IV.

A MUNKÁSPÁRTOK AZ ELLENFORRADALOM ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN

1919—1929

1. *Az illegális KMP első akciói a kerületben a vasutasok, a váci úti munkások és a munkanélküliek körében.*
A szociáldemokrata párt VI. kerületi képviselőinek tevékenysége a parlamentben
1919—1925

Augusztus 1-én Peidl Gyula vezetésével — főleg jobboldali szakszervezeti vezetők részvételével — úgynevezett szakszervezeti kormány alakult. Ez a kormány a forradalmi magyar munkásmozgalmat megtagadva, első intézkedéseivel megszüntette a Tanácsköztársaság legfontosabb vívmányait, visszaállította a régi rendőrséget, bíróságot, és ezáltal előmozdította a fehérterror kiterjedését, elkezdte a kapitalista restaurációt. A Peidl-kormánynak tett ígéretét az Antant megszegve, nem állította le a román királyi hadsereg támadását, így azok 1919. augusztus 4-én minden ellenállás nélkül bevonultak Budapestre.

A szervezett munkásság felismerve a Peidl kormány osztályáruló politikáját, néhány napos bénultság után megkezdte sorainak rendezését. A Horthy fővezérsége alatt működő „nemzeti hadsereg” rémtetteinek hírei a munkáscentrumokban, így a VI. kerületben, elsősorban a Váci úti üzemekben is meggyorsította a szervezkedést. A terézvárosi munkások több alkalommal a Láng Gyár nagytermében gyűltek össze, hogy megvitassák az eseményeket, de a román katonai járőrök minden alkalommal szétkergették őket. Augusztus 6-án már a Habsburg József főherceg által támogatott Friedrich-kormány vette át a hatalmat, és a román megszálló csapatokra támaszkodva megkezdődött a nyílt terror.

Az ország lakosságát a terroristák három csoportba osztották: voltak az ún. „veszélyesek”, akik a Tanácsköztársaság szerveinek, vagy fegyveres erejének tagjai voltak; az „aggályosok”, akik a Tanácsköztársaság megalapítását és fennállását bármilyen módon elősegítették; végül pedig a „gyanúsak”, melynek fogalom-

körébe tulajdonképpen az összes haladó érzelmű magyar ember beletartozott.¹ Ilyen elvek alapján indult meg a féktelen hajsza minden becsületes, haladó gondolkodású ember ellen.

Az egyéni terror mellett megkezdődött a munkásszervezetek felülvizsgálása is. Ehhez asszisztáltak a jobboldali szociáldemokrata vezetők is, amikor a kormánynak a VI. kerületben működő Közalkalmazottak Szakszervezetéről írt jelentése ellen nem tiltakoztak: „Köztudomású, hogy a Károlyi forradalom óta a Közalkalmazottak Szövetsége mint az állami tisztviselők és alkalmazottak összességének a képviselője szerepelt, és hogy főként az ún. szovjet kormány alatt megengedhetetlen eszközökkel, sőt terrorral is arra kényszerítették az alkalmazottakat, hogy a szövetségbe lépjenek.” A későbbiekben erre alapozva a kormány megszüntette a Közalkalmazottak Szakszervezetét.²

A megszálló katonaság is a legbrutálisabban bánt a lakossággal, és különösen sokat szenvedtek a VI. kerületiek a Nyugati pályaudvart megszállva tartó román királyi csapatok katonáinak állandó zaklatásaitól.

A környező országokból Magyarországra özönlöttek mindazok a magyar hivatalnokok, akik féltek az eddig általuk elnyomott nemzetiségiek haragjától. Az ún. menekültek között 20 ezer közé- és nagybirtokost lehetett találni. Ezek külön kasztot alkotva a későbbiekben a trianoni béke revíziójának leghangosabb szószólói, minden reakciós mozgalom leghevesebb harcosai voltak. Tüntetéseiktől, botrányaiktól hangos volt a Terézváros. Egyik ilyen „hőstettük” volt a terézvárosi kaszinó feldúlása, berendezésének összetörése.³

1919. augusztus 24-én a Szociáldemokrata Párt újjáalakulási konferenciát tartott, melynek irányítása teljes egészében a jobboldali vezetők kezébe került. A beszámolót tartó Peyer Károly elhatárolta az újjáalakult pártot a Tanácsköztársaságtól, a proletárdiktatúra eszméjétől és szinte versengve az osztályellenesség uszításaival, szidalmazta és gyalázta a dolgozó magyar nép dicsőséges 133 napját.

A pártkongresszus határozatot hozott a kerületi szociáldemokrata pártszervezetek kiépítésére, Farkas István a kerületi pártszervezetek vezetőit így figyelmeztette: „Pártszervezetünk újjáalakításánál minden tagot újra kell felvenni. Ez alkalommal el kell végezni a rostáló munkálatokat is, a kommunistákat ki kell zárni és csak megbízható szociáldemokratákat szabad felvenni. A felvételre jelentkezőket a kerületi pártszervezet veze-

tősege és végrehajtó bizottsága bírálja el. Vezető tisztségre csak az választható, aki már 1918. október 30-a előtt is tagja volt a pártnak, vagy valamelyik szakszervezetnek.”⁴

Ezek az alapelvek természetesen a főváros egyik legnagyobb kerületére a VI. kerületre is vonatkoztak, és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt terézvárosi szervezetét 1919 végére újjászervezték. De az akkor még hozzátartozó angyalföldi körzetek progresszivitása következtében a VI. kerület számottevő baloldali erőt képviselt a főváros munkásmozgalmi életében. Az SZDP VI. kerületi szervezetei elsősorban a munkásotthonokban kezdték kiépíteni bázisaikat mint pl. a Váci út 53-ban, a Famunkások helyiségében vagy a Bujovszky utca 40-ben a villamos alkalmazottaknál.

1919. október végén megindultak a diplomáciai tárgyalások a román csapatok kivonásáról, illetve a Horthy-féle nemzeti hadsereg budapesti bevonulásának előkészületeiről. Ennek keretében Garami Ernő az SZDP nevében nyilatkozatot írt alá Horthyval együtt, amely lehetővé tette a fehérterror kommunistaellenes irtóhadjáratát. Az SZDP jobboldali vezetői e nyilatkozat aláírásával részesei lettek a kommunisták elleni gyilkos hajsának. Megkezdődött a féktelen üldöztetés a fővárosban, megteltek a kínzókamrák, börtönök és internálótáborok. Ezeknek volt egyik központja a VI. ker. Britannia (ma Béke) Szálló, itt ütötte fel szálláshelyét a hirhedt Prónay különítmény.

A KMP a Tanácsköztársaság elbukása után példátlanul nehéz helyzetbe került. Vezetőinek egy része külföldre emigrált, az itthon maradottakat letartóztatták. A legmélyebb illegalitásban, féktelen terror közepette, egymástól függetlenül, legtöbb esetben minden központi irányítószerv nélkül alakultak meg az első kommunista csoportok. Tevékenységük elsősorban a legálisan működő munkásszervezetek védelmére összpontosult. Ilyenek voltak a VI. kerületi nyomdászok kommunista csoportja, a VI. kerülethez tartozó Váci úti gyárak munkásainak sejtjei, valamint azok a kommunista és baloldali szociáldemokrata munkások, akik a vasutasoknál, vasmunkásoknál és a famunkások szakszervezeteiben igyekeztek a jobboldali felső vezetés káros hatását kiegyensúlyozni, csökkenteni.⁵

A munkásság szervezkedését minden tekintetben követték és támogatták az ifjúmunkások is. Szerepük főleg a szervezetek kiépítésének első időszakában kiemelkedő, mivel a Tanácsköztársaság elbukásának pillanatában az ifjúsági mozgalom lényege-

sen egységesebb állapotban volt, mint a párt. Soraikban a jobb-
oldali szociáldemokrata hatás sokkal kisebb volt, és kevesebb
vérveszteséggel, szervezettebben tudtak az illegálisba visszavo-
nulni. 1919. augusztus 7-től csoportjaik már rendszeres kapcso-
latban álltak egymással. Tevékenységük különösen élénk volt a
VI. kerület külső munkáslakta részein.⁶

1920. tavaszától kezdte meg a KMP nagyarányú felvilágo-
sító tevékenységét. Röplapok ezreivel igyekezett a dolgozókat tá-
jékoztatni az ország politikai helyzetéről és éberen tartani a mun-
kásság forradalmi szellemét. 1920. tavaszán a VI. ker. Nyugati
pályaudvart is röplapok lepték el. A „Vasutasok! Elvtársak!” kez-
detű, és a Magyarországi Kommunisták Pártja aláírású rózsas-
zín papírra nyomtatott röplap szerzője Landler Jenő volt. A röpi-
rat leleplezte az ellenforradalmi rendszert, felszólította a vas-
utas dolgozókat az egységre, a kommunista sejtek lehető leg-
hatékonyabb támogatására, majd így fejeződött be: „Építések
ki e legszigorúbb osztályharc alapján szervezeteket, kapcsolód-
jatok be az új világ harcába és ne féljetez komédiás rablólova-
gok utolsó erőfeszítéseitől.”⁷

A röpirat hatását bizonyítja, hogy az Új Nemzedék c. új-
ság 1920. november 26-i száma külön cikkben foglalkozott vele:
„Újabb kommunista röpirat terjesztése Budapesten! A Váci úton
elvetemült emberek, akiknek kilétét eddig még nem sikerült
megállapítani, rózsaszín plakátpapírra nyomott röpcédulákat osz-
togattak. A gyalázatos röpirat azt hazudja, hogy itt Pesten tíz-
ezrével hurcolták börtönbe a munkások legjobbjait. A készülő
földreformot becstelennek nevezik. Hisszük és reméljük, hogy a
rendőrség, amely kérlelhetetlen szigorral nyomott el eddig is
minden túlkapást, a gyanús röpiratok szerzőit is kézrekeríti.” 1920
elejére tehát a KMP a terror és a gyilkosságok ellenére talpra-
állt és első legfontosabb feladatának a munkásszervezetek erő-
sítését, védelmét, valamint az ellenforradalmi kormány gázsá-
gainak leleplezését tartotta.

Időközben új kormány lépett a politikai porondra, a Huszár
kormány. Első rendeletük az internálások kiterjesztése volt, s
így újabb tízezreket hurcoltak az internáló táborokba. A kleri-
kális Huszár Károly elsősorban Horthy katonáira támaszkodva
diktátori hatalmat igyekezett kiépíteni, majd az antant követel-
ésére parlamenti választásokat írt ki.

A fővezérség célja az volt, hogy a parlamentbe az SZDP és
a polgári demokratikus pártok ne jussanak be, vagy csak legfel-

jebb elenyésző kisebbségben, ezért a választások előtt a szavazók megfélemlítésére letartóztatási hullámot indítottak a szakszervezeti aktivisták és a szociáldemokrata pártmunkások ellen. A választások lebonyolításáról így számol be a szociáldemokraták hivatalos kiadványa, amely 1922-ben jelent meg Szakasits Árpád és Vanczák János szerkesztésével: „Az 1920. évi januári választások a legréáldátlanabb terror jegyében folytak le. Az SZDP ezekből a választásokból kénytelen volt visszavonulni, mert nem tehette kockára jelöltjeinek és agitátorainak életét.”⁸

A reakció ilyen módon és eszközzel megvalósította tervét, és az SZDP 1920 januárban kivált a kormányból.

1920 februárban politikai gyilkosság híre rázta meg Budapest munkásságát, így a terézvárosi dolgozókat is. A különítményes tisztek február 17-én meggyilkolták Somogyi Bélát, a Népszava szerkesztőjét és Bacsó Bélát, a lap egyik munkatársát. Az áldozatok temetésén tízezrek gyülekeztek. A Vasas szakszervezet székházából kiinduló gyászmenet útközben óriási politikai tüntetéssé fejlődött. A kommunisták és baloldali szociáldemokraták vezette tüntető tömeg követelte a bebörtönzöttek szabadon bocsátását és a terror megszüntetését. A VI. kerületi szervezett munkásság ezrei fegyelmezett menetben vonultak a gyülekezőhelyek felé. „Olyan tömeg vonult fel, hogy menetük betöltötte az Aréna (ma Dózsa György) út teljes hosszát” — emlékezik vissza az egykori szemtanú. A teljes rendőri és katonai készenlét mellett lezajló temetés a munkásosztály nagy demonstrációjává vált a demokráciáért folytatott harcban, és megmutatta a munkásság erejét és szervezettségét. A főváros munkásai a Tanácsköztársaság elbukása utáni dermettségéből kezdtek magukhoz térni.

A politikai viszonyok változatlanok az 1920-as év végén is. Jellemző példa erre az a belügyminiszeri rendelet, amely elrendelte a liberális polgárság szervezete, a VI. kerületi Podmaniczky (ma Rudas László) utca 45 alatt működő Szabadkőműves Budapesti Főpáholy feloszlását.

Gömbös Gyula és Prónay Pál különítményesei elfoglalták az épületet, de a szabadkőműves tagok a titkos átjárón a fontosabb iratokkal együtt elmenekültek. Az épület megszállása után annak helységeit a hirhedt MOVE saját céljaira kisajátította.⁹

A Terézváros szociáldemokrata mozgalmának 1920-tól aktív részesei: Kertész Miklós, a Magántisztviselők Országos Szövetségének titkára és Stern Szerén, aki főként szociálpolitikával és a

nőmozgalommal foglalkozott, valamint a gyermekbarát egyesület titkára volt.

1921 augusztusában a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottsága új ideiglenes központi bizottságot javasolt a KMP élére. Tagjai: Kun Béla, Landler Jenő, Rudnyánszky Endre, Hirosik János, Lukács György, Pogány József és a Tanácsköztársaság idején a VI. kerületben tevékenykedő Szilágyi Dezső lettek.

Az új összetételű bizottságnak a hazai pártmunkára sikerült kialakítani egy többé-kevésbé az egész országra kiterjedő sejtrendszert, melynek központja továbbra is Budapest maradt. A korabeli adatok szerint 17 sejt működött a főváros területén, ebből kettő az akkori VI. kerülethez tartozó területekre, a Váci úti gyár csoportra és Angyalföldre esett.¹⁰

A bethleni konszolidáció döntő fontosságú eseménye volt az 1921 decemberében megkötött hirhedt Bethlen-Peyer paktum. E paktumot az SZDP jobboldali vezetői még a szociáldemokrata vezető testületek előtt is titokban tartották, és első ízben a dolgozók elé 1922 februárjában a KMP illegálisan megjelenő lapja, a Kommün tárta, míg Peyerék csak az 1924. novemberi pártválasztmányon ismerték be.

A Bethlen-Peyer paktum befejezte azt a folyamatot, amellyel az SZDP beépült az ellenforradalmi rendszerbe.

1921 és 1922-es években a terézvárosi és más budapesti haladó szellemű demokratikus érzelmű dolgozók, felhasználva a legális lehetőségeket, több ízben találkoztak egymással különböző kulturális rendezvények alkalmából a VI. kerületben levő Zeneakadémián. Ilyen volt a Budapesti Általános Munkás Dal-egylet 1921. január 30-i zeneakadémiai hangversenye, amelyen „becsúszott” egy-két forradalmi dal is az egyéb kórusművek közé. Még bátrabb hangú előadások voltak a szocialista költők irodalmi matinéi, amelyre hamarosan a hatóságok is felfigyeltek és az 1922. január 12-i előadás után pár nappal megjelent Pekár Gyula államtitkár utasítása: a Zeneakadémiának fel kell bontania a szocialista költőkkel kötött bérleti szerződést és meg kell tiltani az irodalmi estek megtartását. Az intézkedések ellenére a Zeneakadémia vezetősége 1922. június 15-én a munkások rendelkezésére bocsátotta a hangversenytermet, hogy a vas- és fém-munkás mozgalom méltóképpen ünnepelje 20. éves jubileumát.¹¹

1922-ben tartották meg a második nemzetgyűlési választásokat. A főváros területét három választókerületre osztották fel. A VI. kerület a második választókerülethez tartozott. A ter-

ror, a törvénytelen hatósági közbelépések ekkor is „természetes” velejárói voltak a május 28-án kezdődő választásoknak.

A második választókerületben 119 269 érvényes szavazatot adtak le. Ebből győztesként az SZDP került ki 48 070 szavazattal, míg a Liberális Ellenzék 44 060, az Egységes Keresztény Tábor 12 952 szavazatot szerzett, a többi szavazatot kisebb pártok kapták. Ezek alapján a Szociáldemokrata Párt 4 mandátumhoz jutott, név szerint: Peyer Károly, Propper Sándor, Rothenstein Mór és dr. Györki Imre személyében. Peyer Károly lemondott a dorogi, illetve dr. Györki Imre debreceni mandátuma javára, így helyüket Sütő József és Pikler Emil foglalták el.¹² A választási küzdelemben a Szociáldemokrata Párt összesen 25 (12 vidéki és 13 fővárosi) mandátumot szerzett, így a választási eredményét számottevő sikernek lehetett elkönyvelni.¹³ A munkások nem tudtak a paktumról. A szociáldemokratákra adott szavazataikkal a Horthy-rendszer szocialista ellenzékét, a parlament egyetlen munkaspártját támogatták.

Az összeülő parlamentben képviselve volt az uralkodó osztály minden rétege: felekezeti harcból élő ébredők, fajvédők; a lecsúszott, elszegényedett dzsentrik az ellenforradalom legaktívabb támogatói; a csizmás kiskapdák és az őket fojtogató nagybirtokosok: az egyre nagyobb hatalmat élvező bankárok; valamint a munkásnyúzó gyárosok.

E heterogén, a kizsákmányolás eltérő módszereit valló csoportok ádáz belharcot vívtak, hogy melyikük kapjon nagyobb részt a dolgozók veritéke árán létrejött értékekből, de egységesek voltak, ha a társadalmi haladás vagy a szociáldemokrata parlamenti frakció a munkásság katasztrofális életkörülményeit enyhítő javaslatai ellen kellett fellépni.

A második választókerülethez tartozó terézvárosi szociáldemokrata képviselők: Propper Sándor (kárpitós), Rothenstein Mór (nyomdász), Sütő József (kőműves) és Pikler Emil (tisztviselő) ezekben az években törvényjavaslaikkal, indítványaikkal és interpellációikkal a munkásokért, azok gazdasági és politikai követeléseinek elfogadtatásáért többször szót emeltek. Így 1924 áprilistól 1925 novemberéig 41 esetben léptek fel a választók érdekében. A kivételes rendeletek hatályon kívül helyezését és az esküdt bíróság visszaállítását Rothenstein 1924-ben és Propper 1925-ben követelte. Az „Ifjúmunkás” és a szaklapok betiltásának hatályon kívül helyezéseért Propper 1925-ben emelt szót, a vasúti munkások, alkalmazottak és villamosvasúti alkalmazottak egye-

sülési és gyülekezési jogának szabad gyakorlását ugyancsak Prop-
per sürgette 1925-ben, a magánalkalmazottak kötelező biztosítá-
sáról és jogviszonyainak rendezéséről Pikler nyújtott be javas-
latot 1925-ben. A Munkásbiztosító Pénztár balesetelhárító műkö-
désének megkezdése Rothenstein indítványa volt 1924-ben.¹⁴ E fel-
sorolt néhány példa is érzékelteti, hogy a legális munkáspárt —
a számára engedélyezett, törvényes keretek között — igyekezett
a parlamentben eredményes harcot folytatni a dolgozók mind
gazdasági, mind politikai jogaiért.

1922 végén jól szervezett kommunista sejt kezdett dolgozni
a Magánalkalmazottak Országos Szövetségében, valamint a Váci
úti Schlick és Nicholson gyárakban. Ezek nemcsak saját dolgo-
zóik között végezték tájékoztató, felvilágosító munkájukat, ha-
nem tevékenységük kiterjedt a Terézváros más, főként munkás-
lakta területeire is.¹⁵

A körültekintő, aprólékos munkával kiépülő szervezeteket, a
szépen fejlődő eredményeket derékba törte az 1922 szeptemberi
letartóztatási hullám, melynek során elfogták a KMP vezetőit,
sejtvezetőinek és sejttagjainak, valamint a KIMSZ vezetőinek és
tagjainak nagy részét. A KMP tevékenysége ismét hónapokra
megbénult. A letartóztatások után az emigrációban élő vezetők
újabb segítséget adtak a hazai mozgalomnak. 1923 elején a Ma-
gyarországon működő kommunista csoportok összefogására haza-
érkezett Öry Károly és Szekér Nándor. Öry Károly munkáját —
többek között — a VI. kerületi SZDP szervezeteiben fejtette ki,
melynek alapján az 1923-as évben a Terézváros szociáldemokrata
szervezeteiben jelentős ellenzéki tevékenység alakult ki.¹⁶

A pártszervezők eredményes munkáját dicséri az a megmoz-
dulás, amely 1923. március 21-én, a Magyar Tanácsköztársaság
kikiáltásának 4. évfordulóján szerveztek. A korabeli sajtó erről
így számol be: „Szocialista forradalmi tüntetés a fővárosban! A
sztrájkoló vasmunkások a forradalmat és a proletárdiktatúrát él-
tették, míg a rendőrség hosszabb ideig nem tudta szétoszlatni a
tömeget. A proletárdiktatúra kikiáltásának 4. jubileumát a marxi
hagyományok és a vörös nemzetköziség jegyében ünnepelte
meg Budapest munkásságának egy félrevezetett része. A vas-
ipari sztrájkok ügyében tartott tiltakozó gyűlés után mintegy
3000 főből álló munkástömeg rendekbe fejlődve, tüntető felvonu-
lást rendezett, és a Marseillaise dallamával a forradalmat és a pro-
letárdiktatúrát éltette. A VI. ker. Teréz körúton nagyobb rend-
őrsztag várta a tömeget, amelyet feloszlásra szólítottak. Miután

azonban ez a felhívás is eredménytelen maradt, a készségség vezetője attakot vezényelt, és a lovasrendőrök felkaptattak a jár-dára. Több gyalogos rendőr is kardot rántott és kardlappal ker-gették szét a tüntetőket.”¹⁷ A könyörtelenül elnyomott magyar proletárok egy harcos osztaga a Horthy rendőrség féktelen ter-rorja ellenére is megemlékezett március 21.-e 4. évfordulójáról. Bebizonyosodott, hogy a munkások féltve őrizték a Tanácsköz-társaság emlékét.

1923 augusztusának kiemelkedő nagy munkásmozgalmi ese-ménye volt az — elsősorban bérköveteléseket tartalmazó — or-szágos vasutas sztrájk. A sztrájk kiváló megszervezésére jellemző, hogy kimondásáról szinte egyidőben értesültek a budapesti fűtő-házak, pályaudvarok dolgozói, és így a VI. kerület Nyugati pá-lyaudvari vasutas dolgozók is haladéktalanul beszüntették a mun-kát. De a kormány és a vasút vezetői is felkészültek a vasutasok sztrájkjára. Első lépésként megerősítették a pályaudvari rend-őrségeket, majd pedig letartóztatták a mozgalom vezetőit. A minisztertanács azonnal összeült és a sztrájk letörése érdekében statáriumot rendelt el. Ennek ellenére hamarosan országos mé-retűvé szélesedett a mozgalom. A példátlan méretű letartóztatá-sok arra kényszerítették a vasutasokat, hogy a sztrájk harmadik napján ismét felvegyék a munkát. A sztrájk azonban így sem volt eredménytelen, mert egyrészt csekély béremelést sikerült ki-harcolni, másrészt megmutatta erejét a szervezett munkásság.¹⁸

A munkásság politikai elnyomása mellett egyre nagyobb mé-reteket öltött a kizsákmányolás fokozódása, növekedett a mun-kanélküliek száma. Az ellenforradalmi rendszer gazdasági stabi-lizációjának terheit a tőkések és a kormány a dolgozókra hárí-totta. 1924-ben a városi munkanélküliek száma évi átlagban már több mint 120 ezer. A bérek, az életszínvonal rohamos csökke-nése egyre több alkalommal kényszerítette a munkásokat, hogy a sztrájk fegyveréhez nyúljanak, és ezzel a harci eszközzel küzd-jenek a létfenntartásukért. A Terézváros dolgozói is több alka-lommal folytattak sikeres bérharcot 1924-ben, pl.: január 21-én az elárusítók a Párisi Nagyáruházban; április 7-től a hírlapsze-dők a Globus Nyomdában; októberben a vasmunkások az Erich-sohn gyárban.

A VI. kerület sokszínűségét, mozgalmi munkájának változa-tosságát bizonyítja, hogy a sztrájkok fokozódása mellett ismét fellendült a munkáskultúra művelése a Zeneakadémián. 1924. január 13-án a Budapesti Ének és Zenekar Egyesület tartotta

meg munkáshangversenyét. Március 30-án a dalárdák hangversenyén a Budapesti Általános Munkás Dalegylet is szerepelt. Ezek a hangversenyek művészi értékük mellett, lehetőséget biztosítottak más kerületek, szakmák szervezett dolgozóinak a találkozóira, egymás politikai nézeteinek megismerésére, és nem egy esetben az illegális pártsajtó kiadványainak a terjesztésére. Ennek vetettek ismét (mint 1922 januárban) gátat a hatóságok, és nem engedélyezték az 1924. október 23-ra tervezett ünnepi estét, amelyen az SZDP kívánt megemlékezni az I. Internacionálé 60. évfordulójáról.¹⁹

A kormánysszervek által teremtett akadályok és minden terror intézkedés ellenére, a munkások szűkös keresetéből vásárolt ún. téglajegyekből még ebben az esztendőben befejeződött a Magyarországi Szállítási- és Közlekedési Munkások Szövetsége terézvárosi otthonának építkezése a Kerekes (ma Poschner János) utcában. Ez a munkásotthon a főváros baloldali munkásainak egyik fellegetvárává vált az ellenforradalmi rendszer évtizedeiben.²⁰

2. *Az MSZMP. VI. kerületi szervezetei és tevékenységük.*

*A szociáldemokrata párt győzelme
a budapesti önkormányzati választásokon.
1928 őszétől ismét működnek a KMP illegális
helyi szervei 1925—1929*

1925. április 14-én megalakult a Magyarországi Szocialista Munkáspárt. Tagjai a kommunisták, a baloldali szociáldemokraták és a szakszervezetekben működő baloldali ellenzék soraiból kerültek ki. Az MSZMP programjára tűzte a harcot a reakciós rendszer, az SZDP opportunistá jobboldali vezetői ellen és mélyen elítélte a Bethlen-Peyer paktumot.

Az MSZMP területi szervei többnyire párhuzamosak voltak az SZDP szerveivel. Így elsősorban a 6., 10., 12., 15. és a 18. választási körzetekben alakultak meg az új párt első szervei. Ezek a körzetek nem estek egybe a főváros közigazgatási kerületeivel. A választási körzetekben megalakult öt MSZMP szervezet közül kettő, a 6. és a 12. a VI. kerület területén működött.²¹

A VI. kerületi SZDP mozgalom helyzetéről kaphatunk érdekes képet, ha figyelembe vesszük a fővárosi pártszervezetek által

1924-ben befizetett pártadó mennyiségét. A főváros tagdíj összegének több mint 40%-át ebben az időszakban a VI. kerülethez tartozó körzetek adták. Ez is egyik döntő bizonyítéka annak, hogy a mozgalmi élet gerincéhez tartoztak a VI. kerületben működő szervezetek. Még érdekesebb megállapításra juthatunk akkor, ha megtekintjük a következő évi, az 1925-ös befizetési összegeket. Amíg más kerületek körzetei által befizetett összegek hasonlóak az előző évihez, sőt legtöbb helyen meg is haladták azt (így a VI. kerület három belső körzetében is), a Terézváros külső angyalföldi körzetének befizetett tagdíja viszont csak egyharmada az előző évinek.²² Ennek oka, hogy az angyalföldi körzetek tagsága tömegesen lépett át a Magyarországi Szocialista Munkáspártba, valamint egy részük kimaradt a pártból a munkanélküliség miatt. Az új párt, az MSZMP hamarosan bázist épített ki a VI. kerületben, párthelyiségei többek között a Szondy utca 39, Rózsa Ferenc utca 44 és a Váci út 122 sz. vendéglőkben voltak, újságját és röpiratait a kerületben levő Phóbus és Globus nyomdáknak állították elő.

Az 1925. május 21—22-i fővárosi törvényhatósági választáson a fővárosi bizottság tagjai lettek és a terézvárosi dolgozók érdekeit képviselték: (a már említett) Stern Szerén, Kertész Miklós, valamint Halász Alfréd nyomdász, a VI/10 pártszervezet titkára és dr. Kiss Jenő jogász, aki 1920-ban Bokányi Dezső védője volt.²³ E fővárosi választáson a 226 ezer szavazatból a demokratikus blokkba tömörült kispolgári és szociáldemokrata fúzió 114 és félezer szavazatot szerzett, a 80 ezer kereszténypárti, a 19 ezer polgári és az 5 ezer szabadelvű szavazóval szemben.

Az SZDP 54 tagú községi frakciója a törvényhatóságokban küzdeni próbált a mindinkább megnyirbált községi önkormányzat védelmében, a reakció előretörése ellen, de a kormányhatóságok — megrettenve a választási eredményektől — aprólékos és tervszerű intézkedésekkel és a szociáldemokrata frakció opportunizmusa végül is elsorvasztották, hatástalanná tették e testületet.²⁴

A KMP első kongresszusát 1925. augusztus 18 és 21-e között tartották Bécsben. Ez a tanácskozás lezárta a párt újjászervezéséért vívott harc első szakaszát. A kongresszus résztvevői között ott volt Öry Károly és Hámán Kató is, akik legnagyobb-részt a VI. kerületben fejtették ki tevékenységüket. A kongresszus meghatározta a KMP politikai irányvonalát és legszükségesebb teendőit.

A kongresszus után meggyorsult a kommunista párt szerveinek kiépülése. Az újjászervezés elősegítésére a VI. kerületi Bajza utca 44 sz. alatt konspirációs lakást alakítottak ki. A főbélő Németh Jánosné, Hámán Kató húga volt. Itt gyűltek össze több ízben az illegális párt vezetői, többek között Hámán Kató, Gőgös Ignác és Rákosi Mátyás. A KMP újjászervezésében és az MSZMP létrehozásában kezdettől fogva kiemelkedő szerepe volt Hámán Katónak, a MÁV Nyugati pályaudvar egykori pénztárkezelőjének. Testvére, Németh Jánosné háromgyerekes munkásszony ettől az időtől fogva több mint két évtizedig szerény, de mindig küzdelemre kész, semmi áldozattól vissza nem riadó résztvevője a terézvárosi munkásmozgalomnak. Ebben az időben mint a gyermekbarát mozgalomnak a vezetője a kerület munkásgyermekai számára számtalan kirándulást és rendezvényt szervezett, ahol a gyerekek általános műveltségét fejlesztették és ébresztgették bennük a proletár öntudatot.

1925. szeptember végén fokozódott az üldöztetés és letartóztatták többek között Hámán Katót, Gőgös Ignácot, Rákosi Mátyást és Öry Károlyt, így az illegális párt tevékenységében újabb törés következett, ami szinte teljes egészében megbénította a pártmunkát.

Az MSZMP azonban dolgozott, és igyekezett folytatni a politikai munkát. E korszak jól sikerült akciója volt az 1926. május 1-re vörös fejléccel megjelenő „Szocialista Munkás” kinyomtatása. A történetről így számol be Kőműves Imre: „A magyarországi forradalmi munkásmozgalom egyik legszebb kiadványa a Szocialista Munkás 1926. május 1-re megjelent száma volt. Merészség, leleményesség kellett a 20 oldalas, rendkívül feltűnő vörös címnyomású újság megjelentetéséhez, amely tartalmi szempontból is fontos helyet foglal el a mozgalom sajtótermékei között, első oldalán Henri Barbusse „Egységben az üdvösség” c. vezércikkével.

1926 áprilisában két ifjúmunkás elment a VI. ker. Globus Nyomda igazgatójához, felkérték, hogy május 1-re nyomja ki az említett lapot. Lapengedélyük van? — ez volt az igazgató első kérdése. Nem kell ehhez lapengedély, időszaki lap, csak tízszer jelenik meg egy évben — felelték az ifik — és már mutatták is az addig megjelent számokat. Azt persze elfelejtették közölni az igazgatóval, hogy kivétel nélkül, minden szám szerkesztőjét és kiadóját letartóztatták, később úgyis megtudja — gondolták.

Hamarosan megegyeztek, hogy április 28-ra kinyomja a la-

pot. Persze maguk szállítják el, amint az ügyészség látta a köteles példányt — mondta végül az igazgató. A megbeszélrt nap reggelén a lap átvételére kijelölt ifik több csoportra oszlottak: az első csoport figyelő szolgálatot teljesített az Aradi utcában; ketten beültek a sarki vendéglő ablakmenti asztalához, és onnan tartották szemmel a nyomdakaput; a többiek a környező kapualjakban és az utcán helyezkedtek el. Egy másik csoport bérelt triciklivel és kerékpárokkal várakozott jóval beljebb az Eötvös utcában; végül a harmadik legnagyobb csoport bement a nyomdába. A lap időre elkészült és az igazgató fölényes mosollyal fogadta az ifik dicséretét.

Fizetés után távozni készültek, de az igazgató közölte, hogy csak az ügyészségi példány visszaérkezése után lehet elvinni a lapokat. Az ifjúmunkások tudták, hogy az ügyészség nem engedélyezi a lapot, ellenben rögtön értesíti a rendőrséget. Ezért gyorsan kellett cselekedni, és amíg két ifi szóval tartotta az igazgatót, a folyosón lázas munka kezdődött.

Más lapokból egy-egy példányt rákötöztek a Szocialista Munkás kötegeire, és már vitték is ki a nyomdából. Kint az utcán triciklire tették és gyorsan eltűntek vele. Mire a rendőrség megérkezett, sikerült 3500 példányt elszállítani, ami a kinyomott lapok kétharmada volt. A detektívek a helyszínen egy, a későbbiek során pedig még három ifjúmunkást tartóztattak le a sikeres akció megtorlásaként.”²⁵

1926 második felében az MSZMP a decemberi parlamenti választásokra való felkészülés során felszólította az SZDP-t, hogy dolgozzanak ki közösen akció programot, mert a reakció elleni küzdelem egyetlen hatásos eszköze csak az SZDP—MSZMP együttműködése lehet. Az SZDP jobboldali vezetői elutasították az ajánlatot, sőt támadást indítottak az MSZMP ellen, ezzel segítve a Horthy rendőrség terrorját. A választási harc során az MSZMP 550 agitátorát tartóztatták le, s közülük 273 harcost ítélrt el az osztálybíróság. Ennek ellenére a VI. kerület tizenkettedik választókerülete, a főváros egyik legnagyobb munkás bázisa a következőket jelölte a választásra: Vági István ács; Fodor Károly, Altmann Lőrinc, Wéber János, Schwartzinger Jakab, Huber István, Hochrein István vasmunkások; Kálmán János vasesztergályos; Tóth István nyomdász; Sándor Ernő kályhás; Tóth Henrik fás; Hámán Kató vegyipari dolgozó; Szabó Mihály könyvkötő és Heimer Ede tisztviselő.”²⁶

A féktelen terror következtében az MSZMP nem tudta a je-

löljtjeit indítani, még az észak-pesti (ahová a VI. kerület is tartozott) választókerületben sem, pedig a meghatározott 5000 ajánlás helyett 7500 aláírást gyűjtöttek. A hatóságok azonban csak 4400 ajánlást fogadtak el, így az említett jelöltek kénytelenek voltak visszalépni.²⁷

A választások az SZDP-nek is kudarcot jelentettek, hiszen az előző 25 mandátumhoz képest csak 14-et szereztek.

A választások után a Bethlen kormány bejelentette, hogy törvényjavaslatot készít elő a szakszervezetek államosítására. Minden tekintetben ismét keményebb, terrorisztikusabb vonal kezdett érvényesülni. Ennek első jele volt — mint mindig — a nagyarányú letartóztatások. 1927 februárjában elhurcolták a forradalmi mozgalom vezetőinek nagy részét, köztük a KMP titkárságának tagját, Szántó Zoltánt, a KIMSZ titkárát, Lőwy Sándort, valamint az MSZMP vezetőit, Vági Istvánt és társait. Közülük Vági Istvánt, az új baloldali munkáspárt vezetőjét rövid időn belül most tartóztatták le másodszor. Az MSZMP-t ez súlyosan érintette, de a letartóztatási hullám bénítólag hatott az egész munkásmozgalomra. A párt nagy erőfeszítéseket tett a demoralizálódott hangulat megfékezésére, bár az újabb és újabb lebukások után ez nehéz feladatnak bizonyult.

Nagy eredmény volt, hogy 1927-ben a KMP-nek sikerült legálisan kiadni a 100⁰/₀ című folyóiratot, a párt kulturális lapját. A folyóiratot Tamás Aladár szerkesztette, aki 1927 és 1930 között a Zeneakadémián is gyakran szervezett a munkásmozgalom szellemi támogatására művészi esteket. Tamás Aladár a lapot a VI. ker. Ó-utca 4. sz. házban szerkesztette. A hatóságok éveken keresztül nem vették észre, hogy a kulturális témák kapcsán az olvasó megismerkedett a szocialista elvekkel és eszmékkel.²⁸

A Terézváros haladó gondolkodású, baloldali érzelmű dolgozói százait oktatta a marxizmusra Braun Soma, az SZDP oktatási osztályának vezetője, aki marxista műveltsége mellett kiváló pedagógiai képességekkel is rendelkezett. A kerület pártmunkásai a szemináriumokat a szakszervezeti, illetve a pártalapszervezeti helyiségekben tartották pl. a Király utca 52-ben, az Andrássy út 67-ben vagy a Teréz körút 21-ben.²⁹

A kommunisták munkájának nyomaival találkozunk a Terézvárosban fekvő szakszervezeti helyiségekben is. Lőwy Sándort, a KIMSZ titkárát 1929-ben a Váci fegyházban meggyilkolták. Hámán Kató, aki alig szabadult a börtönből, az Éttermi Munkások

Szakszervezetének Király utca 52-ben levő helyiségében szervezte meg a Vörös Segély nevében Lówy Sándor temetését. A baloldali szociáldemokrata vezetés és a legális szakmai hálózat adta lehetőségeket felhasználva igen jelentős kommunista sejt épült ki a Magántisztviselők Országos Szövetségének új, Andrassy úti székházában. A csoport tagjai közé tartozott: Fürst Sándor, Csont Ferenc, Köves András. A szakszervezet épületében kapott helyet a VI. kerületi SZDP második csoportja, melynek tevékenysége — a rendszeres pártnapok és az ifjúsági rendezvények — nemcsak a szakma dolgozóira, hanem a Terézvárosnak e körzetében lakó polgárait is hatással volt.³⁰

Komoly mozgalmi eredménynek számított, hogy 1928 áprilisában megjelent a KIMSZ lapja, az „Ifjú Proletár”. Nemes Dezső, a VI. ker. Hajós utca 15-ben a Kalmár és Singer vas- és fémügynökségnél volt kifutó. Munka után itt gépelte és sokszorosította a lapot. Erre így emlékszik vissza Nemes Dezső: „Vettünk egy használt írógépet, egy egyszerű sokszorosítógép már a birtokunkban volt. Ehhez Fedor János elvtárs révén jutottunk, aki a párt megbízásából korábban ezen dolgozott, de veszélyt érezve, átadta nekem. Sajnos a veszély be is következett, Fedor Jánost hamarosan elfogták. Az első szám anyaga 1928 április elejére elkészült. Technikai kivitele ennek a számnak bizony elég sok kívánnivalót hagyott maga után. Hogy mi volt az Ifjú Proletár első számának tartalma, erre ma már pontosan nem emlékszem, de a tartalom szinte másodrendű jelentőségű ama tény mellett, hogy újra megszületett a KIMSZ illegális lapja.”³¹

1928 őszén ismét működött a KMP szervezeti hálózatának három fővárosi kerülete, Észak, Dél és Buda. A kerületekben a sejtek munkája tartalmilag is javult. A szakszervezeti munkában is megmutatkoztak az eredmények, jóllehet elsősorban azok a kommunista frakciók tevékenykedtek, amelyek a korábbi időszakban is jól dolgoztak.³²

A kommunista párt fővárosi illegális szervezeteit vezető Budapesti Pártbizottság irányítása alá 1929-ben már hat kerület tartozott, ebből a szűkebben vett fővárosban négy. A VI. kerület az Északi kerülethez tartozott, amely a mai V., VI., VII. kerületet, Angyalföldet és Újpestet foglalta magában. Ez a kerület volt a párt legerősebb bázisa. Magvát a Váci úti vasas üzemek, az újpesti cipészek és asztalosok adták. 1929. októberében a kerületnek 18 üzemi sejtje volt. A kerületi bizottság a mély illegalitásban is rendszeresen ülésezett, szemináriumot szervezett a párt-

tagok részére, valamint eljuttatta a sejtekhez a párt folyóiratát, a „Kommunistát.”³³

A közállapotokra, az egyre jobban terjedő munkanélküliségre vetít fényt az alábbi történet, amelyben az Új Nemzedék c. lap egyik munkatársa magát állástalannak kiadva, a Terézvárosban keresett munkát; „...egyik Aradi utcai kereskedésbe léptem be, és a vezér előtt tiszteletteljesen, három lépés távolságban megálltam, ő elgondolkozva így szólt: Hát volt már hasonló állásban? — még nem, válaszoltam, joghallgató voltam. — Sajnálom, nem alkalmazhatom. — Dehát miért igazgató úr? — Mert hát maga nagyon intelligens és szégyellnék portássapkát a fejére tenni. Mentem az Aradi utcába, ahol a megadott címen 300 pengő óvadékkal, 60 pengő fizetéssel kocsikísérő pénzbeszedőt kerestek, de itt sem feleltem meg. Innen egy másik helyre mentem a Király utcába, ahol 50 pengő heti keresettel jólöltözött urakat keresnek. — Ön idejön holnap reggel, hoz magával 40 pengőt, és ezért a pénzért vesz nálunk lábsót, fürdősót, szappant és mindezt eladja drágábban. Amint látja, nagyszerű üzlet, mondta a tulaj, és én szédelőgő fejjel hagytam el a helyiséget.”³⁴

Ebben az időszakban már a gazdasági világválság előre vetette árnyékát, és egyre nagyobb mértéket öltött a munkanélküliség, a dolgozó osztályok teljes kiszolgáltatottsága.

10 év telt el azóta, hogy idegen fegyverek segítségével hatalomra került az ellenforradalom. A fehér terrornak a forradalmárok ezrei estek áldozatul, a kommunista párt, a szociáldemokrata párt legjobbjai emigrációban kényszerültek. 1921-ben törvényen kívül helyezték a kommunista pártot, a szociáldemokrata párt vezetői pedig megnehezítették, hogy a kommunisták soraikban harcoljanak. Mindezek mellett a kommunista pártot saját hibái is akadályozták, hogy jobban felhasználja a legális lehetőségeket, hogy eljusson mind nagyobb munkástömegekhez. Mégis — a meg-megújuló letartóztatások közepette — a Kommunisták Magyarországi Pártja fent tudta tartani a forradalmi munka folytonosságát. Az ellenforradalom a legvadabb terror idején sem tudta elhódítani a munkástömegeket a szocialista szervezetektől. Soraikban a legöntudatosabb munkások a kommunista pártra úgy tekintettek, mint a második magyar munkáshatalom zálogára.

GAZDASÁGI VÁLSÁG ÉS A FASIZMUS ELŐRETÖRÉSE 1929—1939.

1. Tüntetések a válság éveiben 1929—1931

Az 1930-as évet a világgazdasági válság teljes kibontakozása és a magyar belpolitikai válság tette nevezetessé. Ez év szeptember 1-én több mint százezer budapesti dolgozót megmozgató nagyjelentőségű politikai tüntetés színhelyévé vált kerületünk főútvonala, az Andrásy út.

A világgazdasági válság súlyos hatásai mindenekelőtt a munkanélküliség gyors növekedésében jelentkezett. A budapesti üzemekből, így a VI. kerületi nyomdákban, hivatalokból százával bocsátották el a dolgozókat. Nemcsak a kétkezi munkások, hanem a kispolgárok anyagi helyzete is súlyosbodott. Akkor is a VI. kerületben volt a budapesti színházak zöme; s miután a keresettel rendelkezők is nehezen éltek, a lakbér, a betevő falat sem volt biztosítva, nem meglepő, hogy azokban az években a színházak is látogatók hiányában üresek voltak.

A kilátástalan helyzet és a létbizonytalanság miatt a néptömegek radikalizálódtak. A szociáldemokrata kerületi pártszervezeti élet lüktetőbbé vált, különösen 1929-ben és 1930-ban. Komoly viták zajlottak le a pártnapokon és az ifjúsági csoport összejövetelén. Politizáltak mindenütt az üzemekben, a hivatalokban. Bátrabban bírálták a reakciós rendszert és a Bethlen-kormány népellenes politikáját.

A tőkés vállalkozók spekulációi aggasztották a lakosságot, az ipari és kereskedelmi dolgozókat. Akiknek volt munkájuk, azok is érezték annak lehetőségét, hogy a munkanélküliség keserű sorsa utolérheti őket, s fokozottabban kezdtek részt venni a pártszervezet és a szakszervezetek akcióiban.

Már kora tavasszal a főváros legkülönbözőbb részeiben, fő-

leg a belvárosban és a parlament előtt zajlottak le a néhány ezer főből álló első munkanélküli tüntetések. Ezek szervezői elsősorban a szakszervezeti ellenzék és a szakszervezeti munkanélküli bizottságok voltak, mely mögött az egyre inkább aktivizálódó illegális Kommunista Párt állott.

A Kommunisták Magyarországi Pártja 1930 február végétől március közepéig tartotta Moszkva mellett II. kongresszusát. A politikai feladatok kidolgozása mellett a szervezet erősítésére is gondoltak, ekkor hozták létre konspirációs okokból a „Köri Bizottság”-okat, mint a kerületi bizottságok és a sejtek közötti szervezetet. Az Északi Kerület belső körzetéhez tartozott az V. és a VII. kerületek mellett a VI. kerület is. A KMP ezekben az években elsősorban az üzemi sejtek kiépítésére törekedett. Az ekkor végrehajtott közigazgatási reform nyomán az Angyalföld önálló kerület lett és így módon a VI. kerülethez ekkor már igen kevés üzem tartozott. Ezekkel a körülményekkel is összefügg, hogy a harmincas évek elején nem tudjuk a VI. kerület területén nyomon követni a KMP illegális szervezeteinek tevékenységét.

A szocialista politikai élet legális megnyilvánulásainak színhelyei továbbra is a kerületi szociáldemokrata pártszervezetek, szakszervezetek és a munkás sport- és kultúrintézmények voltak. A szociáldemokrata pártszervezetek is a szakszervezetek helyiségeiben működtek ebben az időben. A szociáldemokrata párt VI. kerületi szervezetének ekkor két helyisége volt. A Központ és a III., IV. csoport a Teréz krt. 21 szám alatt a Cukrárszok Szakszervezete szobáiban, a kerület I. és II. csoportja pedig a Magánalkalmazottak Országos Szövetségének Andrássy út 124 szám alatti épületében talált otthonra. A Terézvárosban található többi szakszervezet is a gazdasági és politikai harc központjává vált a válság idején. A Bányamunkások Szervezete a Vörösmarty utca 44/b-ben, az Aranyművesek és Órásk Szervezete, valamint a Szállodai és Éttermi Dolgozók Szervezete a Király utca 52-ben, a Kereskedelmi Alkalmazottak Szakszervezete az Andrássy út 67-ben működött. Szakszervezeti értekezletek az üzemi bizalmiak megbeszélései, politikai előadások tömege zajlott le ezekben a központokban. A dolgozók körében, a családban, a baloldali sajtóban egyre élesebben, gyakrabban merül fel a kenyérkérdés. „A nyomor leírhatatlan, de a kormány még mindig nem teljesítette az iránti kötelességét, hogy a nyomorgó munkanélkülieken segítsen” írta a Népszava február 9-i szá-

mában. Február 13-án munkanélküli gyűléseket tartottak az akkori VI. kerületben a Szállítómunkásoknál (Kerekes utca 6) és a Magántisztviselőknél (Andrássy út 124).

Április 8-án zajlott le a Magántisztviselők Szakszervezete harcos küldöttértekezlete, amely alkalommal a közgyűlés rokonszenvét fejezte ki mind a három Ganz-gyár harcokban álló vasmunkásai iránt. Érelődött a dolgozók harci elszántsága, sűrűsödtek akcióik a tűrhetetlen állapotok miatt.

Nem lehet csodálkozni azon, hogy mire érkezett 1930-ban a május elseje megünneplésének az ideje, annak ellenére, hogy a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek délelőtt csak néma tüntetést kívántak szervezni, az Andrássy út és különösen a Teréz körút nagyon eleven, kormányellenes tüntetés színhelyévé vált. A jelszót, hogy „Vesszen Bethlen”, a tömegek ezrei vették át. A rendőrség természetesen beleavatkozott a maga módján. A tömegek nem hátráltak meg és amikor előkerültek a kardlapok, formális közelharc alakult ki. A rendőri krónika szerint mintegy 400 tüntetőt előállítottak és nagy részüket a Mozsár utcai kerületi rendőrkapitányságra kísérték be.¹ A kerületi párt-szervezet tagjai és főleg fiataljai ezekben a kezdeti csatározásokban igen bátran és aktívan vettek részt.

A meddő küzdelem az év nyaráig sem hozott javulást a tömegek életviszonyaiban. A tőkés válság csapásai szinte minden családot érintettek. A munkanélküliséget követő nyomor tovább nőtt, a szociáldemokrata tömegek, a szervezett munkásság és köztük elsősorban a kommunisták igen nagy nyomást gyakoroltak az SZDP és a szakszervezetek vezetőire. Végül is a tűrhetetlen állapot cselekvésre kényszerítette a Szakszervezeti Tanácsot; szeptember 1-ére nagygyűlést hirdetett, amelyet munkanapon, délelőtt 11 órakor kívánt megtartani a Városligetben.

Elindult az akció sikerét biztosító szervezkedés. A kerületi pártszervezet mind a négy csoportján és az ifjúmunkás szervezeten keresztül igen bátor agitációt folytatott mindenütt a kerületben, az üzemekben, az intézményeknél és a lakóházakban is. A kerületi pártszervezet akkori vezetői, Halász Alfréd, dr. Kiss Jenő, Lénárd Sándor, Béres György, Buza Sándor, Nagy Jenőné és Salzman Lajos vezetésével folyt a mozgósítás. Az ifjúság hangadói közül Berliner Márton, Hunwald Ákos, Barabás Tibor, Németh-Varga János és még sokan mások már augusztus közepétől készítették a kerületi dolgozók és a lakosság részvételét a szeptember 1-i demonstrációra.

A rendőrség a meghirdetett munkásgyűlést betiltotta. Az elkeseredett tömegeket azonban nem lehetett sem megijeszteni, sem visszatartani. Így vált a munkásmozgalom történeti eseményeinek örök emlékezetű helyévé 1930. szeptember 1-én a kerület főútvonala, az Andrássy út.

A százezres tömeg fogadására azonban a reakció is felkészült. Nemcsak a budapesti rendőrséget mozgósították, hanem a vidék legrosszabb hírű csendőrszázadait és a honvédség páncélos gépkocsizó alakulatait is bevonták stratégiájuk megvalósításába. Az Andrássy út tengelyében 3 fegyveres centrumot alakítottak ki, mégpedig a Nagykörút sarkán az Oktogonon, a Szi-nyei Merse utca sarkán a Köröndnél és a Múcsarnok előtt a Hősök terén.

A százezres tömeg a Nagykörút minden oldalán és a mellékutcákból üzenenként, kerületenként és szakmánként hömpölygött a Városliget felé. A Tanácsköztársaság óta ilyen hatalmas és lelkesen izzó tömeget még nem látott az Andrássy út. Nem törődtek sem rendőrrel, sem csendőrrel, félelem nélkül juttatták kifejezésre az embernyúzó rendszer elleni gyűlöletüket. Egy emberként hangzott, de százezer toroktól felerősítve: „Munkát! Kenyeret!”

A rendőrség a legbrutálisabb módon avatkozott be az Andrássy úton, a Lövölde téren és Hősök terén mindenütt, ahol a jogos indulatoktól átfutott tüntetőakciók kibontakoztak. A tömeg azonban nem rettent vissza. A lovasattakok és a kardlapozás után még harsányabban hangzott a tömegek kórusa: „Munkát, kenyeret, Bethlennek kötelet”.

Rendőr- és csendőrkordonnal kívánták megakadályozni a Köröndnél a tömegeknek a Városliget felé áramlását. Nagy csata alakult ki. A Szív utca sarkán ott állt a tüntetők között a csillogó szemű József Attila, aki szintén lelkes és aktív szervezője volt a tüntetésnek. A mellékutcában vesztegelt egy kétlovas brikettet szállító szeneskocsi. S mikor meglátta a tömeg a megvillanó kardlapot, önkéntelenül is körülfogták a szeneskocsit és anynyi brikettet markoltak fel, annyit zúdítottak szinte pergőtűzként a rendőrök és a csendőrök soraira, hogy azok hosszú percekre megtorpantak. A tüntetők áttörték a kordont és utána tízezzrel hömpölyögtek a Hősök terére és a hídon át a Weingruber Kávéház elé.

A szeptember 1-i megmozdulás Peyrerék elképzelésével ellen-

tétben — csendes járdai tömegséta helyett — nagy forradalmi munkásmegmozdulás lett.²

1919 óta ezen a napon vált először Budapest a dolgozók tömegméretű megmozdulásának színhelyévé. Peyerék hiába mocskolódtak és denunciáltak, a szervezett munkásság látta, hogy a reakciós kormányzattal szemben helyes és szükséges volt a nélkülöző tömegek jogos igényeit és erejét ilyen akciók révén is kinyilvánítani. A VI. kerület utcáin lefolyt hatalmas tüntetést a tömegek úgy tekintették, mint a KMP, az SZDP és a szakszervezetek munkásainak közös nagy politikai sikerét.³

Ez időben még a sport és a kultúra területén is kiélezett osztályharc folyt. Az év kerületi történetét, annak minden napját és lapját az ilyen jellegű események tették izgalmassá és emlékezetessé.

A Munkás Testedző Egyesület alapjában véve a Szociáldemokrata Párt irányítása alatt állott, de komoly politikai befolyást gyakorolt az ott sportolók körére a Kommunista Párt is. Az MTE sportrendezvényei és megnyilvánulásai legtöbbször politikai jellegűek voltak. Ebben az időben az MTE működésének egyik székhelye a Szinyei Merse utcai iskola tornaterme volt. Igen sok vasas, szabó, faipari munkás és nyomdász fiatal tornázott, atletizált és kézilabdázott e munkás sportegyesületben.

Nagy sportünepségre készült 1930. május 31-én az egyesület. A Szinyei Merse utcai iskolától vonultak fel az egyesület színes és díszes csoportjai, zenekar kíséretében, feldíszített kerékpárosok vezetésével, zászlókkal és transzparenszekkel a Millenáris Pályára.⁴ A kerületi lakosság haladó szellemű rétegei örömmel látták a Horthy korszak tíz esztendeje után a politikai harcoktól is edzett öntudatos ifjómunkás sportolók szemet gyönyörködtető felvonulását.

Így edződött és készült a munkásifjúság az MTE, a TTE, a Vasas és még néhány munkás-sportegyesület keretében a politikai, gazdasági és kulturális harc megvívására.

Ugyanez év elején a Kassák Munkakör iskoláját megjárta Szalmás Piroska megalapozta a későbbi években jelentős művészeti és politikai sikert arató dalkórusát. Nyolc terézvárosi-angyalföldi fiatallal megalakította az akkor még kis kamarakórust. Próbáit eleinte a Szondy utca 66. alatti lakásán tartotta meg. Ugyanez év őszén már otthont kaptak a Magántisztviselők Országos Szövetségének Andrássy út 124. alatti helyiségében.⁵ Első

fellépéseiket is ott tartották, de akkor már mint a VI. kerületi pártszervezet dalkórusa. A kórus pályafutására még a későbbiekben is vissza kell térnünk, mert működésük központja a VI. kerületben volt és innen indultak ebben a roppant nehéz évtizedben a dal csengő hangjával hirdetni a munkásosztály jussáért folyó harcot a fasizmus ellen, a szocializmusért.

Az énekkar harcos optimizmust hirdetett, értelmét és útját világította meg a dolgozók küzdelmeinek. Daluk örökké fülünkben cseng azóta is:

*Hiába borult be fölöttünk az ég,
Rajtunk a sors kemény korbácsa bár suhog,
Mégis új dalra kelj és győzelmet énekelj
Elvtársak, küzdelemre fel, rajta fel.*

Ez években József Attila a VI. kerületi Székely Bertalan utca 27-ben lakott és itt írta többek között néhány nappal a szeptember 1-i tüntetés után rendkívüli harcos versét a „Szeptember 1”-et. Később a cenzúra miatt kénytelen volt költeménye címét megváltoztatni: „A tömeg” már akkor is sok munkás kultúrmegnyilvánuláson felzengett a szavalókórusok ajkán.

*„Munkát! Kenyeret!
Munkát! Kenyeret!
Jön a tömeg, jön a tömeg,
Mint a megriadt legyek,
Röpülnek róla a kövek.”*

És ha már a forradalmár költőknél tartunk, megemlékezni tartozunk Szüdi Györgyről is, aki a munkásosztály jeles poétája és harcos politikusa volt. Fiatal korát szüleivel, testvéreivel együtt igen szegényes körülmények között az Izabella utca 67. számú házban töltötte. Ott kapcsolódott be a harmincas évek elején az ifjúsági mozgalomba és vált később harcos forradalmárrá, költővé. Gyakran látogatta a kerületi pártszervezetet és igen jó barátságban volt Szalmás Piroskával is. Tudvalevő az is, hogy Szüdi Györgyön kívül a harmincas években sok fiatal író és költő találkozott a Szalmás kórus próbatermében, így Benjamin László, Hárs László, a fasiszták által elpusztított Lukács György, Lukács László és mások.

A munkássakkélet központja egy évtizeden át 1929 óta,

1942-ig az Andrásy út 64 alatti Múcsarnok Kávéházban kapott otthont.⁶ A mozgalmi emberek által vezetett sakkör igen sok jó sakkozót, sakkmestert nevelt fel. Egyéni versenyzői és főleg a sakksapat mindig szép eredményeket értek el a magyar bajnokságon. A munkás sakkozók között lett sakkmester akkoriban Lilienthal Sándor is, aki később, 1936 körül kiment Szovjetunióba. Kiváló képességével előkelő helyezést ért el néhányszor a szovjet bajnokságban. Később a nagy szovjet sakkiskola kialakításában, a sakk-kultúra elmélyítésében komoly oktató szerepet töltött be. Azóta is Moszkvában él és nagy köztiszteletben részesül második hazájában.

Az 1930-as év jelentős politikai eseménye volt a fővárosi községi választások kiírása. A szociáldemokrata párt, az akkor érvényes csaló választási rendszer ellenére is, igyekezett felvenni a versenyt a fővárost vezető reakciós Keresztény (Wolf) Párttal és az Egységes Párttal. A rafinált választási geometriát a reakció úgy dolgozta ki, hogy Budán, a Várban és a Belvárosban negyedannyi szavazó választott meg egy-egy fővárosi törvényhatósági bizottsági tagot, mint például a VI., VII. és a VIII. kerületekben. Az SZDP a budapesti választásokon és a kerületekben most indult először önállóan. A listavezető a kerületben Buchinger Manó volt. A soha össze nem hívott kerületi választmány listavezető jelöltjeként Halik Béla indult.

A választási harc nem volt könnyű. A fasiszta politikai módszerek képviselői, a Keresztény Párt és az Egységes Párt reakciós funkcionáriusai, jelöltjei, agitátorai és plakátragasztói minden rendelkezésükre álló erőszakos eszközt igyekeztek ez esetben is alkalmazni. November 8-án éjjel 23 órakor a Podmaniczky utca és a Szinyei Merse utca sarkán mintegy 8 tagú plakátragasztó banda egymásután ragasztotta le a néhány perccel előbb kiragasztott szociáldemokrata plakátokat. Lénárd Sándor tiltakozott e módszer ellen.⁷ A csoport keresztényszocialista vezetője, a VI. kerületi kéményseprő mester fia, Végh L. Gusztáv, aki a Podmaniczky utca 81. sz. alatt saját házukban lakott — a legdrasztikusabb káromkodások közepette tettelegességgel fenyegetve támadt Lénárd Sándorra. S amikor Lénárd Sándor felkérte az arra kerékpározó rendőrt, hogy igazoltassa le a garázda csoportot, az bekísérte az egész társaságot Lénárd Sándorral együtt a Mozsár utcai kerületi rendőrkapitányságra. Itt a fasisztákat rövid úton elengedték és a panaszos szociáldemokrata párttitkárt tartották benn a rendőrségen hajnalig.

Az inzultus után a Népszavának is megírta az esetet Lénárd. E levelében⁸ azt írja: „több esetben a hatósághoz fordultam védelemért, de nemcsak védelmet nem kaptam, hanem olyan elbánásban volt részem, ami ellen csak a Népszava nyilvánosságához apellálhatok. Adjanak módot arra, hogy az ország-világ előtt bemutathassam a magyar rendőrség pártoskodását.”

A szavazatok megoszlása a kerületben a nagyobb pártok között a következő lett: Szociáldemokrata Párt 8341 (3 mandátum), Demokrata Párt 6138 (3 mandátum), Wolt Párt 5076 (2 mandátum), a kormányon levő Egységes Párt 1702 (1 mandátum).⁹

A VI. kerületben ekkor választották meg törvényhatósági bizottsági tagokká a szociáldemokraták részéről a helyét átadó Buchinger helyett Halász Alfrédot, továbbá dr. Kis Jenőt és Stern Szerént. Az SZDP a VI. kerületben ez alkalommal valamivel több szavazatot kapott, mint az előző 1925-ös választásokon és még több szavazatot kapott volna, ha a két munkáspárt meg tudott volna egyezni, ha a KMP az SZDP-t a választásokon támogatta volna. Nem volt helyes, hogy a KMP a munkásokat üres lappal való szavazásra hívta fel akkoriban.

A következő években tovább növekedtek az ellentétek a két munkáspárt között. A szociáldemokrata párt jobboldali vezetői fokozták a kommunista- és szovjetellenes kampányt. Többször denunciálták a legális munkásszervezetekben dolgozó kommunistákat. A KMP tagjai még mindig szociálfasisztáknak nevezték a szociáldemokrata vezetőket, gyakran a szociáldemokrata munkásokat is. A KMP központi bizottsága 1932 májusi ülésének határozata a fővárosi szociáldemokrata pártszervezetekben folyó kommunista munka fokozásáról még mindig csak a jobboldali szociáldemokrata vezetők leleplezését tűzi ki a kommunisták feladatául és nem a szociáldemokrata pártszervezetek erősítését.¹⁰ A felső vezetés természetesen hatott a kerületi mozgalmakra is, de a VI. kerületi pártéletet nem tudta lényegesen negatív irányba befolyásolni.

A terézvárosi szociáldemokrata pártszervezet pártnapjai a válság éveiben komoly politikai vitafórumokká alakultak át. Éles bírálatok leplezték le a Horthy-reakció bűnös, népelnyomó politikáját. A felszólalókról nem lehetett pontosan tudni, hogy azok kommunisták-e, vagy baloldali szociáldemokraták. Az egyszerű párttagok és a középfunckionáriusok véleménye a fő politikai kérdésekben mindinkább egygyéforrottan nyilvánult meg. Az

ilyen harcos összefüvetek hangját vitték szét másnap a munka-helyekre, az üzemekbe és a hivatalokba.

1931-ben az uralkodó osztály soraiban is fokozódtak a belső ellentétek. Bethlenék a súlyos problémák elodázásának lehetőségét a parlament váratlan felosztatásában és az új választások kiírásában látták.

Ez időben az SZDP vezetőségében Garami Ernő és néhány társa a parlamenti választásokkal szembeni passzivitás taktikáját hirdették. A kerületi taggyűléseken és párnapokon a felnőtt tagság és az ifjúság, köztük a kommunisták is, egészen határozottan a passzivitás ellen foglaltak állást. Úgy vélekedtek, hogy a munkásmozgalom ügye és érdeke nem a passzivitást kívánja, hanem azt, hogy a választási küzdelmet is a tömegek mozgósítására és a reakció elleni küzdelemre kell felhasználni.

Előrelátható volt, hogy a csalásokkal teli és az ország túlnyomó részében nyílt választási rendszer csak a reakció sikerét biztosíthatja; ezenkívül a munkásegység hiánya is csak a reakciót erősíthette. A június 28-án lezajlott választásokon a Peyer által uralt pártvezetés ismét elzárkózott a kommunistákkal való közös választási front kialakításától. A kerületben tartott választási gyűléseken Szakasits Árpád, Kertész Miklós és Kis Jenő szólaltak fel.¹¹ Az SZDP Budapesten, az Északi választókerületben, melyhez a VI. kerület is tartozott, a leadott szavazatok 31,6⁰/₀-át kapta meg. A három SZDP mandátum tulajdonosa Peyer, Weltner és Györki lettek.¹² Az SZDP változatlanul most is csak 14 képviselői mandátumot szerzett. Alapjában véve a parlament reakciós jellege az új választások után sem változott meg.

A szociális feszültség még élesebb, a nyomor még súlyosabb lett. Drága volt a kenyér és a közlekedés. A keresetnélküliek tömegestől adósak maradtak a lakbérrel. A VI. kerületi háziurak egymás után lakoltatták ki a fizetésképtelen munkáscsaládokat.

Ez időben Derkovits Gyula, a nagy proletár festőművész és felesége a Hunyadi tér 10. számú kétudvaros ház nyomorúságos szoba-konyhás lakásban élt, roppant nehéz anyagi körülmények között. Derkovitsék gyakran bocsátották lakásukat az illegális sajtó szerkesztési munkái rendelkezésére.¹³ Az éhezéstől sápadt, sokat nélkülöző művészpár ellen a háztulajdonos kilakoltatási eljárást indított, mert nem tudták fizetni a havi 40 pengős lakbért.¹⁴ Napirenden voltak majdnem minden

utcában a kilakoltatások. Megjelentek a rendőrök a kilakoltatási végzéssel és a szegény családok bútorait gyorsan kirámolták a ház udvarára, vagy a kapu alá.

A Kommunista Ifjómunkások Szövetsége munkájának hatóköre a válság éveitől kiszélesedett. A KIMSZ keretében alakult a diákcsoport, amely 1930-ban és főleg 1931-ben csaknem minden fővárosi középiskolában sejteket szervezett. Nehezen tudták fizetni a szülők a magas iskolai tandíjakat, ezért vállvetve a munkásifjakkal, a diákok szeptemberben és októberben több politikai akciót hajtottak végre. Szeptember 6-án a KIMSZ irányításával a főváros hat pontján vonult fel az ifjúság. A kerületi ifjómunkások és diákok a Teréz körúton és a Berlini téren tüntettek a drágaság, a munkanélküliség és a reakció ellen. Ehhez a tüntetéshez csatlakozott a kerületi ifjúsági csoport is. A néhányszáz tüntető — ha percekre is — birtokba vette a Nyugati-pályaudvar előtti utakat, megállította a közlekedést és a villamosforgalmat, s amikor a rendőrség a maga brutális eszközeivel meg akarta akadályozni a tüntetést, s előkerültek a kardok, akkor a tömeg elkeseredésében bezúta az üzletek és a kávéházak kirakatait. Ez alkalommal 20 ifjómunkást tartóztattak le.¹⁵ A diákcsoportok továbbra is aktívak maradtak, röpiratokban hívták fel a Zeneakadémián, a Képzőművészeti Főiskolán a hallgatók figyelmét a politikai és gazdasági állapotok túrhetetlenségére.

Ekkor folyt a MÁV-kórház építkezése a Podmaniczky utcában. Az építőmunkás szakszervezet kommunista ellenzéki bizottsága (frakciója) kezdeményezésére a munkások 1931 nyarán, mint a legtöbb budapesti építkezésnél, itt is bérkövetelésekkel álltak elő az építető MÁV-val szemben. Az építőmunkások néhány napos sztrájkharcot folytattak, míg végül is engedményekre bírták a MÁV-ot.¹⁶

Ugyanez év októberében sok gyár munkásküldöttsége memorandumban kérte az Andrássy úton székelő MÁV vezérigazgatóságtól, hogy tartsa fenn és sűrítse a Budapest környéki munkásvonat-járatokat, mert képtelenek megfizetni a HÉV felemelt viteldíj tarifáját.¹⁷ Ennek a tiltakozásnak is volt átmenetileg eredménye.

A Kommunista Párt 1932 márciusában kiadott „Harci programja” egyértelműen hirdette meg a reakció elleni egységfront harci jelszavát: „Munkáért, kenyérért, földért, szabadságért!”¹⁸ E harci jelszó és a kommunista aktivitás hálás talajra talált az

üzemi dolgozók körében, a szociáldemokrata pártszervezetek tagjainál és az ifjúmunkások között, valamint a szakszervezetek területén is.

Augusztus 26-án a Magánalkalmazottak Szakszervezete tömeggyűlést rendezett a Jókai utcai Utazók Egyesülete nagytermében. A rendkívül szenvedélyes hangú gyűlést a rendőrség feloszlatta. A résztvevők tiltakozására rendőratokkal válaszoltak. Sokan megsebesültek és 16 dolgozót előállítottak a rendőrségre.¹⁹ A gyűlésen kenyeret követeltek, ehelyett a VI. kerületi rendőrkapitányság 30 pengő pénzbüntetésre ítélte az előállított magántisztviselőket.

Az ifjúság helyzete kilátástalanul nehéz volt. A Horthy-rendszer 1921-ben bevezette a régi cserkész intézmény mellett a nacionalista nevelést szolgáló levante-mozgalmat is. Minden 14 és 21 év közötti fiataalt kötelezett, hogy hetenként egyszer, munkaidő után vagy vasárnap, levante foglalkozáson vegyen részt. A levante intézmény célja az volt, hogy az ifjúságot átnevelje a Horthy-kormányzat nacionalista, sovíniszta törekvéseinek megfelelően és felkészítse őket a fegyverforgatásra az úgynevezett utódállamokkal szemben tervezett hódító háborúk érdekében. A levanteoktatók legnagyobb része horthysta jobboldali aktív és tartalékos tiszt volt, akik drákói fegyelmet tartottak. Ha a fiatal nem jelent meg a levante kiképzésen, előállították s megbüntették őket is, szüleiket is. Ha kiderült az ifjúmunkásról, hogy valami köze van a munkásmozgalomhoz, különösen a kommunista mozgalomhoz, akkor a levanteoktatók mindig megtalálták a módját, hogy elkeserítsék az ilyen fiatalok életét.

A Nagymező utcai tanonciskolában egy levanteoktató felpofozott egy fiataalt. Ez és a hasonló túlkapások vérig sértették a fiatalokat. 1931. november 6-án néhány ifjúmunkás megverte a levanteoktatót,²⁰ a levante puszkákat széttörték és sokan távolmaradásukkal tiltakoztak az úri osztály érdekét szolgáló levante intézmény ellen.

Ilyen kerületi politikai közjátékok és a munkanélküliség, a sztrájkok, tüntetések mind a végtelen kiélezett társadalmi helyzetet tükrözték. Bethlen István 10 éves kormányzás után belebukott politikájába. Utóda a kormány élén egy másik reakciós gróf, Károlyi Gyula lett. Belügyminiszterré Keresztes Fischer Ferencet nevezték ki és a fajvédő Gömbös Gyula állott a honvédelmi tárca élére.

Az új garnitúra új provokációt készített elő. Matuska Szil-

veszter biatorbágyi vasúti merényletét ürügyül használták fel, hogy bevezessék a statáriumot. Kiderült, hogy a vasúti robbanást — amelynek 22 ember esett áldozatul — Gömbösék rendezték meg azért, hogy a statárium révén a vészbíróságok vérbe fojthassák a munkásosztály tiltakozását és a nagyobb falat kenyérért és a szabadságért folytatott küzdelmét.²¹

A reakció pontosan az időzített merénylet előtti napon betiltotta 30 napra a számukra kellemetlenné váló Népszavát.

Az olasz fasizmus teljes uralomra jutása után a németországi horogkeresztesek előnyomulása nemcsak a weimari demokráciát, de az egész európai békét is fenyegette. Nálunk is ekkor kezdtek éledni a különböző zöldinges, nyilaskeresztes csoportosulások.

Ilyen nemzetközi és hazai légkörben érkezett Budapestre a német szociáldemokraták vezére, a birodalmi nemzetgyűlés elnöke, Paul Löbe. Ez alkalommal egy politikai tájékoztató előadásra meghívták a Magántisztviselők Szakszervezete és a VI. kerületi szociáldemokraták Paul Löbét. Előadása után felkérte egy hozzászóló arra, hogy beszéljen valamit a németországi náci veszélyről is. Erre ő roppant indignálódva kijelentette: — „Érdekes, hogy amikor külföldön járok, mindenütt a náci veszélyre hívják fel a figyelmemet. Önök eltúlozzák ezt a kérdést. Odahaza azt sem tudjuk, hogy egyáltalán léteznek-e nácik.”²² Nagy meglepetést és felháborodást keltett ez a válasz a hallgatók között.

Már akkor is tudtuk, hogy nem ez az első tévedése a német szociáldemokratáknak. Másfél évvel később Göringék felgyújtották a Reichstagot és ezzel a provokációval kezdetét vette a kommunisták, a szociáldemokraták és a haladás polgári képviselői tömegeinek kíméletlen pusztítása és a második világháború előkészítése. Így került Löbe, ez a szociáldemokrata vezető politikus két évvel később maga is a nácik koncentrációs táborába, ahol őt is gázkamrában pusztították el.

2. *Tiltakozó mozgalmak a kormányterror ellen.
A szociáldemokrata pártszervezeti élet.
Frakciós csoportok a kerületi mozgalomban
1932—1935*

Változatlanul súlyos politikai és gazdasági viszonyok között élt a lakosság 1932-ben a fővárosban is és a vidéken is. Annyi megaláztatás és megpróbáltatás után mindig újult erővel és lelkesedéssel tartotta fent a reményt a munkásmozgalom és ennek keretében az illegális Kommunista Párt. A terror ellenére a Tanácsköztársaság kikiáltásának tizenharmadik évfordulóján, március 21-ére virradó éjszaka mintegy száz dolgozó tüntetett. Az Andrássy utat és a Körutat a reakció legnagyobb megdöbbenésére plakátokkal ragasztották tele.²³

A Szociáldemokrata Párt akciókat kezdett a vidéki szociáldemokrata funkcionáriusok és agitátorok védelmére, akiket a csendőrök kegyetlenül üldöztek és megakadályozták mozgalmi tevékenységüket. Április 5-én bizonytalan időre újra betiltották a Népszavát. A belügyminiszter határozata viharos felháborodást váltott ki a dolgozókból. A nyomdászok megtagadták a következő napon az összes újságok kiszedését.

A Kommunista Párt követelései hangot kaptak a VI. kerületi pártszervezet pártnapjain is. A kerület akkori centrista vezetői, Halász Alfréd, dr. Kis Jenő, dr. Fuchs Pál és különösen a radikális ifjúsági csoport követelte, hogy az SZDP vezetése bátrabban vegye fel a harcot a reakciós kormánnyal szemben, a néptömegek mindennapi érdekéért, a munkáért, vagy a munkanélküli segélyért és a politikai szabadságjogokért.

1932 nyarán a horthysta kopók karmai közé került az illegális Kommunista Párt több vezetője, közöttük Sallai Imre és Fürst Sándor is. A vérbíróság összeülése napokon belül várható volt. A perbefogott forradalmárok életének megmentéséért rövid idő alatt világméretű harc bontakozott ki. A kerület dolgozói sem maradtak tétlenek. A szociáldemokrata pártszervezet tagjai kommunista kezdeményezésre, a statáriális tárgyalás előtti napokban (július 26.) tiltakozó rölapokat terjesztettek a kerületben (Nagymező utcában) és aláírásokat gyűjtöttek több üzemből, köztük az Aradi utcai Globus Nyomdában is.²⁴

A rögtönítélő bíróság elé állított elvtársak megmentését követelő aláírásokat gyűjtöttek a Magántisztviselők Szövetségében is. Itt azonban Kéthly Anna, a szakszervezet egyik vezetője meg-

akadályozta a gyűjtést s összetépte az íveket.²⁵ Még a VI. kerületben folytak a tiltakozó demonstrációk és a statáriális eljárás megszüntetését követelő aláírás gyűjtések, mikor 1932. július 29-én a vészbíróság a magyar munkásmozgalom két kiemelkedő vezetőjét halálra ítélte és még aznap délután kivégeztette.

A kerületben és az ifjúsági szervezetben mély megdöbbenést keltett a gyilkosság. A pártszervezet 2-es csoportjának és a Magánalkalmazottak Szövetségének sok tagját különösen közelről érintette Fürst Sándor sorsa, aki politikai és szakszervezeti munkáját az Andrassy út 124. alatti szervezetben olyan okosan és bátran végezte.

Az illegális Kommunista Párt a nagy veszteség ellenére gyorsan magához tért és átszervezte sorait a kíméletlen reakció elleni harc további folytatására. A Párt illegális nyomdáját még a két elvtárs kivégzése előtt Budáról a Görgey utca 20. számú házból el kellett hozni.²⁶ Ez időtől az illegális rajzokat és plakátokat Háy Károlynak a Benczur utca 2. alatt levő műtermében készítették.

A két mártír tetemének nyugvóhelyét a kormány igyekezett eltitkolni. Késő ősszel azonban a rákoskeresztúri köztemető egyik sírásója révén a kommunisták tudomására jutott, hol fekszik a két jeltelen sírhely. Úgyes szervezés révén egy délután mintegy 600 kommunista és szociáldemokrata munkás, köztük a VI. kerületiek is, rótták le kegyeletüket piros szegfűcsokrok tömegével. A temetőiroda a feltűnő megmozdulást jelentette a rendőrségen, de a riadóautó kopói már csak a virágcsokorral teli sírhantot találták ott.²⁷

Sok hős forradalmár esett a terror áldozatául, de helyettük mindig újak álltak be a küzdők soraiba. Ez években tette első lépéseit a kommunista ifjúsági mozgalomban a fiatal Kádár János, aki 1931-ben már aktív tagja volt a KIMSZ-nek és tagja volt a VI. Paulay Ede utca 11-ben működő illegális sejtnek.

A munkásosztály és az ország helyzete változatlanul súlyos volt és ebbe belebukott Károlyi Gyula kormánya is. A rendszer vezetői a nyílt fasiszta irányzatot képviselő fajvédő Gömbös Gyulát bízták meg a kormány vezetésével, hogy érvényesítse a kommunistákkal, a szociáldemokratákkal és minden más haladó erővel szemben a „kemény kéz politikáját”. Gömbös Gyula nagyhangú dörgedelmei és fasiszta jellegű 95 pontos „Nemzeti munkaprogramja” élénk ellenállásra találtak a dolgozó emberek széles köreiben a kommunisták és a szociáldemokraták között egyaránt.

A Komintern 1933 márciusában felhívást bocsátott ki a fa-

sisztaellenes proletár-egységfront megteremtésére. Ennek megvalósítása felső szinten kilátástalannak látszott. A KMP ez irányú törekvései viszont sok budapesti kerületben — így a VI. kerületben is — visszhangra találtak.

A VI. kerületi szociáldemokrata pártszervezet központja 1931-től a Cukrárszakszervezet új helyiségében az Erzsébet körút 51-ben volt.

Az I. csoport területe a Lehel út és a Szabolcs utca közötti rész volt, az Aréna útig. Ez a csoport a tipikusan angyalföldi proletár összetételű lakosság köréből került ki. A vezetők akkoriban Buza Sándor, Halik Béla, Székely Gyula és Sós Lajos voltak.

A II. csoport területe az Aréna úttól a Szív utcáig, a Podmaniczky utcától a Vilma királynő útig terjedt. E csoport vezetésében Béres György, Gáspár Árpád, Kiss Róland, Lénárd Sándor, Steppinger Alajos és a szállítómunkás Kovács József vettek részt.

A III. csoport területileg a Szív utcától a Teréz körútig és a Podmaniczky utcától a Király utcáig terjedt. Ez időben vezető funkcionáriusai Halász Alfréd, Berliner Márton, Grosz Jenő, Blau Imre, Konold Zoltán, Csendes Tivadar és Vértés Jenő voltak.

Végül a IV. csoport körzete a Teréz körút páros oldalától a Vilmos császár út és a Király utca által határolt területet foglalta magában. Vezető funkciókat dr. Kis Jenő, dr. Fuchs Pál, Krémer József, és Szilágyi Antal töltötték be.

Igen élénk ifjúsági mozgalom bontakozott ki a kerületben. „A válság éveiben létrejöttek az SZDP budapesti kerületi pártszervezeteiben és egyes vidéki szervezeteiben is az ifjúsági csoportok, amelyeket a pártvezetőség mellett működő Országos Ifjúsági Bizottság fogott össze. A KIMSZ ezekben az ifjúsági szervezetekben eredményes munkát végzett, s a legtöbb csoport vezetésében ott voltak a kommunista fiatalok. E szervezetekben peyerista és centrlista, továbbá a különféle trockista frakciók befolyása alatt álló fiatalok is tevékenykedtek, a KIMSZ tagjai azonban a csoportok nagy részében megszerezték a vezetést, s megtartották a vezető befolyásukat.”²⁸ Ettől kezdve a következő évtizedben állandóan megújuló küzdelem folyt a munkásmozgalom bal- és jobboldala között a szociáldemokrata párt ifjúságmozgalmaért.

Az Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) élénk kapcsolatot tartott fenn a kerületek ifjúsági szervezeteivel. Politikai akciókat szerveztek, és irányították az ifjúság politikai nevelését előadá-

sokon és szemináriumokon keresztül. A VI. kerülettel az OIB titkára, Révész Ferenc tartotta a kapcsolatot.

A politikai viták centruma az ifjúsági mozgalom volt. Nem is annyira a felnőtteknél, mint inkább a kerületi ifjúsági mozgalomban voltak fellelhetők a legkülönbözőbb árnyalatú politikai frakciók. A szociáldemokrata és kommunista felfogást vallók között láthatók és érezhetők voltak a deményisták, weiszhausék, harnsteinék e különböző színárnyalatú trockista frakciók befolyása, de itt voltak a Kassák Lajos által vezetett Munkakör képviselői is.

A VI. kerület ificsoportját politikailag a többi kerületekhez képest akkoriban sok vonatkozásban balos, sokszínű, szókimondó és vitatkozó pártszervezeti élet jellemezte. Az ifjúsági mozgalom vezetői Hunwald Ákos, Thau Sándor, Barabás Tibor, Berliner Márton, dr. Fuchs Pál és Németh Varga János voltak.

A szerdai ifjúsági összejövetelek és vitaesték rendszeres látogatója volt az akkoriban még baloldali vagy centrista szociáldemokratának számító Halász Alfréd és dr. Kis Jenő. Előadásaiukból, Peyerék politikájának ellenzéki megítéléséből a kommunista politikával való rokonszenvezésük akkoriban nyilvánvaló volt.

Nem volt könnyű dolog azonban eligazodni a politikai frakciók között. Különböző hamis nézetek könnyen lelkes talajra találtak a fiatal forradalmárok körében és ezért nehéz volt megállapítani, hogy kik képviselik közöttük a munkásosztály, a szocializmus igazi érdekeit.

A Kassák Lajos által vezetett Munkakörben a baloldali és szociáldemokrata értelmiség egy része tömörült. Nagy helyet kapott működési területükön az irodalom és a művészet, valamint az ének és a szavalókórus műfaja. A Munkakör fiatal költők, írók és politikusok vitafórumává vált. Szovjetunió iránti szimpátiájukkal odáig mentek, hogy magasnyakú, selyemből készült tipikusan ukrán ingeket hordtak. Ez a társaság mindenekelőtt a magyar reakciót bírálta, de annak ellenére, hogy Szovjetunió barátainak vallották magukat, bírálták az SZKP politikáját is.

Justus Pál is — akinek tevékenysége ez időtől másfél évtizedig a VI. kerületi mozgalomban zajlott le — szintén a Munkakörben kezdte tevékenységét. Eredeti gondolkodásra törekvő, művelt intellektuel volt, sok vezetői becsvággyal. Akkoriban politikai és személyi ellentétek miatt vált ki Kassákéktól, feleségével Verzesnyi Margittal együtt és bekapcsolódtak a VI. kerületi ifjúsági mozgalomba. A Munkakörrel való szakítását azzal magyarázta.

hogy az eltűzött irodalmi és kulturális tevékenység mellett — melyet nem adott fel — a kerületi pártszervezetekben a napi politikai kérdésekkel is jobban kíván foglalkozni.

Már ez időben is Justus Pál és szűk körébe tartozó fiatalok jónéhány kérdésben az SZKP és a KMP állásfoglalásával ellentétben Trockij álláspontján álltak. Emellett a korabeli magyar reakció megítélésében és a szocialista törekvések megvalósításában gyakran helyes politikai és elvi nézeteket vallottak. Az ilyen állásfoglalások megnehezítették politikai magatartásának megítélését. Egyidőben a baloldali egységfront politikai megnyilvánulásain, az utcai tüntetésekben maga is aktívan vett részt. Trockista szemlélete később, mikor mintegy két éves franciaországi tartózkodásából visszajött, élesebben nyilvánult meg. A Buharin perek idején 1937-ben a kerületi ifjúsági mozgalom egy kis csoportját, mintegy 8—10 fiataalt mozgósított az Aradi utcai szovjet követség elleni demonstrációra. A kerületi kommunista és szociáldemokrata ifjúság ezt az akciójukat elítélte és távoltartotta magát a Justus-csoporttól.

Deményisták is tevékenykedtek a kerületben. Ők kommunis-táknak tartották magukat. Olyan nézeteket vallottak, hogy felesleges a statáriummal fenyegető és egyéb kíméletlen módszereket alkalmazó reakcióval folytatott küzdelemben annyi áldozatot hozni. Legalitást kerestek a Szociáldemokrata Pártban, ugyanakkor azonban — mint verekedési provokációik is megmutatták — az SZDP-t is robbantani akarták. Nézeteiknek igen tehetséges szószólói voltak akkoriban a kerületben, a rendkívül művelt Hunwald Ákos és Schaller Miklós. Verekedéseket provokáltak a szociáldemokrata szervezetekben, Csepelen, Erzsébeten, Óbudán és 1934-ben a VI. kerületi pártszervezet helyiségeiben is.

A Harstein frakció nézeteivel is lehetett találkozni a VI. kerületben. Ennek a frakciónak nem volt mély talaja a pártszervezetben és az ifjúság körében. Igen nagymértékben értelmiségelenedek voltak, kifizurálták az irodalmárokat, az „aktatáskával járókat” és a „töltőtollal írókat”. Volt olyan nézetük is, hogy helytelen nőket bevonni a politikai mozgalomba, mert a nők visszatartják, különösen a fiatalokat a forradalmi áldozatvállalástól.

A heves pártnapok és az ifjúság politikai vitái ellenére e különböző nézeteket valló marxista csoportok nagy része részt vett az összes jelentős, reakcióellenes megnyilvánulásokban. A kerület egész tagsága és az ifjúság lelkesen vette ki részét az 1930. szept-

tember 1-i tüntetés előkészítéséből és végrehajtásából. Nagy részük részt vett az 1930-as törvényhatósági és az 1931-es országgyűlési választási harcokban is. Sokan bátran részt vettek a stárium elé állított Sallai és Fürst megmentéséért folyó akciókban.

A VI. és VII. kerületi pártszervezet ifjúsága komoly akciót hajtott végre, amikor 1933-ban megzavarták Meskó Zoltán zöldinges nyilasainak nagygyűlését a Budai Vigadóban. Hunwald Ákos, Németh Varga János, Barabás Tibor, Raffai Rezső, Gallai Lajos és még sokan, mintegy 50-en a gyűlés megkezdése előtt beültek a terembe, s mikor Meskó, a zöldinges pojáca, szidalmazni kezdte a kommunista szociáldemokrata „plutokrata” politikát és a Szovjetuniót — akkor hangos közbeszólásokkal kezdték zavarni a szónokot. A rend felborult, pillanatok alatt tömegverekedés alakult ki, a rendőrtisztviselő feloszlatta a gyűlést, de a bátor baloldali fiatalokat nem sikerült letartóztatni.

Egy-egy ilyen sikeres politikai akció után megtartott ifjúsági napon átmenetileg elmosódtak a különböző nézetek és frakciók közötti ellentétek. Később azonban ismét vitaklub szerepét töltötte be a pártnap és az ifjúsági szervezet. A viták többé nem segítették, hanem fékeztek az akcióegység kialakítását.

A kerületi kulturális élet gócpontja akkoriban a magántisztviselők Andrásy úti helyisége volt. Az élénk pártszervezeti élet keretén belül sok fiatalat vonzott oda a Szalmás Piroska által vezetett népdalkórus is. Ugyancsak a kerület ifjúságából alakították meg a „Kunfi Zsigmond szavalókórust” is, melynek vezetője Justusné, Verzsényi Margit volt.

Ez a korszak a politikai mozgalom fellendülésének harcok korszaka volt. Igen sok tüntetés, tiltakozás és egyéb politikai akció kiindulópontja és végrehajtója volt a kerületi pártmozgalom. A kerületi pártszervezet jó politikai iskolája volt a munkásosztály érdekeiért és a reakció ellen tömörülő ifjúságnak.

A kerületben a Király utca 52. alatt volt az Éttermi és Szállodai Dolgozók Szakszervezete. A kerületi és a többi éttermekben, kávéházakban dolgozó pincérek fix fizetése igen minimális volt és komoly harcokat folytattak ezekben az években, hogy a fizetésüket rendezzék. 1933-ban és a következő évben helyzetük javítása érdekében gyűléseket rendeztek a Nagymező utcai Tivoli Mozi helyiségében (1933. július 5-én, 1934. április 8-án). Szakmunkás fizetést követeltek, a válságban szinte könyöradományszámba menő megszégyenítő borralaló helyett. Harcuk nem járt eredménnyel és ezért 1935. áprilisában újabb gyűlésükön 100 tagú

pincérküldöttséget választottak, amely felkereste Bornemissza kereskedelemügyi minisztert és memorandumban követelte a borralaló rendszer eltörlését,²⁹ becsületes fizetések megállapítását. Az éttermi dolgozók anyagi helyzete ekkor sem változott meg, mert a rendszer sem őrajtuk, sem más dolgozó rétegeken nem kívánt segíteni.

1933. február 6-án munkanélküliek tüntettek és munkanélküli segílyt követeltek a Lövölde téren. A kerület kereset nélküli dolgozói közül a kemény februári télben (1933. február 20.) mintegy 600-an vonultak fel munkát vagy munkanélküli segílyt követelni az Aradi utca 21. elé, ahol akkor a keresztényszocialisták által vezetett előljáráóság székel.³⁰ A rendőri beavatkozás természetesen nem maradt el és munka helyett ütlegetést kaptak az elkeseredett munkanélküliek.

Ugyanez év nyarán a Paulay Ede utca 26-ban levő Orion Cipőgyár cipőfelsőrész készítői a silány bérek miatt bérmozgalmat indítottak. 20%-os béremelést kértek, s miután az igazgatóság megtagadta azt, beszüntették a munkát³¹ és csatlakoztak az ugyanez időben folyó nagy cipésmunkás sztrájkmozgalomhoz.

A politikai szabadságjogokért, a nagyobb falat kenyérért folyó küzdelmet a reakció kíméletlen retorziókkal próbálta feltartóztatni. A belügyi hatóságok 1933. nyarán rajtaütéssel elfogták a Bajza utcában, találkozójuk alkalmával a KIMSZ Budapesti Területi Bizottságának tagjait, Kádár Jánost, Köböl Józsefet és Rudas Ervint.³² Néhány héttel később, augusztus 21-én a rendőrség házkutatást tartott és letartóztatta Szalmás Piroskát Szondy utcai lakásán, mert az építőmunkások székházában tartott illegális kultúrelőadáson betiltott dalokkal és indulókkal lépett fel a kórusa.

Az amúgy is súlyos hazai légkört még nyomasztóbbá tette a német fasizmus hatalomrajutása. A németországi fasizmus kegyetlenül széjjelverte a munkásmozgalmat. A Reichstag felgyújtásának ürügyével megindult a kommunisták üldözése. Csodálattal figyelték dolgozóink az ártatlanul perbe fogott Dimitrov hősi helytállását. Nyilvánvalóvá vált, hogy Hitleréket a német monopóliumok segítették hatalomra. A tőkés hatalmakat nyugtalanította a Szovjetunió erősödése, termelési sikerei és növekvő nemzetközi befolyása. Hitler kommunista és szovjetellenes programmal tört hatalomra, s ezzel Németországot a háború veszélyes tűzfészkevé változtatta.

Ilyen nemzetközi helyzetben még nehezebbé vált a baloldali mozgalom helyzete. Gömbös Gyula, a fasiszta miniszterelnök fel-

szólította a szociáldemokratákat, hogy „csomagoljanak”, mert szerinte a marxista mozgalom idejét múlta.

Még tovább rontotta a hazai politikai helyzetet az, hogy a szomszéd Ausztria fasiszta koncellárja, Dolfuss, napirendre tűzte az osztrák szociáldemokrata párt megsemmisítését. Bécs szociáldemokrata szervezetei későn fogtak fegyvert és támadás helyett elbarikádozták magukat. 1934. február 12-én az osztrák fasiszták ágyukkal támadták a proletár negyedekben a védőharcokra szorult fegyveres Schutzbundot. A VI. kerület dolgozói együttérstek az üldözöbe vett osztrák elvtársakkal.

Néhány nappal a szociáldemokraták bécsi tragédiája után a VI. kerületi pártszervezet összehívott ülést hívott össze a Cukrász Szakszervezetben levő helyiségébe. Pajor Rudolf volt az SZDP kiküldött előadója. Csak éppen, hogy hozzáfogott az osztrák tragédia okainak ismertetéséhez, amikor váratlanul kicsapódtak a terem ajtói és a hírhedt Hain Péter és legényei toppantak be.³³ Az elnöklő dr. Fuchs Pál és Pajor Rudolf hiába tiltakozott a brutális eljárás ellen, a pribékek feloszlatták a gyűlést. Leigazoltatták a jelenlevőket és a fiatalokat. A politikai priuszosokat, mintegy 15 elvtársat a rendőrök sorfala között rabszállító kocsiba kísérték (köztük dr. Fuchs Pált, Marosán Györgyöt, Barabás Tibort és az egész Vértés családot, Vértés Jenőt, feleségét és Vértés Mártont). Először a főkapitányságra és utána kisebb részüket további eljárás végett a Mosonyi utcai tolonházba szállították.

Látszott, hogy a fasizmus nemzetközi megerősödése felbátorította hazai csatlósait. A kommunista- és szovjetellenes politika nevében napirenden volt a kommunisták és a szociáldemokraták fokozott üldözése, bezárása, és ezzel a magyar antifasiszta tábor állandó fenyegetése. A Töreký-tanács ismét napirendre tűzte Rákosi Mátyás és társai politikai perének ügyét. A baloldali mozgalom minden rendelkezésére álló eszközt felhasználta, hogy a perbe fogott kommunistákért kiálljon és szolidaritást vállaljon velük nehéz helyzetükben. A kommunisták kiszabadításáért szervezett egyik tüntetés során egy 50—60 főből álló csoport a Löwölde térről a Király utcán át a Jókai tér felé vonult fel. Követelték Rákosi Mátyás és társainak szabadon bocsátását és szidalmazták a reakciós Töreký tanácselnököt.³⁴

A fasizmus európai térhódítása ellenére töretlenül élt a dolgozóknak a hit, hogy újult erőre kap hazánkban és a leigázott országokban mindenütt a szocialista mozgalom. A reakció csapásai ellenére a kerületi politikai szervezet élt és ha növekvő nehézsé-

gek árán is, de megteremtette a munkásosztály politikai és kulturális továbbfejlődésének lehetőségeit.

A politikai harcok hétköznapijait tarkították és gyakran követték a pihenéssel, szórakozással és sportlehetőségekkel teli vasárnapok.

A VI. kerületi ifjűmunkások az 1930-as évek elején a nyári hónapokat rendszerint a csillaghegyi Duna-parton a Bivalyos csárda környékén töltötték el. A zordabb hónapokban nagy csoportokban együtt jártak kirándulni a budai és a pilisi hegyekbe, télen pedig sokan síelni mentek.

A kulturális élet, könyvek körül kialakult viták, a Cukrárszoknál és a Magántisztviselőknél működő pártszervezeti könyvtár mind hozzájárult a szellemi fejlődéshez. A téli és nyári sporttevékenység a Duna partján vagy a hegyek között fizikailag erősítette a munkásmozgalom harcosait. Minderre nagy szükség volt, mert a reakció csapásait csak szellemileg és fizikailag felkészült, edzett harcosok bírták erővel.

A kerületi mozgalomnak igen élénk kapcsolata volt a Természetbarátok Turista Egyesületével, melynek V—VI. kerületi osztálya a Székely Bertalan utca 12/a alatt működött. A TTE 1935-ben ünnepelte fennállásának 25. évfordulóját. Ezt megelőzően a Magántisztviselők Székházában tartotta ünnepi jubileumi kiállítását a 25 esztendő természetbarát mozgalom. Ugyancsak ez évben költözött a Munkás Testedző Egyesület a Vörösmarty utca 45-be. Igen élénk politikai és klubélet folyt akkoriban az egyesületekben.

A Liszt Ferenc téren levő Zeneakadémia ez években is állandóan pódiumot adott a munkáskultúra képviselőinek és nagy tömegű hallgatóinak. Itt tartotta előadásait az MTE mandolinzenekara, a Munkás Dalosszövetség csaknem minden hónapban itt rendezte hangversenyeit. Itt ismerkedtek meg a kétkezi dolgozók a különböző Népszava- és pártszervezeti rendezvényeken a zeneművészettel, Bartók és Kodály újszerű muzsikájával és a legnagyobb klasszikus zeneszerzők műveivel.

A kulturális és sportélet sem volt zavarmentes. A rendőrhatalóságok minden lehetőséget megragadtak a műsorszámok cenzúrázására és a rendezvények betiltására. 1933. augusztus 20-án a kerületi ifjúság mintegy 60 főből álló csoportja kiment a Bivalyoshoz a Duna-partra hűsülni. A kirándulásokon, a Duna-parton napozás és fürdés közben is minden lehetőséget megragadtak a fia-

talok politikai tisztánlátásuk fejlesztésére. Ez alkalommal Földes Ferenc tartott előadást. Egyszer csak csendőrök vették körül őket. Az egész csoportot útközben brutálisan bántalmazva bevitték a hírhelt csillaghegyi csendőrlaktanyába. Egész délután és éjszaka folyt igazoltatásuk és a kihallgatásuk. A vezetőjüket, Németh Varga Jánost kegyetlenül megverték. Másnap délelőtt az SZDP központja fellépett a csendőrség törvénysértő akciója ellen, s miután a lefogottak ügyesen vallottak, dr. Kiss Jenő közbelépésére a letartóztatottakat — vitéz Endre László reakciós szolgabíró legnagyobb bánatára — szabadon engedték.

A kormány 1934-től kezdve nem engedélyezte még az SZDP-nek sem a március 15-e megünneplését a Petőfi szobor előtt. Igen kemény, hosszúra nyúlt tél volt az évben. A Svábhegyet még magas hó borította és ezrével siettek oda sportolók. Délután szinte adott jelszóra az ott síelő munkássportolók a vasasok, a nyomdászok, MTE-isták és a kerületi pártszervezetek kötelékébe tartozó ifik elindultak a Petőfi térre, hogy a nagy szabadságharcos szobra előtt kegyeletüket leróják. Mintegy 4—500 főnyi ifjúmunkás tömeg vette körül a szobrot. Mielőtt még elszavalhatták volna a „Talpra magyart”, özönlöttek a rendőrök, s kardlapozva szétverték az ünneplő tömeget. A tüntetőket kiszorították a térről a Kossuth Lajos utcába. A sportolók legtöbbször a sítalpat használta fel fegyverül, ami viszont egy méterrel hosszabb volt a kardnál. A rendőrség provokációjának az lett az eredménye, hogy a Váci utcában és a Kossuth Lajos utcában nem maradt ép kirakatüveg. A munkásmozgalom, az igazi nemzeti gondolat ápolója, az uralkodó reakció akarata ellenére is mindig talált alkalmat a szabadságharc emlékének ápolására.

1935-ben KIMSZ csoport működött a kerületben. Tagjai voltak: Farkas Sándor, Hubert Irén, Kaiser Károly, Perczel Károly és Sugár Irén. Farkas Sándor színvonalas szemináriumot tartott a csoport tagjai részére. A VI. kerületi KIMSZ-tagok több politikai akcióban vettek részt. Ott voltak 1935-ben az Olasz Kultúrintézet előtt rendezett tüntetésen. Mintegy 200 fiatal tüntetett itt az olasz fasizmus ellen. „Vesszenek a fasiszták” hallatszott a Teréz körúton mindaddig, míg a rendőrség szét nem verte a tüntetést.

Egy másik akció szintén ez évben a VI. és VII. ifik összefogásával a Damjanich utcai Német Birodalmi Iskola előtt zajlott le. Ezt az antifasiszta tüntetést a halálra ítélt német munkásmozgalmi vezetőket fenyegető kivégzések elleni tiltakozásul rendezték meg. Ép ablak nem maradt a horogkeresztesek iskolaépületén.³⁵ Ezek

az akciók a KIMSZ és az SZDP ifjúság egyre eredményesebb politikai együttműködését is bizonyították.

1935 tavaszán egy újabb Petőfi téri tüntetés után Peyerék a pártszervezeteken belüli villongásokat felhasználták arra, hogy feloszlassák az Országos Ifjúsági Bizottságot, és az SZDP kerületi pártszervezeteiben működő ifjúsági szervezeteket.

Miután 1934-ben már a belügyminiszter a szavalókórusokat, az ifjúság tekintélyes baloldali gyülekezőhelyeit feloszlatta, az SZDP ifjúsági szervezetei felszámolásával súlyos csapás érte az egész magyar munkásmozgalmat.

Az SZDP jobboldali vezetése az ifjúsági mozgalom likvidálásával lényegében a legharcosabb rétegekről, az áldozatkész ifjúságról és a jövő politikai utánpótlásáról mondott le. Az SZDP helyiségeiben alig lehetett fiatalot látni 1935-ben.

A kormány 1935 tavaszán feloszlatta a parlamentet és április 7-ére új választásokat rendelt el. A választási munkában, a gyűlések szervezésében, plakátragasztásban, aláírásgyűjtésben az idősebb párttagok magukra maradtak. Csak néhány fiatal vett részt a politikai munkában.

A KPM javaslatát a közös listán való indulásra az SZDP vezetősége elutasította. Az SZDP képviselőinek száma 14-ről 11-re csökkent. A kerületben 22 758-an, a szavazók 25,3⁰/₀-a szavazott az SZDP-re.³⁶

3. *Küzdelem az OIB. újjáalakításáért.*

VI. kerületiek részvétele a spanyol nép szabadságharcában.

A KMP szervezett tevékenységének kezdetei a kerületi legális mozgalomban 1935—1939

A német nácik hatalomrajutása után Európa közepén (Olasz- és Németországban) immár több mint 100 millió embert tartott börtönében a fasiszta diktatúra. 1934-ben véres erőszakkal levertek az erős osztrák munkásmozgalmat. Magyarországon a fasiszta Gömbös-kormány új terveket kovácsolt a legális szociáldemokrata szervezetek és a szakszervezetek felszámolására. Ugyanakkor Franciaországban először jött létre a kommunista és szociáldemokrata pártok antifasiszta egységfrontja. A Kommunista In-

ternacionálé VII. Kongresszusa 1935-ben már támaszkodva az európai munkásosztály gyakorlati harci tapasztalataira, kidolgozta a kommunista pártok új politikai irányvonalát. Ez gyökeres fordulatot jelentett nemcsak a kommunista pártok, de az egész munkásmozgalom történetében is. A kongresszuson Dimitrov, a lipcsei per hőse, megállapította, „hogy a fasiszmus hatalomra jutása, nem egyszerű kormányváltás a kapitalista uralmon belül, hanem a burzsoá államhatalom egyik formájának a polgári demokráciának felváltása, a nyílt fasiszta diktatúrával.”³⁷ A kommunista pártok ezért az adott helyzetben — közvetlen feladatuknak nem a proletárdiktatúra kivívását tekintették (mint eddig), hanem a meglevő demokratikus szabadságjogok védelmét, a reakciós és a fasiszta országokban pedig a demokrácia helyreállítását. A fasiszta zsarnokság és a háború veszélyével szemben elsősorban a munkáspártok egységfrontjának megvalósítására törekedtek, bátor önkritikával harcoltak saját korábbi szektás hibáik ellen és a munkásegységre támaszkodva készek voltak minden demokratikus erővel összefogni egy antifasiszta front kialakítása érdekében.

Az új politikáért való küzdelem azokban az országokban sem volt könnyű, ahol a párt legális volt. Horthy-Magyarországon a több mint másfél évtizedes illegalitás körülményei a párt elzártságát a tömegektől, szinte szükségszerűen elzárkózottsággá növelte. A Kommunisták Magyarországi Pártja a súlyos rendőri üldözés viszonyai között és a szektás politika maradványaival terhelve, nem tudta válság nélkül megvalósítani az új irányzatot. A Komintern ezért — ma még véglegesen nem tisztázot körülmények között — 1936-ban feloszlatta a KMP összes szervezeteit. A kommunista párt új vezetősége 1936-ban és 1937-ben kidolgozta a párt népfrontpolitikáját, és utasította a kommunistákat, hogy dolgozzanak a szociáldemokrata pártban és a többi legális munkásszervezetben a munkásegység, az antifasiszta politika megvalósításán. A KMP történetének következő időszakában egészen 1941 januárjáig nem akció pártként, hanem úgynevezett informatív pártként működött. Ez azt jelentette, hogy a párt vezetői közvetlenül akciókat nem szerveztek, de a legfontosabb legális szervezetekben működő néhány kiváló kommunistával állandóan tartották a szervezeti, elsősorban a kölcsönös információcserén alakuló kapcsolatokat. Ezeknek az intézkedéseknek az volt a célja, hogy a Horthy-rendszerrel folytatott következetes küzdelmében eddig rendkívül súlyos áldozatokat hozó kommunista

párt kivonja kádereit a rendőrség ellenőrzése alól, ugyanakkor azonban megszerzi és lehetőleg kibővíti a kommunista munka állandó bázisait a legálisan működő munkásszervezetekbe.

Hasonlóképpen a munkásegység erősödését szolgálta az a fejlődés, amely a szociáldemokrata párt tömegeiben alakult ki a világgazdasági válság hatására. Bár a pártvezetőség peyerista jobboldali többsége elvetette a munkásegységet és minden erejével akadályozta annak kibontakozását, mégsem tudta útját állni a párttagok balratolódásának. A szociáldemokrata párton belül a kommunistákkal való együttműködés az egyszerű párttagok, a középfunckionáriusok és mindenekelőtt az ifjúsági csoportok körében alakult ki.

A budapesti kerületi pártszervezetekben dolgozó fiatalok mind erőteljesebben tették szavá, hogy a súlyos, fasizálódó korszakban nincs OIB, vagyis széles körű szervezett ifjúsági mozgalmi élet. 1935 őszén a VI-os ifik háromtagú küldöttsége (Gallai Lajos, Sipos György és Tolnai György) felkereste a Conti utcában Büchler Józsefet, az SZDP budapesti titkárát és közölte vele a terézvárosi ifik tiltakozását az OIB feloszlátása miatt. Büchler gúnyosan megjegyezte, hogy már várta a VI. kerületet, hiányoztak eddig a tiltakozók közül.

A kerület pártszervezetének elnöke ez időben Halász Alfréd és titkára, a korábban a 2. csoportban működő Lénárd Sándor volt. Az ifjúság néhány hangadója megértette velük az ifjúsági mozgalom újjászervezésének fontosságát és ők is felkarolták azt. Végül is 1936 februárjában a központi pártvezetőség is hozzájárult az OIB újraszervezéséhez. A Vasmunkások Szakszervezete első emeleti tanácstermében ültek össze a budapesti kerületek ifjúmunkás küldöttei az újjáalakulást előkészítő értekezletre. A VI. kerületi ifjúmunkás küldöttek Császár Zsuzsa, Gallai Lajos, Radvánszky Rózsa, Sipos György és Surányi László voltak. A VI. kerületi ifjak aktívan harcoltak a radikális baloldali ifjúsági szervezet felélesztéséért. Ennek szükségességét kimondta a küldöttértekezlet és megválasztotta az OIB új vezetőségét. Tagjaik lettek Gallai Lajos elnök, Vágvölgyi Tibor titkár, Varga Elek, Reinhold Alfréd és mások. Nyomban ezután egymásután újjáalakultak a kerületi ifjúsági szervezetek is. A kerületi vezetőség tagjai Császár Zsuzsa, Fried György, Radvánszky Rózsa és Sipos György lettek. Nagy energiával fogtak hozzá az ifjúság szervezéséhez és a szervezet politikai erősítéséhez. Ugyanez év őszén alakult meg az SZDP kerületi szervezetének első csoportjában, a

Szabolcs utcában az ifjúsági csoport. A vezetésben itt Mandel Sándor és Sugár Irén vettek részt.

Az SZDP kerületi pártszervezeti életében e nyáron újonnan választották meg a csoportok vezetőségeit és a kerületi végrehajtóbizottságot is. A pártszervezet elnöke ismét Halász Alfréd lett, politikai titkárrá azonban a szakszervezeti mozgalomba távozó Lénárd Sándor helyett Lőw Ödönt választották meg, aki fokozottan képviselte az egységfront és az ifjúsággal való együttműködés politikáját.

Az SZDP határozatot hozott a párttagság szorosabb szervezésére. A párt és tagjai között ebben az időben nem volt rendszeres kapcsolat. A pártnapokon csak a legaktívabbak jelentek meg, de kiütköztek a hiányosságok a politikai akciókban való részvételben és a tagdíjfizetésnél is. A szervezeti élet fellendítése érdekében hozták létre a párttagoknak a választókerületi határoknak megfelelő rajonszerű csoportosítását, rajonvezetővel az élén. A rajonon belül minden tíz párttagot rajba osztottak. A rajon- és rajvezetők irányították, látogatták a hozzájuk tartozó párttagokat és inkasszálták a tagdíjat.

Az új szervezeti rendszer helyesnek mutatkozott és ennek funkcinálása érdekében ekkor vezették be a másodtitkár rendszert. Gallai Lajos, aki korábban a VB-ben az ifjúsági összekötő volt, lett a szervezeti kérdésekkel foglalkozó (adminisztratív) titkár.

A kommunista párt befolyásának növekedését a szociáldemokrata ifjúmunkás mozgalomra bizonyította az OIB összetételében 1936 nyarán bekövetkezett újabb változások. Az Ifjúsági Bizottság elnöke Bakonyi Sebestyén Endre (VII. kerület) lett, aki a KIMSZ titkára volt. A Bizottság másik új tagja Fock Jenő (X. kerület) szintén a KMP tagja volt. A titkár Vágvölgyi Tibor (VIII. kerület) lett, a vezetőség többi tagjai Bartos István és Surányi László (VI. kerületiek) lettek. Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy mivel a Népszava tájékoztatás céljából közölte az új vezetőség névsorát, a rendőrség politikai osztálya — ezt a „tájékoztatást” a maga céljára felhasználva — néhány nappal később beidézte az általa eddig ismeretlen funkcionáriusokat, ekkor még pusztán csak ismerkedés ürügyén, úgynevezett „pofavizitre”.³⁸

A kerületi ifjúsági vezetőség is megváltozott ez év nyarán, a vezetőség tagjai Kondor Ibolya, Sipos György és Kádár Lajos lettek, akik igen agilisán folytatták a politikai szervezés ügyét a

kerületi munkásifjúság soraiban. A szervezet elnöke Kondor Ibo-
lya, titkár Kádár Lajos volt.

A kerületi kollektíva érdeklődése lépést tartott a nemzetközi
eseményekkel. A baloldal sikereit szerte a világon sajátjuknak
érezték. Így voltak a spanyolországi eseményekkel is.

1936 nyarán a népfront választási győzelme után Spanyol-
országban hozzáfogtak a szegénység felszámolásához, a szocia-
lista építés és a földreform megvalósításához. Franco tábornok és
a segítségére siető olasz és német fasiszták fegyveres támadást
indítottak a fiatal baloldali köztársaság ellen. A spanyol köztár-
saság védelmére megmozdult a világ proletariátusa. A nemzetközi
brigádok között egy magyar zászlóalj is alakult, amelybe eljutot-
tak a hazulról indulók mellett a más országokban élő magyar
emigránsok is. Magyarországon a KMP vette kezébe az önkén-
tes harcosok szervezésének ügyét.

Az SZDP VI. kerületi szervezeteiben jó volt a politikai össz-
hang a párt és a Cukrász Szakszervezet között, az egységfront
szellemét tükrözte. A szakszervezet vezetői közül Sere Árpád és
Fülöp József gondnok segítette a pártszervezet munkáját. A cuk-
rászmunkások nemcsak szakszervezetüknek, hanem az ugyanott
levő pártszervezetnek is tagjai voltak. A spanyol polgárháború
kitörése után 1937 tavaszán a kiváló kommunista, Kronowitz Má-
tyás foglalkozott az önkéntesek szervezésével. A pártszervezet és
a cukrász szakszervezet tagjai közül több csoportban indultak el
az elvtársak internacionalista kötelességüknek eleget tenni. Elő-
ször Fügedi Pál és Tamási Károly ifjűmunkások jutottak el a
magyar zászlóaljhoz. Utánuk, mint turisták, Prágán, Párizson ke-
resztül a Pireneusokon át megérkezett Máдай József, Gyurek Mi-
hály és Padrach Lajos, őket követték néhány héttel később Kra-
sowetz Ferenc, Kurta János, Wachtel Andor és a szervező Kro-
nowitz Mátyás.

Kiképzésük után 1938 januárjában kerültek a magyar zász-
lóaljhoz, amelynek akkor Szalvai Mihály volt a parancsnoka és
a politikai komisszár szerepét Rajk László töltötte be. Itt kapták
meg a kerületből származó önkéntesek ünnepélyes keretek között
a Kommunista Párt igazolványát. Első komoly csatájuk néhány
nappal később Estremaduránál folyt le, ahol véres küzdelemben
végül is szétverték és megfutamították a falangistákat.

A VI. kerületiek és a cukrászok közül az első hősi halott
Wachtel Andor volt, aki az ott folyó nehéz harcokban eltűnt.
Lehet, hogy fogságba került. Köztudomású azonban, hogy a fa-

siszták csaknem minden idegen foglyot azonnal felkoncoltak. Nyilván Wachtel Andor is így lelte halálát. Ezután következett be az Ebro folyó menti nagy ütközet. A magyar zászlóalj Lerida városánál vívta csatáját. A harc során megállították a fasiszták előrenyomulását, de ez a győzelemmel felérő csata a magyar zászlóaljtól sok áldozatot követelt. Itt haltak hősi halált a VI. kerületi cukrászok közül Gyurek Mihály, Padrach Lajos és Krasowetz Ferenc. Itt sebesült meg Rajk László és Máдай József is.

A nemzetközi alakulat, köztük a magyar zászlóalj az antifasiszta háború egyik legszilárdabb ereje volt. Ahogy Komját Aladár, a költő írta — és a Szalmás kórus énekelte — „Ezer nyelvű, egyszívű brigád”.

Idehaza a magyar munkásosztály nagy rokonszenvvel kísérte a spanyol nép szabadságáért folyó küzdelmet. A jobboldali szociáldemokraták, Peyerék megtagadták a szolidaritást e rendkívüli fontos nemzetközi harccal. Lent a pártszervezetekben és a szakszervezetekben, valamint az ifjúság körében azonban növekvő mértékben kiálltak a dolgozók a spanyol nép ügye mellett. A VI. kerületben és a cukrászoknál segélyakciót szerveztek, melynek vezetője Wiener Ferenc volt. Szervezetten küldték a VI. kerületiek és a cukrászok a fronton harcolóknak a csomagokat és egyéb támogatást.

Miután az angol és francia kormány meghirdette a „be nem avatkozási politikát”, s ez árulással egyenlő állásfoglalás után a nemzetközi brigádokat a spanyol köztársaság kivonta a küzdelemből — Franciaországban lefegyverezték, majd gyűjtőtáborba vitték őket. A VI. kerületi kommunisták közül ide már csak Kurta János, Máдай József, Kronowitz Mátyás és Fügedi Pál jutottak. Kronowitz tifuszt kapott, legyengült szervezete nem tudott ellenállni a betegségnek és a gyűjtőtáborban halt meg.³⁹

A német és az olasz fasiszták Spanyolországban Francoék oldalán való beavatkozása mellett a 30-as évek második felében egyéb területeken is rohamosan éleződött a nemzetközi helyzet. Az olasz-abesszín háború idején Hitler-Németország bevonult a Rajna-övezetbe és 1936 őszére kialakult a fasiszta államok agresszív szövetsége, az úgynevezett Berlin-Római tengely. A náci Németország napirendre tűzte Ausztria bekebelezését. Az új világháború árnyéka borult Európa fölé.

Magyarországon Gömbösnek 1936-ban bekövetkezett halála után megalakult Darányi Kálmán kormánya. A várakozásokkal

ellentétben Darányi folytatta a Gömbös-kormány politikáját. Erősítette a Hitler-Németországhoz fűződő szálakat és előkészítette a háborús magyar fegyverkezési programot.

A fasizmus nemzetközi térhódítása, Magyarországon a nyilas-mozgalom előretörése szükségessé, a szociáldemokrata ifjúsági munkás mozgalom újraéledése és a szociáldemokrata szervezetek megerősítése politikája lehetővé tette a kommunisták fokozott bekapcsolódását a szociáldemokrata kerületi szervezetek tevékenységébe.

„A kommunista erők általános átcsoportosításának idején, pontosan 1937 nyarán — írta Kádár János — az azóta elhunyt Rudas Ervin elvtárs a Kommunista Párt nevében felhívott, hogy iratkozzam be a Szociáldemokrata Pártba s ott folytassam mozgalmi munkámat. Így kerültem 1937 szeptember elsején — lakóhelyem szerint — az SZDP VI. kerületi szervezetének tagjai közé.”⁴⁰ Kádár János és Rudas Ervin mellett ugyanebben az időben kezdett a VI. kerületben dolgozni Goldmann György, a kommunista párt másik kiváló vezető egyénisége. Rajtuk kívül 1940-ig a VI. kerületi pártszervezetben nem volt másnak szervezett kapcsolata a Kommunisták Magyarországi Pártjával. E három kiváló kommunista bekapcsolódása a kerületi szociáldemokrata pártszervezet életében a következő évek mozgalmi küzdelmeinek, eredményeinek, sikereinek meghatározó tényezője lett.

Munkájuk kezdetén a szociáldemokrata mozgalom legaktívabb részében, az ifjúsági munkás csoport életében vettek részt. Az ificsoportban baloldali, a szociáldemokrata párt felső vezetésével, a kerületi végrehajtóbizottságokkal szembenálló ellenzéki szellem uralkodott. Lelkesedtek a Szovjetunióért és a Kommunisták Magyarországi Pártjának feltétlen tekintélye volt előttük. Az ifjúsági munkások azonban úgy tudták, hogy az 1936. évi feloszlítás nemcsak a pártszervezeteket, hanem az egész pártot érintette. Senki sem hivatkozhatott tehát előttük a KMP-ra, ha nem akart eleve bizalmatlanságot kelteni maga iránt. A harmincas évek vége felé, ha egy ifjúsági munkás csoportba kerülő új ember arról beszélt volna, hogy ő a kommunista párt megbízásából dolgozik a legális mozgalomban, ha csak azt a szót kiejtette volna: „kommunista”, a rendőrséggel való küzdelemben tapasztalt fiatalok úgy tekintettek volna rá, mint rendőrségi provokátorra, vagy legjobb esetben, mint valami félrevezetett frakciósra, akit mindenképpen kerülni kell. A VI. kerületi legális munkásmozgalomba kapcsolódó kommunistáknak, Kádár Jánosnak, Gold-

mann Györgynek és Rudas Ervinnek tehát csupán saját emberi és mozgalmi kvalitásaikkal kellett kivívniuk azt a megbecsülést, amely szükséges volt ahhoz, hogy ezen bonyolult és ellentmondásos viszonyok között befolyásuk alá tudják vonni az ifi-mozgalmat. A kommunisták látták, hogy az ifi csoport az a láncszem, amelyet megragadva a következő legnehezebb években esetleg az egész kerületi munkásmozgalomra döntő befolyást gyakorolhatnak. A három forradalmár néhány hónap alatt feltétlen tekintélyt vívott ki a terézvárosi ifjúmunkások között.

Ebben az időben a szociáldemokrata pártközpont határozatára a kerületi végrehajtóbizottságok az ellenzéki ificsoportok állandó ellenőrzésére úgynevezett ifi-összekötőket jelöltek ki a VB és az ifivezetőség közti kapcsolat fenntartására. Az összekötőknek joguk volt résztvenni az ificsoport és a csoportvezetőség minden ülésén. A harmincas évek közepétől kezdve az összekötők általában a végrehajtóbizottságok politikáját képviselték az ificsoporttal szemben, akik ezért nem voltak köztük népszerűek. Az ifi összekötők kijelölése tünete volt annak az erősödő küzdelemnek, amely az ifjúmunkások fölötti befolyásért a kommunisták és a jobboldali szociáldemokrata pártvezetőség között kialakult.

A VI. kerületi mozgalom a három említett kommunista párttagon kívül 1937 körül további kommunistákkal erősödött (Döme Piroska, Galambos Sándor, Rácz László, Erdős Péter, Rédner Miklós, Salgó Andor), akik a párt feloszlátása óta nem álltak szervezett kapcsolatban a KMP-vel. A KMP központi szervével Goldmann György tartotta ezekben az években a kapcsolatot. E feladattal elsősorban azért őt bízták meg, mert kommunista pártbeli funkciót 1941 közepéig csak olyan elvtársak vállalhattak, akik nem voltak még letartóztatva, nem voltak „feketék”.

A kommunisták vezető szerepet játszottak a kezdődő nyilas mozgalomnak a munkásszervezetek, s azok helyiségei ellen irányuló támadásainak visszaverésében. A nyilasok gyakran megtámadták a szocialista kirándulócsoportokat is. Válaszként az OIB VII. kerületi csoportja Ságvári Endre vezetésével, de köztük néhány VI. kerületi ifi-vel is, 1937. szeptember 16-án megtámadták a Tompa utcai nyilasházat és szétverték a gyűlésüket. A rendőrség a nyilasok segítségére sietett és sok fiatalt, köztük Ságvári Endrét, letartóztattak.

A pártszervezeti élet színvonalát emelték a kiváló marxista felkészültségű előadók, akik a felnőttek és ifjak részére tartot-

tak előadásokat, szemináriumokat; ilyenek voltak Hoffmann Árpád, Földes Ferenc és Goldmann György, valamint Gárdos Mariska.

A politikai harcokat kulturális megnyilvánulások tarkították. Ez időben már általánossá váltak a Népszava által vasárnap délelőttönként megtartott munkáselőadások a Nemzeti Színházban és az Operaházban. A Zeneakadémián Hont Ferenc vezetésével és rendezésében baloldali színészek felleptével klasszikus színelőadásokat tartottak. Előadták Madáchtól a Civilizátort, Katonától a Bánk bánt, Csokonaitól a Méla Tempefőit. Ezek az előadások igen népszerűek és látogatottak voltak, a kerület dolgozói körében is.

1937-től 1939-ig az ifjúsági csoport vezetősége többször alakult. Végig Kondor Ibolya volt az elnök. Az ifjúsági mozgalom titkárai voltak akkor Rácz László, Erlich Pál és Gergely Miklós. Vezetőségi tagjai voltak Sugár Irén, Deák Lívia, Deák Mária, Sági István, Németh Katalin, Tolnai Károly, Romhányi József. A rendszeres politikai munkából igen aktívan vették ki részüket: Boros Miklós, Csillag Géza, Csillag Magda, Drucker Tamás, Erdős Kitty, Erdős Péter, Fehér György, Friedmann Judit, Galambos Jolán, Galambos Sándor, Grünwald Károly, Husz László, Kondor György, Kovács József, Kovács Piri, Lakatos Béláné, Martis Béla, Németh Sándor, Pallós György, Pápai Antal, Rácz Károly, Rácz Zsuzsa, Radó Tibor, Rédner Miklósné, Rosta László, Seres Margit, Seres Márton, Seres Tibor, Sugár Magda, Szikra Sándor, Szinai Miklós, Tamási Károly, Tósmagi Mátyás, Várnai Olivér, Weisz Dóra, Weisz Lili.⁴¹

Az ifjúsági csoport egyre népesedő tábora 1937-ben a Szentendrei-szigeten töltötte szombatjait és vasárnapjait. Igen sok politikai vita zajlott le ott és komoly iskolája volt a mozgalomba került fiataloknak. Politikai tapasztalatcserét nemcsak saját körükben, hanem a szomszédságban levő nyomdászokkal, vasasokkal és a VIII-as ifikkal is folytattak. Itt próbálta frakcióját erősíteni a trockista Reinhold Alfréd is, akivel szemben a kommunista ifjak komoly elvi, politikai csatákat vívtak. Végül is az SZDP kerületi vezetőségének állásfoglalása után, egyéb emberi fogyatékoságai miatt is Reinholdot nemcsak a telepről, hanem a pártszervezet egész területéről eltanácsolták. A kerületi elvtársaknak egészséges ösztönei lehettek megítélésében, mert e gazdag család fia a következő években, még a világháború kitörése előtt kivándorolt Angliába, ahol a BBC magyar nyelvű adásá-

nak munkatársa lett és szocialista-, valamint szovjetellenes ki-
rohanásait még a felszabadulás utáni években is folytatta az éter
hullámain keresztül.

1938-tól a kerületi ifjúság víkend telepet létesített Békás-
megyeren a Duna-parton. A sportolás és szórakozás mellett
rendszeres politikai megbeszélések és szemináriumok folytak a
telepen. A politikai oktatás előmozdítására munkacsoportokat
hoztak létre a marxizmus-leninizmus tanulmányozására, amely-
nek vezetői Goldmann György, Erdős Péter, Rácz László, Rudas
Ervin, Szinai Miklós és Timár István voltak.⁴¹

Ez időben jól szervezett Vörös Segély csoport működött a
kerületben, amelynek vezetői Németh Jánosné, Németh Kati és
Salgó Andor voltak.

A VI. kerületiek is szavalták titokban József Attila betiltott
versét a „lebukottakról”, s nem feledkeztek meg börtönökbe zárt
társaikról, a spanyol szabadságharc táborokban sínylődő hőseiről

*„...Eltársunk, ki még sétálsz, mint a fény,
gondolj ránk, kik fel-le futkosunk
és messze nézünk cellánk szögletén.
Lágyult az izmunk, fekhelyünk kemény,
Eledelünket kiköpi a szánk,
gyomor- s tüdőbajt ítéltek reánk
s ha nem pusztulunk, elpusztítanak.
Még harcolunk, de testünk oly sovány.
Testvér segítsd a lebukottakat.*

(József Attila: Lebukott.)

Magyarországon is, a többi európai fasiszta országban is a
politikai irányvonal egyre jobbra, a háború, a katasztrófa irá-
nyába fordult. 1938 márciusában a hitlerista seregek lerohanták
a szomszédos Ausztriát. A Soprontól alig néhány kilométerre
fekvő osztrák községek fővárosa a fasiszta Berlin lett. A horog-
kereszt csápjai elérték határainkat. Minden magyar hazafi ag-
godalommal gondolt arra, hogy a fasiszta hódítás Magyarorszá-
got, Budapestet is elérheti. Az Anschluss napja a kerület számá-
ra is elszomorító volt. Éppen azon a napon, március 13-án ren-
dezett az ifjúsági csoport a Magántisztviselőknél székelő II. cso-
port helyiségeiben egy műsoros, táncos kultúrestet, melynek be-
vétele a különböző segélyalapokat szolgálta. A műsort megtar-

tották, de táncolni a hitleristák újabb gonosztettének napján nem volt senkinek kedve. E naptól kezdve tovább sűrűsödtek a politikai nehézségek a kommunisták és a szociáldemokraták, sőt a haladás minden más képviselője számára egyaránt.

A reakció betiltotta a május 1-re tervezett utcai felvonulást. Ehelyett egy héttel később a hűvösvölgyi Nagyréten rendezett a szociáldemokrata párt úgynevezett majális-ünnepséget. Szavalók, dalkórusok, tornászok adták a műsort. A délutáni órákban a sok ezres ifjúmunkás tömeg énekelve, gyalog indult Hűvösvölgyből hazafelé. Ez a megnyilvánulás a rendszer ellen tüntető menetté alakult át. A rendőrség szét akarta oszlatni a felvonulókat, először a Széll Kálmán téren; a menet azonban ment tovább, át a Margit-hídon. A pesti hídfőnél újabb lovasrendőr roham folyt le, a Nyugati pályaudvarnál azonban újra összeverődve folytatódott a tüntetés az Erzsébet körúton, ahol brutális rendőr-attak vetett véget az impozáns és lelkes ifjúsági megmozdulásnak. Sok tüntetőt elfogtak.

A politikai harcok, a tüntetések egyre nehezebbé váltak. 1938. szeptember 4-én a VI. kerületi fiatalok egy csoportját a rendőrség egy visegrádi hajókiránduláson inzultálta. Néhányukat előállítottak, Galambos Sándort internálták és másik 9 fiatalt, köztük Sági Istvánt és Györgyöt, Seres Tibort és Blaszc Imrét rendőri felügyelet alá helyeztek.

A szakadék felé rohanás gyorsuló ütemében egymást váltották a kormányok. 1938 májusában Imrédy Béla alakított kormányt; a Szociáldemokrata Párt, a szakszervezetek fokozott veszélybe kerültek. A kormány új „zsidó törvényeket” szavaztatott meg, amelyek elsősorban a szegényembereket sújtották. A reakció gyalázkodó, rágalmazó propagandáját a sajtóban s a rádióban végtelenségig élezték a kommunisták, a szociáldemokraták és a Szovjetunió ellen. A nacionalizmus, az antiszemitizmus és a háborús uszítás határt nem ismerő mértéket ért el. A klerikalizmus apparátusa is csatlakozott a hisztéria fokozásához. 1938. augusztus 20-án rendezték meg az Andrássy úton és a Hősök terén Paceli bíboros, a későbbi XII. Pius pápa celebrálása mellett az eucharisztikus kongresszust.

A háború ideológiai előkészítése a reakció szempontjából nem volt egészen eredménytelen. A nacionalizmus és a területi követelések kiélezése közepette csatlakozott a kormány 1939 tavaszán a hirhedt antikomintern paktumhoz. Szovjetunió kénytelen volt diplomáciai kapcsolatát országunkkal megszakítani. Ez-

zel eltűnt átmenetileg az Aradi utcai követség épületéről a reményeket tápláló, sarlót és kalapácsot lengető vörös zászló.

Az állami élet állandósuló jobbratolódásával szemben az SZDP jobboldali vezetősége az uralkodó osztályok náciellenes csoportjaival próbált alkudozni. A baloldal élesen bírálta a pártvezetőséget és erőteljes akciókat sürgetett. Budapesten, különösen az V., VI., VII., IX. kerületi, a zuglói és lágymányosi pártszervezetekben léptek fel a pártvezetőség megalkuvó politikája és szövetellenessége miatt.⁴²

Az új esztendő az SZDP soronlevő kongresszusával kezdődött. E kongresszus élesen tükrözte a reakció nyomását egyre nehezebben viselő párt nehézségeit. A szociáldemokrata párt mély, belső válságát mutatja néhány pártonbelüli ultrajobboldali funkcionárius erőfeszítései. (Takács Ferenc képviselő, Erdei István párttitkár, Nyigri Imre, Bresztovszky Ede, Barabás Gyula újságírók.) Ezek az internacionalizmus helyett a nacionalista útra akarták terelni a munkásmozgalmat.

Ezeket a törekvéseket a párttagok tömegeinek nyomására a pártvezetőség megakadályozta. De a pártkongresszuson Peyerék elhagyták a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nevéből a „Magyarországi” szót, ami a párt nemzetközi jellegére utalt. Az előértekezleten éles vitát váltott ki az opportunista névváltoztatási javaslat. Az egyik kerületi párttitkár aláírásokat gyűjtött. A 240 küldött közül 150-en, köztük a VI. kerületi kongresszusi küldöttek is, aláírásukkal tiltakoztak a párt nevének megváltoztatása ellen. Peyerék azonban addig magyarázták és húzták a vitát, ameddig mégis sikerült minimális szótöbbséggel akarataukat keresztülvinni.

1939 elején az ifjómunkások a regubeli csodaszarvast űző Imrédyről gúnyképeket, „nyalókákat” ragasztottak ki a kerület fő útvonalaira. A nyalókákat a szociáldemokrata párt adta ki és éjszaka ragasztották a fiatalok az üzletek kirakataira, kapukra. Egy éjszaka bátor VI. kerületi ifjómunkások — Deák Mária, Romhányi József és Várnai Olivér — a nyilasokat gúnyoló röpcédulákkal ragasztották tele a magyar fasiszták központi székházának az úgynevezett Hűség Házának három ablakát.

1939 februárjában a saját fajvédő politikájába belebukott és a nevetség tárgyává vált Imrédyt is menesztették. Imrédy kormánya idején a szakszervezetek és a szocialista sajtó ellen megkezdett újabb támadások gróf Teleki Pál kormányzata alatt tovább folytatódtak, sőt fokozódtak. Betiltottak több szociálde-

mokrata folyóiratot, csődbe kergették az Általános Fogyasztási Szövetkezeteket, vizsgálatot indítottak a szakszervezetek ellen, Kistarcsán és Nagykanizsán új internálótáborokat állítottak fel.

Május elején feloszlatták a képviselőházat és május végére új választásokat rendeltek el. A baloldal nem mondott le ez-
évből sem a május 1-e megünnepléséről; a hűvösvölgyi Nagyré-
ten megtartott politikai találkozó után a munkások és a fiatalok
ezrei ismét tüntető felvonulást tartottak. Tüntettek a fasiszták
és a nyilasok ellen a demokratikus jogokért, a szabadságért és a
veszélyeztetett békéért. A Széll Kálmán téri rendőrtámadás után
a Margit hídnál megint gyülekeztek és többszöri rendőrtámadás
ellenére ez alkalommal is eljutottak a Nagykörútra. A kerületi
elvtársak szép számmal vettek részt e fontos reakcióellenes tüntetésben. Az uralkodó köröknek számolniuk kellett az antifa-
siszta tömegek jelenlétével.

A május 28 és 30-a között megtartott választások előtt a
kormánypárt és a reakció kíméletlen, rágalmazó szocialistaellenes
propagandahadjáratot indított a rádión, a sajtón, gyűlése-
ken és plakátokon keresztül. A reakciós hisztéria és a szélső-
jobboldali uszítás viszonyai között megtartott választásokon az
SZDP mindenütt kevesebb szavazatot kapott és képviselőinek
száma 11-ről 5-re csökkent. De meglepetés érte a kormánypár-
tot is. A nyilaskeresztes pártok 50 zöldinges képviselővel vonul-
tak be a parlamentbe. A Budapesti Északi választókerületbe tar-
tozó VI. kerületben az SZDP 15 512, a MÉP (kormánypárt) 22 095,
a liberális Rassaiék 25 201 és a nyilasok 18 457 szavazatot kap-
tak.⁴³

A nyilas szavazatok száma azt mutatja, hogy nem véletle-
nül lett a kerületben fekvő Andrássy út 60 a nyilasok pártköz-
pontja. A nyilasok szavazataik legnagyobb részét minden bi-
zonnyal a kormánypárttól vették el és sokan szavazhattak rá-
juk az egykori fővárosi Kereszténypárt híveiből is. A szociálde-
mokrata párt szavazatai csökkenésében a pártvezetés megalkuvó
politikája mellett jelentős szerepet játszott az új választási tör-
vény is, amely újból szűkítette a munkások szavazati jogát és
a zsidótörvény is, amely elsősorban a Rassay párti, de valószí-
nűleg a szociáldemokrata szavazók számát is tovább csökkentette.
Az ellenforradalmi terror két évtizede után mégis több mint
15 000 kerületi lakos szavazott a szocializmusra. A háború elő-
estéjén, alig egy évvel az Anschluss és néhány héttel Csehszlo-
vákia lerohanása után a kerület szociáldemokrata és liberális sza-

vazóinak száma többet tett ki, mint a kormánypárt és a nyilasok hívei együtt. És még nem számoltunk azokkal, akiket a reakciós választójogi törvény elütött a szavazástól. *A VI. kerület lakosságának többsége a fasiszta konjunktúra tetőpontján szembenállt a reakcióval.*

A VI. kerületi pártszervezetben 1939 nyarán vezetőségváltás történt. A súlyosan beteg Lőw Ödön helyére Gallai Lajost választották politikai titkárrá és az adminisztratív titkári teendőket tőle Tolnai György vette át. A pártszervezet elnöke változatlanul Halász Alfréd volt, a végrehajtó bizottság további tagjai Béres György, Bottyánszky Pálné, Grósz Jenő, Jászi Ferenc, Kiss Róland, Kondor Ibolya, Sós-Salzmann Lajos és Szilágyi Antal voltak.

Augusztus 23-án kötötte meg a Szovjetunió Németországgal a meg nem támadási szerződést. Ez alkalmat adott az SZDP jobboldali vezetésnek a Szovjetunió ellen irányuló támadásokra.

A budapesti és környéki pártszervezetek elnökeinek és titkárainak a központi pártvezetőség által rendezett rendszeres értekezlete ebben az időben mindinkább fontos politikai fórumává fejlődött a szociáldemokrata pártéletnek. Az 1939 augusztus végi értekezleten Mónus Illés a szerződés megkötését a munkásmozgalom tragédiájának nevezte. A következő heti ülésen Szakasits Árpád tartotta a beszámolót, amely már vitázott Mónus álláspontjával. A szerződést az adott körülmények között elkerülhetetlennek, szükségesnek és helyesnek tartotta, amely a Szovjetunió további védelmi felkészülését szolgálja. Szakasits baloldali felszólalása után megmozdult az értekezlet alsó funkcionáriusainak baloldali többsége és egymás után támogatták a Szovjetunió álláspontját és vele erősítették Szakasits baloldali pozícióját. Az ülésen a VI. kerületi pártszervezet részéről Tolnai György titkár volt jelen, aki ugyancsak Szakasits felszólalásához csatlakozott. A pesterzsébeti küldött mintegy összegezve a többségben kialakult baloldali álláspontot kinyilvánította, hogy az elnökök és titkárok értekezlete helyesli azt a politikát, amelyet Szakasits Árpád a szociáldemokrata párt nevében előadott, helyesli és támogatja azt.

Ez időben felkereste a terézvárosi pártszervezetet Peyer Károly, majd Büchler József egy-egy pártnapon. Rágalmazó, provokatív módon támadták a Szovjetuniót. A hozzászólók nagyrésze azonban síkraszállt a Szovjetunió mellett. Az egyik hozzászóló szavai után Peyer Károly a felszólaló nevét követelte. Ismerve

ennek következményeit (kizárást, ennek közzétételét a Népszavában, majd rendőrségi zaklatást), a kerületi elnökség tagjai csitították az ordító Peyert, amíg a felszólalónak sikerült elhagynia a termet. A kerületi pártszervezet tagjainak nagy többsége a Szovjetunió mellett állt, vagy legalábbis nem foglalt állást ellene. A Peyer-Büchler akció eredménytelen volt a VI. kerületben.⁴⁴

A VI. kerületi pártszervezet taglétszáma a fasizmus előretörése ellenére lassú növekedésben volt. A terézvárosi munkások, dolgozók a mindinkább a munkásegység legális keretét jelentő szociáldemokrata pártszervezetben találtak politikai otthonra.

VI.

A VI. KERÜLETI MUNKÁSMOZGALOM A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

1939—1944

1. *A munkásegység politikájának megvalósítása 1939—1940*

1939. szeptember elseje pénteki napra esett, szürke hétköznapi volt. Alig múlt 9 óra, megjelent Budapest utcáin a délelőtti bulvár lap, a Mai Nap. A rikkancsok hangos szóval hirdették a világszenzációt: Németország hajnal óta harcban áll Lengyelországgal. Elkezdődött a második világháború.

A magyar kormány nem vett részt a háborúban. A világháború első másfél évében, 1941 tavaszáig úgynevezett nem hadviselő fél volt. Ebben az időszakban — bár ingadozásokkal — tovább erősödtek azok a szálak, amelyek a reakciós magyar kormányzati rendszert a fasiszta Németországhoz kötötték. Hazánk sodródott a háború felé.

A háború kitörését rögtön felhasználta a magyar kormány saját hatalma, és az elnyomó intézkedések újabb területekre való kiterjesztése érdekében. 1939. szeptember 3-án már megjelent a kormány közleménye a kivételes hatalom bevezetéséről „az egyesülési és gyülekezési jog korlátozásáról, rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezéséről (internálásról)”.¹

A kormány, hogy nehezítse, elsorvassza a szociáldemokrata pártéletet, elrendelte, hogy a szakszervezetek helyiségeiben többé nem működhetnek a szociáldemokrata párt szervezetei. A VI. kerületi szociáldemokrata pártszervezetnek ennek következtében el kellett hagynia a Cukrárszok Szakszervezete Erzsébet körúti helyiségeit, ahol eddig a két szervezet jó elvtársi együttműködésben élt együtt. A Szociáldemokrata Párt VI. kerületi szervezete számára az Izabella utca 71 szám alatt bérelt új helyiséget. A pártélet elsorvadása helyett az új önálló otthonában a VI. kerületi szervezet új fellendülést ért el.

Az új helyiséget lakásból alakították ki: két utcai szoba válaszfalát kiemelték és így létesítettek egy nagyobb előadótermet. A harmadik utcai szoba volt a titkári iroda. Az udvari szobában zajlottak le a kisebb összejövetelek. A konyhában lakott Bakonyi Rezső feleségével; ők voltak a pártszervezet gondnokai a német katonai megszállásig. Bakonyi Rezső bevonulása miatt jórészt felesége töltötte be ezt a funkciót. A kamrában működött a könyvtár. A fürdőszobában tartották az olyan megbeszéléseket, szemináriumokat, amelyek „nem igényeltek” nagyobb nyilvánosságot.

A helyiségavatást — amelyről a Népszavában kis beszámoló jelent meg —, a rendőrség „tiltott gyűlésként” kezelte. Ezért Tolnai György titkárt vonta felelősségre és kétheti toloncházra ítélte. Ez az eset jellemző volt a szociáldemokrata pártnak a Horthy-Magyarországon kialakult legális helyzetére és egyben mutatta — a háború kitörése után — a kialakult állapotok változását. A párt törvényesen működött, de lényegében csak a rendőrségnek bejelentett és engedélyezett rendezvényei „élvezték” a legalitást. Az SZDP természetesen állandóan küzdött ez ellen és belső (saját helyiségeiben tartott) rendezvényeit — a kéthetenként tartott keddi pártnapokat, szerdai ifi-napokat, szemináriumokat, a havonkénti vezetőségi üléseket, az egyes kulturális megnyilvánulásokat — rendőrségi bejelentés nélkül tartotta, ezzel kitéve a rendőrségi rajtaütéseknek, amelyek bármelyik üléselő csoportot tiltott gyűlésként kezeltek ilyenkor. A rendőrség a békeévekben tűrte a pártszervezetek normális munkáját. A háború idején azonban mind sűrűbbé váltak a rendőrségi rajtaütések. A végrehajtó bizottság természetesen nem jelentette be a rendőrségnek az új párthelyiség avató ünnepélyét sem. Az általános szigorításnak volt mintegy fenyegető bevezetése az ünnepségnek — tiltott gyűlésként való kezelése és a másodtitkárnak —, aki a beteg Lőw Ödön politikai titkár helyett jelent meg az idézésre — rendőrhatósági büntetése. Később a rendőrség zaklatásai az Izabella utcai párthelyiségben mind gyakoribbakká lettek.

A második világháború kitörése új helyzetet teremtett a magyarországi munkásmozgalom számára, természetes a terézvárosi mozgalom számára is. A kormány megpróbálta a munkásmozgalom eddig is szerény legális lehetőségeit tovább szűkíteni. A kommunisták megpróbálták a legális munkásmozgalom kerekeit, fokozott mértékben felhasználni. Nem volt könnyű eljuttatni az igazságot a 30-as évek végén a magyar nép szélesebb kö-

reihez. A háborúnak és a német fasiszták térhódításának sokan nem örültek, de megnehezítette a tisztánlátást, hogy a lázas fegyverkezés csökkentette a munkanélküliséget és a két évtizedes sovínisza uszítás után kevesen látták, hogy a németek kegyeiből kapott különböző területnyereségek az egész ország sorsát teszik kockára. Terjedt a nyilas demagógia befolyása.

A szociáldemokrata párt jobboldali vezetői készek voltak továbbra is támogatni a kormány politikáját. Elsősorban a szovjet-ellenes uszításhoz csatlakoztak. A szovjet- finn háború kitörése után felújították a szovjet-német megneemtámadási szerződés idején megkezdett szovjetellenes kampányt. Nemcsak a parlamentben és a Népszavában uszítottak a Szovjetunió ellen, de előadás-sorozatot kezdtek a kerületi pártszervezetekben is, az „orosz kérdésről”. A VI. kerületben Büchler József tartotta e témakörben első előadását 1940. januárjában. A párttagság szovjetbarát közbeszólásaira először csak dühösen reagált, majd elvesztve idegei felett az uralmát, fenyegetőzni kezdett. Ez az egész hallgatóságban visszatetszést keltett. Az előadás végül botrányba fulladt. A jobboldali szociáldemokraták akciója visszafelé sült el; inkább elősegítette a szovjet-barát hangulat terjedését, a pártszervezetben. Az „előadás-sorozat” második témája a VI. kerületben már „az ember származása” volt. A szovjetellenes akció a szocialista munkások körében megbukott.

Peyerék mégis tovább folytatták behódoló politikájukat. „A Szakszervezeti Tanács 1940. januárjában a kormány sürgetésére az SZDP vezetőségének egyetértésével nyilatkozatot adott ki, amelyben kifejezte egyetértését a katonai készülődésekkel és a hódító célokkal.”²

A Szociáldemokrata Párt opportunistá vezetőinek politikája a világháború viszonyai között polarizálta a párton belüli erőviszonyokat. Már az 1939-es pártkongresszuson is sok régi funkcionárius szembeszállt a vezetőségnek a párt neve megváltoztatásával kapcsolatos opportunistá gesztusával. A funkcionáriusok ilyen magatartása tünete volt a kialakuló ellenzéki hangulatnak, a kommunisták és a szociáldemokraták alulról — a pártszervezetekben — kibontakozó akcióegysége feltételei érlelődésének. A párt hivatalos lapja, a Népszava szerkesztőségében is kialakult a tekintélyes és tehetséges újságírók, kommunista vagy baloldali szociáldemokratának számító csoportja. Mindez növelte a szociáldemokrata pártvezetőségben belül a balszárnny látható fejének, Szakasits Árpádnak a politikai súlyát. Ez a szociáldemokrata bal-

oldal azonban nem rendelkezett a háborús politikából való kibontakozáshoz szükséges iniciatívával.

A Kommunisták Magyarországi Pártja 1939-ben újjászervező munkájának még kezdetén tartott. Azok után, hogy 1938. március 15-én a németek lerohanták Csehszlovákiát, megszakadt a hazai kommunisták kapcsolata az addig Prágában működő Központi Bizottsággal. Az új hazai vezető szerv fenn tudta tartani kapcsolatait az OIB-ben, a Népszava szerkesztőségében és az egyes legális munkásszervezetekben dolgozó kommunistákkal. A KMP-nek azonban ekkor még nincsenek alapszervezetei. 1939 végén az egyes szociáldemokrata pártszervezetekben dolgozó kommunisták és majd az ezekben létesítendő kommunista alapszervezetek kialakítására és összefogására megalakították a KMP Szociáldemokrata Bizottságát, amelynek titkára az egyébként VI. kerületben dolgozó Goldmann György lett. Az OIB titkára ebben az időben a kommunista Kulich Gyula volt.

A kerületi ifjómunkás csoportokban a szociáldemokrata vezető szervüktől kapott kommunista politikai irányítás és a kerületekben dolgozó kommunisták által nyújtott közvetlen támogatás segítségével intenzív politikai élet bontakozott ki.

Az ifjómunkás mozgalomban ekkor már egy éve működött a KMP által kezdeményezett és az OIB szervezésével kitűnően megvalósított munkacsoportok rendszere. A rendszerint 70—80 tagú kerületi ifjómunkás kollektíván belül a kisebb 10—15 létszámú munkacsoportokban könnyebben alakult ki a kommunisták vagy — a legtöbb alkalommal — a kommunisták által kiválasztott felkészült, kommunista meggyőződésű munkacsoport-vezetők és a csoport tagjai között egy állandó, szervezett mozgalmi kapcsolat. Minden munkacsoportnak meg volt a maga ideológiai oktatási programja is. A KMP-nek sikerült a munkacsoportok révén a Horthy-fasizmus legsötétebb éveiben is az ifjú munkásoknak értékes, marxista képzettséget nyújtani.

A VI. kerületben működő munkacsoportok vezetői 1939—1940-ben Rudas Ervin, Goldmann György, Rác László, Sugár Irén, Szinai Miklós és Timár István voltak. A munkacsoportok egységes eljárás alapján működtek. A politikai gazdaságtan mellett állandóan foglalkoztak aktuális politikai kérdésekkel is. Kitűnő agitációs anyagot szolgáltatottak ezek a beszélgetések, a munkahelyeken folyó felvilágosító munkához is.

A Rudas Ervin által vezetett csoport tagjai a következők voltak: Back Edit, Várnai Olivér, Martis Béla, Csillag Géza, Se-

res Márton, Seres Mártonné, Hoffmann Edit, Sági György és Sági István.

Rudas Ervin, a csoport vezetője ekkor már megjárta a Horthy-rendszer börtöneit. Szülei jómódú emberek voltak. Király-utcai művirág üzletük mellett körülbelül 20 munkással dolgozó művirágkészítő üzemük is volt. Ervin mégis nemesfémtanulónak ment. Alig tanulta ki szakmáját, mikor mint a Kommunista Ifjómunkás Szövetség egyik vezetőjét a horthysta rendőrség letartóztatta. Akárhogy kínozták, nemhogy társai nevét nem árulta el, még saját nevét sem tudták kínozóik kivenni belőle. A börtönöveket marxista képzettsége fejlesztésére fordította. A kommunisták értették a módját, hogyan lehet marxista irodalmat becsempészni a börtönbe. A kínzás és a börtön nem törte meg, ellenkezőleg megedzette a kommunistákat. Néha sikerült a börtönt valóságos marxista egyetemmé változtatni. Rudas Ervin mint kiválóan képzett marxista hagyta el a börtönt. Büntetése letöltése után szakmájában, mint nemesfémmunkás nem tudott elhelyezkedni, mert a tőkésék „fekete listára” helyezték. (A „fekete lista” a tőkés vállalatok egymás közt titokban terjesztett névsora a kommunistákról, amelyhez az adatokat a politikai rendőrségtől kapták. Aki ezen a listán szerepelt, sehol nem kapott szakmájában munkát.) Ezért szülei műhelyében dolgozott tovább. Itt bérmozgalmat szervezett szüleivel szemben és béremelést harcolt ki dolgozó társainak. Ha valaki azt gondolná, hogy ezzel megszakadt kapcsolata szüleivel, hogy gyűlölet vezette — tévedne. Rudas Ervin szülei életformájával szakított, nem a szüleivel. A barna férfi kék szemeiben csak az ellenség láthatta az acélkék keménységet, tanítványai és barátai negyedszázad távlatából is tekintete tisztaságát és gyöngédségét őrzik. A fiatalok csodálták nagy tudását és szilárdságát és szívesen követték volna akárhová a magával szigorú, velük szemben megértő tanítójukat. 1940 július végén újból letartóztatták. Rudas Ervin úgy viselkedett, hogy nem tudtak semmit se rábizonyítani és tíz nap múlva kénytelenek voltak szabadon engedni, de rendőri felügyelet alá helyezték. Ez többek közt — azt jelentette, hogy hetenként kellett jelentkeznie a rendőrségen, semmiféle nyilvános helyen nem jelenhetett meg (mozi, színház, vendéglő, párhelyiség stb.). Rudas Ervin ennek ellenére tovább tartotta a kapcsolatot a mozgalommal. 1942-ben büntető századba vitték el. Mielőtt kivitték a frontra, mint fegyelmezett párttag megkérdezte a párttól, megszökhet-e és szabad-e illegálisba vonulnia. A KMP akkor még

nem volt erre felkészülve és a párttól azt a tanácsot kapta, hogy a fronton, környezetében folytassa forradalmi munkáját. Nem ellenőrizhető adatok szerint kint a keleti fronton megszökött alakulatától és partizánként esett el.

A munkacsoportokban folyó ideológiai munka mellett igen érdekelték a fiatalokat az ifi napok előadásai is. Különösen szerették Valachi Gyula előadásait, amelyek tulajdonképpen nem is voltak előadások. Valachi Gyula sétált a széksorok között és beszélgetett az ifikkel. Kérdéseket tett fel. És az azokra kapott válaszokból és az egyes kérdések körül kialakult vita általa összegezett eredményeiből építette fel előadását. Az ifik úgy érezhették, hogy az előadás következtetései az előadó és valamennyi résztvevő közös szellemi munkájának eredménye. Emlékezetesek maradtak Hoffmann Árpád előadás-sorozatai is. Az egyik polgári újságnál dolgozott, így csak szombat este 8 órakor ért rá előadásait megtartani. Mégis mindig „telt ház” hallgatta. Gazdaságtörténeti előadásait (például az olaj történetéről) mindig fel tudta használni arra, hogy komoly marxista ismereteket nyújtson a hallgatónak.

A fiatalokkal a kommunisták megértették, hogy a napról napra erősödő fasiszmus viszonyai közt az ifjúmunkások feladata a szociáldemokrata pártszervezetek erősítése. Nagyrészt az ifjúmunkások szedték be ezekben az években a szociáldemokrata párttagok tagdíjait. A Szociáldemokrata Párt korábban említett rayon rendszerének aktivistái is legnagyobb számban ők voltak. A fiatalok jártak élen a Népszava agitációban.

Agitátorok keresték fel vasárnap délelőtt a házakat, és előfizetőket gyűjtöttek a Népszavára. Ilyen alkalomkor 4—5 kerület Népszava gárdistáit vonták össze egy-egy kerületben. Egy VI. kerületi agitációs napról így számolt be a Népszava egykori száma: „Nedvesködő utcákon szemerkélő esőben siettek vasárnap a kerületi párthelyiségbe lelkes önkéntes fiatalok és öregek, hogy meggyőződésük szolgálatába feláldozzák egyetlen pihenőnapjukat. Az agitációs vasárnapok szokott képe itt új színnel gazdagodott. A párt fiatalsága, az ifjúmunkások ez ideig is derekasan kivették részüket a munkából, de most mintha számuk megsokszorozódott volna. Szinte feltűnő volt, hogy mindenütt fiatal arcokat látunk. És valóban az agitációs munka irányítóinak adatai szerint ezen a napon szokatlanul sok ifjúmunkás jelentkezett.”³ A Népszava agitáció lehetőséget nyújtott arra, hogy az agitátorok beszélgessenek olyan dolgokról is, amit az újság a cenzúra miatt

nem írhatott meg. Az ifjómunkások Népszava agitációja során a Kommunista Párt szava eljuthatott a szélesebb munkástömegekhez. A kommunisták arra törekedtek, hogy az agitációs munkában súlypontokat alakítsanak ki. Megszervezték, hogy a kerületnek elsősorban munkáslakta részeit látogassák a kerületi pártmunkások. A VI. kerületnek ilyen része volt a Szabolcs utca és környéke. Volt miről beszélni az agitátoroknak 1940 tavaszán. A kommunisták rendszeres politikai információi segítségével már rámutathattak a háborús konjunktúra árnyoldalaira is. 1940 tavaszán több árucikkre bevezették a jegyrendszert. Magyarországon, a kenyér hazájában, kisebb volt a kenyérfejadag, mint Németországban. Elkezdődött az infláció, növekedtek az árak. Az 1938-ban kibocsátott fegyverkezési kölcsön (1 milliárdos) terheit a tőkések a dolgozókra hárították át. Ez a fasiszta „vaj helyett ágyút” program magyarországi megvalósítását jelentette, bár a magyar munkások életszínvonala sosem bővelkedett vajban. Hivatalos adatok szerint a heti létminimum 1940 januárjában családonként 64,63 pengő volt. Ugyanakkor a férfi szakmunkás heti átlagfizetése alig volt több 30 pengőnél. Az agitátoroknak nem volt nehéz rámutatni, a Szabolcs utcai tömegszállásokon, hogy egy munkásnak több mint egy hétig kell dolgoznia havi lakbéréért. A Szabolcs utca környékén a kilakoltatás mindennapi dolog volt. Nemegyszer előfordult, hogy a proletár családok napokig éltek az udvaron, vagy a kapu alatt, míg rendőri segédlettel onnan is eltávolították őket. A Szabolcs utcai agitáció során nem sok új Népszava előfizetőt, vagy új párttagot toboroztak. Mégse voltak haszontalanok a munkáscsaládok látogatásai. A VI. kerületi fiatalok meglepetéssel tapasztalták agitációik során, hogy alig volt olyan Szabolcs utcai lakás, amelyben ne találkoztak volna munkással, aki valamikor már tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak, vagy valamelyik szakszervezetnek. A beszélgetések során rendszerint kiderült, hogy a jobboldali szociáldemokrata vezetők cserben hagyták őket valamelyik sztrájk folyamán, és ezért szakadt meg kapcsolatuk a munkás szervezetekkel.

Az agitátoroktól a Szabolcs utcai szegénység megtudta, hogy sokan vannak, akik ugyanúgy gyűlölik a Horthy-rendszert mint ők, hogy él és erősödik a munkásmozgalom. A fiataloknak pedig élményükké vált, hogy a munkások milyen széles köre vonzódik a szocializmushoz, hogy milyen szükség van az ő munkájukra.

Az ifjómunkás csoport tagjai nemcsak Népszava agitáció

idején jártak a kerület leginkább munkáslakta körzetében. A harmincas évek végén a Sugár Irén vezetésével itt dolgozó ifjúmunkások büszkék voltak arra, hogy az itteni munkásfiatalok egy „Fekete kéz” nevű „vagány” csoportjával addig foglalkoztak, míg jelentős részük az ifjú csoport hasznos tagja lett. Ezeknek az éveknek szívós, rendszeres, politikai munkája, megteremtette a kerület munkásszervezete és a Szabolcs utcai munkások kapcsolatát.

1940-ben vidékről jött fiatalokkal is erősödött a mozgalom. Ekkor lettek a kerületi ifjúmunkás csoport aktív tagjai Németi Irén, Gellért László, Kerekes György.

A fiatalok között végzett agitációs munkában a legváltozatosabb eszközöket alkalmazták az agitátorok. Sugár Irén és néhány kerületi ifi megismerkedtek a Hunyadi téren a munkásfiatalok egy csoportjával. Sugár Irénnél volt egy szovjet ifjúsági regény, amelyből felolvastott a fiúknak. A gyerekek olyan érdeklődéssel hallgatták, hogy nem akarták elengedni. Megbeszélte velük, hogy részletekben felolvassa nekik a könyvet. A harmadik, majd a negyedik részletet már a pártszervezet helyiségében olvasta együtt a gyerekekkel.

A VI. kerületi ifjúmunkás csoport a több éves közös munka nyomán baráti közösséggé is fejlődött. Szinte minden idejüket együtt töltötték. Nemcsak az ifi-napokon — szerdánként — jártak fel a párthelyiségbe, együtt töltötték pihenőnapjaikat is a kirándulásokon és a strandtelepen.

A Duna-parton, a mai Pütkösdfürdő szomszédságában bérelt néhány négyszögöl területen a VI. kerületi csoport lassan „berendezkedett”. Sátorokat állítottak fel és tavasztól őszig, aki tehetett már szombat délután kijött, kint aludt és a vasárnapot ott töltötte. Ez a békásmegyeri partrészlet akkor nem volt teljesen veszélytelen hely. A fiatalok a csendőröktől — bármilyen furcsán hangzik is — kevésbé tartottak, mint a fürdőruhás „ismeretlenek”-től. A politikailag tapasztalt ifik azért is óvatosak voltak az újakkal, idegenekkel szemben, mert tudták, a rendőrség gyakran alkalmazott módszerei szerint, letartóztatás után szabadon engedtek büntetés nélkül olyanokat, akik azután besúgó szolgálatot vállaltak a munkásmozgalmon belül. Többségében ezért úgy került be egy új ifi a mozgalomba, ha valaki a régiék közül felhívta a párthelyiségbe, vagy kirándulásra magával hozta és az új tagért felelősséget vállalt. Ez a bizalmatlanság azonban nem zavarta, hanem védte a közösséget. Kol-

lektívák alakultak ki. A vékony pénzü fiatalok között más hozta a kenyeret, más a gyümölcsöt, más a vaját. Délben a lányok szétosztották a „kolkaját” (kollektív ebédet). A Duna árterületén sor került a politikai megbeszélésekre, a szomszédos nyomdásztelepen pedig az izgalmas röp- és kézilabda mérkőzésekre. A telepen, az ifi-mozgalom körében sok szép emberi kapcsolat alakult ki. Életre szóló barátságok születtek és legalább 15 párból lett házaspár.

Élénk kulturális munka is folyt a kerületi pártszervezetben. 1940 februárjában vette fel az OIB a kerületi ifjómunkások kultúr csoportjával a kapcsolatot. Közös program kidolgozása után a kultúr csoport több szakszervezetben is vendégszerepelt. Brecht, Gorkij, Shaw színdarabjainak egy-egy részletét mutatták be. Nagy sikert arattak a „Panoptikum 100 év múlva” című előadásukkal, mely az akkori élet jellegzetes figuráit vonultatta fel. Előadott a társulat bírósági tárgyalást is, „Ha Petőfi Sándor élne mivel vádolnák” címmel. Nagyon szerették a fiatalok József Attila és Ady verseit is. A kultúr csoport farigcsált gúnyverseket, vidám verses krónikákat, úgynevezett csasztuskákat. Az ifi-vezetőség részéről Pápai Antal volt a kultúr csoport felelőse. A csoport művészeti vezetője Kiss József volt, aki a rendezést és a betanítást végezte. Radó Tibor és Márkus György műsorszerkesztéssel foglalkoztak. A kultúr csoport tevékeny tagjai voltak Deák Mária, Juhász Lászlóné, Kovács Józsefné, Némethi Irén, Seres Tiborné.

Külön színfoltja volt a kerületi mozgalom kulturális életének a Szalmás kórus. 1940. február 18-án a Szalmás kórus fennállásának 10. évfordulóját nagy ünnepség keretében ülték meg. Szakasits Árpád tartotta az ünnepi beszédet. A testvérszervezetek üdvözlése után Baló Elemér szavalt. A főszereplő természetesen a kórus volt. Munkásdalokat, vidám szcenírozott éneket adtak elő. A Népszava így méltatta a kórus munkáját: „Szalmás Piroska a magyar munkás dalkultúra területén önálló és egészen sajátos feladatát találta és oldotta meg. Ő volt a korszerű nagy témák fáradhatatlan felszólaltatója..., mert Szalmás Piroska együttese különbözik a szokványos énekkari együttesektől, inkább valami rugalmas társulat-féle, amelyben minden kórustag egyúttal szólista is.”⁴

Mit énekeltek? Műsorukból még ma is sok az ismert: „Szép gyermekem jöjj ki a rétre, a Warsavjanka, Bunkócska, Ca ira, Vonuljatok ki sanzonok” stb. Volt azonban két olyan számuk

is, amelyek ma már nem közismertek, de akkor, a 30-as évek végén, a 40-es évek elején igen népszerűek voltak a mozgalomban. A „Tilos” című dalra és a „Táblajáték”-ra gondolunk. A Táblajátékot Ruttkai Ottó, a kórus szólistája adta elő. Egy német népdal dallamára a felemelkedő táblákon elhelyezett ábrákat magyarázta a hallgatóságnak. A dal és az ábrák — természetesen anélkül, hogy nevén nevezték volna — Hitlert gúnyolták. Ruttkai Ottó hosszú műorral és pálcával tulajdonképpen egy bohóc szerepében beszélt a szörnyű cirkuszról, amit Európa népeivel játszanak. A jelenet vége felé levette a műorrt, eldobta a pálcát és új ritmusban, most már komolyan énekelt arról, hogy a munkások végül megelégedik sorsukat és lerázzák a hitleri igát.

A kórust sokszor feloszlatták, Szalmás Piroskát is letartóztatták, de a kórus mégis tovább szerepelt. 1939-től, mikor a szociáldemokrata párt VI. kerületi szervezete az új Izabella utcai helyiségbe költözött, itt kapott a kórus is végleges otthont.

1941 augusztusában Szalmás Piroska meghalt. Temetése, amelyen sok ezren jelentek meg, politikai demonstráció lett. Ekkor már folyt a háború a Szovjetunió ellen és ilyen helyzetben a vörös szegfű, a felvonuló tömegek, munkásdalok éneklése több volt, mint pusztán gyászünnepély. Halála után Justus György vette át a kórus vezetését. Puritán egyénisége nagy zenetudása alapján mindenki becsülte és szerette. A kórus szervezésében vezető szerepet töltött be Pécsi Antal. A katonai behívások, a letartóztatások ellenére, a kórus 1944. március 19-ig volt együtt és az utolsó pillanatig hirdette a munkáskultúrát. Justus Györgyöt a fasiszták meggyilkolták.

A legnehezebb időkre, a világháború időszakára a kerületi ifjómunkások a több éves politikai harcokban — túlzás nélkül — szilárd, eszmei és harci közösséggé kovácsolódtak. A korábbi frakciós csoportok eltűntek a kerületi mozgalom életéből. Bár 1940-ben egy újabb frakciós kísérletről kell beszámolni. Justus Pál megkísérelte a hozzá közelálló Timár István útján, hogy az egyik munkacsoportot befolyása alá vonja. Justusnak az volt a célja, hogy kiindulva ebből a munkacsoportból ifi-csoportot szervez, amiben kizárólag az ő befolyása érvényesül. Az ifi-csoport vezetőségének hatása alatt a Timár-féle munkacsoport tagjai rövid idő alatt belátták, hogy magatartásuk a hosszú évek fáradságos munkájával kialakított pártszervezeti egységet veszélyeztet. Épp az ifi-csoportnak 1940-re már megnövekedett erejét bizonyítja e frakciós kísérlet gyors kudarca.

A 40-es évek elejére hasonló módon erősödtek meg más budapesti szociáldemokrata pártszervezetek ifjúmunkás csoportjai is. A Szociáldemokrata Párt jobboldali politikájával szemben az eddig is leghatározottabban szemben álló ifjúmunkás mozgalom ellenzékiiségének a kommunisták tudatos szervezőmunkája új politikai tartalmat adott. A jobboldali szociáldemokrata vezetés mindig megújuló behódolási politikájával szemben az OIB a munkásegység, a harcos antifasiszta népfront politikáját képviselte az egész párton belül. Ily módon az ifjúmunkás mozgalom számarányán messze túlmenően az egész legális munkásmozgalom egyik legjelentősebb baloldali politikai erőjévé fejlődött. Hiába voltak azonban az ifjúmunkás csoportok egyben a szociáldemokrata párt építésének és a fasiszta támadásokkal szembeni védelmének is legaktívabb osztagai, a peyerista vezetés újabb támadásra készült ellenük. Okulva a korábbi kudarcaikból és hogy a jobboldali akciónak az alulról való kezdeményezés látszatát adják, több kerületi pártszervezettől kérték, levélben ismertessék véleményüket az ifjúsági csoportjukról. A VI. kerületi levél szerint: „A terézvárosi pártszervezet Végrehajtó Bizottsága súlyosan aggasztónak tartja az ifjúsági mozgalom helyzetét. Az ifjúsági mozgalom egészségtelenül, egészen külön szervezeti és sok esetben egészen idegen politikai és ideológiai úton halad.”⁵ Az OIB szembeszállt Peyerék akciójával és több esetben bebizonyította, hogy a kerületek ifi-csoport elleni tiltakozásai csak papíron léteznek, valóságban a szociáldemokrata funkcionáriusok nagy többsége ebben a kérdésben nem támogatja Peyeréket. Ily módon a szociáldemokrata jobboldalnak nem sikerült most — mint korábban — az OIB feloszlatása, de olyan párthatározatot hoztak, amellyel gyengíteni akarták saját pártjuk ifjúsági mozgalmát.

1940. március 28-i határozatukkal megtiltották, hogy 18 évnél fiatalabb és 24 évnél idősebb elvtársak tagjai legyenek az ifjúmunkás csoportoknak. Feloszlatták a munkacsoportokat, mint-hogy „a munkacsoportok módszerei a szociáldemokrata mozgalom módszereitől lényegesen eltérnek...”⁶ Újból megerősítették azt az intézkedést, hogy minden egyes ifi-csoport mellé a kerületi Végrehajtó Bizottságnak egy megbízottat kell állítaniok, „aki felelősséggel tartozik mindenért, ami a csoportban történik”. A kerületi Végrehajtó Bizottságokat tulajdonképpen a rendőrséggel fenyegetve, hozzáteszi a határozat ezt a figyelemre méltó mondatot is: „Ez a felelősség kifelé is fennáll.”

Amikor a szociáldemokrata párt országos vezetősége nyílt határozatban hívja fel a figyelmet saját ifjúsági mozgalmára, annak erősödő baloldali szellemére, természetes, hogy a Horthy rendőrség is felfigyel erre. 1940 tavaszán újabb letartóztatások tizedelték meg a magyar forradalmi munkásmozgalmat. Különösen súlyos csapás volt Kulich Gyulának, az OIB kommunista vezetőjének letartóztatása. Kulich Gyula azonban hősiezen helyt állt a kínzások közepette. Bár a KMP vezető szervével közvetlenül kapcsolatban volt, letartóztatása — ha meg is zavarta — nem tudta megakadályozni a KMP további lassú, de szívós pártépítő munkáját.

Hiába tartóztatták le Kulich Gyulát, Ságvári Endre személyében újból kommunista lett az OIB titkára. Az OIB és a mozgalmat ért veszteségek után szükségesnek mutatkozó átcsoportosítások során a VI. kerületből, az eddigi ifjúsági titkárt, Gergely Miklóst bevonták az OIB munkájába. A VI. kerületi ifjúmunkás csoport titkára Szinai Miklós lett.

A KMP akciót indított Kulich Gyula és letartóztatott társai ügyében. Az akció kerületi végrehajtása jellemző a KMP munkamódszerére, egyben a kommunisták és az ifjúmunkások kapcsolataira. A fiatalok között elkeseredést keltett az ifjúmunkások vezetőjének letartóztatása. Goldmann György javasolta, hogy a kerületből menjen fel két fiatal Szakasits Árpádhoz és emeljen szót Kulichék érdekében. Az ifjúmunkás csoport nevében Gergely Miklós és Szinai Miklós kereste fel Szakasits Árpádot a Népszava szerkesztőségében és kérték, hogy a Szociáldemokrata Párt adjon jogi segítséget pártja letartóztatott ifjúsági vezetőinek és interveniáljon kiszabadításuk érdekében. A fiatalok nem tudták, hogy Kulich és Goldmann a KMP tagjai és azt sem, hogy tulajdonképpen az illegális párt tervét teljesítik. De Kulichot becsülték és szerettek volna valamit tenni érdekében. Goldmann Györgynek pedig nagy tekintélye volt a fiatalok körében és proposíciója éppen a fiatalok hangulatát fejezte ki. Az ifjúmunkások úgy érezték, ha jelentéktelen is akciójuk, ők, a szabadon maradtak, mégis tettek valamit lefogott társaik érdekében.

Nincs adatunk arra, hogy Goldmann György tudott-e a kerületi Végrehajtó Bizottság említett OIB-ellenes leveléről. De a kerület kommunistái által kezdeményezett tiltakozás mégis nyilvánvalóvá tette Szakasits Árpád előtt, hogy a VI. kerületi párt-szervezet nem áll egységesen a levél és a levélben kifejtett politika mögött.

A kommunisták által támogatott szociáldemokrata pártépítő munka eredményei, a kerület szociáldemokrata vezetőinek saját tapasztalatai erősebbnek bizonyultak, az országos vezetőség jobboldali erőinek nyomásánál.

A következő hónapok eseményei a kerületben és magában a kerületi szociáldemokrata Végrehajtó Bizottságban kialakuló erőteljes, baloldali fordulatot bizonyították. A Végrehajtó Bizottságoknak az ifjúsági csoportok fölé rendelt megbízottjáról szóló újabb peyerista határozata után a VI. kerületben Kádár János lett az ifjúsági összekötő. A fiatalok eddig a Végrehajtó Bizottsági összekötőket maguk között „szoc. dem. csendőröknek” nevezték. Ebből lemérhetjük, hogy milyen változást jelentett ezen a posztion egy kommunista párttag működése. Nemcsak a fiatalok örültek a változásnak, ezután gyorsan javult az ifjómunkás csoport és a kerületi Végrehajtó Bizottság együttműködése. A kommunisták többéves legális munkája, őszinte munkasegység politikája túl az ifjómunkáscsoporton tekintélyt vívott ki magának az egész kerületi mozgalomban.

A kerületi szociáldemokrata párt 1940 őszi végrehajtó bizottsági választásánál a Végrehajtó Bizottság tagjává választották Kádár Jánost és a kommunista politikát képviselő Deák Líviát és Németh Katalint. A választásoknak nemcsak az a jelentősége, hogy Budapest egyik nagy belső kerülete legális munkásszervezete vezetőségébe most először kerültek be kommunisták. Az egész választás a kerületi munkasegység politikájának sikere volt. A választások előtt Tolnai György a szociáldemokrata párt-szervezet adminisztratív titkára megbeszélte a jelöléseket Kádár Jánossal és Goldmann Györggyel és mikor Goldmann Györgynek nem sikerült a Végrehajtó Bizottságba való beválasztása, Tolnai György le akart mondani. Csak Goldmann György rábeszélésére állt el szándékától. A Végrehajtó Bizottsági választások után Kádár János, Deák Lívia és Németh Katalin mellett a kerület baloldali szociáldemokrata vezetői Gallai Lajos, Tolnai György és Jászi Ferenc együttesen jelentős baloldali erőt képviseltek a kerület legális munkásmozgalma vezetésében. A Végrehajtó Bizottság addigi elnöke Halász Alfréd és Grosz Jenő pénztáros rendszerint a Szociáldemokrata Párt országos vezetőségének álláspontját támogatták, a Magánalkalmazottak Szakszervezetének egyik vezetője Gáspár Árpád volt az a Végrehajtó Bizottságban, aki mindig kész volt Peyerék intencióinak megvalósítására. A kerületi szociáldemokrata vezetésen belül a cent-

rista és jobboldali erők a legalitás veszélyeztetettségére való hivatkozással kísérelték meg újra és újra befolyásuk alá vonni a baloldali szociáldemokratákat. 1940 őszétől egészen 1943 tavaszáig azonban a kerület jobboldali erői nem tudtak felülkerekedni. A peyeristák a kerületben vereséget szenvedtek.

1940 szeptemberében közvetlenül a második bécsi döntés után, tehát azután, hogy Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták, a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága foglalkozott a magyarországi helyzettel és a KMP munkájával.

A határozat súlyos megállapításai szerint a magyar uralkodó osztályok „véleg a német és az olasz imperializmus oldalára álltak, hogy azok védőszárnyai alatt kivegyék részüket a zsákmányból”. Magyarországnak a bécsi döntés fejében „támaszpontként és ágyútöltelékként kell majd szolgálnia Németország és Olaszország Délkelet Európai imperialista törekvéseit”. A Kommunisták Magyarországi Pártja az országot fenyegető súlyos helyzetben vállalva nehéz küldetését elhatározta, hogy „a nemzet léteért és becsületeért”, „a nép szabadságáért és jövőjéért”⁷ folyó harcban fokozza erőfeszítéseit. A végrehajtó bizottság üléséről Schönherz Zoltánnal együtt Magyarországra jött Skolnik József is — aki eddig a szlovákiai kommunista mozgalom egyik vezető funkcionáriusa volt —, hogy erősítsék a KMP vezető szerveit. Skolnik József a párt titkára lett.

A KMP szervezetei kiépítésére irányuló első intézkedései érintették a terézvárosi mozgalmat is. A KMP létrehozta 1940-ben a későbbi illegális sajtó apparátus alapjait. Ennek a hálózatnak lesz majd az a feladata, hogy a párt röpiratait, sajtótermékeit eljuttassa a párttagokhoz, majd a dolgozók szélesebb köréhez. 1940-ben és 1941 első felében még csak az volt a szerepe, hogy a KMP vezető szervének gépelt politikai információit eljuttassa a párttagokhoz. Ebbe az apparátusba kapcsolták be 1940-ben a VI. kerületi fiatalok közül Kovács Józsefet. A VI. kerületi legális mozgalomban dolgozók közül szakmájuk szerint a Textilszakszervezet KMP csoportjába felvették 1938-ban Döme Piroskát és 1940-ben Sugár Irént.

1940 végén kerületünkben működött a Vasas Szakszervezet Vörös Segély csoportjához tartozó Szinaberg Andor. A gyűjtésben segítségére volt Tolnai Károly is. Szinaberg Andor 1942-ben a rendőrség kezei közé került és ugyanabba a Garanyi internálótáborba szállították, ahova ő eddig a segélycsomagokat küldte. A fasiszták 1944-ben elpusztították.

1940. december 31-én az Izabella u. 71. parthelyiségben Szilveszteri estélyt rendeztek. Fellépett a kerületi ifjúsági kultúrcsoport. A műsor utáni tombola a Vörös Segély javára szolgált. Kádár János mondott beszédet. A munkásosztály egységének jelentőségéről, valamennyi antifasiszta együttműködésének fontosságáról szólt. Beszédéből megértették hallgatói, hogy súlyos harcok előtt áll a munkásmozgalom.

2. *A kerületi munkásmozgalom fellendülése.*
A kommunisták a nemzeti függetlenségi politika
sikeréért
1941—1942

A német hadigépezet 1940 első felében lerohanta Nyugat-Európát és térdre kényszerítette Franciaországot. Németország elérte hatalma csúcspontját. A magyar kormány 1940 novemberében csatlakozott a fasiszta nagyhatalmak Háromhatalmi Egyezményéhez. A második bécsi döntés után a magyar kormány kiengedte a börtönből Szálasi Ferencet, a magyarországi fasiszták vezetőjét; a nyilas veszély újból megerősödött. A fasizmus európai és belső előretörése a magyar népet elemi létfeltételeiben fenyegette. Veszélybe került az ország függetlensége. 1941 januárjában, ilyen körülmények között ült össze a KMP vezető szerve, hogy az új viszonyoknak megfelelő döntő fontosságú szervezeti intézkedéseket hozzon.

Elsősorban megerősítették a párt központi szervét: alakult a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottsága. Elhatározták, hogy hozzákezdenek a KMP alapszervei kiépítéséhez mindazokban a legális munkásszervezetekben, amelyet fontosnak ítélnék és ugyanakkor a párt befolyása ezeken a helyeken azt lehetővé is teszi. A szakszervezetekben és a budapesti szociáldemokrata pártszervezetekben működő kommunista alapszervezetek összefogására, új vezető szervként létrehozták a Budapesti Területi Bizottságot. Ez utóbbinak tagja lett a VI. kerületből Goldmann György.

1941 tavaszán Hitlerék benyújtották a számlát a magyar kormánynak. Követelték, hogy Magyarország engedje át Jugoszlávia felé a német csapatokat és a magyar hadsereg csatlakozzon a német fasiszta hadsereg Jugoszlávia elleni hadműve-

leteihez. Teljesen helytállónak bizonyult a Kommintern Végrehajtó Bizottsága 1940 szeptemberi határozatainak megállapításai a magyar kormány politikájáról. A németek a rabló háborúhoz való csatlakozás fejében újabb zsákmányt ígértek a magyar uralkodó osztálynak. Magyarország alig 4 hónappal azután, hogy örök barátsági szerződést kötött Jugoszláviával — 1941 áprilisában megtámadta a szomszéd országot a német fasiszta hadsereg oldalán. Magyarország belépett a II. világháborúba.

Az ország miniszterelnöke Teleki Pál öngyilkos lett. Búcsúlevelében ő maga írta: „A gazemberek oldalára álltunk — a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz! Hullarablók leszünk! A legpocsecsabb nemzet.”⁸

Sem a legális polgári ellenzék — Bajcsy-Zsilinszky Endre kivételével — sem a Szociáldemokrata Párt nem lépett fel az uralkodó osztályok politikája ellen. A nemzet élő lelkiismerete, a maroknyi kommunista volt. A KMP Központi Bizottsága 1941 áprilisi ülésén az eddig követett antifasiszta népfront politika kiszélesítésével kidolgozta a nemzeti függetlenségi politika alapjait; az összes németellenes nemzeti erők összefogásának, a háború politikájával való szakításnak az irányvonalát.

A szervezeti intézkedésekkel együtt ezek a párt legfontosabb határozatai voltak az illegális mozgalom 1936-os válsága óta. Ezekben a határozatokban rejlik azoknak a jelentős sikereknek a magyarázata, amelyet a következő másfél évben a Kommunisták Magyarországi Pártja a legnehezebb háborús viszonyok között elért. A párt tevékenységének fellendülését — ha talán lassan is — előkészítette és lehetővé tette a párt 1937 óta végzett munkája, az új, a munkásegységre és az antifasiszta összefogásra törekvő politikája, a magyar munkások fokozódó szembefordulása a Horthy-rendszerrel. Ha arra gondolunk, hogy hány „lebukás” érte a pártot 1937 óta, meg lehet állapítani, hogy a leg súlyosabb üldözés viszonyai között az illegális párt a döntő pillanatra képes volt új fegyvereket kovácsolni a magyar munkások, a magyar nép számára.

1941 tavaszán a VI. kerületben is megalakult a KMP alapszervezete. Tagjai a régi kommunisták Kádár János, Goldmann György és Rudas Ervin mellett Döme Piroska és Szinai Miklós lettek. Az alapszerv titkára Goldmann György volt. A kommunista alapszervezet két új tagja a kerületi nőcsoport, illetőleg az ifjúmunkás-csoport titkára volt.

A párt új politikai vonala helyességéről először az új párt-

tagokat kellett meggyőzni. Majd a kommunista alapszerv nem lebecsülendő politikai munkát végzett az ifjúmunkás csoportban és az egész szociáldemokrata pártszervezetben a párt új nemzeti függetlenségi politikája érdekében.

A fiatalok és a régi szociáldemokrata munkások is úgy érezték, hogy a nemzeti függetlenségi politika és ennek érdekében a készség a párt részéről az összefogásra minden réteggel — lemondás az osztályharc politikájáról. Justus balról támadta a nemzeti függetlenségi politikát. Fellépése most veszélyesebb volt, mint korábban, mert nézetei találkoztak sok becsületes szocialista aggodalmaival, akik a nemzeti összefogás politikájában az internacionalizmus megtagadását látták. A kommunistáknak nem volt nehéz rámutatni arra, hogy Justust — aki rendszeresen támadta a Szovjetunió politikáját — nemigen lehet az internacionalizmus bajnokának tekinteni.

Nyílt, éles és hosszantartó vitákban értették meg a VI. kerületi mozgalomban, hogy a főveszély a német veszély, a fasiszta veszély és az osztályharc adott leghatásosabb formája minden erő összefogása, e fő veszély leküzdésére. A következő hetekben és hónapokban, különösen a Szovjetunió ellen indított fasiszta támadás után közösen alakították ki a véleményt, hogy a legfontosabb *internacionalista kötelesség* az adott helyzetben minden *nemzeti erő összefogása* az országot fenyegető, a Szovjetuniót támadó német fasizmus ellen.

Ebben a politikai harcban tovább növekedett a szociáldemokrata pártszervezetben belül a kommunisták szervezeti befolyása. A kerületi szociáldemokrata pártszervezetnek 1941 elején 4 körzete volt. Az első körzet a Szabolcs utcára s környékére terjedt ki. A szociáldemokrata végrehajtó bizottságok a korábbi években idegenkedtek attól, hogy a kerületnek ezen a részén rendszeres politikai munka folyjon és különösen tartottak attól, hogy itt körzeti helyiséget is nyissanak. Attól féltek, hogy a munkáskörzet erősíteni fogja a kerületi mozgalom baloldali erőit. Kádár János, miután bekerült a kerületi Végrehajtó Bizottságba, kivívta azt is, hogy itt — annyi év után — végre körzeti helyiséget is kapott a csoport. 1941 tavaszán a Fóti úton egy kis külvárosi kocsmá üvegezett nyári verandájában nyílt meg a körzeti pártszervezet új helyisége, később a téli hidegben átköltöztek a Csángó utcába egy ottani kocsmá külön helyiségébe.

A kerület leginkább munkáslakta része körzetének első titkára Kádár János lett. Itt dolgozott Döme Piroška, Galambos

Sándor és Sugár Irén is. Mikor 1941 nyarán új funkciói elszólították innen Kádár Jánost, Galambos Sándor lett a körzet titkára, ki szintén régen dolgozott a kommunista mozgalomban.

A szociáldemokrata pártszervezet második körzete a Magánalkalmazottak Szakszervezete Andrassy úti helyiségében működött. Ennek a csoportnak Fleischner László volt a titkára, aki Justus Pál köréhez tartozott. Itt működött Gáspár Árpád, Béres György és Kiss Roland. A kommunistáknak itt volt a legkisebb a befolyása.

A harmadik csoportnak Goldmann György volt a titkára. Ebből a körzetből kerültek ki a kerületi mozgalom legaktívabb tagjai. Ez a körzet a kerület központi helyiségében működött. A párttagok számát tekintve is ez a körzet volt a legnépesebb. Jászi Ferenc, Blau Imre a kerületi Végrehajtó Bizottság tagjai dolgoztak itt aktívan.

A negyedik csoport titkára előbb Salgó Andor volt, majd Sági István. Az itt tevékenykedők közül megemlítjük Brüll Miklós, Hermann Jenő és Sebestyén János nevét.

„... olyan helyzet állt elő — nagyjából 1940-re —, hogy volt négy körzet és a négy körzet közül háromnak kommunista volt a vezetése, a negyediké trockista, a négy azonban együtt »szociáldemokrata« volt.”⁹

Ha ehhez hozzávesszük, hogy a kerületi Végrehajtó Bizottságban is három kommunista dolgozott és a kerületi ifjúsági és nőcsoport titkára is kommunista volt, képet kaphatunk a kommunisták szervezeti befolyásáról a kerület legális munkásszervezetében. Azt mondhatjuk, hogy ez az időszak — 1940 és 1942 között — volt a terézvárosi munkásmozgalom legaktívabb, legeredményesebb időszaka. A kommunistáknak a kerületi szociáldemokrata Végrehajtó Bizottsággal való együttműködése tovább fejlődött. A szociáldemokrata elvtársak látták, hogy a kommunista meggyőződésű párttagok segítségével a világháború nehéz viszonyai között is — túlzás nélkül — fellendülés következett be a kerületben. A VI. kerületi szociáldemokrata pártszervezet taglétszáma 1938-tól 1942-ig megkétszereződött.¹⁰ Nem lehet véletlennek tartanunk, hogy a VI. kerületben ebben az időszakban denunciació nem fordult elő. Ságvári Endre az egyik központi elnöki-titkári értekezleten példaként említette a VI. kerületi pártszervezetben kialakított munkásegységet.¹¹

A pártélet fellendülése megmutatkozott az élénk és fokozott mértékben látogatott pártnapokban. Ezeket ebben az időben

jórészt a csoporttitkárok tartották. A szociáldemokrata pártközpontban a kerületi elnökök és titkárok értekezletén hallottakat megkapták a kerületi titkártól és ezt továbbították a tagság felé. A három kommunista körzeti titkárnak ez a gyakorlat lehetővé tette, hogy a KMP politikájának szellemében tájékoztassák a politikai eseményekről az egész párttagságot. Természetesen anélkül, hogy forrásaikat, mint kommunista forrást megjelölték volna.

Jelentős esemény volt a kerület életében a szocialista képzőművészeti csoport kiállítása 1941 februárjában a Magánalkalmazottak Szakszervezete Andrassy úti helyiségeiben. A kiállításnak, a képzőművészeti csoport tevékenységének nemcsak a kiállítás helye adta kerületi vonatkozásait. A szocialista képzőművészek legtekintélyesebb vezetője a KMP kerületi csoportjának titkára Goldmann György volt. A szocialista képzőművészek közül a VI. kerületben aktív pártmunkások voltak Kasitzky Ilona, Kondor György és Fehér György festőművészek. Goldmann Györgyöt a két világháború közötti magyar szobrászat egyik legjelentősebb alakjának tekintik. A csoport még a 30-as évek elején alakult. Háty Károly László festőművész, a csoport egyik kiemelkedő kommunista tagja művészi munkájukat így jellemezte: „Nagybányaiak, a Koszták, és a régi Fényesek cserbenhagyott hagyományaira támaszkodva, a külföld jövőbe mutató áramlatait nyitott szemmel figyelve, de mindenekelőtt: a dolgozó osztályok életéhez kapcsolódva, azzal egybeforrva egy ízig-vérig magyar és teljes értékű európai, egy életképes és valóban haladó művészet.”¹²

A csoport 40 tagjából 10—12 képezte a magot. A szociáldemokrata párt vezetői bár nem hivatalosan, de elismerték a csoport kapcsolatait a szociáldemokrata párttal. A legális párt nyújtotta keretek sok lehetőséget adtak a művészcsoport tagjainak, hogy műveik kiállítások során eljussanak a munkások közé. A képzőművész csoport tagjainak tárlatvezetései, művészettörténeti előadásai a különböző kerületi pártszervezetekben értékes segítséget nyújtottak a munkások képzőművészeti érdeklődésének felkeltéséhez. A munkások között végzett ilyen munkájuk nem maradt természetesen hatás nélkül magukra a művészekre sem. „Tömegek fájdalma, milliók vágya ölt testet a szocialista képzőművészet kiállításán — írta a kiállításról a Népszava 1941. február 16-án. — Szocialisták vagyunk, művészetünkbe a szocializmus eszméjét, harci célkitűzéseit és optimizmusunkat akarjuk

érzékelteni. Kondor György színei mögött a művész ereje feszül. Az ecset keményen csap le a vászonra, mint a korbács. „Külvárosi látkép”-e gyarak, színek, kémények, egy kopott vashíd, a szocializmus bölcsője ring a színek között.

A szocialista művészek színe, java vonult fel itt a Magántisztviselők Szövetségének Székházában ... Ezek a művek nem pusztán esztétikai alkotások. Ezek vádolnak, gyűlölnék és büntetni akarnak.

Minden öntudatos proletárnak kötelessége ott lenni, kötelessége azért, mert a kiállító művészek nyíltan megvallják szocializmusukat. A kiállítás kollektív megtekintésével igazolják azt, hogy a szocialista művészet a tömegek művészete.”¹³

A párt feladatát, az ország tisztánlátását megkönnyítette 1941 tavaszán a Szovjetuniónak Magyarországgal szemben folytatott politikája. A Szovjetunió felhasználva a Magyarországgal 1939 őszén újból létrejött diplomáciai kapcsolatokat, visszaadta a cári hadsereg által 1849-ben zsákmányolt magyar hadilobogókat és sikerült elérnie, hogy a májusi Nemzetközi Vásáron szovjet kiállítási pavilont nyissanak meg.

Az 1848—49-es magyar szabadságharc idejéből származó 56 honvédszászlót a szovjet kormány képviselői Lavocsne határállomáson adták át egy magyar tiszti küldöttségnek. 1941. március 24-én Budapesten ünnepélyesen fogadták a zászlókat és a Hősök emlékművénél történő néma tiszteletadás után a Thököly út, Aréna út, Hősök tere, Andrássy út útvonalon keresztül katonai menetben vitték fel a Várba a Hadtörténeti Múzeumba. A korabeli sajtó szerint amerre a zászlók elvonultak, mindenütt nagy tömegek álltak sorfalat. Mikor a zászlók a Hadtörténeti Múzeumhoz értek, hosszú évek után először hangzott el nyilvánosan Budapesten az Internacionálé.

1941. május 2-án nyílt meg a szovjet pavilon a Nemzetközi Vásár területén. Két évtized után ez volt az első alkalom, amikor a budapestiek a Szovjetunió eredményeivel közvetlenül is megismerkedhettek. A szovjet kiállítás a Nemzetközi Vásár legnagyobb sikere lett. Állandóan hosszú sorok álltak a pavilon előtt és vártak a bejutásra. A VI. kerületieknek is nagy élmény volt a kiállítás és a rengeteg látogatóval együtt — szinte a szó szoros értelmében szétszedték lelkesedésükben a pavilont. Boldog volt, aki csak egy kis csomó gyapotot tudott magával vinni, néhányan sikerült egy-egy szovjet könyvet is emlékként elvinni. A szovjet elvtársak mosolyogva túrték ezt. A kiállított tárgyakat

naponta fel kellett a szovjet pavilon alkalmazottainak frissíteni. A szovjet pavilon látogatóinak hangulatára élénk fényt vet egy korabeli bizalmas rendőrségi jelentés. „Az orosz kiállítási pavilonban — írták — több aláírási jegyzőkönyvet helyeztek ki, amelybe a látogatók aláírhatják neveiket. Emellett azonban valóságos hazaáruló szövegeket jegyeznek bele... Megfigyelés szerint e fajta aláírások, bejegyzések fordulnak elő: „Éljen a szovjet!” „Ez a legideálisabb ország!” „Várjuk, hogy felszabadítsanak bennünket az elnyomás alól!”¹⁴

Éppen a Szovjetunió elleni háborúra való készülődés napjaiban a magyar nép meggyőződhetett a Szovjetunió hatalmas erejéről, a szocializmus virágzó gazdaságának sikereiről. Miközben a német fasiszták elvitték az ország kenyerét és a magyar függetlenséget nap mint nap lábbal tiporták, az 1848-as magyar szabadságharc hadilobogói hirdették Budapest utcáin, hogy a magyar nép csak a Szovjetuniótól remélheti függetlensége védelmét.

1941. június 22-én hajnalban a fasiszta seregek több mint 200 hadosztállyal megrohanták a szovjet földet.

A horthysta uralkodó körök két évtizede vártak erre az alkalomra. A magyar vezetőket azonban zavarta, hogy amikor elérkezett végre a várva-várt pillanat, a német fasiszták nem a nyugati tőkés hatalmakkal együtt szálltak harcba a Szovjetunió ellen. Ellenkezőleg, Churchill nyilatkozata után, már 1941. június 22-én úgy látszott, hogy szovjet—angolszász együttműködés alakul ki a fasiszta világhódítók ellen. A magyar kormány azt is szeretne volna, ha a Szovjetunió elleni háborúban való részvétel fejében újabb területi zsákmányt kap Németországtól. Erről azonban 1941 nyarán már szó sem lehetett. A német fasiszták a magyar szélsőjobboldali katonai körök együttműködésével, a hirhedt kassai provokáció segítségével minden újabb ellenszolgáltatás nélkül belerántották Magyarországot a szovjetellenes rablőháborúba. 1941. június 27-én a magyar hadsereg is betört a Szovjetunióba.

A Szovjetunió elleni háború fokozta a polarizációt a szociáldemokrata párt vezetőségében. Szakasits Árpád 1941. július 23-án — az agressziót követő hétfői elnöki titkári értekezleten — annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a most folyó háborúnak csak a Szovjetunió lehet a győztese.¹⁵

Június 24-én a szociáldemokrata pártvezetőség is megvitatta az új helyzetben követendő politikáját. Határozatukból világosan látszik, hogy tisztában voltak azzal, hogy a német győzelem megpecsételi a magyar nemzet sorsát és egyben a legális munkásmozgalom megsemmisülését jelentené. Most nem tiltakoztak a pártszervezetekben és a szakszervezetekben létre jövő szociáldemokrata—kommunista összefogás ellen, bár a határozat kiemeli, hogy „a bolsevik és a szociáldemokrata álláspont különbségét hangsúlyozni kell”.

A magyar kormány hadba lépése után azonban Peyerék szembefordultak a kommunistákkal való összefogás híveivel és mindazokkal, akik aktív fellépést sürgettek a háború ellen. Nem telt bele egy hét és hatályát veszítette a pártvezetőség június 24-i állásfoglalása, amely fenntartásokkal bár, de hajlandó volt tudomásul venni bizonyos együttműködést a kommunistákkal. 1941 nyarán Peyerék néhány hét alatt oda jutottak, hogy a vasas szaklap július 15-i számában felhívták a szakszervezeti tagokat, hogy mind a szakszervezetekben, mind a munkahelyen „kerüljék a felesleges vitatkozást és az olyan kérdésekkel való foglalkozást, amelyek a mai háborús állapotot érintik.” Szigorúan ügyeljenek, hogy sem a szervezetekbe, sem a munkahelyre „senki röplapot be ne csempészhessen”. Még arra is felszólítottak, hogy akit a szervezetbe ilyen tevékenységgel tettenérnek — „adják át a legközelebbi rendőrőrszemnek”.¹⁶

A nyilasok a háború kitörésekor akciót indítottak újból a szocialista szervezetek betiltásáért. A horthysta uralkodó körök azonban számítottak — és mint látható joggal számítottak — arra, hogy Peyerék befolyásukat a háborúellenes munkásfellépések megakadályozására fogják felhasználni. A kormány a szociáldemokrata párt működési lehetőségeit gyűléstiltalommal, internálásokkal, szigorított cenzúrával korlátozta ugyan, mert félt a szervezett munkásság antifasiszta erőitől, de a pártot nem tiltotta be továbbra sem.

A KMP Központi Bizottsága 1941. június 28-án megtárgyalta a tennivalókat és megállapította; a nemzet egyetemes érdeke a rögtöni kiválás a hitlerista háborúból. Ismételten állást foglalt minden antihitlerista erő összefogása mellett, hogy Magyarország felszabaduljon a német imperializmus igája alól és megszüntesse részvételét a nácik rablóhadjárataiban. A KMP ennek jegyében folytatta tovább küzdelmét a hitler-ellenes erők összefogásáért, a nemzeti függetlenségi frontért.¹⁷

A kommunista munka feltételei a szovjetellenes háború viszonyai között még jobban megnehezedtek. A Bárdosy kormány újabb terrorintézkedéseket hozott. Június 30-án Keresztes—Fischer belügyminiszter rendeletet adott ki, amely előírja, hogy internálják mindazokat a börtönviselteteket, akiket korábban kommunista tevékenységért ítélték el, valamint a kommunistagyanús személyeket. Néhány hét alatt az internáltak száma 2—3000 fővel emelkedett. Kistarcsán, Nagykanizsán, Topolyán, Sárváron, Szabadkán, Kolozsvárott és Garanyban működtek ekkor már internáló táborok. A kormány a hadiüzemi rendszert megszorította és kiterjesztette. Az üzemek katonai felügyelet alatt szinte a kényszermunka börtöneivé váltak.

A legális munkásszervezetekben folyó munka jelentősége mindezzel csak megnőtt. Az adott viszonyok mellett az itteni kommunista munkától függött, hogy a későbbiek során hogyan tudnak az üzemekbe is fokozottabb mértékben behatolni a kommunista felvilágosító szóval, majd a kommunista szervezetekkel.

A kommunista pártszervezetek kiépítése és megerősítése folyamán 1941 nyarán Goldmann György után a kerületből Kádár János is tagja, majd titkára lett a Kommunisták Magyarországi Pártja Budapesti Területi Bizottságának. Kádár János ekkor mondott le a szociáldemokrata pártszervezet első csoportja titkári funkciójáról, de pártmunkát továbbra is végzett a kerületben.

A KMP általános szervezeti politikájának megfelelően, a VI. kerületben is a Szovjetunió elleni háborút, a világ akkor egyetlen munkáshatalma megtámadása okozta elkeseredést felhasználták a kommunisták arra, hogy újabb elvtársakat vonjanak be az illegális párt munkájába. A „lenini behívó” szellemében a legnehezebb pillanatban lettek a KMP tagjai Sági István, Galambos Sándor, Romhányi József, Németh Katalin és Ruttkai Ottó. 1941 őszén Deák Líviát, Galgóczi Piroskát, Salgó Andort és Rédner Miklóst, később Becske Gyulát vették fel az illegális párt soraiba. Deák Lívia a kerületi Végrehajtó Bizottságban dolgozott, Galgóczi Piroska a nőszervezetben. Ruttkai Ottó a Szalmás Kórust képviselte. Galambos Sándor, Salgó Andor és Rédner Miklós régi kommunisták voltak, akiknek a párt 1936-os feloszlatása után szakadtak meg szervezeti kapcsolataik a párttal. Ugyancsak 1941 őszén vették fel a pártba Sugár Magdát, aki azonban nem a kerületben végezte pártmunkáját.

A kommunista pártba való felvételnél ebben az időben irány-

adó elvek szerint elsősorban olyan alaposan ismert, kommunista meggyőződéssel rendelkező elvtársakat vettek figyelembe, akik még nem voltak „feketék”, nem voltak letartóztatva, nem ismer-
te tehát őket a rendőrség, de fontosabb funkciókat töltöttek be a legális szervezetekben és ezért, valamint magatartásuk miatt a szervezett munkások, fiatalok szűkebb-szélesebb körére befolyás-
sal bírtak. A „feketékkel” kapcsolatos magatartással — amelytől csak egész kivételes esetekben, mint Kádár János és Rudas Er-
vin esetében tértek el — az volt a célja a pártvezetésnek, hogy az illegális szervezetek kiépítésének — legalább kezdetén — ne veszélyeztesse letartóztatásokkal a kiszélesedő pártépítő munkát. A Szovjetunió megtámadását követő nehéz helyzetben, és fel-
használva azt a kedvező körülményt, hogy a régi „fekete” elv-
társak helyzetét bizonyos fokig legalizálta a szociáldemokrata pártszervezetekben már évek óta végzett munkájuk — ezekben a hónapokban fokozottabb mértékben vonták be a pártba a régi, már kipróbált forradalmárokat is.

A pártba való felvétel a VI. kerületben a következőképp tör-
tént: Goldmann György a kommunista alapszervezet tagjaitól külön-külön megtudakolta a jelölről való véleményüket és azt, hogy alkalmasnak tartják-e a kommunista párttagságra. Az elv-
társi konzultáció után Goldmann György vagy Kádár János négy-
szemközti beszélgetésre hívta a kijelölt elvtársat. Először a KMP megbízásából közölték, hogy a párt él és dolgozik. „Öt év telt el azóta — írja a tagfelvételéről egy visszaemlékező —, hogy a párt szervezeteit feloszlatták. Boldog voltam, mikor egy előttem fel-
tétlen tekintéllyel bíró elvtárstól értesültem a párt újjászervezé-
séről. S amikor közölték velem, hogy a KMP alkalmasnak tart az illegális párt tagságára, mi’tagadás, nagy büszkeség töltött el. Büszke voltam arra, hogy ilyen véleményt alakítottak ki rólam olyan kiváló elvtársak, akiket én eddig példaképemnek tartot-
tam. Goldmann György elmondta részletesen, hogy ha vállalom a párttagságot, ezzel egyben milyen súlyos veszélyeket kell vál-
lalnom. Elmondta, hogy a kommunista párttagság letartóztatás esetén az életembe kerülhet. Alaposan ismertette azokat a törvé-
nyeket és rendeleteket, amelyek alapján súlyos börtönbüntetésre, de halálra is ítéelhetnek. Teljes őszinteséggel feltárta, hogy mi-
lyen súlyos kínzások várnak minden kommunistára, ha a rend-
őrség, vagy a katonai nyomozók kezére kerül. Kért, hogy még most ne adjak választ, jól fontoljam meg és csak két nap múlva beszéljünk újra. Hiába mondtam, hogy én már most vállalom és

boldogan vállalom a párttagságot minden veszélyével, ragaszkodott a kétnapos gondolkodási időhöz. Újabb találkozásunk és igenlő válaszom után alaposan és részletesen ismertette a konspirációs szabályokat, hogy hogyan kell viselkedni esetleges letartóztatás során. Csak ezután beszéltünk arról, hogy mi lesz a feladatom részleteiben, mint új kommunista pártagnak.”¹⁸

A Szovjetunió megtámadása után a KMP tovább szélesítette központi illegális sajtóapparátusát. Ennek munkájába vonták be a kerületből Szinai Miklóst. Az ifjúmunkás csoport titkára Romhányi József lett.

A KMP új szervezeti intézkedései közé tartozott, hogy az ifjúmunkás csoportokon belül úgynevezett akciógárdákat szervezett. A legtevékenyebb és legmegbízhatóbb fiatalokból szervezett csoportok hajtották végre a kerület kommunistáival együtt a veszélyeseknek ítélt akciókat. A párt jelszavait éjszakánként krétával rajzolták fel a feltűnő falfelületekre. Ezekből a fiatalokból kerültek ki a KMP legközelebbi utánpótlásai.

A KMP politikai harci módszereit is továbbfejlesztette. A kommunista alapszervezetek fokozottabb mértékben törekedtek arra, hogy a szociáldemokrata elvtársakkal együtt a kerület lakosságának mindennapi gondjaikban segítségükre siessenek, és ha lehet, akciókat szervezzenek a lakosság különböző érdekei védelmére. A felszabadulás után ezt a tevékenységet „apró munkának” hívtuk.

A Szabolcs utcai körzetben, a Dévay u. 20. sz. házban beázott a tető, elromlottak a közös wc-k. A VI. kerületi agitátorok megszervezték a lakókat, és elérték, hogy a háztulajdonos kijavíttassa az épületet. Akciót szerveztek a Szabolcs utca 15. sz. házban is. Ebben a nagy „proli” házban közel 500-an laktak. A MÁVAUT azonban itt kívánt garázst építtetni, s le akarta bontatni a házat. Az első körzetbeli elvtársak gyűlést hívtak össze a Csángó utcai körzeti helyiségben, majd küldöttséget szerveztek a ház lakóiból és a főváros polgármesteri hivatalánál elérték, hogy a házat nem bontották le.

A kerületben igen kevés üzem volt, de ezekkel is csak ritkán tudott a kerületi pártszervezet kapcsolatot teremteni. Ezért is tartották jelentősnek a kerületi pártszervezetben, hogy sikerült kapcsolatokat kiépíteni a kerületben működő Szabolcs utcai Zsidókórház egészségügyi dolgozóival. Bródy Margit, a kórház főápolónője túrhetetlen hangot használt az ápoló személyezettel szemben. Ha valaki közülük ez ellen fel merte emelni a szavát,

azonnal elbocsájtotta. Tolnai Györgynek, a kerületi szociáldemokrata pártszervezet titkárának, aki egyben a Népszava munkatársa is volt, sikerült több cikket elhelyezni a kórház dolgozóinak sérelmeiről a Népszavában. A cikkeket gyűlések követték az Izabella utcai párhelyiségben, s ezeken kb. 100 egészségügyi dolgozó jelent meg. Közülük vagy ötvenen beléptek a Szociáldemokrata Pártba. „A dolgozók — írja visszaemlékezésében Tolnai György — telekrétázták mozgalmi jelszavakkal a kórházat. A kórház igazgatósága azonban ellentámadásba ment át. Jellemzően Peyerhez fordultak védelemért a terézvárosi pártszervezet ellen. Peyer felrendelt engem a Szakszervezeti Tanácsba s követelte, hagyjuk abba a zsidókórházi agitációt. Kijelentette, hogy ez szakszervezeti ügy és a pártszervezetnek nincs joga beavatkozni. Másodszor pedig Bródyék sok szívességet tesznek a pártvezetőség tagjainak (azonnal biztosítanak nekik ágyat, ha szükséges) és ezért nem lehet támadni „néhány K. miatt” — ahogy kifejezte magát. Azonnal előttem telefonált a Népszavának, letiltva minden zsidókórházi cikket. Az akciót ennek ellenére sem hagytuk abba. Szepesi Albert törvényhatósági bizottsági taggal felkerestem a kórház igazgatóját s kilátásba helyeztem, ha feltételeimet az igazgatóság nem teljesíti, a dolgozók a sztrájkig elmennek. Az igazgató két napot kért a válaszra. Miután azonban a tárgyalás éppen 1941. június 22-én (a Szovjetuniónak a Hitler fasiszták által történt megtámadása napján) zajlott le, s a következő napon megjelent a kormány rendelete minden sztrájk betiltásáról, az igazgató nyeregben érezve magát, nem is válaszolt nekünk.”¹⁹

Tolnaiék kezdeményezése mégsem maradt hatástalan. A pártba belépett dolgozók az első csoportban tevékenykedtek tovább, gazdasági érdekeik védelmére többen beléptek a Segédmunkások Szakszervezetébe.

Kádár János ez akció nyomán hozzákezdett a Szabolcs utcai kórházban működő orvosok megszervezéséhez. Munkája eredményeként szocialista orvosok csoportja alakult a kórházon belül. Később más, VI. kerületi orvosok is csatlakoztak a csoporthoz, és létszámuk kb. 25—30 főre nőtt. Vezetői dr. Adler Ferenc (öt 1944-ben a fasiszták Kárpátalján megölték), dr. Simonovics István és dr. Mária Béla voltak. Az orvoscsoport hetenként az Izabella utcai pártszervezetben találkozott. Ez az akció — a kórházi alkalmazottak korábbiakban ismertetett szervezése mellett — jelentőségében túlnőtt a kerület határain. Jelenlegi ismereteink szerint

az egész Horthy-korszakban az egészségügyi dolgozók megszervezésének talán egyetlen ilyen kísérlete volt. Jelentős kezdeményezés volt a munkások és értelmiségiek együttműködésére az antifasiszta népfrontpolitika szellemében. A felszabadulás után az első körzetben dolgozó egészségügyi dolgozók és orvosok csoportja egyik alapja lett az egészségügyi dolgozók szakszervezetének.

A pártszervezet hasznos „aprómunkájához” tartozott a kerületi nőmozgalom tevékenysége is. Pedagógiai — és az említett orvoscsoport segítségével — orvosi tanácsadást szerveztek. Kézimunka délutánjaikon rendszeres politikai előadásokat tartottak. A nőcsoport elnöke Szalmás Piroska elhunytá után Fülöp Lajosné lett, 1941-ben a titkára továbbra is Döme Piroska volt, majd őt Galgóczi Piroska követte.

1941 őszén a kerületi ifjómunkások részt vettek október 6-án a Batthyányi emlékműs megkoszorúzásán, majd 1941. november 1-én a Kerepesi temetőben Kossuth és Táncsics sírjánál rendezett ünnepségeken. Mindkét megemlékezést a KMP kezdeményezte.

A Kommunisták Magyarországi Pártja munkájának fellenlőlése, a vezető szervekben végzett fokozott tevékenységük miatt mind kevésbé tudott Kádár János és Goldmann György a kerületi pártéletben részt venni. Bár továbbra is kapcsolatban maradtak a kerületi pártmozgalommal, kiváltak a kerületi kommunista alapszerv munkájának irányításából. 1941 őszén a megnővekedett VI. kerületi kommunista pártszervezetnek új vezetősége alakult. Tagjai Döme Piroska, Galgóczi Piroska, Sági István voltak. A kommunista alapszervezet titkára Döme Piroska lett. Több más olyan kommunista párttag is működött kerületünkben, akik csak részben végezték itt illegális munkájukat, másoknak csak legális munkafeladataik voltak a terézvárosi pártszervezetben, illegális munkájukat szakszervezetben vagy kultúregyesületben végezték.

A kerületben a politikai tisztánlátást 1941 őszén segítették a kommunisták felvilágosító szavai, információi a Szovjetunió erejéről. A kommunisták terjesztették el a kerületben a hírt, hogy 1941. november 7-én a Vörös téren most is megtartották a Vörös Hadsereg díszszemléjét. Nagy erőt adott a kommunistáknak, hogy 1941 november 7-e tiszteletére a KMP eljuttatta első röpiratát a párt tagjaihoz. A „röpirat” tulajdonképpen egy levelezőlap volt, amelyre Sztálin szavait fényképezték abból a cikkéből, amit az októberi forradalom 10. évfordulójára írt.

1941. december 6-án az ifjómunkás csoport Mikulás estét tar-

tott, amelyet a rendőrség megzavart, majd feloszlattott. De a rendőrségi beavatkozás sem tudta megzavarni a VI. kerületben folyó pártmunkát. A kommunisták, a szervezett munkások a német előnyomulás legsikeresebb hónapjaiban is bíztak a szovjet-hatalom erejében.

A kommunisták tevékenységének, a munkásegységnek és a nemzeti függetlenségi politikának nagy sikere volt a Népszava 1941. évi karácsonyi száma. Kilenc hónap sem telt el a KMP Központi Bizottsága 1941 áprilisi ülése óta, és a kommunista párt politikája országos politikai tényező lett.

Justus Pál támadta a kerületi összejöveteleken a karácsonyi Népszavában megtestesülő politikát. Arról beszélt, hogyan lehet szocialistáknak együttműködni Achim András — a századelejei parasztvezér — gyilkosával, Bajcsy Zsilinszky Endrével. A kommunisták előtt nem volt titok Bajcsy politikai múltja és azt válaszolták, hogy épp a magyar parasztság érdekében nem lehet megtagadni az együttműködést azzal, aki a nemzeti veszedelem kritikus pillanataiban száll szembe a németbarát politikával. Kévs jövátéhetetlen bűn van az ember életében — mondta egyik vitában Goldmann György — és mikor a független kigazda párt egyik tekintélyes vezetője szembefordul Horthyék népellenes politikájával — egyben saját múltjával is szembefordul.²⁰

1942. január 6-án kerületünkben egy szűkebb aktíva vitatta több órán keresztül a Népszava karácsonyi számát. Kommunisták, szociáldemokraták igyekeztek közös nevezőre jutni. Ez a megbeszélés is erősítette kerületünkben a munkásegységet. A Szociáldemokrata Párt központja és a VI. kerület közötti kapcsolatot Schiffer Pál tartotta. A kerületi függetlenségi politika kérdéseiben — ennek a politikának a helyi megvalósítása érdekében — sok segítséget nyújtott a kerületi pártszervezetnek, a baloldali szociáldemokraták és a kommunisták közös álláspontjának, egyetértésének kialakításában. A Szakasits Árpád környezetébe tartozó Schiffer Pál kerületi tevékenységének, a nemzeti függetlenségi politikának részéről való határozott és harcos képviselésének azért is volt jelentősége, mert nagymértékben ellensúlyozta a kerületben Justus Pálnak ezt a politikát támadó magatartását és ennek hatását a szociáldemokrata párttagok körében.

1942 januárjától meggyorsult az események menete Magyarországon. A németek a Moszkva alatt elszenvedett vereség után ellentámadásra készültek, s most már az eddigi 40 000-es lét-

számú magyar gyorshadtest helyett — amelyet egyébként a szovjet ellencsapások szétverték — nagy magyar hadsereget követeltek a magyar kormánytól. 1942 januárjában a németek megállapodtak a magyar vezető körökkel, hogy Magyarország kiküldi a keleti frontra a második hadsereget. Az ország fokozottabb háborús igénybevételének előfeltétele volt a háborúellenes mozgalom letörése. Az új Kállay kormány a függetlenségi mozgalom és az egész baloldal elleni rohamra készült.

A második magyar hadsereg frontra küldéséről szóló hírek a kommunistákat arra készítették, hogy fokozzák erőfeszítéseiket a kormánynak a magyar nép ellen irányuló tervei megghiúsítására.

Sokan a KMP röpiratából szereztek tudomást az 1942 januári bácskai vérengzésről. „Ma Újvidék — figyelmeztettek a kommunisták — holnap a háborúval, nyomorral elégedetlen magyar nép kerül a puskacső elé... Abba kell hagyni a háborút! Szakítani kell Magyarországot elnyomóival... Egyesítsük a nemzet erejét az ország ellenségei és árulói ellen! Ki a háromhatalmi szövetségből! Egy magyar katonát sem Hitlernek! Független, szabad Magyarországot!” Az aláírás — először 1936 óta egy kommunista röpiraton — Kommunisták Magyarországi Pártja.²¹

Miközben mind több magyar családban keltenek rémületet a második magyar hadsereg katonáit szólító behívócédulák, a budapesti munkások széles köreiben elterjedhetett a hír, hogy létezik egy következetes, háborúellenes politikai erő: él a kommunisták pártja. Ebben a fellendülő időszakban 1942 februárjában jelent meg a KMP illegális lapja, a Szabad Nép. Ugyanennek a hónapnak a végén megalakult a Magyar Történelmi Emlékbizottság. Célja a magyar szabadságharcos hagyományok ápolása. A KMP megalakulása óta tulajdonképpen ez az első jelentős legális szerv, amelyben együtt dolgoznak a kommunisták a szocialistákkal, polgári politikusokkal, az ország vezető értelmiségeivel. A karácsonyi Népszava után a Történelmi Emlékbizottság valószínűleg meg a munkások, parasztok és polgárok legszélesebb nemzeti összefogását.

A kommunista pártnak, miközben a munkásszervezetekben való tevékenysége után sikerült kivívnia egy ilyen széles körű együttműködés feltételeit, a tömegek közt végzendő szervezőmunkája minden egyes lépését a rendőrségi kopókkal való küzdelemben, állandó életveszedelemben, a legnagyobb körültekintéssel kellett megtennie. Azt a légkört, amelyben az illegális párt tagjainak mindennapi munkáját — kenyérkereső és legális mun-

káján kívül — végeznie kellett, jellemzi két VI. kerületi visszaemlékezés.

A bácskai vérengzésről szóló említett röpiratot február első napjaiban kapták meg a VI. kerületi kommunisták. „Egy februári téli reggelen még teljesen sötét volt — írja erről a visszaemlékezés —, amikor Romhányi József elvtárssal — kapott feladataink szerint — elindultunk, hogy a Lehel úton, annak baloldalán haladva, a Bulcsú utcától az Aréna útig, valamennyi lakóház kapujába, illetve kerítésen keresztül a gyár területére juttassuk a röpcédulát. Én szórtam, Romhányi elvtárs biztosított. Elöttem ment, ha valami gyanúsat észlelt, megbeszélés szerint hármat köhécselt. Simán ment minden, de azért izgatott voltam. Amikor a Wertheim gyár (ma Magyar Felvonógyár) kerítéséhez értem, és csendben átdobtam a röpiratokat, hirtelen egy hatalmas dobbermann emelkedett fel előttem a kerítés másik oldalán. Elállt a lélegzetem, de szerencsére a kutya nem ugatott. A lebonyolítás után külön-külön jöttünk el a helyszínről. Nagy kerülővel a mai Bajcsy Zsilinszky útra mentem és itt az egyik nyilvános telefonállomáson levő telefonkönyv 22. oldalát ceruzával bekarikáztam. Így tudta meg a felsőbb kapcsolatam, hogy az akció sikerült. Nagy örömmel hallottam a kerületi pártszervezet helyiségében súgva közölt hirt; olvasták a röpcédulákat.”²²

De hogy jutott el a röpcédula, a sajtóanyag a kerület kommunistáihoz? „A pártcsoport ülésén megbízást kaptam — így számolt be erről az egykori illegális pártmunkás —, hogy egy meghatározott napon és órában menjek el a Pannónia utcába (ma Rajk László utca) és annak baloldalán haladva tartsak Angyalföld felé. Jobb kezemben legyen egy cigaretta, amely nem ég, a balkezemben pedig egy összesodort újság, amelyet a lábamhoz kell ütögetni. Kb. a Gyöngyház utcánál találkozni fogok valakivel, akinek ugyanezek lesznek a kezében, csak más-más kézben fogja tartani ezeket a tárgyakat. Kérdezzem meg tőle: merre van a Bazilika? Ha a válasz az lesz: Újpesten — ez lesz az az elvtárs, akivel találkoznom kell. Minden úgy zajlott le, ahogyan előre közölték velem. Az elvtárs legelőször azt kérdezte, hová szoktam járni. Ezután közösen kialakítottunk egy történetet, amely szerint nem tudok úszni és ő kimentett a Dunából; innen ered az ismeretségünk. Ezt a módszert a konspiráció szabályai írták elő. Ha a kommunista párttag alapszervezetén kívül kapcsolatba került az illegális párt más szervezetében működő kommunistával, felsőbb szerveik mindig arra törekedtek a kapcsolatok megszer-

vezésénél, hogy csak ismeretlen emberek találkozzanak. Ily módon letartóztatás esetén mégha akarnák sem tudnák elárulni társuk nevét, címét. Ez a módszer csökkentette a letartóztatások körének kiszélesítését, védte a pártot. Ez kényszerítette az illegális randevú előkészítőit a fenti, vagy ehhez hasonló módszer alkalmazására. Azzal is számolniuk kellett, hogy ha a rendőrség egyiküket követte volna, vagy véletlenül igazoltatnák őket, összehangolt történetet mondjanak el arról, hogy honnan származik ismeretségük. Az illegális randevú résztvevői találkozásuk után ezért kényszerültek legelőször arra, hogy megbeszéljék honnan is ismerik egymást. Ezután mi a legközelebbi ház kapuján beléptünk és meggyőződve arról, hogy senki sem követett bennünket, ismeretlen elvtársam a lépcsőházban átadta nekem a Szabad Nép példányokat. Én felfelé mentem a lépcsőházban, ő pedig lefelé és kiment az utcára, ellenkező irányban távozva a helyszínről.”²³

Az új Kállay kormány fokozott ütemben készítette elő tíz- és tízezer magyar katona kiküldetését a keleti frontra. Ezekkel a tízezrekkel, családjukkal, a magyar néppel szemben vállalt felelőssége a kommunista pártot kényszerítette — szervező és propagandamunkájának előrehaladása, a párt befolyásának terjedése már túl a legális munkásszervezetek keretein is — lehetővé tette, hogy a politikai harc új fegyvereihez nyúljon: a Magyar Történelmi Emlékbizottság meghirdette az 1942. március 15-i tüntetést Petőfi Eskü téri szobránál. A KMP mozgósította a tüntetésre az összes legális munkásszervezeteket.

A VI. kerületben is lelkesen készültek a demonstrációra. A kommunista párt megbízásából Sági István titokban gyűjtést szervezett a VI. kerületi pártszervezetnek a Petőfi szobornál elhelyezendő koszorújára.

A tüntetésre való készülődés, a kormány nyomása újból kiélezte a harcot a szociáldemokrata párt vezetőségén belül a behódolás hívei és a balszárny között. Peyerék álláspontja győzött ismét, s már március 5-én a Népszavában arra hívták fel a szociáldemokrata párt és a szakszervezet tagjait, hogy az illegális röpiratok terjesztőit „adják át könyörtelenül az illetékes hatóságoknak.” A szervezett munkásság nyomására március 9-én Peyerék ugyan meghátráltak és állástfoglaltak a március 15-i tüntetésen való részvétel mellett, a március 13-i Választmányi ülésen azonban keresztülhajsolták akaratukat. Így március 14-én és 15-én a Népszava — arra hivatkozva, hogy jobboldali provokáció

készül és ez elől ki kell térni — felszólította a munkásokat, hogy ne vonuljanak a Petőfi szoborhoz. A szociáldemokrata párt vezetőségének jobboldali többsége megtorpedózta a kialakuló egy-ségfront akcióit.²⁴

A KMP kiadta a jelszót: „Mégis ott leszünk!” és a VI. kerü-letiek kitettek magukért. Sokan jöttek el az Eskü térre. Meg-beszélés szerint kisebb csoportban érkeztek a szoborhoz. A koszorúzás kezdetén már sokezes tömeg hömpölygött az Erzsébet híd lábainál. A VI. kerületiek nevében ketten helyezték el a szo-bor talapzatán a „Terézváros dolgozói — a szabadságért” feliratú koszorút. Amikor a tömegek a Kossuth nótát kezdték énekelni, egyszerre a kabátok alól előkerültek Petőfi, Kossuth, Táncsics képei, farudak emelkedtek fel és pillanatok alatt transzparenssek tűntek fel a tömeg feje felett. „Éljen a szabad, független, demok-ratikus Magyarország!” „Egy katonát sem Hitlernek!” „Egy ka-tonát sem a határokon túlra!” „Külön békét a Szovjettel!” hir-dették a feliratok a háborús Európa kellős közepén, Budapest szí-vében. Elhangzott a kiáltás: „Gyerünk a Kossuth szoborhoz!” és a tömeg elindult a Mária Valéria utcán (ma Apáczai Csere utca). A rendőrség nem számított ilyen megmozdulásra. A Belvárosban, a Duna-parti szállók előkelő vendégeinek dermedt csodálkozása közben a békéért tüntető, hazafias dalokat éneklő kb. 8—10 ezer főnyi tömeg méltóságteljesen vonult a Kossuth szobor felé. A mai Roosevel t éren (itt volt akkor a Rendőrfőkapitányság épülete) két rendőrségi riadóautó kanyarodott a térre. Amikor a rend-őrök felvonultak a tüntetők ellen, a tömeg eleje megállt és el-kezdték énekelni a Himnuszt. A vezénylő rendőrtisztek erre sem számítottak. Kénytelen-kelletlen a fasiszta rendőrség tisztelegve, vigyázba állva hallgatta a Himnuszt. A tömeg egy részének így sikerült túljutnia a főkapitányság épületén és eljutottak a Kos-suth szoborhoz. Közben a felvonult rendőrökhöz újabb erősítés érkezett. A főkapitányság kapujából kirohanó rendőrökkel és detektívekkel együtt a tüntetők zömét szétverték és megkezdték a közelükben levők összefogását.²⁵

A VI. kerületiek közül Deák Líviát, Deák Máriát, Galambos Jolánt és Galgóczi Piroskát fogták el. Az elvtársak ügyesen vi-selkedtek a rendőrségen, azt mondták, hogy véletlenül kerültek a tömegbe, és minthogy így nem sikerült semmit sem rájuk bi-zonyítani, késő éjszaka kénytelenek voltak őket elengedni a rend-őrségről.

Az illegális Szabad Nép így értékelte a szociáldemokrata párt

magatartását a tüntetéssel kapcsolatban: „A Szabad Nép harmadik számában írtunk a március 15-i eseményekről és a szociáldemokrata párt helytelen határozatáról. Akkor úgy látszott, hogy a koszorúzási akció lefújása csak egyszerű taktikai hiba, kisiklás volt. A további fejlemények azonban mást mutatnak. A pártvezetőség azonnal erélyes akciót indított a résztvevők ellen, a függetlenségi mozgalomból való kiválásról beszéltek, sőt egyes „vezérek” azt hangoztatták, hogy jelenleg minden akciótól tartózkodni kell, hogy a „kereteket” fenntartsuk jobb időkre.”²⁶

A VI. ker. pártvezetőség — bár természetesen tudta, hogy kik vettek részt a tüntetésben — nemcsak, hogy nem indított eljárást a résztvevők ellen, de az említett lefogott VI. ker. elvtársak érdekében még március 15-én este a szociáldemokrata párt ügyvédje bevonásával interveniált.

A munkásmozgalom lendülete tovább tartott. Ezt bizonyította a szocialista képzőművészek csoportjának a nemzeti függetlenségi politika szellemében fogant új kezdeményezése is. Goldmann György javaslata alapján elhatározták, hogy a művészet szabadsága jegyében kiállítást rendeznek, amelyen részt vehet minden független magyar művész, tartozzék egyébként bárhová is. Felkérték az SZDP vezetőségét, hogy a kiállításra szabadon választható témával, de „a művészet szabadsága” gondolatköréből freskó-terv pályázatot hirdessenek. A képzőművész csoportban megalakult kommunista sejt két tagja Goldmann György és Kondor György végezte a szervezés nagy munkáját. A sikeres pályázati felhívás eredményeként a benyújtott művekből a képzőművészeti csoport a Vasasszékházban a „Szabadság és nép” címen kiállítást nyitott. A kiállítás népfront jellege megmutatkozott a kiállító művészek impozáns névsorában. A megnyitón Szakasits Árpád beszélt. A dolgozók özönlöttek a kiállításra. A haladó polgári lapok is rokonszenvvel fogadták a művészileg is jelentős tárlatot. A fasiszta sajtó pedig denunciált. Jaros Andor Nemzetőr című lapja után, a Grenzbote, a német nyelvű hitlerista lap is követelte a kiállítás bezárását. A belügyminiszter ezek után „tendenciózus és provokatív volta miatt” betiltotta a kiállítást. László Jánost, a kiállítás elnökét és Goldmann Györgyöt letartóztatták. Miután azonban nem tudtak ellenük vádat emelni, később szabadon engedték őket.

A munkásszervezetek a KMP iniciatívájára elhatározták, hogy 1942. május 1-ét néma sétáló tüntetéssel ünneplik meg. Kerületünk a szervezés során a felvonulásra a mai Lenin kör-

útnak a Majakovszkij utcától a Nyugati pályaudvarig terjedő szakaszát kapta meg. Aznap este 6 órától Petőfi jelvénnel a gomblyukban kisebb csoportokban sétáltak a VI. kerületi szocialisták a kijelölt útvonalon. Ez volt az utolsó nagyobb akciója a Kommunisták Magyarországi Pártjának.

A március 15-i tüntetés bebizonyította, hogy az aktív háborúellenes erők a terror viszonyai között is képesek ezreket nyílt politikai demonstrációra mozgósítani. 1942 tavaszára a Kommunisták Magyarországi Pártja politikája eljutott a tömegekhez.

A kommunista program az ellenforradalmi rendszer 20 éves terrorjának, a német szoldateszkához fűződő évtizedes kapcsolatok politikájával szemben *egy más alternatívát* nyújtott az országnak. A háborúval szemben a béke alternatíváját, a szolgálattal szemben a nemzeti függetlenség, a bűnözőkkel való szövetség helyett az igazság oldalán való küzdelem, az emberiség túlnyomó többségével való szövetség politikáját ígérte. A március 15-ike óta folytatódó akciók azt bizonyították, hogy a rendőrségi beavatkozások, a szociáldemokrata jobboldal áruló tevékenysége segítségével sem lehet megtörni a kommunisták vezette antifasiszta politikai tevékenység lendületét. A kormány nem engedhette meg, hogy mind nagyobb tömegek jussanak a választás lehetőségéhez az uralkodó körök *vereség* politikája és a *győzelem reményének* politikája között. Alig egy hónappal azután, hogy a tömegek első csoportjai a szovjetellenes front hátába a kommunisták vezetésével az utcákra léptek, megkezdődtek a letartóztatások.

A kommunista párt kb. 500 tagját hurcolták el a katonai nyomozók és heteken át kínozták az Andrássy laktanyában. A rendőrségi csapás a KMP majdnem minden alapszervezetét szétzúzta. Elfogták a KMP Budapesti Területi Bizottságának tagjait. A Központi Bizottság tagjai közül Rózsa Ferencet halálra kínozták, Schönherz Zoltánt kivégezték.

A nyomozószervek korábban szórványosan alkalmazott módszerei most általánossá váltak. A Horthy-rendszer első két évtizedében a rendőrségnek — mint egyébként minden polgári államban — a fennálló törvények szerint a letartóztatottakat néhány nap után át kellett adnia a polgári bíróság szerveinek. A letartóztatottakat a rendőrség tehát csak néhány napig hallgathatta ki, kínozhatta. Ezalatt is lehetett természetesen embereket megölni, egész életükre beteggé, nyomorékká verni. Lehetett békeidőben statáriumot elrendelni és ennek alapján ártatlan embe-

reket kivégezni, mint Sallai és Fürst esetében tették. De nem lehetett vég nélkül, határidő nélkül a nyomozószervek kezében hagyni a letartóztatottakat. A 30-as évek elején a horthysta parlament elfogadott egy törvényt, amely lehetővé tette, hogy kommunista tevékenység miatt polgári személyeket is katonai törvényszék elé állítsanak. A törvényt hosszú ideig nem merték alkalmazni, de a háború kitörése 1939 után mind gyakrabban vittek kommunisták ügyeit katonai bíróság elé. 1941-ben, Magyarország háborúba lépése után létrehozták a Vezérkari Főnök Különbírósgát és ezek után a fenti gyakorlat általánossá vált. A katonai bíraskodás és ezzel együtt a katonai nyomozószervek felhasználása a kommunisták ellen, magyarázza, hogy miért nem alkalmazták a horthysta elnyomószervek a háború alatt az érvényben levő statáriális eljárást a kommunistákkal szemben. A statáriális eljárás azt írja elő ugyanis, hogy a letartóztatottakat 24 órával letartóztatásuk után a nyomozószerveknek át kell adniuk a bíróságnak. Az ellenforradalmi rendszer vezetői, a háborús kormányok ekkor már nem egy-két kommunisták akartak megölni. A katonai nyomozószerveket semmi törvény nem korlátozta, *hetekig, de akár hónapokig kínozhatták áldozataikat*, és akkor adhatták át a katonai bíróságnak, amikor akarták. A kormány a korlátlan hosszú ideig tartó kínzásokkal lehetővé akarta tenni a katonai nyomozószerveknek, hogy eljussanak a pártszervezetekig. Az *egész pártra* akartak csapást mérni.

Így következett be a magyar forradalmi munkásmozgalom egész történetének egyik legnagyobb arányú letartóztatási hulláma. A Kállay kormány csapásai nemcsak a kommunisták ellen irányultak. 1942 áprilisától büntetőszázadokba hívták be és elhurcolták a szociáldemokrata párt számos funkcionáriusát, baloldali tagjait.

Az 1942-es „lebukások” jelentőségének felmérésénél mindezen kívül figyelembe kell vennünk azokat a súlyos veszteségeket is, amiket már addig, a háború elmúlt két éve során elszenvedett a magyar forradalmi munkásmozgalom. Az ellenforradalmi rendszer 20 éves terrorja után a kommunista párt, a magyar nemzeti ellenállás nehezen heverte ki, hogy két év alatt 2000 embert veszített.

1942 májusától júliusig a kerületi mozgalomból 18 elvtársat tartóztattak le. Mindnyájukat megkínózták az Andrássy lakatnyában. Innen a férfiakat a Margit körúti, a nőket a Conti utcai katonai börtönbe szállították. Október és november hónapokban

különböző csoportokba kerültek bíróság elé. A Vezérkari Főnök Különbíróháza Deák Líviát 2 évi fegyházra, Hegedüs Istvánt 3 évi fegyházra, Kovács Józsefet 2 évi fegyházra, Romhányi Józsefet 6 havi börtönre, Ruttkay Ottót 2 évi fegyházra, Salgó Andort 2 évi fegyházra, Sági Istvánt 14 havi börtönre, Sugár Irént 3 évi börtönre, Sugár Magdát 2 évi fegyházra, Szabó Istvánt 3 évi fegyházra, Szinai Miklóst 14 havi börtönre, Várnai Olivért 3 évi fegyházra és polgári bíróság Csillag Gézát 2 évi börtönre ítélte. Voltak az elítéltek között olyanok, akiket a börtönökből még fegyencsázadokba vittek el. Goldmann Györgyöt életfogytiglani fegyházra ítélték. Úgy érezzük róla külön kell beszélnünk.

A letartóztatások elől a feleségével együtt illegálisba ment. A katonai nyomozók ekkor letartóztatták özvegy édesanyját és a 76 éves asszonyt kínvallatásnak vetették alá. Csak a rokonság nevét tudták meg tőle. Egy vidéki rokonnál fogták el feleségével együtt 1942. június 25-én. Goldmann Györgyöt több mint egy hónapig kínozták. Lába, keze csupa seb volt. És még itt is volt ereje, hogy tanácsokkal segítse a többi elvtársat, hogy bátorítsa a megkínzottakat. Az Andrassy laktanyában az elfogott kommunistákat 30-as csoportokban zárták egy-egy legénységi szobába. Itt csendőrök vigyázták minden mozdulatukat. A fal felé fordulva kellett ülni és egy szót sem válthattak egymással, mert azonnal csattant a fejeken, hátakon a csendőr puskatusa. Goldmann György, mikor nyomozók nem voltak a teremben, elérte, hogy az egyik csendőrtől ceruzát és papírt kapjon. Lerajzolta a csendőrt. És a ceruzát „elfelejtette” visszaadni. Ily módon értékes üzeneteket, fontos tanácsokat tudott küldeni több elvtársnak a vallatásnál tanúsítandó magatartásukra vonatkozóan.

Goldmann György a kiváló szobrász elkerülhette volna ezt a sorsot. Már a Képzőművészeti Főiskolán feltűnt nagy, originális tehetsége. A sima művészi érvényesülés útja nyitva állt előtte, mikor Kisfaludy Strobl Zsigmond tanítványaként elhagyta a főiskolát. Az is szakítás volt részéről a fiatal művészek hagyományos útjával, hogy az Ipoly utcában, az akkori Angyalföldön, munkáskörnyezetben rendezte be műtermét. Itt témáiban is a munkások felé fordult. Ebben a műteremben mintázta meg „Munkás” című életnagyságú szobrát, amit később a VI. kerületi pártszervezetnek ajándékozott. A szobor az Izabella utcai párt-helyiség nagytermét díszítette. Goldmann 1932-ben lett a KMP tagja. 1934-ben megszervezte a Szocialista Képzőművészek csoportját. 1937-től kezdett dolgozni a VI. kerületi szociáldemokrata

pártszervezetben. Ekkor már régen vallotta: „Mozgalom és művészet együtt ad teljes életet.” A művész küldetéséről Petőfit idézte:

*„Ha nem tudsz mást mint eldalolni
Saját fájdalmad és örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S ezért a szent fát félretedd!”*

A VI. kerületben az ifjúmunkások nagyon szerették. Nemcsak nagy marxista felkészültsége, műveltsége tett hatást környezetére. Áradt belőle a nyugalom és a kiegyensúlyozottság. Biztató melegséggel tudott mosolyogni; behízelgő mosoly volt ez, társsá avató; követni kellett.²⁷ Az aki beszélt vele megérezte, hogy Goldmann nagyon érdekli amit ő mond. Ez volt talán hatásának legfontosabb magyarázata; nagyon őszintén érdekelték az emberek, szerette őket. Nemcsak művészetével, egész életével vállalta mások fájdalmát, küzdött mindenki öröméért.

A Vezérkari Főnök Különbírósága a fővádlottak csoportjában Schönherz Zoltánnal együtt „hűtlenség”-gel vádolta, „amit azáltal követtek el — ahogy a vádirat írja —, hogy Budapesten 1941. évi július hó 1-től kezdődően, háború idején és részben azt megelőző időben is, mint az illegálisan működő KMP központi, területi szociáldemokrata párt bizottsági, illetve szakmaközi bizottsági tagjai az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforratására irányuló kommunista szervezkedéssel kapcsolatban szövetkeztek arra, hogy a Magyarországgal szemben hadban álló Szovjet-Oroszország megsegítése, illetve tehermentesítése érdekében a szociáldemokrata pártban és a szociáldemokrata szakszervezetekben tömörült munkásságot a független, szabad demokratikus Magyarország jelszavával és ennek követelésével befolyásuk alá vonva, a tömegben tengelyellenes propagandával és Szovjet-Oroszország elkerülhetetlen győzelmének hangoztatásával, háromhatalmi egyezményben vállalt kötelezettségek teljesítésével szemben ellenszenvet keltsenek és eképpen a nemzet háborús akarátának megtörése útján a magyar állam és szövetségesei fegyveres erejének hátrányt, az ellenségnek pedig előnyt okozzanak.”²⁸

Goldmann György először a Margit körúti fegyházban, majd a szegedi börtönben töltötte büntetését. Ott a börtön körülményei között is tovább dolgozott, mintázott, faragott. 1944. október 22-én ismét a Margit körúti fogházba vitték, innen a komáromi

Csillag-erdőbe, majd Dachaubá hurcolták. Itt ölték meg a fasiszták 40 éves korában.

A VI. kerületi kommunisták közül a nyomozóknak nem sikerült letartóztatni Kádár Jánost, Döme Piroskát, Galgóczi Piroskát, Galambos Sándort és Szikra Sándort. Ők illegalitásba vonultak, azaz hamis személyi papírokkal álnevek alatt folytatták forradalmi tevékenységüket. De a VI. kerületi pártszervezet életében ilyen körülmények között többet nem vehettek részt. Az 1942-es nyári letartóztatások a VI. kerületi kommunista pártszervezetet felszámolták. Az elszenvedett veszteségeket a kerületi mozgalom többé már nem tudta kiheverni.

3. A pártszervezet élete a letartóztatások után. VI. kerületi kommunisták, szocialisták az ellenállási mozgalomban 1942—1944

Kádár János nemcsak a letartóztatást tudta elkerülni, sikerült megtartania kapcsolatát a KMP szabadon maradt vezetőivel. 1942 nyarán a harcból kihullott elvtársak helyére állt; beválasztották az illegális párt központi bizottságába, majd 1943 elején a párt titkára lett. A világháború negyedik évében rendkívül súlyos helyzetben vette át a párt vezetését.

1942 nyaratól harcolt a második magyar hadsereg a keleti fronton a szovjet hadsereg ellen. 1943. január 13-án a szovjet hadsereg offenzívája alig néhány óra alatt Voronyezsnél áttörte a magyar frontot és a német hadsereg visszavonulása fedezésére odadobott, hiányos fegyverzettel ellátott magyar hadsereg több mint százezer embert veszített. A Kállay kormánynak a német fasiszta hadsereg Sztálingrádnál elszenvedett veresége és a második magyar hadsereg pusztulása után kezdett úgynevezett hintapolitikája nem volt alkalmas arra, hogy kivonja az országot a háborúból. Ellenkezőleg, a továbbra is kíméletlenül alkalmazott terror politikája kombinálva a polgári ellenzék és a szociáldemokrata párt felé tett gesztusokkal, akadályozta, hogy kialakuljon az országban az a szervezett erő, amely képes a magyar fegyvereket a németek ellen fordítani.

A kommunista párt vezetői az 1942-es letartóztatások után az egész országban csak 10—12 párttaggal tudták megőrizni kap-

csolataikat. A párt hősies erőfeszítéseket tett, hogy újból kiépítse a szervezeteit, de az 1943 tavaszán bekövetkezett lebukások az újjászervező munkát mindjárt kezdetén zavarták meg.²⁹

A KMP munkáját az is nehezítette, hogy a szociáldemokrata párt vezetésében ismét felülkerekedett a peyerista szárny. Szakacs Árpádot lemondatták a párt főtitkári funkciójáról és hogy a szociáldemokrata munkások és funkcionáriusok utolsó fórumait is felszámolják, megszüntették a keddi politikai pártnapok politikai információs jellegét és nem tartották meg többé az elnöktitkári értekezleteket. Miután a kormány egy új rendelettel megtiltotta, hogy a leventaköteles fiatalok politikai pártok tagjai lehessenek, Peyerék feloszlatták az OIB-t is. Amit a letartóztatásokkal a kormány megkezdett, a szociáldemokrata jobboldali vezetők igyekeztek befejezni.³⁰

A VI. kerületi pártszervezetben mindezeket a nehézségeket még az is tetézte, hogy Gallai Lajos és Tolnai György a szociáldemokrata párt titkárai, — akikkel a kommunistáknak már bevált és bizalomteljes kapcsolataik alakultak ki —, szintén bevonultak és a VI. kerületi szervezet politikai titkára Justus Pál lett.

A VI. kerületi pártszervezetben ebben a kritikus időszakban kezdett dolgozni Földi Júlia, (Rajk Lászlóné). Ővele, Galambos Jolánnal és Lampel Évával (Lóránt Imréné) sikerült kapcsolatot teremtenie az illegalitásban dolgozó Döme Piroskának, Galgóczi Piroskának és Galambos Sándornak. Ez biztosította még egy ideig a kommunista munka folytatását a kerületi mozgalomban.

1943. március 15-én Lampel Éva és Földi Júlia szervezték a kerületi pártszervezetben a néma zarándoklatot a Petőfi szoborhoz. Ők írtak leveleket és mások levélküldését is kezdeményezték a Mai Nap és a Szabad Szó című lapokhoz. Ez is a kommunista párt akciója volt. Ilymódon akartak közvéleményt szervezni egy Martinovics Emlékbizottság megalakítása érdekében.

Justus Pál azonban nem tolerálta a kommunistáknak a kerületi pártszervezetben folytatott tevékenységét. Ami a korábbi években a kerületi szociáldemokrata Végrehajtó Bizottság vezetői részéről elképzelhetetlen lett volna, most bekövetkezett. Justus Pál kitiltatta a kerületi szociáldemokrata pártszervezetből Földi Júliát, Galambos Jolánt és Lampel Évát. Csak nagynehezen sikerült megakadályozniuk azt, hogy kitiltásuk a Népszavában is megjelenjen. Ez azonnali letartóztatásukat jelentette volna.

1944 januárjában ezek után Justus Pálnak sikerült olyan

kerületi Végrehajtó Bizottságot választatnia, ami már nem a népfrent híveiből állt.^{30|a}

A kerületi kommunista pártmunka másik területe a letartóztatások után a Vörös Segély érdekében folytatott tevékenység volt. A nagyszámú letartóztatott, a fegyenc-századokba került sok elvtárs megsegítése különös fontosságot kölcsönzött e munkának. Németh Jánosné, lánya, Németh Katalin, Galambos Jolán, Kovács Józsefné, Sági Istvánné Seres Margit végezték ezt a munkát. Az 1942-es lebukások után a VI. kerületi kommunista pártmunkában kizárólag elvtársnők neveit említettük. A férfiak mind letartóztatásban, katonai szolgálatban vagy illegalitásban voltak. Jellemzi ez az 1943-ban, 1944-ben kialakult helyzetet. Nem lehet említés nélkül hagyni ezeknek az elvtársnőknek a bátorságát. Legtöbbjüknek hozzátartozói is le voltak tartóztatva. Ők maguknak is számolniuk kellett tehát letartóztatásukkal. Most már nemcsak a rendőrségtől kellett tartaniuk, hanem — mint láttuk — a szociáldemokrata párt egyes elemeinek denunciálásától is. Vörös Segély tevékenységük során csomagokat juttattak el a bebörtönzötteknek, majd 1944-től tartották a kapcsolatot a börtönökben lévő elvtársak és a Kommunista párt szervei között. Ilymódon több elvtárs szökését segítették elő. Hamis papírokat szereztek és ami akkor különösen fontos volt, élelmiszerjegyeket juttattak el az illegalitásban dolgozó elvtársaknak.

1944. március 19-én a német megszállás napján több párttag felment a szociáldemokrata párt VI. kerületi helyiségébe és mielőtt a rendőrség odaért volna, elégették az iratokat. Március 21-én két detektív és egy német katonatiszt érdeklődött Bakonyi Rezsőné gondnoknál, hol vannak a vezetők. A fasiszták természetesen erre a kérdésre nem kaptak választ.

Az 1942-es letartóztatásuk után szabadon maradt VI. kerületi kommunisták tevékenysége jelentős részének már nincs közvetlen kapcsolata a VI. kerületi mozgalommal. Ez már nem a VI. kerületi pártszervezet, hanem a VI. kerületi kommunisták, szocialisták története. Ha azonban ennek ismertetésétől eltekinténk, épp a VI. kerületi mozgalom által nevelt forradalmároknak — sok esetben országos jelentőségűvé emelkedett — mozgalmi munkája maradna ki krónikánkból. Ha az ő tevékenységükről nem íránk, talán éppen azt hallgatnánk el, ami minden rendőr-

ségi üldözés, a munkásmozgalom súlyos veszteségei, szervezeteinek egymás utáni megsemmisítése ellenére is a forradalmi munka kontinuitását fenntartotta. A kommunista párt helyes politikája, a forradalmárok bátorsága mellett a kerület munkásainak, a dolgozóknak meg-megújuló támogatása e folytonosság magyarázata.

Döme Piroska a letartóztatások idején minden személyi igazoló papír nélkül hagyta el otthonát. Nem tudta hol fog aludni este. Hová forduljon? És elment a VI. kerület munkáskörzetébe. A Dévay utca 20. számú házba. „Ebbe a házba szerveztük a beázott tető elleni akciót³¹ — írja visszaemlékezésében. — Itt egy család lakott, akikhez gyakran feljártam mint a szociáldemokrata párt tizes bizalmija. Lovas József ácsmunkás és Varga Mihályné voltak a főbérlők. A „lakás” egy kb. 4×4 méteres szobából állt, amelyben rajtuk kívül még Varga elvtársnő legnagyobb fia, Mihály és két vagy három ágyrajáró lakott... Varga Mihályné vidékről jött fel Pestre, hogy kenyeret keressen és a többi három fiát is kiváltsa a lelencből. Mint bejárónő dolgozott...”³²

Ez a munkáscsalád adott hosszú ideig lakást Döme Piroskának és védve a rendőrségtől, biztosította számára az illegális munka lehetőségét.

1943-ban Döme Piroskának sikerült kapcsolatot teremtenie kommunista bányászokkal és néhány hónap alatt kiépítette a párt illegális szervezeteit a bányamunkások között. 1944-ben munkája nyomán létrejött a párt Központi Bányászbizottsága, amelynek befolyása több bányára, sőt bányavidékre is kiterjedt. A Bányászbizottság 1944 őszén eljutott a fegyveres harcra való felkészülésig. Döme Piroska ebben a munkájában segítséget kapott Martis Bélától, VI. kerületi ifjúmunkástól, aki akkor mint katoná dolgozott a Térképészeti Intézetben. Martis innen fontos katonai térképeket, stencileket és lőszert juttatott el Döme Piroska révén a Bányászbizottsághoz. A letartóztatások akadályozták meg a partizánmozgalom kibontakozását.

A másik VI. kerületi kommunista, akin szintén a Lovas család segített (személyi papírokat kapott tőlük), Szikra Sándor volt. 1942 őszén sikerült kapcsolatot találnia a KMP egyik kiemelkedő vezetőjével, Ságvári Endrével. Ettől kezdve 1944 nyaráig együtt dolgoztak az illegális párt ifjúsági munkájának szervezésében.

Először megalakították a felosztatott OIB helyett az illegális

Országos Ifjúsági Bizottságot. 1943 első felében Ságvári Endrével együtt megszervezte az illegális Vasas Ifjúsági Bizottságot. 1943-ban — mint már annyiszor a Horthy-korszak második felében — akciót szerveztek az OIB-nek valamilyen más formában való újjáalakítása érdekében. A Népszavának írt levelek követelték a szociáldemokrata ifjúsági mozgalom feltámasztását. És — ismét nem először — delegációkat szerveztek ennek érdekében Szakasits Árpádhoz és Millok Sándorhoz. Szikra Sándornak jelentős szerepe volt az 1943. augusztus 20-ra tervezett Országos Munkás-Paraszt Ifjúsági Találkozó előkészítésében.

Mikor 1943-ban a KMP Pataki László és Szirmai Hédi által kezelt titkos nyomdája lebukott, segített Ságvári Endrének egy új nyomda felállításában.

Ságvári Endre oldalán 1943 nyarára Szikra Sándornak — más e területen dolgozó elvtársakkal együtt sikerült az illegális rendkívül nehéz körülményei között újjászervezni a kommunista ifjúsági mozgalmat. Ha a kíméletlen üldözés viszonyai között szűk területen is mozgott az ifjúsági szervező munka, nem egyszer hatásosan tudták segíteni az illegális párt munkáját. Ezek az ifjúmunkás szervezetek juttatták el az új nyomdában készült röpcédulákat, majd a Béke és Szabadság, a párt új illegális lapja számait az üzemi munkások ezreihez.³³

Fontos szerepet játszott még az ellenállási mozgalomban a szintén a VI. kerületi mozgalomból illegalitásba vonult Galambos Sándor is. 1943 nyarán kapott utasítást a párttól, hogy fegyveres harc előkészítése céljából a spanyol polgárháborúban részt vett elvtársakat szervezze kis 3 tagú csoportokba. Húga, Galambos Jolán közvetítésével a Párt utasítására kapcsolatot teremtett a Jugoszláv Kommunista Párt Magyarországon működő illegális szerveivel. Galambos Sándor segített az illegális párt kiadásai fedezésére pénzforrást teremteni. A párt megbízásából a VI. kerületi mozgalomban régóta működő Németh Jánosné textil-nagykereskedői engedélyt váltott ki. A kapott textilanyag kiutalásokat — a szigorú háborús készletgazdálkodás idején — Galambos Jolán eladta és a befolyt összegeket Galambos Sándor útján a párt rendelkezésére bocsátotta. Mindezekben a munkákban Galambosékkal együtt dolgozott a VI. ker. pártszervezetből Deák Mária és Mayerovits Helén, valamint Ligeti László.³⁴

1944. március 19-e, a német megszállás után most már nem csak a magyar rendőrség, a katonai nyomozók, hanem a német gestapó is nyomában volt az ellenállási mozgalom harcosainak.

Az illegális pártba ekkor felsőbb kapcsolataik útján minden egyes párttagtól megkérdezték, vállalja-e továbbra is az illegalitást, a minden eddiginél nehezebb, veszélyesebb körülmények között. Nincs tudomásunk róla, hogy bárki is kivonta volna magát a küzdelemből.³⁵

A párt minden egyes tagját ellátta fegyverrel.

Nem a magyar, hanem a jugoszláv nép szabadságharcában vettek részt a VI. kerületi kommunisták közül Seres Márton, Sági István, Sági György. A jugoszláv partizánsereg soraiban harcoltak Pozsaverácnál, Petrovácnál és Rudnaglevánál.

A magyar hazafiak itthoni küzdelmei újabb és újabb áldozatokkal jártak. A német megszállás után a kerület szociáldemokratái, antifasisztái továbbra is összejöttek titokban Kalbantner József, a kerületi szociáldemokrata pártszervezet egyik vezetőjének lakásán. A gestapó egy napon rátört a lakásra és elhurcolta Kalbantner Józsefet. Dachauban halt mártírhalált.

1944. április elején letartóztatták a kerületi mozgalomból Galambos Jolánt és Fügedi Pált, a spanyolországi szabadságharc csatatereit megjárt kommunistát. Fügedi a nyomozóhatóságok kezében meghalt. A detektívek hozzátartozóinak azt mondták, öngyilkos lett. Ma sem tudjuk, hogy a kínzások következtében vett véget életének, vagy a pribékek agyonverték.

1944 áprilisában ismét súlyos csapás érte a pártot. Kádár Jánost, a párt titkárát letartóztatták. Azt az embert, akit az ország összes kopói 2 éve életre-halálra üldöztek, végre elfogták és mégsem tudták, hogy a magyar ellenállási mozgalom vezetője, a párt titkára van a kezükben. „Ez úgy történt — írja egy visszaemlékezésében Kádár János —, hogy 1944 áprilisában hazánk déli határán elfogtak, de nem tudták, kit fogtak el. Az akkor zsebemben levő (Lupták János névre szóló) iratok adatai mellett tartottam ki, bármit is csináltak velem. Azon az idegen néven bíróság elé állítottak, el is ítélték. Amikor fogolyként Budapestről Komáromba szállítottak azzal, hogy onnan Németországba visznek — útközben — Nyergesújfalu nevű községben 8 másik fogollyal együtt megszöktem. Ez 1944 november közepe táján történt. Sok viszontagság után visszajutottam Budapestre, kapcsolatot teremtettem a Párttal és dolgoztam tovább. 1944 november közepétől 1945 január közepéig — amikor felszabadult területre jutottam, kétszeresen kutattak a fasiszták utánam. Egyszer saját nevem alapján kerestek (ez volt 1942 májusától), másodszor pedig körözték az 1944 november közepén tőlük megszökött fo-

goly katonát, Lupták Jánost, aki szintén én voltam, bár a fasiszták ezt nem tudták.”³⁶

1944 novemberében már fegyveres harc bontakozott ki a német megszállók és az 1944. október 15-én a német fasiszták segítségével hatalomra került Szálasi-féle nyilas uralom ellen. A fegyveres ellenállás nem volt elég széles körű ahhoz, hogy hazánkat kiragadja a német szövetség karmaiból, de mégis voltak jelentős haditettei. A fegyveres ellenállási mozgalom egyik fontos akcióját a VI. kerületben hajtotta végre a híres Szir csoport. „Sürgős és fontos feladat várt ránk — emlékszik vissza az akció egyik résztvevője — a Hűség Háza (akkor az Andrassy út 60. számú ház — szerk.) megtámadása. A szép feladat végrehajtásához minden szükségeset megkaptunk, trikettőt, ekrazitot, az ehhez tartozó robbantó kapszulákat és gyújtózsínort. Szir kétszer is terepszemlét tartott és azt állapította meg, hogy a kapuban állandó fegyveres őr áll. A Csengeri utcai oldalon pedig a földszinti ablakok is olyan magasan voltak, hogy azokat egyikünk sem tudta volna elérni. Félnapos vita után elfogadtuk Szir javaslatát, hogy térjünk vissza a nyilas házak ellen olyan jól bevált kézigránáthoz. Gyorsan megállapodtunk a tennivalókban. Ágnak az volt a szerepe, hogy az Andrassy út túlsó oldalán húzódó gyalogsétányról kézigránátot dob a ház előtt álló fegyveres őrré. Ezzel kettős célt akartunk elérni. Elsősorban az őrszem harcképtelenné tételét, másodsorban feltételeztük, hogy erre a nyilasok mind odafutnak majd és mi ezalatt a Csengeri utcában nyugodtan dolgozhatunk. Szir és én a Csengeri u. 52. sz. ház kapujában helyezkedtünk el. Ág pontos időben dobott. A csattanás utáni másodpercben a kivilágított ablakokban mi is bedobtuk a magunk 3—3 db kézigránátját. Hatalmas robbanás, nagy felfordulás. Ám a következő pillanatban azt is észrevettük, hogy hiba csúszott a számításba. Ugyanis az 52-es számú házzal rézsút szemben a Csengeri u. 39. sz. ház az Andrassy út 60. sz. mellékbejárata volt, s ezt nem tudtuk. Jóformán két lépést sem tettünk, amikor a 39-es számú házból nagy üvöltözések közepette géppisztolyokkal, kézigránátokkal felfegyverzett nyilasok tódultak ki a kapun. Villámgyorsan kellett döntenie. Az Andrassy út felé a menekülés kilátástalannak látszott és az Aradi utca felé sem volt erre lehetőség.

Mindent egy lapra tettünk fel. Mi is felháborodást színlelve a nyilasok közé rohantunk és az Aradi utca irányába mutogatva, ökleinket ráztuk mondván, hogy arrafelé szaladtak a merénylők.

Velük együtt rohantunk az Aradi utcában. Aztán leszakadtak rólunk és simán kijutottunk a Körútra.³⁷

Hiába tartóztatták le a kommunisták százait, mindig újak léptek a helyükre. Szirt, aki ezt a támadást vezette Szikra Sándor ismerte meg, amikor 1943-ban segédmunkásként — már az illegalitás körülményei között — egy angyalföldi üzemben dolgozott. A fiatal munkásfiút — miután Szikra alaposan megismerte és több nehéz feladattal bízta meg, hogy kipróbálja — felvették az illegális pártba. Szikra Sándor 1944 nyarán börtönbe került, de a fiatal Szir bátran és leleménnyel tovább folytatta a harcot.

Az ellenállási mozgalom egy másik jelentős csoportjának, a Turcsányi—Kende csoportnak is voltak VI. kerületi vonatkozásai. A VI. kerületi mozgalomból itt dolgozott Vértés Márton is. Igen sok segítséget nyújtott a Turcsányi-csoportnak az Eötvös utcában levő Terézvárosi Nyomda művezetője, Erdélyi János, aki Weinberger Márton, a nyomda tulajdonosának segítségével illegális nyomtatványokat készített és Vértés Jenőn keresztül juttatta el az ellenállási mozgalomhoz. Vértés Márton révén kapcsolódott az ellenállási mozgalomhoz Tolnai György, miután 1944 novemberében megszökött katonai egységétől. Amikor egy illegális találkozóhelyre ment — Fekete Lajosné Nagymező utca 28. sz. alatti lakására —, amelyet időközben a katonai nyomozók lelepleztek — az ott várakozó detektívek letartóztatták. Itt buktak le néhány nappal korábban a VI. kerületiek közül Fekete Lajos és felesége, Érsek Tibor, Somogyi Béla és Jánosi Ferenc. Valamennyiüket a Margit körúti katonai fogházba, a Szálasi-féle úgynevezett Nemzeti Számonkérő Székhez vitték.³⁸

A Turcsányi-féle csoport tovább folytatta a harcot. 1944 karácsonya után elfoglalták a VI. kerületi Lendvay utcában a Volksbund házát, amely Budapest nyilas evakuálása óta üresen állt. „Ettől kezdve éjjel-nappal őrsem volt a ház bejáratánál és ha valaki véletlenül belépett a kertbe, már rászégeződött a géppisztoly: — Állj!

A magyar katonák, akik ezt a marcona őrséget állították a Volksbund ház elé, az illegalitásban működő Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjai voltak. Szabályszerű irodával rendelkeztek, volt nyomtatványuk, voltak pecsétjeik és ha valaki megkérdezte volna tőlük, kicsodák-micsodák, készen voltak a válasszal: „A 101. gépesített vegyi-harci zászlóalj törzse.”

Az ifjú partizánok feltűnés nélkül éltek körletükben. A

Hunyadi téren egyszer holtan találtak egy SS katonát? Nyilasok maradtak vérbefagyva az úttesten? Felrobbant a Körönd nagy német ágyúja? Igazoló járőrök fegyverezték le az utcán garázdálkodó nyilasokat?

Ki hitte volna mindezek mögött a Lendvay utcai katonákat?

Munkájukat pedig akkor fejezték be, amikor a Volksbund házat átadhatták a Vörös Hadsereg egységeinek. Nagy volt a fiatal harcosok öröme, csak az fájt nekik, hogy nem nyomulhattak tovább a szovjet katonákkal.”³⁹

A felszabadító szovjet hadsereg csapatai 1945. január 13-án a Városliget felől érték el a kerület keleti határát. A kilátástalan helyzetben levő német és nyilas csapatok a November 7. téren és a Köröndön arra kényszerítették a polgári lakosságot, hogy az utcai kövezetet felszedje és barikádokat építsen a szovjet csapatok előrenyomulásának a megakadályozására. A szovjet csapatokat, amelyek már 2000 km-en át úzték maguk előtt a fasiszta martalócokat, természetesen a Köröndön sem tudták feltartóztatni. A fasiszta csapatok, mint a patkányok a házak pincéin keresztül vonultak vissza a Duna felé.

A VI. kerület 1945. január 18-án éjjel szabadult fel.

Másnap az összebombázott, romos házakból előbújtak az emberek. Sokan kis szánkóikon, maguk által húzott kiskocsikkal elindultak megkeresni a volt otthont, a családot. A fagyos, hideg városban megkezdődött az új élet.

VII.

A SZABADSÁG ELSŐ HÓNAPJAI

1945. január 18—1945. május 9.

A kerület felszabadult, de Budapest ostromának még nem volt vége. Budán még ropogtak a gépfegyverek, német lövedékek söpörtek végig Pest utcáin. A házsorok helyét romok szegélyezték, kiégett ablakszemek nézték a tetemekkel borított utcát. A fasiszták halálra szánták hazánkat. Visszatérhet még az élet a megkínzott városba?

A szovjet alakulatok katonái rögtön segítettek, ahol tudtak — kenyeret osztottak, gyógyszert adtak, gettót bontottak egyik kezükkel, de másik kezükben még fegyver volt. Berlinig kellett úzni az ellenséget, megsemmisíteni és megszabadítani az emberiséget a fasiszmus rémétől. A felszabadítás megtörtént, de a további lépéseket magunknak kellett megtenni, ha élni akarunk „... mint nemzet — e hazán”.

A Magyar Kommunista Pártnak önmagát és a munkásosztályt kellett megszerveznie közvetlenül a felszabadulás után, hogy nemzetvezető, aktív erővé váljon. Keresnie kellett a kapcsolatot elsősorban a munkásmozgalom másik nagy pártjával, a Szociáldemokrata Párttal. Minden aktív erőt össze kellett fogni, amely a demokratikus és megújuló Magyarorszáért élni és dolgozni akart. Most itt volt a történelmi pillanat, hogy éljünk a szabadsággal. Nem volt idő tétovázásra, cselekedni kellett! Erről szólt Budapest népéhez a Kommunista Párt felhívása:

„Budapest Népe!

A fasiszta banditák, Szálasiék tették tönkre fővárosunkat.

Miattuk hever évtizedek munkája romokban.

Sokunk legközelebbi hozzátartozóját siratja, nincs kenyér, nincs gáz!

DE ÉLNI AKARUNK ÉS ÉLNI FOGUNK!!”¹

Az élet biztosításához megvolt az az erő, amely az országban és Budapesten, a falvakban és a kerületekben a felszabadulás első percétől megkezdte tevékenységét. Ez az erő a kommunista párt volt.

Az elnyomás ellen vívott hosszú küzdelemben súlyos áldozatokat hozott a kommunista párt. A fasizmus a háború éveiben nem kímélte a szociáldemokrata párt tagjait sem. Megtizedelte a sorokat az internálás, a börtönök, a büntetőszázadok. „... S elhulltanak legjobbjaink a hosszú harc alatt.” A VI. kerületi munkásmozgalom is búcsúzni kényszerült sok jó elvtársától, a forradalom hűségese katonáitól, köztük több kiemelkedő, tehetséges vezetőtől. Arany betűkkel hirdeti a márványtábla mártírjaink nevét:

*Dr. Adler Ferenc
Back Edit
Erdős József
Fleischner László
Fügedi Pál
Goldmann György
Grünwald Károly
Herstig Géza
Hoffmann Árpád
Justus György
Kalbantner József
Kleinmann Lajos*

*Kondor György
Lovas József
Mandel Sándor
Rácz László
Rédner Miklós
Rudas Ervin
Salamon Éva
Salgó Andor
Schwarcz József
Szinaberg Andor
ifj. Varga József*

*(Az MSZMP VI. kerületi Pártbizottsága
székházának előcsarnoka.)*

Emlékezetük kötelezte az élőket, hogy folytassák a küzdelmet az ügyért, amiért ők életüket áldozták.

A VI. kerület régi ifjómunkásait, illegális párttagjait, és a szociáldemokrata párt aktivistáit szétszórta a háború, kevesen érték meg saját kerületükben a felszabadulást. A pártszervező munkát a VI. kerületben természetesen azok az elvtársak kezdték meg, akik itt szabadultak fel, itt laktak, vagy ide sodorta a háború vihara. Ismeretlenül is egymásra találtak a kommunisták, szociáldemokraták és késedelem nélkül kezdtek el dolgozni.

1945. január 18-án kis csapat kommunista vette birtokba a Teréz körút 19. számú ház helyiségeit, Orlai Fürst Károly, Sipos Magda, Galambos Sándor, Németh Katalin. Szétdúlt helyiségeket találtak, nyitott páncélszekrényeket, s rablásból származó széttaposott holmikat a földön. Ijesztő hasonlatosság volt ebben a nyilas házban talált kép és az ország helyzete között. A házban lakók még mindig féltek a nyilasoktól. A kommunistáknak ebben a házban kellett először agitációs munkába kezdeni, vigasztalni a lakókat, és biztosítani őket arról, hogy valami jobb és emberibb következik.

Dr. Sárkány Jenőné, Sipos Magda — visszaemlékezésében így elevenedik meg az első szabad nap éjszakája: „A véletlenül találkozott és összejött kis kommunista csoport éjjel, petróleumlámpa fénye mellett ült le megbeszélni a helyzetet és a tennivalókat. Az emlékekre, amelyek még frissek és fájdalmasak voltak, kevés idő jutott. Röviden megbeszéltük a másnapi feladatokat, amennyire lehetett rendet raktunk. 1945. január 19-én reggel szétszedett zászlókból, ruhadarabokból elkészített vörös zászlót lengetett a szél a Teréz körút 19-es számú házon. Az élet színe a vér színével most igazán tragikusan egybevonódott. S a jeladást a piros zászlóval megértették azok, akiknek szólt. Elfogódott, érzékenyült emberek tömege jött a pártházba, jelentkeztek felvételre. Reggeltől estig folyt a tagfelvétel, a beszélgetés a Teréz körút 19-es számú ház szobáiban. Igaz, a fogadtatás nem volt mindig biztató. A pártszervezők nem voltak még a legális munkára felkészülve. A hosszú illegalitás, a bizalmatlanság akadályozta a helyzet pontos megértését. A felvételnél visszatérő kérdés volt a jelentkező felé — hol volt az illegalitás, a nehézségek idején. A VI. kerületben eleinte túlzott volt a szelektálás. A pártvezetés nem elégedett meg a tag jelentkezésével, a javaslattevők aláírásával, még nyilvános cédulán, amelyet a házakban függesztettek ki, a lakók véleményét is kikérték a jelentkezett személyekről. Ezt a hibás kezdeményezést a felsőbb pártszervezetek idejében leállították. Az első időben valóban tartanunk kellett a kétes elemek beszivárgásától a pártba. A tagfelvétel demokratizmus mellett vigyázni kellett a párt tisztaságára. A tömegek helyesen, érzékenyen és azonnal reagáltak a kommunista párt legalitására, tevékenységére, közéleti szerepére. A pártnak a 25 éves ellenforradalmi Horthy-rendszer rágalmait kellett lemosni és bizonyítani kellett létezésének első pillanatától tettekkel, helytállással, helyes politikával és jó tömegkapcsolattal.”²

A két munkáspárt megalakulása a VI. kerületben csaknem egyidőben történt. A Szociáldemokrata Párt először elfoglalta a felszabadulás előtti régi helyiségét a régi legális és illegális harcok közös küzdőterét, az Izabella utca 71-ben. Az SZDP első titkára: Tolnai György lett. A felszabadulás után pár hónappal az Andrassy út 41-be költözött át az SZDP.

Kommunista Párt VI. kerületi szervezetének első titkára: Orlai Fürst Károly. Régi kipróbált illegális harcos, a kivégzett, mártírhalt Fürst Sándor testvéröccse. Felszabadulás előtt a szakszervezetben fejtett ki munkásmozgalmi tevékenységet. A kerületi pártszervezetek a Tisza Kálmán téren levő pártközpont irányítása mellett és utasítása alapján jöttek létre, öltöttek szervezett formát. Az első vezetőség tagjai: Orlai Fürst Károly, Sipos Magda, Gárdos György, Kovács Zoltán, Gondos Ernő, Magyar Béla, Farkas Sándor, Lantos Dezső. A vezetőséget a pártközpont hagyta jóvá, és igazolta tagjait. A kiküldött igazolók Kovács István és Gerő Ernő voltak. A vezetőség tagjai közül a KÁOSZ szakszervezeti mozgalmában vett részt Orlai Fürst Károly, Sipos Magda, Lantos Dezső. Kovács Zoltán a spanyol nép szabadságáért küzdő magyar zászlóalj soraiban harcolt, illegális kommunista volt. Gárdos György, Magyar Béla a nemesfémes szakszervezeti mozgalomban, és ifjúsági vonalon dolgozott a felszabadulás előtt. Gondos Ernő a III. kerületi ifjúsági mozgalom tagja volt, mindhárman az illegális kommunista párt tagjai voltak, akik a függetlenségi mozgalomban való részvételért börtönben ültek a felszabadulás előtt. Farkas Sándort a régi VI. kerületi mozgalmából ismerték, a felszabadulás pillanatában már 17 éve tagja volt a KMP-nek. Az első vezetőség tagjai tehát kipróbált és harc-edzett forradalmárok voltak, akik más-más területen dolgoztak 1945 előtt, de a felszabadulás után a VI. kerületben közös erővel, közös célokért indultak harcba.

Az első összejövetelek és vezetőségi ülések jegyzőkönyvei, írásos emlékei nem maradtak meg. De a résztvevők közül többen élnek és a történelem élő tanúiként adnak számot a nagy időkről.

Az első teendő volt felmérni a kerület lehetőségeit, állapotát, azokat a demokratikus erőket, amelyekre lehet támaszkodni. A VI. kerület lakóinak száma 25⁰/₀-kal csökkent az 1939-es adatokhoz képest. Az épületek 3⁰/₀-a teljesen megsemmisült, 22⁰/₀-a használhatatlanná vált, 18⁰/₀-a részben volt használható, és 57⁰/₀-a csak kisebb sérüléseket szenvedett.³ A Váci úti üzemek egy ré-

sze, amelyek felszabaduláskor még a VI. kerülethez tartoztak (Salgótarjáni Gépgyár, Wertheim Felvonógyár, Steyer Művek) épen maradtak. A középületek közül a Nyugati Pályaudvar volt a legjobban megrongálódva.

A legfontosabb feladatok közé tartozott: a közigazgatás megszervezése, a demokratikus rendőrség életrehívása, a pincékből felhozni az embereket és munkába állítani, az utcákról a romokat elszállítani és a lakosságot élelemmel ellátni.

A párt mint politikai erő is megkezdte működését: plakátokat készített, agitációt folytatott, pártnapokat szervezett és helyi újságot szerkesztett. A párt által kiadott röplapok az újjáépítésre, a demokratikus program megvalósítására mozgósítottak.

„KENYÉR
LAKÁS
FÜTÉS
VILÁGÍTÁS”

Ezeket a kérdéseket kell először megoldani!

Segíts munkánkban!

Jelentkezz a

MAGYAR KOMMUNISTA PÁRTBA!”⁴

Plakátok hirdették a párt programját és célkitűzéseit.

„Föld!

Kenyér!

Szabadság!

Földet a parasztságnak!

Kenyeret a munkásságnak!

Szabadságot a népnek!

Minden becsületes magyar fogjon össze és küzdjön velünk együtt!

Földért, kenyérért, szabadságért!

a Magyar Kommunista Párt.”⁵

A tiszta, világos célok közérthetőek voltak az egész nép számára, megkönnyítették a küzdelmet az élet megindításáért.

Az ostromból itt maradt barikádok emelkedtek az Andrássy úton. Romokban heverték a Városliget közelében levő villasorok. Temetetlen halottak tömege feküdt a Hunyadi téren, állati tetemek az utcákon és mérhetetlen épületkárral, pusztulással végig a Nagykörúton. A Kommunista Párt és a demokratikus pártok politikai munkája mellett olyan szervezett erőre is szükség volt, amely a mindennapi élet gyakorlatában ellátja a közigaz-

gatás és végrehajtás munkáját. Megszervezték a régi előljáróság apparátusából azt az átmeneti demokratikus szervezetet, amely az élet elemi szükségleteihez igazodva beindította a munkát. Visszajöttek először a régi előljárósági emberek, majd a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt is megbízottakat küldött a közigazgatási apparátusba. A kerület első kinevezett előljárója Takács Ferenc volt.

Takács Ferenc első megbízatását a Kommunista Párt titkárától kapta. Megindult a romeltakarítás, a közmunkák szervezése, a szociális étkeztetés. A lakosság ismerte az előljáróság épületét, annak működését és azt, hogy milyen ügyes-bajos dolgokkal lehet odafordulni. Így az volt a legkézenfekvőbb, hogy a régi helyén, az Aradi utcában működjen tovább. A kerületi közigazgatás irányítását új politikai tartalommal kellett megtölteni. Ennek érdekében három nappal a kerület felszabadulása után a két munkáspárt közös közreműködésével 1945. január 21-én megalakult a kerületi Nemzeti Bizottság.

Elnök: Szabó Imre református esperes.

Alelnök: Tolnai György, a VI. kerület SZDP titkára.

Titkár: Orlai Fürst Károly, a VI. kerület MKP titkára.

Kezdetben csak három párt és a szakszervezetek képviselője foglalt helyet a bizottságban. A két munkáspárt tagjain kívül a Kisgazda Párt részéről Rubleczki Géza volt delegálva, a szakszervezeteket Vértés Jenő képviselte, aki egyben a nyomdákat is ellenőrizte a Nemzeti Bizottság megbízásából. A későbbiek során még a Nemzeti Parasztpárt és a Demokrata Párt képviselői is helyet foglaltak a bizottságban. Mikor Tolnai György a szakszervezeti központba került, Vértés Jenő lett a testület alelnöke.⁶

A Nemzeti Bizottság a VI. kerület politikai életének összefogását végezte. A két munkáspárt együttműködése biztosította a politikai aktivitást a haladás irányába. Orlai Fürst Károly és Tolnai György, akik felszabadulás előtt jó politikai iskolát végeztek a munkásmozgalomban, a munkásegység szükségességének tudatában elvtársi együttműködésben irányították a kerület politikai életét.

Jellemző erre az a kerületi Nemzeti Bizottság aláírásával kiadott plakát, amely 1945. február 5-én jelent meg:

„FELHÍVÁS

A VI. kerületi ipari üzemek vezetőihez és munkásaihoz!

„... Nyissák meg üzemüket, kezdjék meg a munkát! Jöjjenek

munkaigazolásokért a Párthoz!” „... Üzemi Bizottságokat kell alakítani!”⁷

Itt a két munkáspárt VI. kerületi szervezeteinek teljes egyetértésével olyan szervezet megalakítására hívták fel a munkásokat, amelyek országos viszonylatban csak sokkal később fejlődtek ki. A felhívás elég hamar hozott eredményt, beindultak a kerületi pék üzemek, megindítottak több kerületi nyomdát, dolgozni kezdtek a kisipari műhelyek, kinyitottak néhány üzletet is. Megjelentek az utcai árusok.

1945. január 20—21-én rendkívüli ülésre hívták össze a kerületi pártvezetőséget. Budapest térképe feküdt az asztalon és benne bekeretezve a VI. kerület. Felosztották a kerületet háztömbökre, a tömböket körzetekre és bejelölték a térképen. Elhatározták, hogy a tömbök és a körzetek élére megbízottakat állítanak és ezek segítségével kísérik meg a kerület lakosságának megszervezését a leghalaszthatatlanabb közérdekű feladatok elvégzésére. Ezután megindult a szervező munka, hogy a papíron elkészített terv valósággá váljon.

Az akkori területszervező, Gondos Ernő visszaemlékezéseit idézzük: „... a tömbmegbízott rendszer megszervezése lényeges társadalmi és politikai esemény volt, a lakosság mozgósítása az élet érdekében. Abszolút demokratikus alapon folyt le a tömbmegbízottak és lakóbizottságok megválasztása. A pártmegbízottak házról házra jártak, összekolompolták az ottmaradt légiriadót jelző vaslapokkal a lakókat, és gyűléseket szerveztek. A ház lakói maguk javasolták a házbizalmiak személyét. A bizalmiak gyűlésein választották meg a tömbbizalmiakat. Az egész kerület ház- és tömbbizalmi választása két hét alatt zajlott le, és ez a szervezet napok alatt talpraállt és működött. A lakosság bizalmát növelte a párt iránt ez a demokratikus választási forma, a széles tömegeknek a közéletben való aktív részvétele. Kiváló organizációnak bizonyult ez a területi szervezeti felépítés. Gyorsan mozgósítottak, jól és időben informálták a lakosságot a változásokról, közéletmezésről, politikai eseményekről, és ütőképes volt a közmunkák szervezésében. Hamarosan újságja is volt a területszervező csoportnak „Területszervező” címen. Az üzemekben folyó szervező és agitációs munkát az „Üzemszervező” című brossúra segítette. Nagy nehézségekbe ütközött ezeknek a kezdetleges sajtótermékeknek a kibocsátása, mert nem volt hozzá papír. A különböző nyomdahelyiségekben talált színes papírokra nyomták a helyi „újságokat”, ami sok derűre adott alkalmat, de így még ér-

dekesebb volt, élénkebb, feltűnőbb és a rendkívüli helyzetnek megfelelő.”⁸ Az első lépéseket tehát az új élet felé a lakosság a kommunista párttal, a Nemzeti Bizottság demokratikus erőivel és az eljárósággal tette meg.

Életet teremtett az országban az MKP vezetésével a demokratikus vezetés, de a nép haragja halált is osztott. 1945. január 23-án elfogták Budapesten az első háborús bűnösöket: Rotyits Péter és Szívós Sándor keretlegény személyében, akik a 401-es különleges büntetőszázad hóhérai voltak.

Január 27-én az államrendőrség a VI. kerületi kapitányságnak átiratot intézett, amelyben felhívta a „kerületi kapitányságot, hogy a Muray Lipót és társai bűnügyében a Zeneművészeti Főiskola Nagytermében folyó hó 28—29-én, 30-án tartandó tárgyaláson a rend fenntartását megerősített karhatalommal biztosítani szíveskedjék.”⁹

A Zeneakadémia Nagytermét zsúfolásig megtöltötte a hallgatóság, amelynek jelentős része VI. és VII. kerületi lakos volt. Először hangzottak el nyílt színen a büntetőszázadok borzalmai. a fasiszmus gyilkos rémtettei. A tárgyaláson vádlóként megjelentek a büntetőszázadokból életben maradtak, a legyilkoltak hozzátartozói, akiknek szerettei a messzi hómezőkön, jeltelen sírokban nyugodtak.

A Szabadság 1945. február 4-i száma számolt be a tárgyalásról. A két fasisztát kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet maga a nép igazságos, jogos haragja hajtotta végre az Oktogonon, és a háborús bűnösök elítélése egyben összefonódott a fasiszmus elítélésével. A lerombolt házak övezte téren nem gúnykacaj, nem káröröm kísérte a kivégzést, hanem mélységes döbönt csend. De a fasiszmus még mindig nem volt teljesen legyőzve.

1945. január 30-án az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzó felhívására ezrek jelentkeztek az új demokratikus hadseregbe. A nemzeti hadseregbe önként jelentkezett a VI. kerületiek küldöttsége is. „Harcolni akarunk a fasiszták ellen!” Ilyen feliratú tábla alatt vonuló lelkes küldöttség kereste fel a Budapesti Nemzeti Bizottságot; egy szakasz katonasapkás nemzetiszín karszalagos, VI. kerületi önkéntes. A Budapesti Nemzeti Bizottság nevében Kállai Gyula, a bizottság titkára fogadta a küldöttséget, amely javaslatot nyújtott át. A javaslatban kérték a kormányt, hogy gyorsan állítsa fel a fasiszták ellen küzdő hadsereget, távolítsák el a reakciós tiszteket, altiszteket.¹⁰

A kerületben tovább folyt a romok eltakarítása. A kerület dolgozói a legemlékezetesebb és legbravúrosabb rohammunkát — a tömbmegbízott apparátus szervezésében — 1945. február 28-án teljesítették, amikor Vorosilov Budapestre érkezett. Az ünneplő tömegnek és a katonai alakulatoknak a romos, törmelékkal teli Andrassy úton kellett végighaladni. A VI. kerületre várt az a feladat, hogy erre alkalmassá tegye az útvonalat. Ezért sürgősen összehívták a tömbvezetőket, felosztották szakaszokra az Andrassy utat, lebontották házakra a tervet, és kiadták minden házbizalminak az ő házára, személyére vonatkozó feladatot. Ezzel a jól szervezett munkával sikerült elérni, hogy egy éjszaka alatt eltűnt minden rom, törmelék az Andrassy útról. Úgy éreztük — emlékezik vissza Tolnai György erre az eseményre — mintha valami mesebeli varázslat történt volna; pedig a varázs csak az volt, hogy a rend, a közös érdek és az összefogás győzedelmeskedett.

Az intézkedések szervezettségét jellemezte ebben az akcióban, hogy minden a helyén volt: a munkaeszközök, és főleg az ember. Kijelölték a helyet, ahová a romok, törmelékek kerültek. Csak akik ezen az éjszakán dolgoztak, tudják, hogy az Andrassy út törmelékeiből töltötték fel a városligeti tó medencéjét (ahonnan — sokkal később — ezeket eltakarították.)¹¹

Az élet beindulásával a feladatok is sokasodtak. A dolgozó emberek részére meg kellett szervezni az ételmezést, a közlekedés beindulását. A lakosság érdekében el kellett venni az élelmiszerfelesleget a feketézőktől és felhalmozóktól. A demokratikus rendőrséggel karöltve szervezte az előljáróság az élelem rekvirálását. Az előljáróság osztotta a kenyérjegyeket és népkonyhákat szervezett minden iskolában, ahol a rászorulóknak étkezhettek. Kis lábasokkal ment a lakosság naponta az Aradi utcába, az Előljáróságra, a Kőműves étterembe, az iskolákba és az üzemek raktáraiba ebédért. Ebből a szükség teremtette közéletéből alakult ki a későbbi üzemi étkeztetés és az üzemi konyha. Senki nem emlegette Budapesten a „csajka rendszert”, a szovjetellenes propaganda egyik fő érvét, mert mindenki tudta, hogy ez a jól szervezett ételmezés emberéletet ment. Ebben a munkában élen járt Németh Jánosné, a munkásmozgalom régi veteránja, Hámán Kató húga, aki felszabadulás előtt minden hozzáfutó elvtárs „mamája” volt, akinek konyháján az utolsóból is mindenki részesült. Most az egész kerületről kellett gondoskodnia.

1945. február 28-án a Budapesti Nemzeti Bizottság megrázó felhívással fordult az ország népéhez Budapest éhező lakosainak megmentése érdekében, s a felhívás visszhangra talált. A vidék Budapest segítségére sietett.

A budapesti élelmezési központ a kerületünkben volt, a Nagymező utcában. Itt dolgozott az élelmezési kormánybiztos, Vas Zoltán. Senki sem felejtí el, aki régi VI. kerületi lakos, vagy ebben az időszakban lakott a kerületben, azt, amikor az első krumplival telt vagon megállt a Nyugati Pályaudvar előtt, és szétosztották rakományát a lakosságnak.

A kerület üzemei és azok szakszervezeti vezetői, az üzemi bizottságok tagjai elindultak falura és a még mindig igen rossz közlekedés körülményei között biztosították a dolgozóknak munkabérük fejében a heti liszt, olaj, melasz, bab és borsó adagot.

A VI. kerületiek munkáját igen nagymértékben segítette az a körülmény, hogy a szovjet városparancsnokságnak, a Britannia (mai Béke Szálló) volt a főhadiszállása. Amikor a felszabadulás után elmentek a kerület vezetői segítséget kérni a városparancsnokhoz — készségesen leült megtárgyalni velük a VI. kerület helyzetét. Záporoztak a városparancsnok kérdései. Hány lakosa van a kerületnek? Milyen élelmiszerkészletek állnak rendelkezésre? Mennyi az elhagyott gyermekek száma? Kórház, kötszer, gyógyszer van-e? Hány orvos lakik a kerületben? Melyik üzem termel már, vagy állítható munkába? A kérdésekből értették meg a kerület vezetői, hogy milyen felelősség nyugszik vállukon, hogy ezekre válaszolni kell önmaguk számára is és azután gyorsan és helyesen cselekedni. Ennek érdekében meg kellett erősíteni a pártszervezeteket.

1945. február végére 20—22 területi MKP alapszervezet működött, körülbelül 4000 párttaggal. A szervezeteket gyorsan és jól informálták a pártnapokon. A felszabadulás után a párt állandó szervezett tömegkapcsolatának fontos elemei voltak a gyakori pártnapok. Az első átfogó tájékoztató pártnapot 1945. január 30-án tartották. Előadója Orlai Fürst Károly — a kerület titkára volt. Sok ember gyűlt össze, és hallgatta meg a pártprogramot, a külpolitikai tájékoztatást, a kerület helyi feladatait és megismerkedtek a vezetőkkel.¹²

Az üzemi pártszervezetek lassabban alakultak ki, mert sok munkás a közlekedés hiányában távol maradt munkahelyétől. A szívós szervező munkának azonban itt is meg lett az eredmé-

nye. Kiépültek az üzemi alapszervezetek, és márciusban már valamennyi üzemben működtek.

A tömeggyűlések, pártnapok látogatottsága egyre nőtt. Az emberek nagy érdeklődéssel fordultak az új élet megnyilvánulásai felé. Megízlelték a szabadság és a demokrácia légkörét, részt kívántak venni a közéletben. 1945. március 4-én, a Budapesti Nemzeti Bizottságban a pártok megállapodtak, hogy létrehozzák a főváros politikai vezető testületét, az ideiglenes Törvényhatósági Bizottságot — egyelőre delegált tagokkal. Az MKP és SZDP 30—30 tagot, a Szaktanács és a Kisgazdapárt 10—10 tagot küldött az országos és fővárosi vezetők mellett a kerületek funkcionáriusaiból. A VI. kerületből az MKP Orlai Fűrst Károlyt, a Szakszervezetek Köves Andrást, a Szociáldemokrata Párt Halász Alfrédot és Tolnai Györgyöt küldte be a Fővárosi Törvényhatósági Bizottságba.¹³

A fővárosi politikai élet megindulásával a Kisgazdapártba tömörülő reakció is kezdett tevékenykedni. Az éleződő osztályharcban a két munkáspárt ez időben még feltétlenül egymás mellett haladt. A két munkáspárt hívó szavára — ezrek és ezrek tüntettek és mentek ki egységesen az utcára.

Zúgott a pesti utcákon a harci kiáltás:

Ki a nép ellenségeivel a közhivatalokból!

Halál a feketézőkre!

Munkásoköl, vasököl, oda sújt, ahova köll!

1945. március 17-én az ideiglenes nemzeti kormány — a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére — elfogadta a földreformról szóló rendeletet. A kommunista párt kérésére szovjet repülőgép jött Budapestre — Szakasits Árpádért, aki a szociáldemokrata miniszterek és képviselők támogatását biztosította a rendelet megszavazásához.

Az új államhatalmi szervek, a demokratikus rendőrség, az előljáróság a kemény munkában, a nehéz feladatok teljesítése közben mindinkább megszilárdultak. Márciusban volt már tisztiorvos, építési főmérnök, szociális ügyeket intéző csoport, megalakult a kerületi Nemzeti Segély, melynek vezetője: dr. Vadász Gyula orvos volt. Ekkor már működött kerületünkben a Vöröskereszt is. A szociális szervek elsősorban az éhező, beteg gyermekek felé fordultak, külföldi élelmiszercsomagokat osztottak, vidéki üdültetéseket szerveztek, állandó volt a sürgés-forgás az Andrásy úti Nemzeti Segély székházában.

Kórház kellett az ostromtól, éhezéstől legyengült betegeknek. Orvosgyűlést hívott össze a kerületi MKP, nagyrészt párton kívüli orvosokból, akik a párt hívó szavára készségesen segítettek. Egy-egy gyűlésre 100—130 kerületi orvos is eljött megbeszélni a kerület egészségügyét. Megszervezték a Csengery utcai Poliklinikát.¹⁴ Ebben a munkában dr. Littmann főorvos volt az irányító. Itt ambulanciás rendelés, kezelés, tanácsadás volt és a szűkös gyógyszermennyiségből gyógyszeres kezelésnyújtás a legrászorulóbbaknak.

A politikai élet pezsgett. Növekedett a tüntetéseken felvonuló tömegek létszáma és aktivitása, állandóan emelkedett a gyűlések, rendezvények száma. Az 1945. április 22-én kelt — agitációs és propaganda jelentés így számolt be a VI. kerület MKP körzeti pártnapjainak látogatottságáról: február 27-én 150 fő, március 20-án 272 fő, április 10-én 1100 fő, április 17-én 500 fő, 21-én 672 fő volt jelen. Kiemelkedő volt az április 10-i 1100 fős pártnap, amelyet a Csengery utca 68-as számú házban, a kerület új párthelyiségében tartottak. A gyűlésen Vas Zoltán beszélt.¹⁵ A pártnapon a megjelentek felszabadulásunkat és a felszabadítókat ünnepelték.

A kerület lakosai a felszabadulást követő hónapokban számtalanszor meggyőződhetek — saját tapasztalataik alapján — a szovjet emberek önfeláldozó segítőkészségéről. Az a Szovjetunió, amely a legsúlyosabb áldozatokat hozta a fasizmus elleni küzdelemben, amelynek leggazdagabb vidékeit elpusztították, európai részének gyárait, üzemeit felégették, 1945. március 24-én 20 ezer vagon élelmiszert adott az éhező Budapestnek. A kerület lakosai előtt a Hősök terén sorakoztak fel a szovjet élelmiszert hozó katonai teherautók százai. Folytatódott a vidék akciója is. Különböző városok, falvak küldték el a megtakarított és megmentett feleslegüket Budapestnek. De megindult a pesti nép is vidékre, rokonokhoz, ismerősökhöz, mert az élelem, amely amúgyis kevés volt, állandóan drágult, fogyott.

Az MKP VI. kerületi szervezetének 1945. április 8-án a Magyar Színházban megtartott lakógyűlése megállapította:

„A Közellátási Kormánybiztosnak az a felhívása, amelyet Budapest lakosságához intézett — Élelmezési Kölcsönjegyzésre, csak a munkásság körében talált visszhangra. Budapest dolgozói megértették a Közellátási Kormánybiztos felhívásának jelentőségét és tömegesen jegyezték az élelmezési kölcsönt. A kerület

dolgozó lakossága egyedül az MKP VI. kerületi szervezetének jegyző helyén: 1 600 000 pengőt jegyzett.”¹⁶

1945. március 25-én jelent meg a Kommunista Párt lapja, a Szabad Nép első legális száma. A VI. kerületi kommunisták, akik közül többen szenvedtek börtönbüntetést az elnyomás éveiben a lap illegális terjesztéséért, boldogan vették kezükbe a lap első számait. A Szabad Nép és az ő munkájuk is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nép végre szabad nép legyen. A VI. kerületben 1945 májusára már 6600 példányt fizettek elő.¹⁷ Megindult a lap hasábjain a munkás levelezés, a VI. kerület sajtóösszekötője Újvári Sándor volt.

A VI. kerületnek is megjelent háromhetenként a helyi sajtóorgánuma „a Terézvárosi Értesítő” címen, szerkesztője Kiss Tibor volt. Balázs Tibor az „Üzemszava” című kiadványt szerkesztette, amely két-három hetenként jelent meg. Ez az újság főleg a kerület üzemében dolgozó munkások leveleit, véleményüket, észrevételeiket közölte. A kerületnek saját nyomdája is volt már erre az időre; itt rölapokat és plakátokat nyomtak.¹⁸

A felszabadulást követő 3—4 hónap alatt sokat fejlődött az MKP pártélete. Májusban 5 pártcsoportot (mai pártkörzetnek felel meg) szerveztek a kerületben önálló vezetőséggel. A pártcsoportok vezetőségei első ülésüket május 5-én tartották, amelyen felosztották a reszortokat; üzemszervező, területszervező, tömegszervező, káderes és agitációs propagandista felelősökre. A kerületi pártvezetőség mellett külön agitációs propaganda csoport dolgozott. Jelentéseiből kitűnik, hogy a csoporton belül működött propaganda vezető, kultúrmegebízott, faliújság felelős, Szabad Nép levelező szervező és technikai szervező (plakát, röpirat, dekoráció). E csoport feladatai közé tartozott már a szemináriumok szervezése is és valamennyi pártrendezvény előkészítése. Az agitációs propaganda csoport vezetője Magyar Béla, helyettese Gárdos György volt. A kerületi pártvezetőség kádermunkáját Farkas Sándor irányította, az üzemszervezési reszortot Sipos István, a gazdasági ügyeket Lantos Dezső vezette.¹⁹

A súlyos beteg Orlai Fürst Károlyt a nyár folyamán Kovács Zoltán váltotta fel a titkári funkcióban. A szervezés és az agitáció mellett a pártéletben most már teljes súllyal az oktatás is helyet kap. Megkezdődtek a körzeti üzemi szemináriumok. Ezekben az első hónapokban a szemináriumokon a demokrácia kérdésével, az újjáépítéssel és a Komintern VII. kongresszusán elmondott Dimitrov beszéddel foglalkoztak. Szükség is volt erre, mert a

pártkörzetekben visszatérő probléma a fasiszmus elleni küzdelem, a népfront politika és a párt felszabadulás utáni rétegpolitikája. Ezekre a kérdésekre a párttagság és a lakosság széles tömegei vártak választ és eligazítást. Voltak szemináriumok, amelyek politikai gazdaságtannal és párttörténelemmel foglalkoztak.²⁰

Az MKP attól a pillanattól kezdve, hogy szabadon jelenhetett meg a politikai porondon, nemcsak a demokratikus erők összefogását hirdette és nemcsak a fasiszta, hitlerista elemek legkövetkezetesebb üldözőjének mutatkozott, hanem élen járt a háború ütötte sebek gyógyításában, a romok eltakarításában, az újjáépítés megszervezésében. Irányító és vezető szerepét kezdettől fogva az egész dolgozó nép tapasztalta és elismerte. Ezzel a vezető szereppel azonban az is járt, hogy mindenért az MKP-t kezdték felelősnek tekinteni. Az élénkülő reakció „segített” ennek a hangulatnak terjedésében. Ez a politikai légkör alkalmas volt arra, hogy elhomályosítsa a magyar reakció és fasiszmus tényleges felelősségét és egyben megkönnyítette a Kommunista Párt jobboldali koalíciós partnereinek — akik jelentős pozíciókkal rendelkeztek ugyanakkor a kormányban —, hogy a tömegek között ellenzékként lépjenek fel. A Kommunista Párt politikájával szemben a politikai harcok éleződése fokozott követelményeket támasztott. Az MKP-nak politikai tevékenységében saját szervezetein túl növekvő mértékben kellett támaszkodnia a különböző tömegszervezetekre is. Ez lehetővé tette, hogy befolyását különböző rétegek között kiterjessze.

A tömegszervezetek irányítása sok feladatot adott, de sokat is segített. A kommunista párt ifjúsági szervezetei a MADISZ és a SZIT első perctől kezdve igyekeztek összefogni az egész fiatalságot. A felzaklatott és a háborúba legtöbbet szenvedő gyermekeket segítettek beültetni az iskolapadokba. Küzdöttek azért, hogy az addig elnyomott osztályok és üldözött rétegek gyermekei felsőbb iskolába juthassanak, szervezték a népi kollégiumokat a munkás- és parasztfiatalok számára.

Haladó gondolkodású, tetterekész és még a nehéz körülmények között is vidám fiatalok rendszeres találkozóhelye lett a MADISZ helyisége, a Vörösmarty utca 35-ben. Itt volt a második otthonuk, volt akinek az első, mert mindenüket felégette a háború. A VI. kerület fiatalságának szervezésében jeleskedtek a régi nemes-fémes ifik, akik között sok harcedzett, börtönt megjáró ifjú kommunista volt. Ők adták egész sorát a VI. kerületi

MADISZ-titkároknak, vezetőknak. Az első titkár Jánosi Ferenc volt. Jó kapcsolata volt az SZDP fiataloknak a MADISZ-szal, közös közmunkákat, klubesteket és kultúrmegmozdulásokat szerveztek. Minden munkából, amit a kerületi pártszervezetek rájuk bíztak, kivették részüket. Együttműködtek a kerületi demokratikus rendőrséggel a rekvirálásokban, a közbiztonság megszilárdításában. Ők a párt lelelkesebb plakátragasztói, újságcikkeket írtak a kerületi pártsajtóban az ifjúság megmozdulásairól, szenvedélyesen vitatkoztak a lakógyűléseken és a MADISZ-ban folyó szemináriumokon.

A kerületben megkezdte munkáját a demokratikus Nőszövetség is. Elsősorban az elhagyott gyermekekkel foglalkoztak, de szervezték az ételmezést, a szétosztást és karöltve a tisztiorvosi hivattal preventív, egészségügyi ellenőrzéseket folytattak a lakóházakban. Az óvodák korai megnyitása, megszervezése — nagyrészt az ő érdemük. Szorgalmas aktivistái voltak a Nemzeti Segélynek, valamint a Vöröskeresztnek.

A tömegszervezetek mellett változatlanul a legfőbb és leg-
átfogóbb tömegbázis a területi lakómozgalom volt, mert ez mozgósítani tudta az egész lakosságot. Az 1945. április 8-iki lakógyűlés — amelyet az MKP szervezett — megállapította:

„A háztömbmegbízottak és lakótömbmegbízottak szervezete kitűnően bevált. Ez a szervezet, amely a lakók alulról való szervezkedéséből alakult ki, ma már hivatalos szervévé fejlődött a közigazgatásnak, a közellátásnak, valamint a közrendészetnek. A VI. kerületben a demokratikus rendőrségnek és a lakóbizottsági hálózatnak köszönhető, valamint a fiatal R. Gárdistáknak, hogy igen hamar helyreállt a közbiztonság.” A felszabadulás első percétől kezdve — az említett szervek — közös őrzáratokban vettek részt, a szovjet katonai alakulatokkal.²¹

Az MKP 110 tömböt és 40 üzemi bizottságot irányított ebben az időben a kerületben.²² A lakossággal való érintkezést segítette a Terézvárosi Értesítő, amely 1945. májusában már 5 ezer példányban jelent meg.²³

1945. április végén már szilárd párt- és állami szervezetekkel rendelkezett a VI. kerület. Ilyen körülmények között lelkes apparátussal készülődött kerületünk is a munkásosztály nagy ünnepére, május elsejére. A felkészülés éles politikai harcok között folyt le. Éleződött a harc a vereséget szenvedett, de még nem legyőzött osztályellenséggel. A tőkések sabotálták az üzemekben a termelést, éleződött a harc a piacon, ahol az árak ro-

hanva nőttek, fojtogatta a feketekereskedelem a bérből élőket, nőtt az infláció. A volt földesúri osztály rohamot intézett az 1945. március 15-ig hatállyal törvénybeiktatott földreform ellen. A munkásosztály sorait megosztotta a jobboldali szociáldemokraták által kierőszakolt paritásos rendszer az üzemekben és a lakóterületen.

Ilyen körülmények között a munkásosztály 1945. május 1-én nemcsak ünnepre készült, hanem harcra és erői demonstrálására. A Szabad Nép első hasábon hozta a harci jelszavakat:

Éljen a felszabadító Vörös Hadsereg!

Éljes a szovjet—magyar barátság!

Minden erőt a fasizmus megsemmisítésére!

Éljen a demokratikus földreform!

Föld, kenyér, szabadság!

Éljen a Május 1-i verseny!

Munkásegységet!

A VI. kerületben 30 tagú intézőbizottság alakult a május 1-i felvonulás megszervezésére. 26 ezres példányszámban 6 féle röpiratot adtak ki, amelyek a jelszavakat, felhívásokat tartalmazták. A kerületi rendezőgárda központja 360 emberrel rendelkezett, ők biztosították az egész felvonulás zavartalan lebonyolítását.²⁴ 1919. május 1-e után ez volt a második szabad május 1-e a magyar munkásosztálynak.

„Elnyomás, szolgasors — ez volt a rend ezer évig.” Százerek harcos, magabiztos demonstrációja bizonyította, hogy most valami új kezdődött Magyarország történetében.

Ilyen tömeget még nem látott az Andrássy út fennállása óta. Zászlóerdők, feldíszített teherautók jöttek, virágerdőket lobogtattak a felvonulók. Végláthatatlan sorokban vonultak az üzemek, kerületek. Jött a Vörös Csepel és a Váci út felelt neki — értették egymást. Jelképek emelkedtek magasra, egy rúd végén a vadászkalapos reakció táncolt, másutt az imperializmus gúnyszerű megsemmisítői, az üzemek jelképes emblémáikat hozták termékeikből, forgó földgömbök hirdették a világ munkásosztályának egységét. Hatalmas transzparenszekről olvashatta le a reakció a munkásosztály követeléseit:

„Munkás-paraszt szövetséget!

Követeljük a bankok államosítását!

Földet vissza nem adunk!

Éljen a béke, le a háborúval!”

A VI. kerületben az üzemek mellett a tömbmegbízottak is kiváló munkát végeztek. Minden ház feldíszítve, dekorációval ünnepelte a szabad májust, és egy-egy házból a lakók gyermekes-től, egységesen együtt vonultak ki. Nemcsak demonstráció volt ez a nap, de vidám felszabadult majális is.

A szabadság áramlata vibrált a levegőben és milliók kincsévé vált, „mint a reménység, napsugár, tavasz”. S a milliók megéreztek, hogy ápolni, vigyázni kell e szabadságot.

Az ünnep után dolgos hétköznapiak jöttek — nehéz gondokkal és politikai harcokkal. A kerületi pártbizottság nem feledkezett meg munkatársairól, 1500 aktivistájának osztott ki emléklevelet a kiváló szervező munkáért. A pártnapi jelentések a körzetekből arról adtak hírt, hogy sok a panasz az élelmiszerárakra, óriási a drágulás; a gazdasági helyzet egyre romlik; a háborús károk súlyosan nehezednek a népre. A dolgozók a fekete piac mielőbbi szétzúzását követelték. A 3—4-es pártkörzet tagsága kérte a pártprogram, valamint az osztálypolitika és a rétegpolitika alaposabb magyarázatát; hogy kikkel haladunk együtt és ki ellen.

Ezekben a hetekben felszabadult Bécs, Ausztria és rendületlenül tört előre a Szovjetunió hadserege Berlin felé. Minden tankon, a házakon a szovjet katonák jelzései Berlin felé mutatnak. Közeledett a nagy célkitűzés megvalósulása: „Saját barlangjában fogjuk elpusztítani a fasiszta fenevadat”. S amikor ez beteljesedett és Berlin felett is a győztes sarló kalapácsos vörös zászló lengett, világszerte — így hazánkban is megindultak a békemenetek.

A VI. kerületben május 7-én, 8-án 5—6 ezer ember vonult ki az Andrássy útra, majd a Britannia Szálló elé, éltetve a Szovjetuniót, a Vörös Hadsereget és a békét. A VI. kerület kezdeményezéséhez sok ezren csatlakoztak menetközben is, és ünnepelték az emberiség diadalát az embertelenség felett.

1945. május 9-én a háború véget ért Európában.

Az előző napi tüntetések folytatódtak. A kerület lakói közül sokan gyülekeztek — teljesen spontán — a terézvárosi kommunista pártház előtt és innen vonultak a Britannia Szállóhoz, azután felkeresték Vorosilov marsallnak szintén a kerületben fekvő szállását. Ünnepelték a hősokeket, s voltak, akik siratták a hosszú harcokban elhullottakat. Érezték, hogy egy korszak, egy szörnyű korszak zárult le végérvényesen, „mikor az ember úgy elaljasult, hogy önként kéjjel ölt, nemcsak parancsra . . .”

A német imperializmus összeomlása Kelet-Európa népei számára egyben egy új korszak kezdetét is jelentette. A terézvárosi munkásmozgalom nemzedékei küzdöttek ezért a korszakért. Harcuk mindig összefonódott az egész nép harcával szerény részesiként a nagy egésznek. Nem tudjuk, hogy a kerület szocialistái a győzelem napján számot vetettek-e múlttal és jövővel. De biztos, hogy a kivívott szabadság és béke birtokában ismét készen állottak új feladatokra, új küzdelmekre.

Vállalkozásunk az első kísérlet a kerületi munkásmozgalom — felszabadulásig terjedő — háromnegyed százados történetének megírására. A szerzői kollektíva tagjai — kevés kivételtől eltekintve nem történészek — a munkásmozgalom hagyományai iránti lelkes érdeklődéstől és a kerület szeretetétől vezetve fogtak munkához. Szorítva az időtől — kötetünkkel felszabadulásunk 25. évfordulóját szándékoztunk köszönteni — munkájuk során találkoztak azokkal a különleges nehézségekkel, amelyek a munkásmozgalom történetével foglalkozó tapasztalt történészek kutatómunkáját is lépten-nyomon akadályozzák. A munkásmozgalom résztvevői, elsősorban munkásemberek harcoltak, nem írtak. A munkásosztály történetének forrásai, írott emlékei ezért eleve igen hiányosak. A munkások megbeszéléseikről, sztrájkjaikról, a tüntetésekről nem készítettek feljegyzéseket. Az osztályharcról nem készült jegyzőkönyv. A kerületi szociáldemokrata pártszervezetek első évtizedei történetének rekonstruálásánál az is nehézséget okoz, hogy ezek a szervezetek majdnem teljesen összeolvadtak a szakszervezetekkel. Egészen a 30-as évek végéig a kerületi szociáldemokrata pártszervezetek még önálló helyiségekkel sem rendelkeztek. Az ellenforradalom győzelme után az illegalitás, az állandó rendőri üldözés viszonyai között küzdő kommunista párt tagjainak — maga a párt tiltotta meg, hogy munkájuk kapcsán bármilyen írásos feljegyzést készítsenek, mert letartóztatások esetén ezek a feljegyzések támpontokat jelenthettek volna a nyomozószerveknek, esetleg további letartóztatásokat vontak volna maguk után. A legális munkásmozgalom iratait is súlyos károsodások érték az elmúlt évtizedek során. 1944. március 19-én a német

megszállás éjszakáján maguk a szociáldemokrata párt funkcionáriusai égették el a VI. kerületi szociáldemokrata pártszervezet bizonyára értékes irattárát, hogy ne kerüljön az ellenség kezébe. Hasonló helyzet az osztályharc során sokszor adódott.

A kötet munkálatai folyamán a szerzők a munkássajtóra, a korabeli munkásmozgalmi kiadványokra és a meglevő vonatkozó irodalmon kívül visszaemlékezésekre támaszkodtak és csak kevéssé tudták kiaknázni az ellenséges források (a munkásmozgalmat üldöző szervek) iratait és más levéltári forrásokat.

Munkánkat csak szerény kezdetnek tekintjük. Ha a kötet megjelenése után a könyvről írt észrevételekkel, további visszaemlékezésekkel jelentkeznek a munkásmozgalom régi harcosai, vagy a kerület lakosai a munkásmozgalom történetével kapcsolatos hiteles dokumentumokkal segítik munkánkat, elértük első célunkat; megteremtettük a feltételeit a terézvárosi munkásmozgalom részletes története feldolgozásának. Úgy látszik, nem csupán maga a munkásmozgalom, a munkásmozgalom történetének megírása is csak kollektív erőfeszítés eredménye lehet.

Munkánkban bár megkíséreltük (főleg az I. és II. fejezetben) nyomon kísérni a Terézváros területén működő munkásszervezetek működését, vagy legalább regisztrálni a legfontosabb munkásmozgalmi megnyilvánulásokat, tulajdonképpen a kerületi szocialista pártszervezetek történetének — az MSZMP mai VI. kerületi szervezete szűkebb értelemben vett előzményeinek megírására törekedtünk.

A fővárosi kerületi pártszervezeteknek különleges jelentőségük volt a magyar munkásmozgalom küzdelmeiben.

Történetünk háromnegyed évszázadából 55 esztendő telt el anélkül, hogy a magyar munkások bármilyen képviselőhez jutottak volna, akár a parlamentben, akár a községi önkormányzati testületekbe. 1926-ban az első fővárosi törvényhatósági választások után, amelyen a Szociáldemokrata Párt indult, miután a horthysta kormánypárt súlyos vereséget szenvedett, lényegében felszámolták a fővárosi autonómiát. És tudjuk, hogy az ellenforradalmi rendszer parlamentje sem volt a demokrácia fóruma. Kevés olyan ország van Európában, ahol ennyi ideig és ilyen jogfosztottságban élt a nép, mint az 1945 előtti Magyarországon. Ezek a körülmények — túlzás nélkül — rendkívüli jelentőséget kölcsönöznek a szociáldemokrata párt területi szervezeteinek. Évtizedeken át a magyar munkásosztály egyetlen tartós, legális politikai fórumát jelentették.

A főváros kerületi pártszervezetei — köztük a terézvárosi — csak a század első évtizede vége felé erősödnek meg. Könyvünk adatai is bizonyítják, hogy a pártszervezetek fejlődése elsősorban annak az ellenzéki szellemnek a kibontakozásával volt összefüggésben, amit a szociáldemokrata vezetők 1905-ben választott taktikájának kudarca okozott. Másik magyarázata az a munkásmozgalomban érlelődő felismerés, hogy bármily szükségesek is a bérharcok, önmagukban nem elég hatékony fegyverei a munkásosztálynak. Hiába harcoltak ki a munkások többször béremeléseket, amikor a lakbérek és az élelmiszerárak gyorsabban emelkedtek, mint a munkabérek. A kerületi pártszervezetek első csatáikat 1909-ben és 1910-ben a lakbér- és élelmiszeruzsora ellen vívták. Természetesen ezek az akciók nem vezettek sikerre. De ezekben a küzdelmekben épp a főváros legöntudatosabb munkástömegei ütköztek össze az osztályharc új frontszakaszain a kapitalizmus bonyolult gazdasági és politikai rendszerével. A lakás- és élelmiszeruzsora elleni harc kudarcait egy fontos lépcsőfoknak tekinthetjük a magyarországi osztályharc fejlődésében, egy láncszemnek abban a folyamatban, amely a főváros, Magyarország legnagyobb munkáscentrumának legöntudatosabb munkásait a bérmozgalmak, a meddő választójogi küzdelmek tapasztalatai mellett elvezették a felismerésig, hogy az *egész* tőkés rendszerrel állnak szemben, hogy a rendszer ellen kell a harcot megvívniok. A háborút *közvetlenül megelőző éveknek* ezt a felismerését a munkásosztály legjobbjaival a négy éves háború szenvedései és pusztításai forradalmi elszántsággá növelte.

A fővárosi szociáldemokrata pártszervezetek — még megírandó részletes — története (1918-ig) ennek, a forradalom első csírait magában hordó fejlődésnek a története.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy miért a kerületi pártszervezetek váltak e fejlődés kereteivé.

Magyarországon a múlt század utolsó évtizedeitől 1918-ig az egész pártmozgalom a szakszervezetektől függött. A szakszervezeti mozgalmából kinőtt szociáldemokrata pártvezetők hiányos elméleti felkészültséggel rendelkeztek. A magyar munkásmozgalomban a század első éveiben fellépő, Szabó Ervin körül csoportosuló értelmiségiek 1905 után teljesen elszakadnak a pártmozgalomtól. A világháborút megelőző évtizedben, éppen akkor, amikor a magyar munkásmozgalom tömegmozgalommá fejlődött és hatalmas csatákban nemegyszer meghódította Budapest „futós utcáit”, felkészült tudományos irányítás nélkül maradt, pe-

dig „minél erősebb a tömegek ösztönös nekilendülése, minél szélesebbé válik a mozgalom, annál gyorsabban, hasonlíthatatlanul gyorsabban fokozódik a tudatosság szükségessége.” (Lenin Művei 5. k. 410. old.) Ha nem is mérünk lenini mértékkal, tény, hogy Szabó Ervinék elszigeteltsége következtében is — a magyarországi szociáldemokrata párt kevéssé reprezentálta a munkásmozgalom és a tudományos szocializmus egyesítését. Mégis, ha a magyar munkásmozgalmon belül valahol először jelentkeztek e két elem egyesülésének csirái, az a fővárosi szociáldemokrata párt-szervezetek voltak, ahol leginkább találkozhattak a munkások és a „fej munkások”. A szakmánként (nem iparáganként, mint ma) szervezett szakszervezetekben nem jöhettek össze rendszeresen a munkások és az értelmiségiek. Az első világháború előtt az egyedüli ilyen munkásszervezetek a kerületi pártszervezetek voltak. Talán ebben kell keresni legfőbb okát annak, hogy a budapesti szociáldemokrata kerületi szervezetek ilyen fontos és természeténél fogva a szociáldemokrata párt hivatalos vezetésével szemben kezdettől fogva ellenzéki fejlődés hordozóivá váltak.

Ennek az ellenzéki szellemnek a terézvárosi pártszervezetben jelentkező megnyilvánulásairól — jelenlegi ismereteink szerint — nincs adatunk. De jelen munkából is kiderül, hogy a Terézvárosban alakult az első szociáldemokrata kerületi pártszervezet és hogy kerületünk pártszervezete a főváros legerősebb kerületi szervezete volt. Ennek természetes magyarázata, hogy Terézváros akkor a főváros egyik legjelentősebb munkáskerülete volt, agyalföldi részén sok gyár működött, lakóinak jelentős része a munkásosztályhoz tartozott. Emellett a kerületnek voltak kifejezetten belvárosi jellegű részei is. Éppen ezekben a körülményekben kell keresnünk a terézvárosi pártszervezet sajátosságát és ebben a sajátosságban az erejét. A Terézváros azon kevés fővárosi kerületek egyike volt, amely egyesítette a gyárvárost a belvárossal. A történeti Terézvárosban nemcsak nagyszámú munkás élt, de kerületünkben a munkások és az értelmiségiek együtt dolgoztak az üzemekben, egymás mellett lakhattak és feltétlenül találkoztak a kerületi pártszervezetben.

A kerületi pártszervezetek sajátos szerepe a magyar munkásmozgalomban és ezen belül a Terézváros jellegzetessége, ezek együtt adják azt a szintet, amit a Terézváros jelent a fővárosi mozgalomban.

A kerületi munkásmozgalom története 1918 végétől a két munkáspárt története. Ebben az időszakban a pártszervezetekben kétszer volt igazán jelentős fellendülés: 1919-ben és a 30-as évek végén. Akkor tehát, amikor a két munkáspárt szervezetileg egyesült, vagy megvalósította az akcióegységet. Fontos tanulság ez még ma is, húsz évvel a két munkáspárt egyesülése után. A Tanácsköztársaság időszakát talán nem szükséges itt tárgyalnunk, hisz a kötet egyik legértékesebb tanulmányában Tolnai György gondosan elemezte a magyar munkásmozgalomnak ezt a ragyogó fejezetét. A 30-as évek és a második világháború kerületi története azonban szintén gazdag tanulságokban.

A VI. kerületi pártszervezet nemcsak a munkásmozgalom tradícióinak az örököse. Vállalja és őrzi a kerület valamennyi demokratikus hagyományát. Terézváros végig az egész Horthy-korszakban az ellenforradalmi rendszerrel szembeni ellenállás egyik fővárosi erőssége volt. A horthysta kormánypárt a parlamenti választásokon, 1930 után se tudta — mikor a munkáslakta területek jelentős részét leválasztották a kerületről — elhódítani a terézvárosi szavazókat. A szociáldemokrata párt a liberális pártokkal együtt végig a Horthy-korszakban meg tudta őrizni a kerület szavazói többségének bizalmát. A kerületi szociáldemokrata pártszervezet büszke lehet arra, hogy a terézvárosiak tízezrei álltak mögötte. Kétségtelen azonban, hogy a szociáldemokrata szavazók ilyen háttérével — több kérdésben bizonyára számítva a liberális szavazókra is — a kerületi szociáldemokrata pártszervezet nagyobb eredményeket érhetett volna el a Horthy-korszakban. Részünkről ez nem csak feltételezés. A 30-as évek végén a kerületi szociáldemokrata pártszervezet munkájába bekapcsolódó kommunisták helyes politikai irányvonala, önfeláldozó és leleményes szervező munkája a növekvő terror viszonyai között is fellendítette az egész kerületi mozgalmat. A kommunisták akciói a Szabolcs utcai munkások érdekében, a munkásegységen alapuló antifasiszta kezdeményezéseik, a képzőművészeti csoport és az orvoscsoport tevékenysége fővárosi jelentőségre tett szert. A kerület kommunistái nagy árat, többen életükkel fizettek a terézvárosiakért végzett munkájukért. Csak az 1942-es letartóztatások során 47 év börtönbüntetést szabtak ki a kerület kommunistáira. A VI. kerületi kommunista alapszervezetet a rendőrségi csapás megsemmisítette, szétzúzta a kerületi munkásegység politikáját. A kerületi mozgalom a háború végéig nem tudta ezt kiheverni.

És ha 1945-ben a fasiszták által halálra szánt városba a romba dőlt falak között megindult az élet, ha a nemzet oly gyorsan magához tért a háború után, az az 1942-ben eltiportnak látszott mozgalomnak is köszönhető. A kommunisták politikája, amely kivezető utat mutatott 1945-ben az egész országnak, először 1942. március 15-én Petőfi szobra előtt bontott zászlót. Az első szabad május elsején a kerület utcáin már százezrek követelésévé vált ez a program; a nemzeti függetlenségi front programja.

A kommunista párt a nemzet legnehezebb pillanataiban nemcsak a remény, az új élet programját kínálta, de e programért még a háború alatt folytatott küzdelemben a kommunista pártban és a munkásegységet valló szociáldemokraták soraiba olyan harcosok is edződtek, akik képesek voltak ezt a politikát képviselni és a tömegekkel együtt megvalósítani.

Az egykori Országút sarkán, kerületünkben feküdt az a külvárosi vendégfogadó, ahol a magyar munkásmozgalom pionírjai első összejöveteleiket tartották. Az egykor Országút ma — a Bajcsy Zsilinszki út. A külvárosból belváros lett, a külvárosok népe a nemzet vezető osztályává emelkedett. Krónikánkban annak a sok-sok névtelen terézvárosi munkásnak szerettünk volna emléket állítani, akik már a műhelyekben megtanulták, hogyan egyeztessék saját egyéni érdekeiket műhelytársaik érdekeivel, majd a tőkésekkel való harcban rákényszerültek, hogy valamennyi szaktársuk érdekeit közös erővé kovácsolják és végül nehéz osztályharcokban eljutottak az egész munkásosztállyal való szolidaritás vállalásáig. Legjobbjaik a kommunista párt politikájában képesek voltak az osztály politikáját a nemzet vezetésének színvonalára emelni. Munkánkból a kerület lakói, dolgozói megismerhetik ez áldozatos út történetét, a kerület kommunistáinak pedig e tapasztalatok tanulmányozása megkönnyítik talán annak a nehéz, de szép felelősségnek vállalását, amit a kerület lakosaiért, dolgozóikért végzett mindennapi munkájuk során viselniük kell.

Dr. Bakos Zsigmond

az MSZMP VI. ker. Bizottsága első titkára

I.

A magyar munkásmozgalom kezdetei

- ¹ Körösi József: Pest, szabad királyi város az 1870. évben. A népszámlálás és népleírás eredményei. Sz. K. Pestváros Statisztikai Hivatalának közleményei. Pest 1871. 85. old.
- ² Körösi József: i. m. 139. old.
- ³ Körösi József: i. m. 98. old.
- ⁴ Mód Aladár: 400 év küzdelmei az önálló Magyarországért. Szikra. 1954. 321. old.
- ⁵ Uo.
- ⁶ Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Szerkesztette: a Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Összeállította: Erényi Tibor. Szikra 1951. I. kötet. (Továbbiakban: MMTVD) 266. old.
- ⁷ MMTVD I. K. 179. old.
- ⁸ Nemes Dezső: Az Általános Munkásegylet története. Szikra 1952. 176. old. Ahol a forrásokat külön nem jelöltük meg ennél a fejezetnél erre a munkára, valamint a párttörténet (lásd: 11. sz. jegyzet) I. kötetére támaszkodtunk.
- ⁹ MMTVD I. K. 180. old.
- ¹⁰ MMTVD I. K. 266. old.
- ¹¹ A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Szerkesztette: a Szerkesztő Bizottság. A kötet megírásában közreműködtek Erényi Tibor, Gábor Sándorné, Hajdú Tibor, Millei György, S. Vincze Edit.
Kossuth Könyvkiadó 1966. (Továbbiakban: MFMT) I. K. 19. old.
- ¹² MMTVD I. K. 579. old.
- ¹³ MMTVD I. K. 447. old.
- ¹⁴ MMTVD I. K. 513. old.
- ¹⁵ MFMT I. K. 30. old.
- ¹⁶ MFMT I. K. 32. old.
- ¹⁷ Gadanez Béla: Közlekedési és hírközlési dolgozók a magyarországi

- munkásmozgalomban. 1845—1945. Közlekedési Dokumentációs Vállalat. 1968. I. rész. 49. old.
- ¹⁸ Népszava 1890. június 29.
- ¹⁹ Gadanez: i. m. 50. old.
- ²⁰ Népszava 1893. január 20.
- ²¹ Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásának és tevékenységének első évei 1890—1896. Kossuth, 1961. 245. old.
- ²² Vadász Sándor: A fővárosi vasasok századvégi szakszervezeti mozgalmának történetéhez. Közli: Tanulmányok Budapest múltjából. Akadémiai Kiado 1956 XI. kötet. 361. old.
- ²³ Vértés Jenő gyűjtése.
- ²⁴ Gadanez: i. m. 52. old.
- ²⁵ Építőmunkás, 1897. szept. 22., 1897. szept. 30.
- ²⁶ A budapesti fő- és székvárosi állami rendőrség működése az 1899. évben. 270—289. old.

II.

A Terézváros szocialistái a századfordulótól a Tanácsköztársaságig

- ¹ Népszava 1900. április 12. 1. old.
- ² Népszava 1900. január 10. 4. old.
- ³ Népszava 1900. április 19. 1. old.
- ⁴ Népszava 1900. március 10. és március 20. 1. old.
- ⁵ Népszava 1900. április 26. 1. old.
- ⁶ Agárdi Ferenc: Munkásmozgalmak a századfordulón. Megjelent a „Századok és tanulmányok” c. tanulmánykötetben. XVIII. kötet. Szerkeszti: Hegedűs Géza. Anonymus Kiadó. é. n. 281. old.
- ⁷ Svéd László: „Mi már nem leszünk kizsákmányolt proletárok!” 1848—1919. Ifjúság Könyvkiadó 1951. I. K. (Továbbiakban: Svéd: Mi már.) 16—17. old. és 64—65. old.
- ⁸ Svéd László: Utat tör az ifjú sereg. Kossuth Könyvkiadó 1962. (Továbbiakban: Svéd: Utat tör.) 21. old.
- ⁹ Agárdi Ferenc: i. m. 281. old.
- ¹⁰ Népszava 1902. január 25. 5. old.
- ¹¹ Népszava 1902. február 8. 5. old.
- ¹² Népszava 1902. április 19. 7. old.
- ¹³ Népszava 1902. április 24. 8. old. és április 26. 6. old.
- ¹⁴ Népszava 1902. május 3. 1. old.
- ¹⁵ Népszava 1902. augusztus 2. és 5. 7. old.
- ¹⁶ Népszava 1902. szeptember 18. 8. old.
- ¹⁷ Népszava 1902. október 27. 7. old.

- 18 Népszava 1902. november 1. 7. old.
- 19 Agárdi Ferenc: i. m. 281. old., MFMT. I. K. 45., 50. old.
- 20 Agárdi Ferenc: i. m. 282. old.
- 21 Friss Újság 1904. április 20., 21. Idézi: Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. 1848—1917. Szikra 1954. (Továbbiakban: DMPT.) I. K. 87., 89. és 91., 92. old.
- 22 A Budapest—Nyugati Főműhely főnökének 1904. november 22-én kelt jelentése. Közli: Gadanez: i. m. 75. oldal.
- 23 Svéd: Utat tör. 22. old.
- 24 Vagyunk az ifjú gárda. Emlékezések az ifjúmunkás mozgalomra. 1900—1944. Szerkesztette: Lányi Ernőné, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó. 1957. 29. old.
- 25 MFMT I. K. 58. old.
- 26 Erényi Tibor: Vervörös Csütörtök. 1912. május 23. Szikra 1952. 10. old., DMPT I. K. 117—118. old., Magyarország története. Gondolat Könyvkiadó. 1964. II. K. 200—210. old.
- 27 Svéd: Utat tör. 26—28. old.
- 28 Vértés Jenő gyűjtése.
- 29 Vértés Jenő gyűjtése.
- 30 DMPT. I. K. 138. old., Svéd: Mi már. 95—96. old.
- 31 Svéd: Utat tör. 26. old.
- 32 Svéd: Mi már. 106. old.
- 33 DMPT. I. K. 140—141. old., Erényi: i. m. 15. old., MFMT. I. K. 68. old.
- 34 MFMT I. K. 68. old.
- 35 Vértés Jenő gyűjtése.
- 36 DMPT. I. K. 140. old.
- 37 Svéd: Utat tör. 61. old.
- 38 Uo. 64—66. old.
- 39 Erényi: i. m. 16. old., MFMT 70. old. és Vértés Jenő gyűjtése.
- 40 A magyarországi szocializtikus munkásmozgalmak az 1909. évben. Radó Izor nyomdai műintézete. 1910. (A budapesti rendőrfőkapitány évi jelentése a belügyminiszterhez.) (Továbbiakban: Szocialisztikus munkásm.) 311. old.
- 41 Szocialisztikus munkásm. 1912. évi jelentés. 1913. 397. old.
- 42 Szocialisztikus munkásm. 1910. évi jelentés. 1911. 308. old.
- 43 Uo. 86. old.
- 44 Erényi: i. m. 21—24. old.
- 45 Uo. 25. old.
- 46 Uo. 42. old., Svéd: Mi már. 134. old.
- 47 DMPT. I. K. 164—165. old.
- 48 Erényi: i. m. 56—61. old.
- 49 Uo. 61. old.
- 50 MFMT I. K. 86. old., Erényi: i. m. 63. old.
- 51 Erényi: i. m. 64. old.
- 52 MFMT I. K. 86., 87. old.

- 53 Erényi: i. m. 93., 94. old.
 54 Szocialisztikus munkásm. 1913. évi jelentés 1914. 401. old.
 55 Uo. 311. old.
 56 Uo. 453., 454. old.
 57 Uo. 454. old.
 58 MFMT I. K. 91., 92. old.
 59 Szocialisztikus munkásm. 1913. évi jelentés 1914. 434. old.
 60 Uo. 419. old.
 61 MFMT. I. K. 99., 104., 109. old.
 62 Uo. 115. old.
 63 Gadanez: i. m. 124., 125. old.
 64 MFMT I. K. 119. old. Gadanez: i. m. 117. old.
 65 MFMT I. K. 124—125. old.
 66 Gadanez: i. m. 126., 127. old.
 67 DMPT II. K. 5. old.
 68 Gadanez: i. m. 120. old.
 69 A vörös lobogó alatt. Válogatott írások a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. 1917—1919. Összeállította: Svéd László. Ifjúsági Könyvkiadó, 1955. (Továbbiakban: A vörös lobogó alatt) 92. old.
 70 MFMT. I. K. 137—138. old.
 71 Svéd: Utat tör 95. old.
 72 Társadalmi szemle. 1968. 11. sz. 13. old.
 73 MFMT I. K. 149—151. old.
 74 Uo. 151—153. old.
 75 Svéd: Utat tör 98. old.
 76 A vörös lobogó alatt. 103—104. old.
 77 DMPT II. K. 45. old.
 78 MFMT I. K. 171., 172. old.
 79 Hikádé Aladár visszaemlékezése. Pártélet 1968. 11. sz. 31. old.
 80 Svéd: Utat tör 104. old.
 81 Uo. 105. old.
 82 Uo. 109. old.
 83 Uo. 114. old.
 84 Vörös Újság 1919. április 4. és április 19.
 85 Vörös Újság 1919. január 25.
 86 Lehota István visszaemlékezése. Társadalmi Szemle. 11. sz. 18. old.
 87 Gábor Sándorné: A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása. Az Egyesült Munkáspárt. Közli a Legyőzhetetlen erő c. tanulmánykötet. Kossuth Könyvkiadó. 1968. 19. old.
 88 A vörös lobogó alatt. 152—158. old., Svéd: Utat tör 117—118. old.
 89 Svéd: Utat tör 122., 123. old.
 90 Uo. 68. old.
 91 Uo. 123. old.
 92 DMPT II. K. 100., 101. old.
 93 Vörös Újság 1919. február 13.

- ⁹⁴ Jakab András: Terézváros a Tanácsköztársaságban. Középiskolai pályázatra beérkezett dolgozat. Kézirat. 3. old. Országos Pedagógiai Könyvtár. Történelmi Szakrészleg.
- ⁹⁵ Svéd: Utat tör. 123. old.
- ⁹⁶ DMPT II. K. 117., 118. old.

III.

A Tanácsköztársaság a Terézvárosban

- ¹ MFMT I. K. 214. old., Hajdú Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó 1969. — E műveket a továbbiakban az áttekintő részekben általában figyelembe vettük.
- ² Vörös Újság, márc. 23. 1. old.
- ³ Uo. márc. 27. 1. old.
- ⁴ Uo. márc. 28. 8. old.
- ⁵ Uo. márc. 29. 8. old.
- ⁶ Népszava, márc. 30. 10. old. Az eltérések egy része nyilván nyomdahibából adódik (Kollin helyett tévesen Kohn, Tarchy helyett Földi, stb.) Kertész Jenő a Népszava-cikkből hiányzik. Goldberger (Galai) Jakab Józsefet későbbi nevén idézzük. (A továbbiakban is.)
- ⁷ Vörös Újság, márc. 29. 8. old.
- ⁸ Uo. márc. 27. 8. old.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Uo. márc. 29. 8. old.
- ¹¹ Uo. márc. 28. 5. old.
- ¹² Uo. ápr. 3. 3. old.
- ¹³ Uo. 19. §.
- ¹⁴ Lásd Dr. Illyefalvi Lajos: Budapest székesfőváros napjainkban és a világháború előtt. 1912—1931. 1931. 1932. 48., 96—7. old.
- ¹⁵ Népszava, ápr. 9. 4. old.
- ¹⁶ MFMT I. K. 230. old.
- ¹⁷ Dr. Kiss György: A budapesti várospolitikai. 1873—1944. II. kiad. Közg. és Jogi Kiadó. 1958. 167. old.
- ¹⁸ Népszava, ápr. 10. 8. old., ápr. 12. 5. old.
- ¹⁹ Uo. ápr. 19. 11. old.
- ²⁰ Uo. ápr. 15. 11. old.
- ²¹ Uo. ápr. 16. 11. old.
- ²² Uo. 53. §.
- ²³ Népszava, ápr. 18. 9. old., ápr. 4. 8. old., ápr. 19. 9. old.
- ²⁴ Vörös Újság ápr. 4. 6. old., Népszava ápr. 6. 9. old.
- ²⁵ Így a fővárosi zöldterületek védelmét szolgáló rendelet a VI. ker. tanácstól indul ki, mert ezé volt a Városliget zöldterülete. Magyarország, ápr. 15. 5. old.

- 26 Népszava, ápr. 20. 5. old.
- 27 Uo. ápr. 7. 8. old.
- 28 Uo. ápr. 20. 11. old.
- 29 Uo. 8. old.
- 30 Uo. ápr. 22. 7. old.
- 31 Uo. ápr. 20. 8. old.
- 32 Uo. ápr. 24. 2—3. old.
- 33 Így a Schluck—Nicholson, a Lang, az Első Magyar Csavargár, a
Hirrmann, a Rossemann és Kühnemann gyárai, az Általános Ipar-
művek. Népszava ápr. 22. 9. old.
- 34 Uo. ápr. 29. 11. old.
- 35 MFMT. I. K. 236. old.
- 36 Vörös Újság máj. 3. 1. old.
- 37 Népszava. máj. 3. 3. old.
- 38 MFMT 236. old.
- 39 Uo. 241. old.
- 40 Népszava, máj. 3. 1. old.
- 41 MFMT I. K. 237. old.
- 42 Népszava, máj. 3. 7—8. old.
- 43 Uo. máj. 7. 6. old.
- 44 Uo. máj. 9. 9. old.
- 45 Uo. máj. 6. 3. old.
- 46 Uo. máj. 23. 7. old.
- 47 Uo. máj. 31. 1. old.
- 48 Uo. máj. 29. 10. old.
- 49 Vörös Újság, jún. 13. 1. old.
- 50 Uo.
- 51 MFMT. I. K. 241. old.
- 52 Uo. 247. old.
- 53 Uo. 241. old.
- 54 Népszava, máj. 14. 11. old.
- 55 Uo. máj. 20. 11. old.
- 56 Uo. jún. 7. 7. old.
- 57 Dr. Kiss György: i. m. 230. old.
- 58 Népszava, ápr. 12. 13. old.
- 59 Uo. ápr. 15. 11. old.
- 60 Uo. máj. 11. 10. old.
- 61 Uo. máj. 18. 10. old.
- 62 Uo. máj. 11. 6. old.
- 63 Uo. máj. 11. 10. old.
- 64 Vörös Újság ápr. 2. 8. old.
- 65 Dr. Kiss György: i. m. 193. old.
- 66 Népszava, máj. 25. 10. old., máj. 28. 9. old., máj. 31. 11. old.
- 67 Uo. jún. 7. 7. old., jún. 18. 10. old.
- 68 Kerületi Munkás- és Katonatanácsok. VI. ker. — Párttörténeti

- Intézet Archívuma 600 f. 3/14. ö. e. (Továbbiakban. Pt. I. A.) 1—68. old.
- ⁶⁹ A jegyzőkönyvben — nyilván elírásból — itt „lefelé” kifejezés szerepel.
- ⁷⁰ Népszava, júl. 3. 8. old., máj. 9. 10. old., jún. 19. 13. old., jún. 14. 14. old
- ⁷¹ Uo. jún. 7. 1. old.
- ⁷² Uo. jún. 4. 7. old.
- ⁷³ Uo. júl. 7. 7. old.
- ⁷⁴ Pt. I. A. uo. 31—68. old.
- ⁷⁵ Uo. 46. old.
- ⁷⁶ Uo. 39—40. old.
- ⁷⁷ Uo. 41. old.
- ⁷⁸ Népszava, máj. 20. 8. old.
- ⁷⁹ Pt. I. A. uo. 60. old. 59. old.
- ⁸⁰ Uo.
- ⁸¹ Uo. aug. 1. 7. old.
- ⁸² Népszava, jún. 24. 1. old.
- ⁸³ Vörös Újság, jún. 27. (Jakab András adatgyűjtéséből.)
- ⁸⁴ Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó, 1965. 398. old.
- ⁸⁵ Pt. I. A. uo. 45. old.
- ⁸⁶ MFMT I. K. 253. old. — Liptai Ervin: i. m. 399—401. old.
- ⁸⁷ Magyar Ifjúság, 1959. márc. 21. „Vasas, ne hagyd magad!” 8. old.
- ⁸⁸ Gallai Lajos életrajzi visszaemlékezései.
- ⁸⁹ Népszava, júl. 22. 6. old.
- ⁹⁰ Lásd a kerületre vonatkozó eseményeket még: A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében. Szerk. és írta: Tolnai György. FSZEK kiadás, 1969. 669. old.

IV.

A munkáspártok az ellenforradalom első évtizedében

- ¹ A szakszervezeti szabadság Magyarországon. Népszava Könyvkereskedés Kiadása 1922. 33. old.
- ² Uo. 66. old.
- ³ Unger Mátyás—Szabolcs Ottó: Magyarország története. Gondolat Kiadó 1965. 314. old.
- ⁴ Szociáldemokrata Röpiratok 2. sz. Kiadta MSZDP 1919. 15. old.
- ⁵ Legyőzhetetlen erő 1968. 43. old.
- ⁶ Uo. 44. old.
- ⁷ Gadanez: i. m. 204. old.

- ⁸ Szakasits—Vanczák: Szociáldemokraták a Parlamentben 1922. 9. old.
- ⁹ Adatok és események a magyar munkásmozgalomból. A VI. ker. munkásmozgalom kronológiája. MSZMP VI. ker. PB. sokszorosított kiadása. 1968. (Továbbiakban: Adatok és események) 39. old.
- ¹⁰ Legyőzhetetlen erő. 57. old.
- ¹¹ Adatok és események. 38. old.
- ¹² Szociáldemokraták a Parlamentben. 55. old.
- ¹³ Uo. 60. old.
- ¹⁴ Az SZDP vezetőségének jelentése az 1925. XII. 25-én tartandó pártgyűlésre. Világosság, 1925. 50. old.
- ¹⁵ Legyőzhetetlen erő 58. old.
- ¹⁶ Adatok és események 38. old.
- ¹⁷ Nemzeti Újság, 1923. március 23.
- ¹⁸ Gadanez: i. m. 190. old.
- ¹⁹ Adatok és események. 38. old.
- ²⁰ Gadanez: i. m. 219. old.
- ²¹ Legyőzhetetlen erő. 64. old.
- ²² Az SZDP vezetőségének jelentése. 73. old.
- ²³ Társadalmi lexikon. Szerkesztette: Madzsar József. Népszava Könyvkereskedés Kiadása. 1928. 262., 365., 370., 618. old.
- ²⁴ Népszava naptár. 1925.
- ²⁵ Vagyunk az ifjú gárda. 82. old.
- ²⁶ Szekér Nándor közlése.
- ²⁷ MFMT II. K. 74. old.
- ²⁸ Máté György: Szikrától lobban a láng. Művelt Nép Könyvkiadó. 1956. 85—88. old.
- ²⁹ Társadalmi lexikon. 85. old.
- ³⁰ Uo. 431. old.
- ³¹ Vagyunk az ifjú gárda. 94. old.
- ³² Adatok és események. 40. old.
- ³³ Legyőzhetetlen erő. 79. old.
- ³⁴ A Horthy-korszak rövid önéletrajza. Válogatta és sajtó alá rendezte: Ligeti Vilma. Művelt Nép 1953. 33. old.

V.

Gazdasági válság és a fasizmus előretörése

- ¹ Lénárd Sándor közlése. — Az V. és a VI. fejezetnél — ahol a források külön nincsenek megjelölve — a szerzők (Gallai Lajos, Sági István és Szinai Miklós) saját visszaemlékezéseikre, valamint Bakonyi Rezső, Bakonyi Rezsőné, Boros Miklós, Fülöp József, Galgóczi Piroska, Jászi Ferenc, Kovács Józsefné és Sugár Irén szóbeli közléseire támaszkodtak.

- ² MFMT II. K. 111. old.
- ³ Uo. 112. old.
- ⁴ Adatok és események. 41. old.
- ⁵ Uo. Kiegészítés 12. old.
- ⁶ Uo. 42. old.
- ⁷ Lénárd Sándornál levő Népszavához írt eredeti levél másolata.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Népszava 1930. dec. 18. 3. old.
- ¹⁰ MFMT II. K. 114., 128., 137. old.
- ¹¹ Népszava 1931. jún. 25.
- ¹² Uo. 1931. júl. 9.
- ¹³ Budapest munkásmozgalma. Bibliográfia. Bp. Föv. Szabó Ervin kt. 1960. (Továbbiakban: Budapest munkásmozgalma.) 4353. sz.
- ¹⁴ Ez ma — a 11-es szorzószám figyelembevételével — havi 440 Ft-os lakbérnek felel meg, de akkor az átlagfizetés kb. 40%-át jelentette.
- ¹⁵ Adatok és események. 42. old.
- ¹⁶ Uo. 42. old.
- ¹⁷ Uo. 42. old.
- ¹⁸ MFMT. II. K. 124. old.
- ¹⁹ Népszava, 1931. aug. 24—28.
- ²⁰ Adatok és események. 43. old.
- ²¹ MFMT II. K. 118. old.
- ²² Béres György közlése.
- ²³ Sarló és Kalapács, 1932. 4. sz. 38. old.
- ²⁴ Adatok és események. 43. old.
- ²⁵ DMPT IV. K. 97. old.
- ²⁶ Adatok és események. 43. old.
- ²⁷ Németh Varga János közlése.
- ²⁸ MFMT II. K. 136. old.
- ²⁹ Budapest munkásmozgalma. 4554. sz.
- ³⁰ Ifjú Proletár, 1933. 1. sz. 4—6. old.
- ³¹ Budapest munkásmozgalma. 4546. sz.
- ³² Adatok és események. Kiegészítés 15. old.
- ³³ Uo. 44. old.
- ³⁴ Budapest munkásmozgalma. 4551—52. sz.
- ³⁵ Kommunista. 1935. dec. 13. old.
- ³⁶ Népszava 1935. ápr. 11.
- ³⁷ MFMT II. K. 167. old.
- ³⁸ Bartos István közlése.
- ³⁹ Máday József közlése.
- ⁴⁰ Lásd Bevezetőt.
- ⁴¹ Sági István közlése.
- ⁴² MFMT II. K. 183. old.
- ⁴³ Népszava, 1939. május 31.
- ⁴⁴ Tolnai György közlése.

VI.

A VI. kerületi munkásmozgalom a második világháború idején

- ¹ Népszava, 1939. szeptember 2.
- ² MFMT. II. K. 202. old.
- ³ Népszava, 1941. február 9.
- ⁴ Népszava, 1940. február 9. Jemnitz Sándor cikkéből.
- ⁵ A levél kelte 1940. február 14. Pt. I. A. A VI. (18.) 30. Idézi: „Előre harcra Ifjúmunkás!” 1919—1945. Összeállította: Svéd László. Ifjúsági Könyvkiadó. 1954. (Továbbiakban: „Előre harcra Ifjúmunkás!”) 592. old.
- ⁶ SZDP 1940. március 28-i határozatból. „Előre harcra Ifjúmunkás!” 596. old.
- ⁷ MFMT. II. K. 209—210. old.
- ⁸ Szinai Miklós—Szűcs László: Horthy Miklós titkos iratai. Kossuth Könyvkiadó. 1963. III. kiadás. 292. old.
- ⁹ Kádár Jánosnak 1968. december 9-én a VI. kerületi pártszervezetben tartott beszédéből. Az MSZMP VI. kerületi PB. irattára.
- ¹⁰ Tolnai György közlése.
- ¹¹ Tolnai György közlése.
- ¹² Idézi: Vértés György: Harc a szocialista realizmusért. Kortárs. 1961. 12. sz. 917. old.
- ¹³ Népszava, 1941. február 16. Kovai Lőrinc kritikájából.
- ¹⁴ DMPT V. K. 37. old.
- ¹⁵ Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. Kossuth Könyvkiadó 1968. 21. old.
- ¹⁶ MFMT. II. K. 221—223. old.
- ¹⁷ MFMT. II. K. 221. old.
- ¹⁸ Sági István visszaemlékezése.
- ¹⁹ Tolnai György visszaemlékezése.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ MFMT. II. K. 224. old. fascimile.
- ²² Sági István visszaemlékezése.
- ²³ Sági István visszaemlékezése.
- ²⁴ MFMT. II. K. 233. old.
- ²⁵ Döme Piroska visszaemlékezése. Pt. I. A. h—d—2.
- ²⁶ Szabad Nép 1942. áprilisi száma.
- ²⁷ Vértés György: Goldmann György. Kézirat. Országgyűlési Könyvtár. 353 958.
- ²⁸ Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. A kötetet összeállította: Pintér István és Svéd László. Kossuth Könyvkiadó 1964. 359. old.
- ²⁹ Kádár János: A Kommunisták Magyarországi Pártja felosztatása körülményeinek és a Béképárt munkájának néhány kérdéséről. Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 20. old.

- ³⁰ Pintér István: i. m. 111—112. old.
- ^{30/a} Justus Pál a felszabadulás után a szociáldemokrata párt azon tekintélyes baloldali vezetői közé tartozott, akik következetesen küzdöttek a munkásegységért, majd a két munkáspárt egyesüléséért.
- ³¹ Lásd e kötet 170. old.
- ³² Döme Piroska visszaemlékezése. Uo.
- ³³ Szikra Sándor visszaemlékezése. Pt. I. A. H.-sz. 86.—B.
- ³⁴ Galambos Sándor közlése.
- ³⁵ Szikra Sándor visszaemlékezése. Uo.
- ³⁶ Kádár Jánosnak a Karikás Frigyes általános iskola úttörő őrséhez intézett 1960. febr. 25.-i leveléből. — Karikás Frigyes általános iskola irattára.
- ³⁷ Csillik Gábor: Budapestért harcoltunk. Magvető Könyvkiadó. 1964. 162—163. old.
- ³⁸ Tolnai György visszaemlékezése.
- ³⁹ „Előre, harcra Ifjúmunkás!” 734—735. old.

VII.

A szabadság első hónapjai

- ¹ Ötven éves a Párt. Írta és szerkesztette: Csatári Dániel és Esti Béla. Kossuth Könyvkiadó 1968. (Továbbiakban: Ötven éves.)
- ² Dr. Sárkány Jenőné (Sipos Magda) közlése.
- ³ A felszabadult Budapest 15 éve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1959.
- ⁴ Ötven éves.
- ⁵ Ua.
- ⁶ Tolnai György közlése.
- ⁷ MSZMP VI. kerületi Pártbizottság irattára.
- ⁸ Gondos Ernő közlése.
- ⁹ Kossa István: Dunától a Donig. Szépirodalmi Könyvkiadó 1960. 459—460. old.
- ¹⁰ Felszabadulás. 1944. szeptember 26. — 1945. április 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. Szikra 1955. 338., 339. old.
- ¹¹ Tolnai György közlése.
- ¹² MSZMP Budapesti Pártbizottsága Archívuma (továbbiakban: BPA. B/41. ö. e. 1945. (3)).
- ¹³ Tolnai György közlése.
- ¹⁴ BPA. B/20 ö. e. 1945.
- ¹⁵ BPA. B/41 ö. e. 1945. (I).
- ¹⁶ BPA. B/41 ö. e. 1945. (3).

- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ BPA. B/41 ö. e. 1945. (2).
- ¹⁹ BPA. B/41 ö. e. 1945. (L).
- ²⁰ BPA. B/20 ö. e. 1945.
- ²¹ BPA. B/41 ö. e. 1945. (3).
- ²² BPA. B/41 ö. e. 1945. (L).
- ²³ BPA. B/41 ö. e. 1945. (2).
- ²⁴ Uo.

NÉVMUTATÓ

- Áchim L. András 173
Dr. Adler Ferenc 171, 193
Ady Endre 49
Agárdi Ferenc 217, 218
Alpári Gyula 33, 34, 61, 62, 78, 79
Alsner Lajos 55
Altmann Lőrinc 85, 105
Andrássy Gyula gróf 11
Angyal Gyula 78, 79, 80
- Back Edit 149, 193
Bacsó Béla 97
Bajcsy-Zsilinszky Endre 161, 173
Bajor Gizi 66
Bakonyi Rezső 147, 223
Bakonyi Rezsőné 185, 223
Bakonyi Sebestyén Endre 134
Balázs Tibor 204
Baló Elemér 154
Barabás Gyula 142
Barabás Tibor 111, 124, 126, 128
Barbusse, Henri 104
Bartos Dezső 78
Bartos István 134, 224
Bárd Ferenc 47
Becske Gyula 168
Benjámín László 114
Beregi Oszkár 66
Berény Róbert 72
Berinkei Dénes 51
Berliner Márton 111, 123, 124
Bethlen István gróf 106, 117, 119
Bettelheim Ernő 47
Béres György 111, 123, 144, 163, 224
Biermann István 48, 50
Biró Mihály 72, 91
Blasz Imre 141
Blau Imre 123, 163
Bokányi Dezső 20, 22, 23, 24, 25, 41, 42, 44, 75, 103
Bornemissza Géza 127
Boros Miklós 139, 223
Borostyáni Nándor 14
Bottyánszky Pálné 144
Bőhm Béla 13, 17
Bőhm Vilmos 51, 68, 71, 72, 90
Braun Soma 106
Brestyánszky János 37
Bresztovszky Ede 142
Bródy Margit 170
Brunner József 56
Brüll Miklós 163
Buchinger Manó 38, 61, 115, 116
Buharin, Nikolaj Ivanovics 125
Busbach Péter 15
Buza Sándor 111, 123
Büchler József 133, 144, 148

- Csatári Dániel 226
 Császár Zsuzsa 133
 Csendes Tivadar 123
 Csicserin, Georgij Vasziljevics 68
 Csillag Géza 139, 149, 181
 Csillag László 41
 Csillag Magda 139
 Csillag Rózsi 48
 Dr. Csillag Zsigmond 15
 Csillik Gábor 226
 Csont Ferenc 107
 Czöbel Ernő 61, 62, 72, 78

 Darányi Kálmán 136
 Deák Livia 139, 158, 168, 177, 181
 Deák Mária 139, 142, 154, 177, 187
 Derkovits Gyula 117
 Dienes László 54
 Dimitrov, Georgi 127, 132
 Dollfuss, Engelbert 128
 Dovcsák Antal 91
 Döme Piroska 138, 159, 161, 162, 172, 183, 184, 186, 225, 226
 Drucker Tamás 139
 Duczynska Ilona 40, 41, 43

 Endre László 130
 Erdei István 142
 Erdélyi János 190
 Erdős József 193
 Erdős Kitty 139
 Erdős Péter 138, 139, 140
 Erényi Tibor 216, 218, 219
 Erlich Pál 139
 Essel András 13, 14
 Engelmann Pál 16
 Engels Frigyes 18
 Érsek Tibor 190
 Esti Béla 226

 Faludi József 26
 Farkas István 94
 Farkas Károly 12, 14, 15, 16
 Farkas Sándor 130, 195, 204

 Fehér György 139, 164
 Fekete Lajosné 190
 Fedor János 107
 Ferenc József 28
 Fleischner László 163, 193
 Fleischl Rezső 81
 Franco, Franciscó 135, 136
 Fried György 133
 Fiedler Rezső 61, 62, 68
 Fock Jenő 134
 Fodor Károly 105
 Frankel Leó 15
 Friedrich István 93
 Földi Júlia (Rajk Lászlóné) 184
 Földes Ferenc 139
 Földi József 78
 Fügedi Pál 135, 136, 188, 193
 Fürst Sándor 107, 121, 122, 126, 180
 Fülöp József 135, 223
 Fülöp Lajosné 172
 Dr. Fuchs Pál 121, 123, 124, 128

 Gábor Sándorné 216, 219
 Gadanez Béla 216, 217, 218, 219, 222, 223
 Galambos Jolán 139, 177, 184, 185, 187, 188
 Galambos Sándor 138, 139, 141, 162, 163, 168, 183, 184, 187, 194, 226
 Galgóczi Piroska 168, 172, 177, 183, 184, 223
 Gallai József 55, 56, 61, 62, 78, 86, 89, 90, 220
 Gallai Lajos 9, 126, 133, 134, 144, 158, 184, 222, 223
 Garami Ernő 23, 33, 95, 117
 Garbai Sándor 25, 42, 54, 83
 Gárdos György 195, 204
 Gárdos Mariska 139
 Gáspár Árpád 123, 158, 163
 Gáspár József 78
 Gellért László 153
 Geréb Imre 55
 Gergely Miklós 139, 157

- Glász Károly 84
Goldmann György 8, 137, 138,
139, 140, 149, 157, 158, 160, 161,
163, 164, 168, 169, 172, 173, 178,
181, 182, 193, 225
Goldschmidt Sári 61, 62
Gondos Ernő 195, 198, 226
Góth Sándor 66
Gőgös Ignác 104
Gömbös Gyula 97, 119, 122, 127,
131, 136
Göring, Hermann Wilhelm 120
Götz Irén 61
Grosz Jenő 123, 144, 158
Grünwald Károly 139, 193
Dr. Györki Imre 99, 117
Gyurek Mihály 135, 136
Habsburg József 93
Hacker Mihály 19
Hain Péter 128
Hajdu Tibor 216, 220
Halász Alfréd 103, 111, 116, 121,
123, 124, 133, 134, 144, 202
Halik Béla 115, 123
Hamburger Jenő 61, 62
Haubrich József 61, 71, 78, 83, 89
Hámán Kató 103, 104, 105, 106
Hárs László 114
Háy Károly 122, 164
Hegedüs István 181
Heimer Ede 105
Helfgott Ármin 41
Hermann Jenő 163
Herstig Géza 193
Hevesi Gyula 61, 62
Hikádé Aladár 219
Hinorányi József 87
Hirossik János 98
Hochrein István 105
Hoffmann Árpád 139, 151, 193
Hoffmann Edit 150
Holub Kristóf 36
Hont Ferenc 139
Horthy Miklós 93, 95, 116, 132,
225
Horváth Katica 61, 62
Hunwald Ákos 111, 124, 125, 126
Huber István 105
Hubert Irén 130
Huszár Károly 96
Ihrlinger Antal 16
Dr. Illyefalvi Lajos 220
Imrédy Béla 141, 142
Irányi Dániel 13
Irsai Béla 37
Jakab András 220
Jancsik Ferenc 89
Jaros Andor 178
Jánosi Ferenc 190
Jászi Ferenc 144, 158, 163, 223
Jemnitz Sándor 225
József Attila 112, 114, 140
Juhász Lászlóné (Friedmann Ju-
dit) 139, 154
Justus Pál 124, 125, 155, 162, 163
173, 184
Justus György 155, 193
Justus Pálné, Verzsényi Margit
126
Kabók Lajos 61, 62
Kaiser Károly 130
Kalbantner József 188, 193
Karikás Frigyes 68, 226
Kasitzky Ilona 164
Kassák Lajos 51, 113, 124
Kádár János 10, 122, 127, 137,
158, 160, 161, 162, 163, 168, 169,
171, 172, 183, 188, 189, 225, 226
Kádár Lajos 134, 135
Kállay Miklós 174, 180, 183
Kállai Gyula 199
Károlyi Gyula gróf 119, 122
Károlyi Mihály 51
Kálmán János 105
Kelen József 40, 41
Kellner Sándor 34
Kerekes György 153

- Keresztes Fischer Ferenc 119, 168
 Kertész Jenő 55, 220
 Kertész Miklós 97, 103, 117
 Kéthly Anna 121
 Kiss Ferenc 47
 Kiss György 78, 220, 221
 Dr. Kiss Jenő 103, 111, 116, 117, 121, 123, 124, 130
 Kiss József 154
 Kiss Lajos 47, 48
 Kiss Nándor 55
 Kiss Roland 123, 144, 163
 Kiss Tibor 204
 Kisfaludi Strobl Zsigmond 181
 Klausz Antal 18
 Klárik Ferenc 23, 25
 Kleimann Lajos 193
 Kollin Zsigmond 55, 78, 220
 Kondor György 139, 164, 165, 178, 193
 Kondor Ibolya (Láng Lászlóné) 135, 144
 Konold Zoltán 123
 Komját Aladár 136
 Korvin Ottó 45, 46
 Kovács Balázs 61, 78
 Kovács József 123, 139, 159, 181
 Kovács Józsefné (Kovács Piri) 139, 154, 185, 223
 Kovács Zoltán 195, 204
 Kovai Lőrinc 225
 Köböl József 127
 Kőműves Imre 104
 Kőrösi József 216
 Köves András 107, 202
 Köves János 37
 Krasowetz Ferenc 135, 136
 Krémer József 123
 Kronowitz Mátyás 135, 136
 Kubinyi Laura 85
 Kulich Gyula 149, 157
 Kun Béla 42, 45, 48, 50, 51, 54, 55, 68, 71, 83, 84, 89, 91 98
 Kunfi Zsigmond 55, 71
 Kurta János 135, 136
 Lakatos Béláné 139
 Lampel Éva 184
 Lányi Ernőné 218
 Landler Jenő 27, 40, 42, 96, 98
 Lantos Dezső 195, 204
 László János 178
 Ledényi Géza 72
 Leél Leó 55, 61, 62, 78
 Lehota István 219
 Lékai János 46, 49, 61, 72, 78
 Lénárd Sándor 111, 115, 116, 123, 133, 134, 223, 224
 Ligeti László 187
 Ligeti Vilma 223
 Lilienthal Sándor 115
 Liptai Ervin 222
 Dr. Littmann Imre 203
 Lobstein Sándor 38
 Lovas József 186, 193
 Löbe, Paul 120
 Lőw Ödön 134, 144, 147
 Lőwy Sándor 106, 107
 Ludvig Gyula 26
 Lukács György 98, 114
 Lukács László 114
 Lupták János (Kádár János) 188, 189
 Dr. Madzsar József 223
 Magyar Béla 195, 204
 Mandel Sándor 134, 193
 Markstein János 38
 Martis Béla 139, 149
 Marosán György 128
 Matuska Szilveszter 119
 Mayerovits Helén 187
 Máдай József 135, 136, 224
 Dr. Mária Béla 171
 Márkus György 154
 Máté György 223
 Menringer Rezsőné 41
 Meskó Zoltán 126
 Mikula József 48
 Millei György 216
 Millok Sándor 187
 Mód Aladár 216

Mosolygó Antal 40, 45
 Murai Lipót 199
 Nagy Béla 55, 61, 78, 79
 Nagy Jenőné 111
 Nemes Dezső 107, 216
 Németh Irén 153, 154
 Németh Jánosné (Hámán Mária)
 104, 140, 185, 187, 200
 Németh Katalin (Szinai Miklósné)
 139, 140, 158, 168, 185, 194
 Németh Sándor 139
 Németh Varga János 111, 124,
 126, 130, 224
 Nohál Lajos 19
 Nyigri Imre 142
 Nyisztor György 42
 Orbán László 8
 Orlai Fürst Károly 193, 195, 197,
 201, 202, 204
 Öry Károly 100, 103, 104
 Padrach Lajos 135, 136
 Pacelli, Eugenio 141
 Pajor Rudolf 66, 78, 128
 Pallós György 139
 Pápai Antal 139
 Pataki László 187
 Paulay Erzsébet 66
 Pekár Gyula 98
 Perczel Károly 130
 Peidl Gyula 91, 93
 Peyer Károly 62, 70, 78, 90, 94,
 99, 112, 117, 124, 131, 136, 142,
 144, 148, 156, 159, 167, 171, 184
 Pécsi Antal 155
 Pikler Emil 99
 Pintér István 225, 226
 XII. Pius pápa 141
 Pogány József 42, 66, 84, 98
 Politzer Csapó Zsigmond 14
 Pór Bertalan 70, 72, 75
 Preisz Aladár 87
 Preusz Mór 42, 54
 Prónay Pál 95, 97
 Propper Sándor 99, 100

Radó Gyula 38
 Radó Izor 218
 Radó Tibor 139, 154
 Radvánszky Rózsa 133
 Raffai Rezső 126
 Rajk László 135, 136
 Rassay Károly 143
 Rác Károly 139
 Rác László 138, 139, 140, 149,
 193
 Rácz Zsuzsa 139
 Rákosi Mátyás 104, 128
 Reinhold Alfréd 133, 139
 Rédner Miklós 138, 168, 193
 Rédner Miklósné 139
 Révai József 61, 62
 Révész Mihály 46
 Révész Ferenc 124
 Rományi Margit 41
 Romhányi József 139, 142, 168,
 170, 175, 181
 Rónai Zoltán 61, 62, 91
 Rosta Gyula 36
 Rosta László 139
 Rothenstein Mór 99, 100
 Rotyits Péter 199
 Rózsa Ferenc 179
 Rubleczky Géza 197
 Rudnyánszky Endre 98
 Rudolf János 84
 Rudas Ervin 8, 75, 127, 137, 138,
 140, 149, 150, 161, 169, 193
 Ruttkai Ottó 155, 168, 181
 Sajó László 40
 Salgó Andor 138, 140, 163, 168,
 181, 193
 Salamon Éva 193
 Sallai Imre 121, 126, 180
 Salzmann Sós Lajos 111, 123, 144
 Sági György 141, 150, 188
 Sági István 139, 141, 150, 163,
 168, 172, 176, 181, 188, 223, 224
 Sági Istvánné 185
 Ságvári Endre 8, 138, 157, 163,
 186, 187

- Sándor Ernő 105
 Schaller Miklós 125
 Schiffer Pál 9, 173
 Schönherz Zoltán 159, 179, 182
 Schredel 72
 Schurek János 47, 50
 Schwartzinger Jakab 105
 Schwarcz József 193
 Dr. Sebestyén Emil 45
 Sebestyén János 163
 Seidler Ernő 45
 Selymes Emil 80
 Sere Árpád 135
 Seres Margit 139, 185
 Seres Márton 139, 150, 188
 Seres Mártonné 150
 Seres Tibor 139
 Seres Tiborné 154
 Dr. Simonovits István 171
 Sipos Erzsébet 48
 Sipos György 133, 134
 Sipos István 204
 Sipos Magda (Dr. Sárkány Jenő-
 né) 193, 194, 195, 226
 Skolnyik József 159
 Somló Dezső 47, 48, 50
 Somló József 36
 Somogyi Béla 97, 190
 Steppinger Alajos 123
 Stern Szerén 97, 103, 116
 Sugár Irén (Kása Istvánné) 130,
 134, 139, 149, 153, 159, 163, 181,
 223
 Sugár Magda (Seres Tiborné)
 139, 168, 181
 Sugár Tivadar 40, 41, 43
 Surányi László 133, 134
 Sütő József 99
 Svéd László 48, 217, 218, 219,
 220, 225
 Szabados Sándor 61, 62
 Szabó Ervin 40, 43, 45
 Szabó Imre 197
 Szabó István 181
 Szabó Károly 47, 55, 56, 57, 61,
 78
 Szabó Mihály 105
 Szabolcs Ottó 222
 Szakasits Antal 46
 Szakasits Árpád 9, 38, 97, 117,
 144, 148, 154, 157, 166, 173, 178,
 184, 187, 202, 223
 Szalvai Mihály 135
 Szalmás Piroska 113, 114, 126,
 127, 136, 154, 155, 172
 Szamuely Tibor 50, 69, 84
 Szálasi Ferenc 160, 189
 Szántó Béla 34, 48, 68, 89
 Szántó Gizella 48
 Szántó Zoltán 106
 Szekér Nándor 100, 223
 Szepesi Albert 171
 Székely Gyula 123
 Szijjártó Lajos 55, 61, 72, 78
 Szikra Gyula 38, 61
 Szikra Nándor 139, 183, 186, 187,
 190, 226
 Szilágyi Antal 123, 144
 Szilágyi Dezső 47, 48, 50, 55, 98
 Szinaberg Andor 159, 193
 Szinai Miklós 139, 140, 149, 157,
 161, 170, 181, 223, 225
 Szir (Weinberger) Dezső 189, 190
 Szirmai Hédi 187
 Szívós Sándor 199
 Szűcs László 55
 Szűcs László 225
 Szüdi György 114
 Takács Ferenc 142, 197
 Tamási Károly 135, 139
 Tamás Aladár 106
 Tar Elemér 89
 Dr. Tarchy Leó 55, 220
 Teleki Pál gróf 142, 161
 Thau Sándor 124
 Thälmann, Ernst 62
 Timár István 140, 149, 155
 Tisza István gróf 26

- Tolnai György 9, 133, 144, 147,
 158, 171, 184, 190, 195, 197, 200,
 202, 222, 224, 225, 226
 Tolnai Károly 139, 159
 Tóth Henrik 105
 Tóth István 47, 105
 Töreky Géza 128
 Tósmagi Mátyás 139
 Trockij, Lev Davidovics 125
 Tuba Sámuel 78
 Turcsányi Lajos 190

 Uitz Béla 72
 Ujvári Sándor 204
 Unger Mátyás 222

 Vadas Sándorné 78
 Dr. Vadász Gyula 202
 Vadász Sándor 217
 Vanczák János 97, 223
 Valachi Gyula 151
 Valentin Árpád 55
 Vantura Sándor 78
 Vas Zoltán 201, 203
 Varga Elek 133
 Ifj. Varga József 193
 Varga Mihályné 186
 Vági István 105, 106
 Vágó Béla 48, 50, 75, 88
 Vágvölgyi Tibor 133, 134

 Várnai Olivér 139, 142, 149, 181
 Váry Albert 50
 Végh L. Gusztáv 115
 Vértes György 217, 225
 Vértes Jenő 123, 128, 190, 197,
 218
 Vértes Jenőné 128
 Vértes Marcell 72
 Vértes Márton 128, 190
 Verzenyi Margit 124
 Vincze Sándor 54
 S. Vincze Edit 216, 217
 Virág Lajos 55, 78
 Vizsolay János 87
 Vorosilov, Kliment Jefremovics
 200
 Vix 51

 Wachtel Andor 135, 136
 Weinberger Márton 190
 Weiss Manfréd 51
 Weisz Dóra 139
 Weisz Lili 139
 Weisz Mór 78
 Weltner Jakab 20, 23, 71, 117
 Wiener Ferenc 136
 Weiler Artur 55
 Wéber János 105

 Zádor Pál 42

2. A tanácsválasztások során először kaptak szavazati jogot a terézvárosi dolgozók tömegei	58
3. A kerületi pártszervezetek erőteljes növekedése a májusi fordulat után. A pártszervezetek kapcsolata a Terézvárosban a tanács-szervekkel és a szakszervezetekkel	69
4. A terézvárosi munkások az utolsó pillanatig kitartanak a tanácshatalom mellett	83

IV.

<i>A munkáspártok az ellenforradalom első évtizedében</i>	
1919—1929	93
1. Az illegális KMP első akciói a kerületben, a vasutasok, a Váci úti munkások és a munkanélküliek körében. A Szociáldemokrata Párt VI. kerületi képviselőinek tevékenysége a parlamentben	
1919—1925	93
2. A MSZMP VI. ker. szervezetei és tevékenységük. A szociáldemokrata párt győzelme a budapesti önkormányzati választásokon. 1928 őszétől ismét működnek a KMP illegális helyi szervei	
1925—1929	102

V.

<i>Gazdasági válság és a fasizmus előretörése</i>	
1929—1939	109
1. Tüntetések a válság éveiben	
1929—1931	109
2. Tiltakozó mozgalmak a kormányterror ellen A szociáldemokrata pártszervezeti élet Frakciós csoportok a kerületi mozgalomban	
1932—1935	121
3. Küzdelem az OIB újjáalakításáért VI. kerületiek részvétele a spanyol nép szabadságharcában A KMP szervezett tevékenységeinek kezdetei a kerületi legális mozgalomban	
1935—1939	131

VI.

<i>A VI. kerületi munkásmozgalom a második világháború idején</i>	
1939—1944	146
1. A munkásegység politikájának megvalósítása	
1939—1940	146

2. A kerületi munkásmozgalom fellendülése	
A kommunisták a nemzeti függetlenségi politika sikeréért	
1941—1942	160
3. A pártszervezet élete a letartóztatások után	
VI. kerületi kommunisták, szocialisák az ellenállási mozgalomban	
1942—1944	183

VII.

<i>A szabadság első hónapjai</i>	
1945. január 18—1945. május 9	192
<i>Dr. Bakos Zsigmond: Utószó</i>	210
<i>Jegyzetek</i>	216
<i>Névmutató</i>	229
<i>Tartalomjegyzék</i>	237

A forrásanyagok kutatásában és a kötet munkálataiban
közreműködtek:

DÁNOS ZSIGMONDNÉ, GÁCS ANDRÁSNÉ, GYIMESI LÁSZLÓNÉ, HORVÁTH
JÓZSEF, DR. KUTRON MARGIT, LENGYEL GYORGY, MAGYAR DEZSÖNÉ,
DR. NÉMETH TIBOR, VASS ÁRPÁDNÉ, ÉS A FÉNYKÉPÉSZ KTSZ DOLGOZÓI

Felelős kiadó: dr. Bakos Zsigmond

69.3470 Egyetemi Nyomda, Budapest, Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

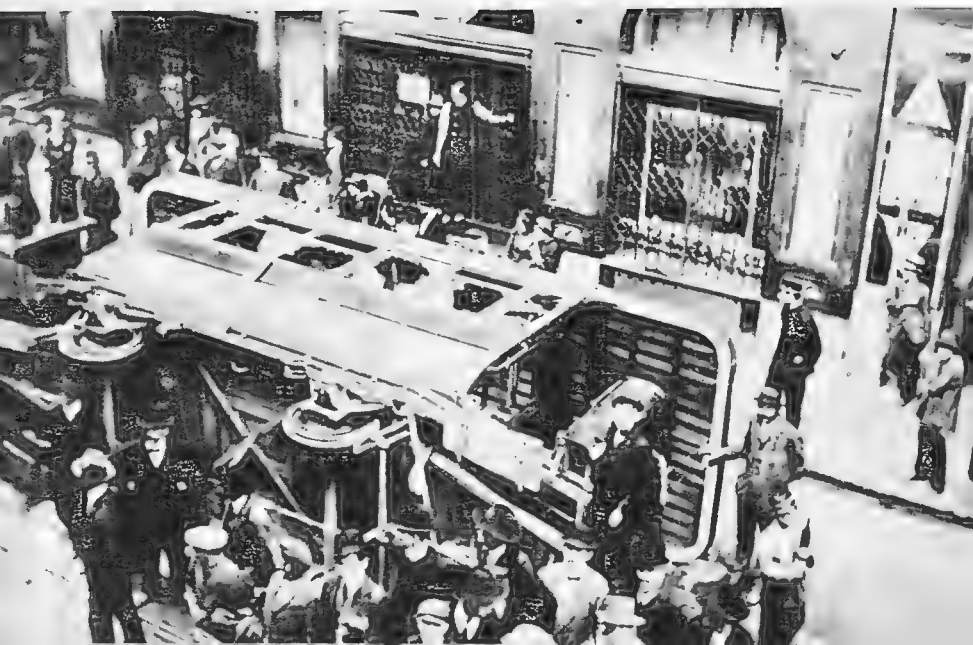

Szocialista munkások tüntetése 1907-ben az Oktogonon, az általános és titkos választójogért

1912. május 23-a, a „vérvörös csütörtök” terézvárosi eseményei. Lovasrendőrök támadnak a tüntetőkre a Podmaniczky utcában

A tüntető munkások barikádokat emelnek a Nagymező utcában

Nyomdásztanoncok tüntetése a nappali tanoncoktatásért 1914. március 25-én. A tüntetőket Ziegler József, Bucella Árpád és Vértess Jenő (a két utóbbi a terézvárosi nyomdászok küldötte) vezették

Népgyűlés 1917. november 25-én a VI. kerületi Iparcsarnok előtt. Az orosz forradalmat üdvözlő Bokányi Dezső

Értékeljük a Központi bizottságot
 hogy a II. ker. T. csoport a Népszállóban
 folyó 10. 27. sz. körülbelül 150 f. kör részvételével
 sikerült pártnapot tartani amelyen az ideiglenes
 vezetőséget megválasztották, tehát bízzuk
 a part megnevezési bizottságot mellyek az 1. sz.
 na kötetű. fenntartani Kios Terece elvált
 által

1918. december 27-én
 az Aréna út 151. sz.
 alatt levő Népszálló-
 ban megválasztották a
 KMP VI. kerületi párt-
 szervezet I. csoportjá-
 nak ideiglenes vezető-
 segét

Értékeljük.

II. ker. T. csoportjának ideiglenes
 vezetősége.

A Galilei Kör
 röplapja

843/1958

A Galilei Kör

azoknak az egyetemi és főiskolai hallga-
 tóknak az egyesülete, akik a mai igazsá-
 talan társadalmi berendezkedéssel nemcsak
 elégedetlenek, hanem dolgozni is akarnak
 egy új világrendért, amely valósággá teszi
 minden ember jogát az élethez és munkájá-
 nak teljes értékehez. Munkánk a tanulás
 és tanítás. Csatlakozzatok — dolgozzatok!
Tanuljatok és tanítsatok!

Helyiség VI. Anker-köz 2, II. 4. Hiva-
 talos órák minden este 6—9-ig. Telefon 102-82.

1918. december 31-én megalakult a KMP VI. ker. szervezete. A történelmi esemény 50. évfordulóján a Fővárosi Tanács emléktáblával jelölte meg az egykori Népszálló épületét

Megalakult a VI. kerületi kommunista pártszervezet. A VI. közigazgatási kerületeiben lakó kommunista elvtársak december 31-én nagy értekezletet tartottak, melyen megalakították a pártszervezetet. Elnök Szilágyi Dezső, titkár Szabó Károly, jegyző Kis Lajos, pénztáros Bárd Ferencz, választmányi tagok: Meierhoffer György, Matusán János, Blasovazky Rezső, Perl Ignác.

(Kivonat a Vörös Újság 1919. január 4-i számából)

A VI. kerületi volt pártszervezetek (szocialista és kommunista pártok), együttes értekezleten kimondották a pártszervezetek egybeolvadását és megalakították a kerületi direktóriumot. A direktórium tagjainak névsora: *Geréb Imre, Kohn Zsigmond, dr. Farchy Leó, Kertész Jenő, Nagy Béla, Valentin Árpád, Virág Lajos, Alsner Lajos, Szabó Károly, Szilágyi Dezső, Szigyártó Lajos, Kiss Nándor, Goldberger Jakab, Leel Leó, Szücs László, Weiler Arthur.* Az egyesült pártok a legteljesebb egyetértésben állapodtak meg az együttműködés programjában, hogy a proletariátus győzelmes harcát fokozottan támogathassák.

A VI. ker. szocialista párt (Tripolisz) szerdán az iskola udvarán mintegy ezer főnyi hallgatóság előtt gyűlést tartott; melyen *Donáth Frigyes, Horváth János* és *Schneider János* elvtársak ismertették a mai helyzetet és a proletariátus egyesítésének szükségességét.

Az építésvezetők szakosztályának hiva-

1919. május 1. Ünneplő felvonulók a Köröndön és az Oktogonon

Munkásezredek szemléje a Köröndön

Az MSZDP VI/12 párt szervezetének szem-
minőruima 1924-ben. (A felső sorban
jobbról a harmadik Kisházi Ödön)

A kerületben élt és dolgozott éveken át Hámán Kátó, a magyar munkásmozgalom kiemelkedő vezetője

1930. szeptember 1. Rendőrattak az Andrássy úton

A magyar önkéntesek egy csoportja Spanyolországban (balról jobbra): Dr. Beck János, Gyurek Mihály, Sebes Imre, Mádai József, Schleder Aladár, Gáti Ödön, Kronovich Mátyás, Padrach Lajos és Sebes György. A képen láthatók közül Gyurek Mihály, Mádai József, Kronovich Mátyás és Padrach Lajos VI. kerületiek voltak. Az Elbró-i ütközetnél hősi halált halt: Gyurek Mihály, Padrach Lajos és Sebes György

1940. Próbál a Szalmás-kórus, az MSZDP VI. ker. szervezetének Izabella utca 71. sz. alatti helyiségeben. (A kép bal szélén Szalmás Piroska áll)

Kádár János elvtárs 1937–1942-ig
a VI. kerületi munkásmozgalom-
ban dolgozott

1944 decemberétől a felszabadulásig a Lendvay utca 2. pincéjében volt a „Ságvári Endre” partizáncsoport szálláshelye. A csoport tagjai (felső sor balról jobbra): Rusz Sándor, Ikladi Lajos, Szekeres István, Csillik Gábor, Vértés Márton, Kende István, Turcsányi Lajosné. (Alsó sor balról jobbra): Imre Matyás, Pogány Róbert, Keresztes Tibor

A felszabadító Vörös Hadsereg tüzérsége a Hősök terén

Kenyér kell?
Élelmiszer kell?
Akarod a reakció
végleges kiírását?

Erről beszélnek
 a Magyar Kommunista Párt részéről:
ORLAY KÁROLY
 a Szociáldemokrata Párt részéről:
TOLNAI GYÖRGY
 a Kisgazda Párt részéről:
RUBLECZKY GÉZA

a VI. ker. NEMZETI BIZOTTSÁG
 márc. 17-én, vasárnap d.u. 2 órákor
 a Zeneakadémia kamaratermében tartandó

GYŰLÉSEN
 Terézvárosiak legyetek ott mindannyian!

VI. kerületiek!
 Így sürgősen az államosítás propagandá:
 „A németek
 visszatagoláltak Csepelre”
 „A németek
 Újpesten vannak”
 „Az oroszok kiürültek
 Budapest egyes részeir”
Ötromba hazugságok ezek
 Céludatosan elárják a közlekedés
 ma, a nemzeti újjáépítést.

Bizál a szabadság, a de-
 mokrácia építőerőjében
 és meddő marad a nyilas
 bűzarátlók akadémikája!

Rendörkékre a bukfáló fasizista
 rémőrlőterjesztőkkel! A hazugságnyilas
 propagandával szemben öszilve,
 építő, demokratikus szellemi min-
 dig és mindenütt!

A VI. ker. Nemzeti Bizottsága

Ötven évvel ezelőtt Budapest, a Szociáldemokrata Párt VI. ker. szervezetének székhelye
 1917. márc. 17-én, vasárnap
 Terézvárosi Terézvárosi Terézvárosi

Az élet megindítására fel-
 hívó első terézvárosi plakátok

ML.NB.
 1945

FELHIVÁS
 a VI. kerület ipari üzemeinek
 vezetőihez és munkásaihoz!

A kemény munkát általánosan Budapesti viszonyokhoz csak úgy állhat helyre,
 ha újra megindul minden
 vonalon a gazdasági élet
 és a lakosság visszatér
 munkájához,

hogy megkezdésük a korábbi viszonyok
 A Terézvárosi Nemzeti Bizottsága ennek érdekében különbe
 a VI. kerületi ipari üzemeinek vezetői és munkásait, hogy
**nyissák meg a munkát,
 kezdjék meg a munkát,**
 tegyenek eleget kötelességüknek, amely ma Budapest minden részén
 kétszer gondoskodni látszik a munkát

Ennek végrehajtására:
 1. Üzemek bizottságait kell alakítani a vezetők és
 munkások egyetemes érdekeinek a helyreállítását munkák
 feloldására és az élelmiszerellátásra. Ezeket a bizottságok
 immár minden helyen tartásukra, az a lakosság
 az üzemek bizottságait megalkotni.

2. Magyar-országi nyilas munkabeszervezőkkel kell
 kiiktatni az előbbi szervek vezetőitől az összesen
 rendszeresen dolgozókat számra, ismételt céljaira.

Felhívással, egyeztetéssel, munkásokkal egyetemes érdekeik a vezetők és
 a Szociáldemokrata Párt Terézvárosi
 bizottsága Párt Terézvárosi Szervezete (VI. Te.
 rözvárosi 191).

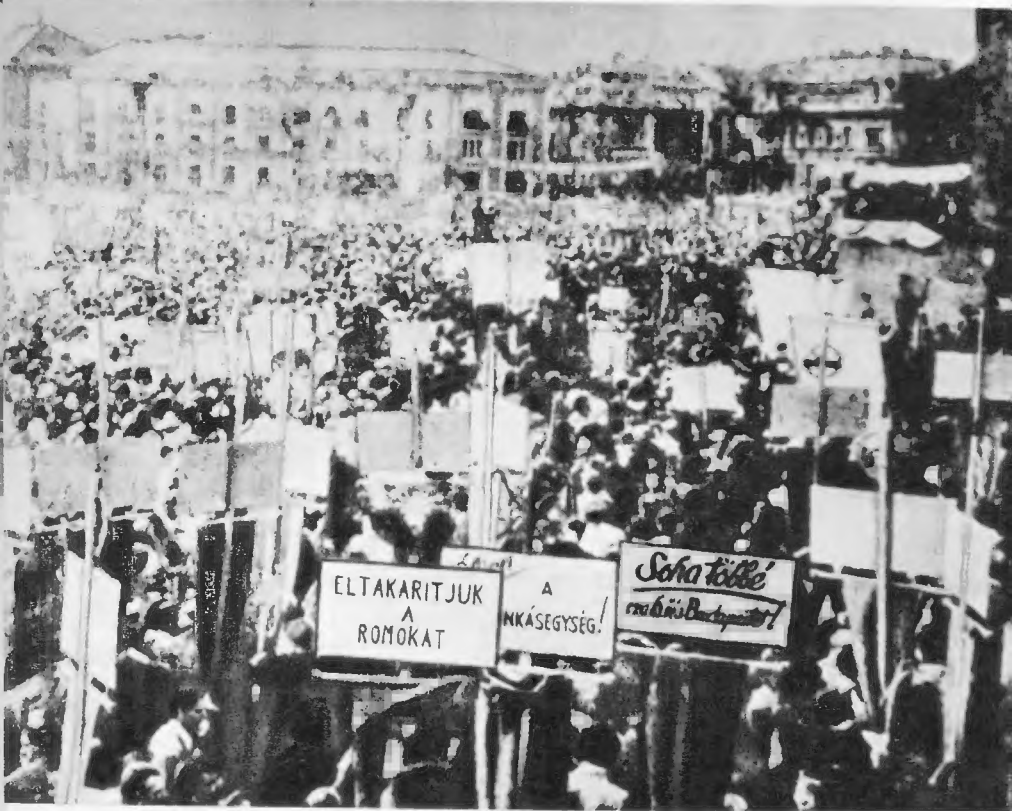
Munkások, dolgozók! Alkalmi munkajuttatások mellett, mert csak a munka
 építi fel a szabad, független demokratikus Magyarországot!

Budapest, 1945. február 5

A VI. kerületi Nemzeti Bizottság

Háborús pusztítások a Köröndön, az Aréna út és a Vilma királyné út sarkán

A szabad Május 1-ét ünneplő dolgozók a Hősök terén